ZESZYT Nr I.

A - B

A l. B r ü c k n e r

S Ł O W N I K
W Y R A Z Ó W E T Y M O L O G I C Z N Y C H
J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

P r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej A.P.W.
Drużyna Nr 1. - L.dz. 1012/44.
Jerozolima, marzec 1944.

D r u g i p r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej J.W.S.W.
L.dz. 2918/45

Jerozolima, marzec 1946.

Sekcja Wydawnicza A.P.W.
Drużyna Nr.1.
L.dz.1012/44.

Jerozolima, dnia 13 marca 1944r.

Zeszyt Nr.I.

Sekcja Wydawnicza A.P.W. przystąpiła do przedruku "SŁOWNIKA ETYMOLOGICZNEGO JĘZYKA POLSKIEGO" Al.Brücknera- wydawanego w kolejnych zeszytach.

Przedruku dokonano z wypożyczonego egzemplarza z Biblioteki Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie - wyłącznie dla użytku Oddziałów A.P.W., Szkół Wojskowych i Zakładów Naukowych, przebywających obecnie poza granicami Kraju.

Egzemplarze przedruku nie mogą być sprzedawane na rynku księgarskim.

Kierownik Sekcji Wydawniczej A.P.W.

Stanisław Tworzydło ppłk.

ALEKSANDER BRÜCKNER

S Ł O W N I K E T Y M O L O G I C Z N Y
J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

I gdy wciąż wszyscy mówią,mało kto się spyta,
Jaki też jest cel słowa, jak słowo się czyta
W sobie samem? I dziejów jego promień cały
Rozejrzeć, mało kto jest ciekawy, zuchwały!

NORWID

Kraków 12
Nakład i własność
Krakowskiej Spółki Wydawniczej.

KRAKÓW - DRUK W. L. ANCZYCA I SPÓŁKI.

PAMIĘCI

NAJWIĘKSZEGO SLAWISTY
FRANCISZKA MIKLOSICHA

Przedmowa.

Języki europejskie, nawet albański i rumuński, posiadają słowniki etymologiczne, wyjaśniające pochodzenie i znaczenie słów, nie dla prostej ciekawości. W słownictwie wyrażają się bowiem dzieje obyczajowości narodowej, wstecz aż do czasów, do których żadne świadectwa pisemne nie docierają. Z każdej doby rozwojowej, rodzimej czy pozostającej pod wpływem obcym, ocalały w słownictwie ślady - osady, a w nich oko wprawne wyczyta, o czem dzieje milczą; słownictwo zastępuje kroniki, a uzupełnia archeologję. Świadczy np. najwymowniej o życiu-bycie Słowian-Polan, a opowiada o losach-wędrówkach Węgrów nierównie więcej, dokładniej, jaśniej, niż kroniki greckie, arabskie, węgierskie. Sami nie posiadaliśmy dotąt podobnego dzieła; książka niniejsza winna je zastąpić.

Rozróżniam w niej cztery doby rozwojowe, t.j. warstwy - pokłady słowne. W latach 3000 - 2000 przed Chrystusem należeliśmy zawsze jeszcze do t.zw. spólnoty aryjskiej (indoeuropejskiej, indogermańskiej); z tej to spólnej kolebki rozeszły się wszelkie pokrewne ludy-języki: w Azji staro - indyjski i erański (język awesty); w Europie grecki, łaciński celtycki, niemiecki, słowiański; drobniejsze pomijam. Z tej pierwszej spólnoty wyodrębniła się około r. 1500 przed Chrystusem druga, obejmująca przodków Słowian i Litwy, zasiedlająca kraje nad średnim Dnieprem, Niemnem, Wisłą. Około r. 1000 przed Chr. zerwała się i ta łączność, wyodrębniła się Litwa od Słowian. Trzecia spólnota, przodkowie samychże Słowian, do 4. i 5. wieku po Chr. Przy końcu tej trzeciej doby, czerpiącej dotąd, jak i poprzednie, wyłącznie niemal z zasobów włas-

nych, uwydatnił się po raz pierwszy silniejszy wpływ obcy, niemiecki, wobec którego każdy inny obcy tracił zupełnie na znaczeniu.

Od 4. i 5. wieku po Chr. ustaje i u Słowian bezpośrednia łączność dotychczasowa: zwierają się wszelkie plemiona, krocząc odtąd własnemi drogami i siłami. Litwa rozpadła się na Prusów, Litwę i Łotwę (Łotyszów). Z Słowian jedni, południowi, opuścili dawną rodzinę zakarpacką i przez Dunaj na Bałkan i do Alp dotarli: Bułgarzy, nazwani tak. później od hordy tatarskiej, co nimi zawładła; Serbowie-Charwaci (Kroaci); Słowieńcy alpejscy. Na Wschodzie pozostali Słowianie otrzymali później również obcą nazwę Rusi, również od zdobywców, tym razem Niemców; zachodni posunęli się aż do Łaby i za Góry Czeskie, przodkowie Słowian, co do dziś tylko w niepokaźnych ostatkach na Łużycach przetrwali, i Czechów - Słowaków, gdy Polacy w pierwotnych pozostali siedzibach. Sród nich z czasem skupili się silniej Polanie, Wiślanie, Mazowszanie i i., osobno nie zacierając jednak wybitnych cech spólnych, uważając się za jeden naród, o jednym języku i zwyczaju; ogarniała ich też jedna nazwa, i jeden ród nimi wkońcu zawładł; ta czwarta doba, polska, trwa dziś już lat półtora tysiąca.

Od r. 1000 po Chr. działały na nią nowe, silniejsze wpływy obce; najpierw, z chrześcijaństwem, czesko-łacińskie; dalej, z mieszczaństwem, niemieckie; po r. 1500 węgierskie, a nierównie silniej włoskie; po r. 1700 francuskie - o czem wszystkiem słownictwo wymownie świadczy; jedna trzecia niemal naszego potocznego języka zasila się obczyzną.

Wyróżniam więc w dziele niniejszym cztery doby: aryjską, litwo - słowiańską, słowiańską, polską, a po nich owe wpływy obce, do których i nieliczne ruskie, a najpokaźniejsze rumuńskie i żydowskie dodać należy; litewskich niema żadnych. Dzieło nie objęło wszystkich słów: pominęło z obcych wszelkie nowe europejskie, z mody i sportu, z sztuki i polityki, z przemysłu i techniki; z własnych wszelkie zbyt szczegółowe, przyrodnicze, lekarskie, rękodzielnicze, i zbyt miejscowe, gwarowe, albo sztuczne, żakowskie przeważnie, albo nieprzyzwoite. Ogranicza się więc językiem pisemnictwa potocznego. Słowa polskie najobficiej, ale nie wyczerpująco, skupia w gniazdach, i w nich szukać należy; urobione i złożone tylko wtedy osobno uwzględnia, jeśli gniazdo - przynależność nie widoczne, wymienia więc osobno np. obfity, obraz, rozmaity; tak wprowadza się czytelnika w samą pracownię językową. Odpowiedników obcych nie daję wiele, zaznaczam stale pierwotność, prasłowiańskość słowa, lecz wymieniam bardzo mało słów czeskich, ruskich (t.j. rosyjskich), cerkiewnych (bez różnicy, t.j. od wieku 9. do 15.), serbskich, łużyckich (bez rozdziału na oba narzecza), załabskich (z 17. wieku); jedno, drugie słowo wystarcza; to samo co do dalszych odpowiedników, litewskich głównie, greckich i i. Obce słowa pisane są po naszemu; zostawia się własną pisownię słowom romańskim, niemieckim, węgierskim.

Przeznaczając dzieło dla wszystkich, co językiem i kulturą (jej dziejami) zajęci, nie wyliczam źródeł, z jakich korzystałem, ani wyróżniam com z nich przepisał. Wdzięczny wszelkim poprzednikom, zaznaczę gołosłownie,

że oni mi tę pracę - nie ułatwili, lecz umożliwili, że bez nich wcaleby jej nie było. Z tego samego względu (na czytelników niezawodnych) daję u każdego pnia czy słowa wyjaśnienie, com uznał za trafne, prawdopodobne lub możliwe, a pomijam najgłębszem milczeniem każde inne. Jeśli przetaczam tu i ówdzie dwa wywody, znak to, że oba niewiele warte; nigdy więc ani wspominam ani zwalczam innych wywodów, chociaż je wszystkie doskonale znam; nie obarczam dzieła, przeznaczonego dla ogółu, szczegółami zbędnemi. Zakroiłem je na nieco szersze rozmiary, niż zwykłe słowniki etymologiczne, bo uwzględniam obszerniej dzieje obyczajności, szczególnie pierwotnej, dzieje językowe, nawet co do pisowni albo składni. Włączyłem też ważniejsze imiona osobowe (własne i obce), i nazwy ludów, miast, rzek i gór; te tylko własne: niema więc Paryża ani Londynu, ale Rzym i Wiedeń, Pragę i Moskwę, Kijów i Wilno, Dunaj i Dniepr, Ruś i Litwę, nawet Sarmatów, uwzględniłem. Również daję często przykłady, zwroty i zdania, zaznaczając źródło jak najogólniej: b i b l j a, to owa z r. 1456; Leopolita zawsze biblję z r. 1561 znaczy; psałterze, to florjański z lat 1380 - 1410, puławski z r. 1450, krakowski z r. 1480; Ezop (Biernatowy, około r. 1500), Rej, Potocki (Wacław, 1625 - 1696). Skróceń (poza łatwo zrozumiałemi skróceniami dla oznaczenia języków obcych) niemal nie używam: jedyne p. (=patrz) odsyła do innego artykułu. Porządek liter zwykły, tylko ch idzie po h, nie po c, bo my nie Francuzi; u nich ch z c poszło, gdy u nas c i ch nic a nic spólnego nie miały, ani mają. W nagłówkach zawsze postać dzisiejsza, nigdy dawniejsza, a więc: ojciec łza, nie: ociec, złza czy słza. Gwiazdka (†) użyta czasem

przed wyrazem znaczy, że go źródła nie dają, że się go dorozumiewamy.

Z pni wyrazowych należą raczej do wyjątku takie, co żadnej nie podlegają zmianie, np. król, baba; w olbrzymiej większości ulegają pniowe samogłoski (i spółgłoski końcowe, wyjątkowo i początkowe) odmianom, a to dwojakim. Jedne są zewnętrzne, i tych nie uwzględniam, np. niesiesz - niosę (już pobratymczy Czech nie zna tej pstrocizny, ma nesu - neseez), dzień - dnia, noga - nodze. Wszelkie inne są "wewnętrzne", np.: umarł, umrzeć, umirać, umorzyć, umarzać, albo wartać, wiercieć, wrzeciono, wrócić, wracać: te zapisałem wszystkie, jak i wszelką pierwotną nieustaloność brzmień, np. oboczność u i ą (ę): łuk i łęk, wnuk i wnęk; albo uboczność sk i k: skóra i kora; albo uboczność niemych i dźwięcznych: pryskać i bryzgać, paprać i babrać, pluskać i bluzgać.

Ile możności, ustalam wiek słów (pominąwszy "prasłowa", t.j. prasłowiańskie), kiedy się po raz pierwszy w piśmiennictwie zjawiają (szczególnie jeśli to pożyczki), ponieważ dotąd nie mamy słownika historycznego (Linde objął tylko lata 1555 - 1800).

Jeśli czytelnik znajdzie, że zbyt uwzględniałem słownictwo dawne, na niekorzyść nowego, działo się to umyślnie. Dwukrotnie bowiem, około r. 1500 i po r. 1763, wyzbywał się język dosyć nagle słów rodzimych, zapominał je lub zastępował obcemi; dziś nie jedno wznowiono, ale zabierano się do chwalebnego skąd inąd dzieła nieoględnie, unoszono się fantazjami, więc nie zawadzi zaznaczyć, co niegdyś język istotnie posiadał, bez żadnych gontyn, chramów, witeziów i innych podobnych dziwolągów.

Książka winna mówić sama za siebie; mimo to nadmienię, że skąpiłem słów, że unikałem wszelkiej "uczoności", t.j. przytaczania źródeł, polemiki, że starałem się o to, oby mnie każdy czytelnik, t.j. nie tylko zawodowiec, zrozumiał. Kładąc osobliwszą wagę na dzieje obyczajności, o ile je z samych słów wyjaśnić można, poświeciłem archeologji językowej kilkanaście rozprawek, wyróżnionych wielką literą początkową (Bóstwa, Ubiór, Zboże ,Bydło, Dom, Kalendarz, Myślistwo, Pokrewieństwo, Zbroja, i t.d.). Uważam tę książkę za rodzaj poradnika językowego; niech się nią bawi nie tylko filolog - polonista, lecz historyk i literat, i kogo język zajmuje; taka była jej myśl przewodnia.

Nie wyliczam nigdy autorów fachowców, prócz nazwiska, jakie na czele książki wystawiłem, tego, któremu jednemu zawdzięczam więcej, niż wszystkim innym slawistom razem- Miklosicha. Zato przetoczę tu nazwisko nie filologa, prof. Józefa Rostafińskiego; z jego pracy o dawnem słownictwie przyrodniczem (tom drugi jego Symbola i t.d.) wiele skorzystałem i nieraz jego własnemi słowami się posługiwałem, chociaż często znaczniej od niego odbiegam.

Pozostaje mi najmilszy obowiązek, podziękować Krakowskiej Spółce Wydawniczej, w szczególności p. Kazimierzowi Giebułtowskiemu, za nadzwyczajne zabiegi i trudy, jakiemi mój rękopis otoczyli. Drukarnia Anczyca wywiązała się z niezwykle mozolnej pracy tak świetnie, że i jej winienem najżywszą wyrazić wdzięczność.

Aleksander Bruckner.

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW I SKRÓCEŃ.

Słowa polskie będące przedmiotem objaśnienia etymologicznego, słowa obce służące objaśnieniem, dalej pnie, przyrostki i t.p.- drukowane są kursywą.

Słowa ujęte w dwa przecinki u góry podają 'znaczenie wyrazu'.

Gwiazdka (*) przed wyrazem oznacza, że danej postaci źródła nie wykazują, że się jej dorozumiewamy.

SKRÓCENIA:

alb.	albański	erań.	erański
ang.	angielski	fiń.	fiński
anglosas.	anglosaski	franc.	francuski
arab.	arabski	fryz.	fryzyjski
awest.	awestyjski	goc.	gocki
bawar.	bawarski	górnołuż.	górno-łużycki
bengal.	bengalski	górnoniem.	górno-niemiecki
białorus.	białoruski	grec.	grecki
bułg.	bułgarski	hebr.	hebrajski
celt.	celtycki	hiszp.	hiszpański
cerk.	cerkiewny	holand.	holandzki
chiń.	chiński	iran.	irański
chorw.	chorwacki	iryj.	iryjski
czes.	czeski	island.	islandzki
dolnołuż.	dolno-łużycki	kaszub.	kaszubski
dolnoniem.	dolno-niemiecki	kimr.	kimryjski
duń.	duński	kirg.	kirgiski
dżagat.	dżagatajski	kopt.	koptyjski

lit.	litewski
łac.	łaciński
łot.	łotewski
łuż.	łużycki
malaj.	malajski
małorus.	małoruski
meks.	meksykański
mong.	mongolski
moraw.	morawski
niem.	niemiecki
nord.	nordyjski
norw.	norweski
nowogrec.	nowogrecki
nowopers.	nowoperski
orm.	ormiański
p.	patrz
pers.	perski
pol.	polski
por.	porównaj
prus.	pruski
rom.	romański
rum.	rumuński
rus.	ruski
sas.	saski
serb.	serbski
słow.	słowiański
słowac.	słowacki
słowień.	słowieński
staroczes.	staroczeski
starofranc.	starofrancuski
starorus.	staroruski
staroturs.	staroturski
szwedz.	szwedzki
tatar.	tatarski
tur.	turecki
turs.	turski
węg.	węgierski
włos.	włoski
załab.	załabski
żarg.	żargonowy

A

A- Słów polskich z a-niema (spójka a jedyny,jako spójka, wyjątek),bo już prasłowiańskie wymijało nagłosy samogłoskowe dla przydechu j-lub w-; nagłosowe a- przechodziło więc w ja- ogólnie, tylko cerkiewne z bułgarskiem uchylają się temu częściowo,ale cerk. a- zamiast ja- pisownią się raczej tłumaczy, co nie miała(wedle wzoru greckiego) osobnego dla joty znaku,tak,że pisownia agnę,abłko nie jest odbiciem istotnej wymowy.U nas,szczególniej u ludu,nawet a obcych słów j- przybiera:Jadam,Jagnieszka, jagwint'adwent',jancykryst; od 15. a szczególniej od 16. wieku nowopowstałe h- w nagłos się wciska: Hanka,harmata,hałun,hanyż;język pisemny stroni od obu,szczególniej od h-,ale w 16.wieku i on,u pożyczek niemieckich, h- przybierał(hanszlaki u Reja częstsze nierównie niż anszlagi). a języka pisemnego jest jedno,"łacińskie"; dawniej(dziś jeszcze u ludu) było(i jest) i drugie:á, "pochylone" (zbliżone do o), co zastąpiło pierwotne długie a, powstałe n.p. ze ściągnienia: má z moja,pás z pojas,lub w innych warunkach; oznaczano w drukach aż do 18.wieku;w 19.w.daremnie to wskrzeszano.

A, spójka,jak i; obie wymieniają się w złożeniach: aza lub iza,ali lub ili(ruskie),ażeby (aby) lub iżby, bez różnicy znaczeniowej; stawiamy też jednę lub drugą przed pytajnikami: a co?lub i co? Z czasem przyjęło a odcień przeciwieństwa(lekkiego): ty a on. Wszystkie spójki(z nielicznemi wyjątkami,słownemi:jeśli,wiem, by; imiennemi: lub) są

przypadkami dawnych zaimków i znaczą pierwotnie 'to', 'tak'; powoli dopiero różniczkuje się ta ich ogólnikowość, p. ta. Wszystkie ulegają skupianiu, od dwu do pięciu, bez zmiany znaczenia: albowiem (cztery spójki) znaczy to samo, co samo bo lub wiem. a występuje w przelicznych złożeniach, p.: ać, acz, ale, ali, alić, aliści; ani, ano, (z a ono ściągnięte, dawniej an= 'a on', ana='a ona'), anuż, asi, ato, atoli, awo, aże, cż.
Prasłowo; tak samo u innych Słowian (na Rusi tyle co: lecz, ale, co i my naśladujemy: "nie w Warszawie a w Petersburgu", zamiast: lecz, ale). Litew. o, indyjs. at 'potem, to tak' (t.zw. ablativus od pnia zaimkowego); brak w innych językach aryjskich (europejskich)

ABECADŁO, 'nauka czytania (i pisania)', jak alfabet lub ruska azbuka od pierwszych liter elementarza czyli łacińskiego elementarza, z łacińskiego abecedarium; w 15. wieku obiecadło, bo łac. a odpowiadało stale polskie o w pożyczkach. Dowcip szkolny sadził się na wiersze, np. "obiecadło, śniadł pies sadło, matka mydło, ociec szydło; wlazł na półkę, śniadł gomółkę" (Wokabularz krakowski z r. 1539), lecz nie urabiano u nas całych zdań z abecadła jak np. francuskie: Abbé cédez itd. albo dawne próby czeskie (i nowe ruskie z azbuką); końcowe -dło, zamiast -do, lepiej spolszcza; inni Słowianie zadawalają się samą abecedą.

ABENTAJER, 'kamień fałszywy'; "mają ci, którzy się około drogiego kamienia obierają, swe próby, którymi doświadczają, co prawy kamień, co abentajer" Kromera Mnich r. 1554; "nie wszystkoć to szmarag, co się tam zieleni, najdziesz i abentair, co wnet farbę zmieni",

Rej Zwierzyniec 1562 r.; obentajer u M.Krowickiego. Z niem. Abenteuer, a to z franc.aventure (z łac. adventura,'przygoda'); p. awantura.

ABSZLAG,obszlega,'wyłogi', z niem. Abschlag; u Reja w Zwierzyńcu: apszlag, w Figlikach"abszlagiem by jedwabnym wszędy nastrzępiono". Pomijamy tu inne złożenie niemieckie z ab-: abszyt, abszytować,to samo co abdankować,'rozpruszać (wojsko),uwalniać', abcug w legungach,'potrącenie', abrys, 'zarys',-tudzież łacińskie z ab- i abs-:absencja, absolut, abstrakcja, albo z ad-: apetyt,aplauz,aplikant.

ABUCHT, 'mięso wędzone', z ormiańskiego apucht(toż samo),u pisarzy 17.w.,z życia obozowego;mylnie "ambuchty konstantynopolskie" u Piekarskiego 1665 r.

ACAN, asan, asindziej, aśćka,p. miłość (wasza)

ACHTEL, achtelowy czop, od 15.wieku pożyczka z niem. Achtel,'ósma część beczki', jak wiertel i i.;ten sam niem. liczebnik powtarza się w firacyntlach t.j. vier achzentel (udziału w kopalni olkuskiej);"mało cetnar ołowiu na firacentele srebra", Potocki; "pro uno vase zachcentel argenti inventi", w rocie z 15.w.,' za a. srebra znalezionego'.

ACZ,skrócone z acze(a i cze, łac. que, ind.cza.grec. te, 'i'), aczkoli, 'gdyby', 'jeśli' i 'chociaż';aczli w psałterzu 'jeśli'; acz nic, 'przynajmniej',często w dawnych tekstach przez drukarzy i wydawców z acz nie mylone: "mocz to w wodzie acz nic przez dzień", "aby acz nic ale wżdy tak nasycili się pięknośći jej".

ACZOWAĆ na Litwie w 17.w. 'gratulować','kolędować'; dziś Litwini tem"dziecinnem"

acziu, niby słowem własnem, zastępują diekawoti, diekui.

AĆ, z a i ó (ci), 'aby', wychodzi już w 15. wieku z używania, częste jeszcze w biblji; Leopolita stale je zastąpił przez niech, i: "ać przebywa (niech)", "ać i twym wielbłądom dam" (i naczerpam), "ać i twe wielbłądy napoję" (i dam); w księdze henrychowskiej z 2 połowy 13. wieku: "dać ać pobruszę" ('niech'). Czesi swoje at z ati do dziś zachowali.

ADAMASZEK, 'tkanina jedwabna', od nazwy miejsca wyrobu, Damaszku, skąd i nazwy dla klingi damasceńskiej, demeszki (w formie tureckiej), i dla owoców; po całej Europie w podobnem brzmieniu: franc. damas, łac. adamascus (a od arabskiego rodzajnika).

ADMIRAŁ, po francusku jeszcze poprawnie, bez d bezmyślnie wsuniętego, amiral; z arabskiego amir, emir, 'dowódca', najpierw Saracenów ogółem, później Saracenów morskich, trapiących nieustannie wybrzeża; wkońcu już tylko 'dowódca floty'; do słowa arabskiego dodawano przyrostki romańskie: amirante, amiral.

ADZIAMSKI, 'perski', w 17. wieku częstsze, od turecko-arabskiej nazwy dla Persji: Adżam (właściwie 'obcy').

AGREST, angrest, 'jagody i sok dzikiego wina', łac. agrestum, przeniesione na jagody krajowe, zielone, kwaśne, kosmate, więc zwane kosmatki, włosiny, włochaciny, miechynie, wieprzyny w 15. w. i później; nazwy te zapomniano, skoro po ogrodach sadzono odmiany (ribes grossularia) z owocami gładkiemi, ale w 15. i 16. w. znaczył agrest tylko 'wino kwaśne z gron niedojrzałych', włoskie agresto (toż samo).

AKSAMIT, w ruskich dawnych tekstach i oksamit, łac. examitum, z grec. hexamiton ('z sześciu nici'); z łac. xamitum, staro-franc. i niem. samit, Sammt; w 15. i 16. w. axamint, axamient, jak i łac. axamintum.

ALAMODA, alamodny, 'modny', z wł. alla moda, 'wedle mody', częste w 17. w.: "żona moja ma na alamudzie", Potocki.

ALARM, z włosk. all'arme! 'do broni!' (rzeczownik: allarme 'alarm'); u nas, jak w niem. Lärm, formy (dawne) i bez a-: larmo, larma, larum.

ALE, p. lecz; znaczy w 15. i 16. w. 'i', 'choć' "posłuchajcie ale tego", Ezop.

ALIBO, albo, abo; albo panuje już w psałterzu i biblji, które alibo, znanego z innych zabytków 15. w., wcale nie dają; lbo u M. Grochowskiego 1560 r. częste. Dziś używamy a(l)bo tylko w znaczeniu łać. aut, niem. oder; albowiem dowodzi jednak, że albo (bo wiem tylko dodatek) i 'bo' znaczyło istotnie: w biblji nieraz tak, Leopolita daje zamiast tego stale bo, że n.p.: "albo przeciwić się jest jako grzech (albowiem Leopolita)", "albo poszlę (bo)" albож żadnej nienawiści nie-miał (że)". W albo główny nacisk na li, ono rozstrzyga o znaczeniu, p. li; więc w albo ginie właśnie to, co najważniejsze.

ALIŻ, dziś nie używane, w psałterzu i biblji częstsze znacznie niż przysłówek ("aliż do nocy) i jako spójka (aliż zginą); znaczy i 'chyba', 'jeśli nie': "aliż gospodzin uczyni dom", 'nisi dominus aedificaverit', "aliż (flor. daje teraz alež!) gospodzin strzec będzie miasta" ('nisi'), "aliż mię pożegnasz" biblja (jeśli nie, Leopolita).

ALKIERZ, 'pokoik','narożnik' przez czeskie arkerz, z niem. Erker, a to z starofranc. arquiere 'miejsce dla łuczników' (wystające z muru), od łac. arcus. Otóż dwu po sobie następujących r język w słowach obcych nie znosi, opuszcza jedno (p. jarmark, bachmistrz, kaczmarz), albo rozpodobnia je w l-r, nierównie rzadziej w r-l (p. Małgorzata, mularz, ludwisarz, alkierz, almarja). Podobnie u Czechów i Niemców; u nas szczególnie w narzeczach (mniej w języku pisemnym): ruła, 'rura', lubryka, 'rubryka', na Ukrainie łejstr, 'regestr', łycar, 'rycerz'; kroniki ruskie nawet Ruryka w Luryka odmieniły.

ALKOHOL, 'wyskok', z arab. al (rodzajnik, w mnogich wyrazach: alkoran, alkowa, algebra, alchemia, algorytm, alembik, alkali) i kohl, 'proszek do malowania powiek i inne sublimaty'.

ALKOWA, 'pokoik sypialny' (bez okna), rom. pożyczka z arabsk. alkobba.

ALMARJA, olmarja, 'skrzynka, szafka', franc. armoire, włoskie armario i armadio, łac. armarium i almarium, almaria; właściwie: 'skład czy schowek broni'; u innych Słowian z końcówką -ra, nie -ria, jak u nas wedle łaciny: słowień. almara i ormara, czeskie armara i almara, almierz, almarze. Sama arma, 'broń', armare, 'bronić, w dawnym czasowniku armować się, 'bronić się'; por. dalej armja, armata, alarm. P. alwerz.

ALOES, -s wilczem prawem do aloe (ale już i w łać. średniowiecznej aloes, lecz tylko w 1. przypadku, u nas przez całą odmianę!) przystąpiło; "czarna aloes" w 16. w., nierównie częściej zowie się (czarną czy żółtą)

heleną, haleną, oleną, eleną, dziwnem zniekształceniem, pomieszaniem z inną rośliną: "oman Hellenium zowią od Heleny" (inula Hellenium). Powszechne u innych Słowian od 9. w.,od tłumaczenia ewangelji, ale tylko w postaci prawidłowej aloj, aloja,aloje (w 9.w. i alguj , olguj, z owem osobliwszem g, co tam jest i w Ewga,'Ewa'i i.).

ALTEMBAS, 'złotogłów', z altyn 'złoto'(u wszystkich tursko-tatarskich plemion, stąd nazwa Altaju i rusk. altyna,'pieniążka') i baz,'tkanina' z arab. bez(por.tureckie bezastan,'rynek',t.j. kryty bezem,'płótnem'; częste w 17.w. u S. Twardowskiego w legacji 1637 r.,Z.Lubienieckiego 1640r. i i.:"rynek przedni" tłumaczy Twardowski.

ALWERZ, 'kredens',w opisie izby stołowej u K.Miaskowskiego: ale i alwerz ono też po stronie, a w koło sklenice kieliszki"; por. włosk. alborello,'naczynie, flaszka' (?); raczej czesk. ałmierz zniekształcone.

ALZBANT, alzbancik(u Reja alzbaniczek błąd druku?), z niem. Halsband 'naszyjnik', bo nad Wisłą jak nad Łabą, w pożyczkach z niem. h się usuwa(p. uf, usnacht,antaba, antfos, ochmistrz, olędry), a przeciwnie h dosuwa (p. herszt, herb, hecować); nadłabscy Słowianie wymawiali: er hamtman, zamiast: Herr Amtmann). Wyjątkowo z h: halcbanty r. 1574 w przekładzie paszkwilu De Portes; u Zbylitowskiego i innych.

AŁUN, hałun, z niem. alun (Alaun), a to z łac. alumen; od nas na całą Ruś; brak go u innych Słowian, - chyba u Słowieńców.

AMBAJE, przestarzałe,jeszcze bardziej niż androny, używane dla rymu i w 19.w. (Fredro, z nowych Bunikiewicz

i i.),'bajki, plotki, niedorzeczności'; przeszły od nas i na Ruś("androny jadą" u Gogola): obie nazwy od kołowania drogą, zaułkami, łac. ambages 'zakręty', włosk. androne,'długie korytarze czy uliczki'; androny prawią lub stroją r 1698 i 1703 (dawniejszych cytat nie znam.

AMBARAS, z franc. embarras, 'przeszkoda' (od celtyc. franc. barre,'belka, trogarz'), franc. em-, em-, piszemy wedle wymowy, jak wszelkie obce pożyczki, a więc ankieta(enquête, z łac. inquisita, por. inkwizycja, inkwizytor), ansamble, antrakt, amfilada (enfilade!) antreprener.

AMBONA, 'kazalnica', z łac. ambo, grec. ambon, włosk. ambone; jest i w łac. średniowiecznej ambona: właściwie 'trybuna'.

AMBUS, z niem Ambos,'nakowadlnia albo ambusek' w Słowniczku z 1532;"na ambusie igły wybijać", Ustawa cechowa.

AMELJA, 'ładownica', częste w 17. w.:"niemać ten ładunków w amelijej swojej;" "nasułem był miasto kul w amelija grochu"; "mieszków, amelij, ładownic, wacków" w Ustawie cechowej 17. w.; por. serbsk. amajlija 'amulet','co się nosi',serbskie amal,'tragarz', hamał u nas w 17.w.- wszystko z arabskiego hamal, 'nosić'.

AMPRZTYFIKOWAĆ,'mówić górnie lub wiele', przekręcone z (łac.)amplifikować(Potocki), 'rozwodzić'; dalej przekręcane w aprztyfikować się i apstryfikować, a w końcu może i przez dalsze nieporozumienie w sztyfelkować się 'umizgać się'; aprztyfikant, 'kawaler'

AN, ANO, ANA, ANI, jak w czeskiem ściągnięte z a on, od 16.w. nieużywane więcej,

częste w 15.w.:"a ciecierze... any przykryły stany"('a ony'), "czedł...ani słyszą wszytka słowa"('a oni')biblja; "ano wołów niemasz"('a ono'), Ezop; dziś ano innego początku, z a i no,w używaniu.

ANDRONY, p. ambaje; tu należy może, dla ich wąskiego kształtu,nazwa androty z 17. w.,andruty, dla ciastko laskowego; andrykuły urobiono z andronów, wedle artykułów, jeśli to nie wprost artykuły same.

ANDRUS, 'złodziej', w gwarze złodziejskiej, może tyle co jędrus, Jędrek(?)

Andrzej (imię),lepiej spolszczony Jędrzej (an przechodzi stale od 16.w. w ę), z Andreas.

ANIMELKA,'kruszki cielęce': "zbytek wielkie cielę rznąć dla animelki" Potocki; z włosk. animella (jakby siedziba żywota, anima).

ANIOŁ, anieli, anielski, jakby z rodzimem ie:io(podobnie w kościoł i Piotr), dawniej angioł, angieli; w 14. i 15.w. angieł,z łac. angelus (greckie angelos 'poseł'); u ludu i formy odmienne, jamioł; w druku z r.1527:"mów angołowi","angele boży".

ANSA,jeden z równie licznych jak niepotrzebnych latynizmów z czasu makaronizmów 'pochop','uraza'; z łac. ansa,'rękojeść,chwyt',litew. ansa,'ucho garnka'.

ANSZLAK, 'podstęp', z niem. Anschlag:"rozmaitych anszlaków dziwnie używają (Turcy)", Rej,Zwierciadło; zachodzi nierównie częściej u niego hanszlak:"dziwnych sztuk u hanszlaków",nadobny hanszlak uczyniła", tamże; "rozmaitych hanszlaków", Zwierzyniec;"takimi anszla-

kami i wywrotami obrotnymi", Grzegorz Pauli O różnicach 1564 r.; w Setniku Grabowieckiego z r.1590 nawet handszlak.

ANTABA, antloch, antfos z niem. złożeń z Hand,'ręka': Handhabe(środkowe h wypada, jak w -ulc, z -holz: budulec, hamulec, strychulec);Hantloch(tu i hanwark, antwerk) przeszło w górnictwie na oznaczenie'szybu z pompami' i 'pomp ręcznych'; Handfass. Obok antaby(do kotła,do wrót) ma Potocki jeszcze i hantaby: "komu już obwisły hantaby".

ANTAŁEK, z tego antał,'beczułka wina', z węgiersk. antalag.

ANTYCHRYST, ludowe jancykryst już w 16.w. zapisano.

ANTYPAST,'przekąska (przed obiadem)', z włosk. antipasto. Antypastami małżeńskiemi" przezwał wydawca niesmacznie romanse Morsztynowe 1651r.

ANYŻ, dawniej hanyż, z łac. anisum, a to z greck.; powszechne; s, z końcowe obce przechodzi w -sz,-ż: Judasz(i tak wszystkie na -asz), Paryż, ryż.

APTEKA, ludowe aptyka, jeszcze w 16.w. apoteka, apotekarz i hapteka,haptekarz,już w znaczeniu ścieśnionem do'przedającego maści i leki', chociaż apotheca, lub skrócone potheca(włoskie bottega, franc. boutique), tylko'skład magazyn';jeszcze r.1532 tłumaczą więc u nas apotheca 'kramnicą'.

ARAK, 'wódka z ryżu'; nazwę wywodzą z Indyj Wschodnich w 16.w., ale Maciej Miechowczyk 1518 r.wymienia u Tatarów arakę z mleka kobylego pędzoną; jest to arabskie araka,'wódka'.

ARASY,'kobierce, tapety',z włosk. arazzo od głównego miasta wyrobu, Arras francuskiego. Od słynnych arrasów (wawelskich) należy odróżniać nazwę tkaniny arasu, harasu, harusu(u nas już w rachunkach dworskich z r. 1394),czeskie haras; niem. Harras i bez(h) e-, Rasch,'materja (kamlot) gruba', ras(z)a; od niej nazwa szaty księżej (u prawosławnych): rasy i rjasy;włosk. rascia, franc. rase(z łac. rasum,'strzyżone'?);ruskie garus(z harus, g zamiast h, jak zawsze),'włóczka'(narzeczowo harasówka,'tasiemka').

ARCHANDJA, 'orszak,tłum'; "na cóż ta archandyja,którąś przyprowadził", Potocki;archandryja (Chotomski,Enejda nicowana); pierwotnie achandyja; w polskim Janczarze po r. 1500:" o gońcach albo kozakach tureckich,które zową Akandie", z tureck. akindżi. Na Litwie używają wyrazu archandrja w znaczeniu ironicznem, niby'starszyzna,kahał'. Jest i archanaza. Tureccy ckindżi, to dawni baszybozukowie, wolni i swawolni łupieżcy,wyprzedzający wojsko albo sami na łatwe łupy wychodzący.

ARCY,'nader', w złożeniach (np.: arcyśmieszny),przejęte z łac.(a to z greck.archē,'początek'; w złożeniach: 'nad-'), archiepiscopus = arcybiskup, archidiaconus= arcydziekan(skrócone ardziekan); arcyksiążę = Erzherzog,bo już w łacinie pojawia się arci- obok archi-; to zatrzymali z greckiego prawosławni: archirej, archijepiskop. Natomiast czeska spójka arci (t.j.'a rzeknij'),'przecież,tak' (arcil, 'potakiwacz'),por. nasze arząc, 'mówiąc', rodzimego początku.

ARCYDZIEGIEL,'angelica, archangelica' łączy łac. archi-(arcy-) z pol.dzięgielem(p), jak np. arcydzieło.

ARENDA, arendować, arendarz, od nas na całą Ruś (landar białoruski z owem stałem rozpodobnieniem); włosk. arrendatore, 'dzierżawca' (z łac. arrenda, 'czynsz roczny'), arrendare, 'wydzierżawiać' (od reddere, 'oddawać'), węg. árenda; stąd i renta i rentjer.

ARESZT, z podobnej łaciny średniowiecznej, arresta, włosk. arresto, arrestare 'zatrzymywać, więzić (za wyrokiem)', franc. arrêt, ostatecznie od łac. restare, 'pozostawać', adrestare, 'od wyroku'; od nas na całą Ruś.

ARGUMENT, ludowe w 16.w. dragument, od łac. arguere (argować), 'dowodzić'.

ARKA Noego, w 16.w. archa, z łac, arca; przenosi się na 'łodzie'; nowa to pożyczka; w 9. i 10.w. przestawili Słowianie trybem swojego języka łac. arca na (raka) raky, skąd jeszcze po dziś dzień czesk. rakew 'trumna', serb. raka, 'grób'. Stąd i archivum, 'skład aktów'.

ARKABUZ, arkabuzik, 'strzelba', częste szczególniej w 16.w. (Rej!), "nie wstąpi bez arkabuza" Potocki, "do jazdy ciężkiej arkabuzerowie; arkabuzyrów albo muszkietów używają"; z franc. arquebuse (z niem. Hakenbüchse), arquebusier; z włosk. archibuso, archibusiere.

ARKAN, 'lasso tatarskie do łowienia koni z tabuna', przenoszone na 'więzy, łyka'; przez Ruś od Tatarów, arkan i i. 'sznur'. Zupełnie inne przestarzałe, arkan, a raczej w liczbie mnogiej arkana 'tajemnica, sekret', z łac. arcanum.

ARKAS, 'rodzaj galarety'; przepis (ile jaj, mleka itd.) dał Z. Gloger w Encyklopedji staropolskiej I 73; Mickiewicz jeszcze wymienia "te

półmiski kontuzów, arkasów, blemasów"; kontuzy od łac. contusum,'zgniecione', blemasy dorobił sam wedle arkasów z blomuzów(p.). Może w jakim związku z łac. arcus, p. arkusz(od formy?),skąd arcata, franc. arcade,późna u nas pożyczka arkada,'łuk sklepienia'. Nazwy podobne potraw czy strojów rychło z modą i smakiem giną,np.ankry, szarpy, w 17.w. dosyć ogólne, już w.18. zapomniane; domowa to nazwa, bo franc. ancre, tylko 'spięcie'(w budownictwie), od nazwy 'kotwicy', łac. ancora, znaczy; adrjan (franc. andarienne,'suknia z trenem', od aktorki nazwana); ażusta(franc. ajustement) itd.

ARKUSZ, z łac. arcus,'łuk' tak samo jak niem. Bogen, 'arkusz' i'łuk' jako złożone we dwoje znaczy; czesk. arch, 'arkusz'.Końcówki łac. -us, -es, -um stale odrzucamy: medyk, materja, testament; nieraz ocalały: animusz(bo -s w takim razie w -sz odmieniamy, z wyjątkiem: Chrystus, Jezus), jubileusz, a więc i arkusz zamiast ark; podobnie zatrzymujemy je w luksus (luks w Geldhabie Fredrowym i i.), w muzeum, gimnazjum; -es liczby mnogiej w margines lub pulares.

ARMATA, ludowe harmata, 'działo'; w 16.w. 'flota wojenna': w pismach politycznych bezkrólewia z r.1572 stale o niej mowa:"gdyż sam (cesarz) na morzu armaty i portowych miast niema"; jeszcze u Knapjusza armata 'wojsko wodne'(jak hiszp. armada),z łac. armata,'uzbrojona';dawniej i całą 'artylerję' oznaczało:"starszy nad armatą koronną"," oficerowie armaty" dopiero od 18.w. nazywano tak'działa' same. Armja, jak almarja i alarm, wkońcu od łac. arma, przez niem. Armee,co za wojny trzydziestoletniej z franc.

armée poszła.

ARON, nawet"broda aronowa", jakby o biblijnym Aronie mowa była, z łac. arum(maculatum), a to z grec. aron; w 15. w. tylko nazwy polskie: obrazki i i.

ARSENAŁ, słowo europejskie, z Wenecji, od arabs. dâr canakh,'dom pilności, warsztat okrętowy'.

AS,es,'jedynka w kostkach i kartach',"kość zmyli esem", "tyle mu es, co i zyz",Potocki. Franc.nazwami zastąpiliśmy dawne polskie,t.j.czeskie, niemieckie nazwy figur(wino, czerwień, żołędź, dzwonki, wyżnik, niżnik, kralka). Odwieczna jest gra w kostki, gdy gra w"pisane"(malowane odręcznie) karty dopiero w 16.w.się rozeszła.Otóż u kostek zwały się z niem. rzuty: es, tuz, dryja(również nazwa herbowa), kwader, cynek i zez; 'tuz'(= Daus),'dwójka', ale w kartach zastępował i esa, jako malowany o dwu okach, bo dwójka sama w kartach nie miała znaczenia;stąd 'tuz'i'as'jedno i to samo. Dama, walet, dysko, nefka zastąpiły dawne polskie nazwy jak i atut, adut, franc. a tout('na wszystko'), kozerę(p.). Es, Esse niem. pochodzi z łac. as,jedynki monetarnej.

ASAWUŁ(A), 'godność w wojsku kozackiem' jak wszelkie inne z tatarskiego,jesuał, 'dowódca konnicy';zeszło na 'włodarzy,dozorców, karbowych'.

ASTRYCH, jastrych, z niem. Estrich,'podłoga twardo z cegieł';u Miaskowskiego r. 1612 jeszcze bez j:"(przy tańcach) po długiej kurzawie astrychy skropiwszy", ale przy końcu wieku ziomek jego ks.Auszpurger już ma

jostrych. Niem. poszło z łac. astracum, grec.ostrakon, 'klepisko', P. strych.

ATAMAN,'starszy w kureniu kozackim'("terpy kozacze,atamanom budesz",przysłowie); z niem. hetmanem(p.) nic nie ma wspólnego; pojawia się na Rusi jako wotaman już w 13.w. dla'starszego(nad majtkami i i.)', z tatars. odaman,'starszy nad pasterzami i "koszem" 10000 owiec'; na Rusi zeszło w 16.w. na'wójta, ciwuna, dziesiętnika'.

ATŁAN, 'do koni!',hasło tatarskie do gotowania się w pochód(at,'koń', końcówka mi nie zrozumiała);"han okrzyknąwszy zwyczajnym ordy swe atłanem"(Wojna Chocimska),"gdy wiosną porę otworzy atłanu", "skoro okrzykną ordynowani przez murzów atłan do koni".

ATŁAS, powszechna nazwa 'materji' z arabs.atlas, 'gładki'.

ATRAMENT, dawniej inkaustem(p.) zwany, przejął nazwę od czernidła - atramentu, siarkanu żelaza, z którego go niegdyś wyrabiano.

AUSTERJA, z mylnem au,w r.1607 osteria, wircausz, karwaser, dla 'karczmy' (acz z trzech obcych języków! jak n.p. dla tragarza: mikstatnik, hamał, fakim), z włosk.osteria; od 18.w. oberża, z franc. auberge, włos. albergo(z niem.Herberge,'gospoda'); od 19.w. hotel(z franc. hôtel, z łac. hospitalis, skąd i szpital, - od hospes'gość',skąd i osteria); skąd au-?. Podobnie auszpik,'galareta', z franc. aspic(a to z łac. aspis,'wąż', od śliskości).

AWANTURA, awanturniczy, z franc. aventure,p. wyżej abentajer; zupełnie innego początku są również franc. awanse (awansować) i awantaże, od franc. awant, a to

z łac. ab ante,'naprzód'; "bez wszelkiego jako dziś mówią awantaże", Potocki.

AWIZY, 'doniesienia','gazety' w 17.w., awizować, z włos. avviso 'wiadomość', z łac. ad - visum, z franc. avis.

AWO z a owo,"owo jeśm", biblja(" oto jestem" Leopolita, "owom ja" Wujek), jak ato z a oto, ano z a ono; ale -wo, przyrostek, por. haiwo,jedwo i i., obok -wa, poniważ,owa.

AZA, azali, azaliby, jedyne poprawne postaci; nowsi pisarze zmyślili aża, ażali, czego język nigdy nie znał,p. za; już Leopolita: aza, azali biblji zastępował innemi spójnikami;"azali nie boga" (albo niemasz Boga?),"azali nie odpuścisz temu miastu" (więc), "aza jest Saul między proroki"(więc i Saul), "aza mi będzie miłościw" (albo snadź mi); w psałterzach aiza, 'czyż?' azawiem, azaliwiem,'czyż?'.

AZ, już w psałterzu i biblji z przysłówka("aż do końca", "aż na wieki" i t.d.) w spójkę przechodzi: aże pomimie", "aże i wszedł","aż się narodzi"p. a i że.

B.

BA, spójka, dla potwierdzenia, od czasów Rejowych; czy to nie ba, bah raczej, t.j. ogólnie europejski wykrzyknik, niż bo, z którem go łączą? p. bo.

BABA, babka, babcia, babunia(z przyrostkiem,jak ciotunia, dziadunio,córunia, mamunia),'matka ojca lub matki','zamężna kobieta','stara kobieta'.Niemowlęce to zdwojenie, jak mama, papa, tata, dada, nana, pierwotnie bez znaczenia ścisłego.Ulega najrozmaitszym przenośniom; tak nazywają'zatyczki','kłody do ubijania';formy wszelakie; ciasta, gruszki(o szpetnym wyglądzie), owady i ptaki,(pelikan n.p.); rośliny(babka,'plantago', że leczy rany, bo baby leczyły); babka,'akuszerka', jeszcze w 15.w. pęporzezą przezywana; babić,'odbierać dziecko'. Takie zdwojenie oznacza pieszczotliwie i małe dzieci,franc. bébé, ang.baby, serbskie beba, u nas bebiś u Glicnera r 1558. Było i nazwą drobnej monety, bitej najpierw w Czechach za Ludwika II: "dwie babce(babki) w jeden pieniądz starej szło minnicę";"pułbabcza, nie tylko szeląga nie warty", Potocki.Babizna,'spadek po babce', jak dziedzina'po dziadku'. Babina zdrobniałe; babsko, babsztyl(w różnych odmianach) zgrubiałe. Co innego tureckie bab, w 17.w. (u Twardowskiego)'brama, dworzec': "wrzucić do baby sarajowej, smrodliwej"; "Turcy, nasze konie zową babami nikczemnymi"(Twardowski), dla ociężałości.

W tych samych znaczeniach powtarza się baba także w czeskiem i ruskiem(baboczka 'motyl'); dla gier:ciuciu-

babka, 'ciemna babka, żmurek', babka, 'gra z kostką, babką' (szczególniej na Rusi lubiona). Do mitologji patrzą: baba jędza (ruska baba jaga), 'czarownica, wiedźma'; baby babki, w 16. w. 'plejady (dżażownice, kokosz z kurczęty)', niegdyś nierównie poetyczniej zwane: własożelicy, wołosożary (t.j. 'ród z świecącemi włosami'); baby kamienne, aż do Prus zachodnich sięgają; pierwotne wyobrażenia nieraz wyraźnie żeńskie; najsłynniejsza z nich bajeczna "złota baba" na dalekiej Rusi (nad Obem u Czudzi), o której od początku 15.w. ciągłe a częste wzmianki u nas, a od nas i zagranicą; znana kamienna baba chęcińska różni się jednak znacznie od przeciętnych "bab". Baba, 'ciasto' (np. "tatarczana baba"), od kształtu, por. korowaj. Babą nazywano i 'królowę w szachach'. Ogólne europejskie jest też babie lato o 'pięknej jesieni'. - Prasłowo, lit. boba, 'stara kobieta', niem. Bube 'chłopiec', dawniej bābe, bōbe, 'stara kobieta'.

Powtarza się w nazwach wielu roślin, np. babimór albo morzybab 1472 r., od czarodziejskich własności, inaczej 'widłak' lub 'wroniec'. Stanko nawet wierzbę babicą nazywa. Por. Babica r. 1135, nazwa solarni; dalej babi (Babia góra); babiniec, 'przedsionek w kościele'; babiarz, babożeń (w 16 i 17. w.); babski, dawniej babińskie plotki, nie od Babina p. Pszonki, lecz od bab.

BABRAĆ, p. paprać, chociaż właśnie postać z b u sąsiadów częsta, czesk. babrati, co nawet Węgrzy przejęli; u nas i babłać, bebłać, a jest nazwa jeziora: Bebło, Bybło; podobnie bacnąć, p. pacnąć.

BACA, 'starszy (pasterz)

nad juhasami', w"mazurskiej" postaci, zamiast bacza, bo z węg. bacs(a), bacsó,'pasterz', z rumuń. baciu.

BACHMAT,'koń tatarski', "ich bachmaty";"bachmatek" w figliku białoruskim Rejowym, bo z Rusi do nas nazwa przyszła, a na Ruś od Tatarów samych.

BACHOR, bachur,'dzieciak', 'bęben(żydowski szczególnie)', z hebraj. bāchur,'młodzieniec'.

BACHORZE, szczególnie w nazwach topograficznych, 'moczar'; p. bagno; jest i nazwą brzucha:"rzepą napchany bachor", Potocki; z czes. bachor, bacharz, brzuchacz.

BACHUS,bachusy (bekusy), 'ostatnie dnie zapust' i 'maski', bachant, bachandryja, od obchodu świąt"bachusowych",bachować; wszystko od nazwy Bakcha.

BACIARZ, baciarski, baciaryga, z bruku lwowskiego, jak i makabunda,'urwisz', z węg. betyár,'zuchwalec'.

BACZMAGA, 'obuwie', z tur. pasmage,'sandały' w Janczarze około r. 1500 mowa o pasmage, czego tłumacz polski nie zrozumiał,'nogawice (spodnie)' wstawił. Do nas z Rusi jak ruskie b (baszmag) świadczy.

BACZYĆ, od+ baki,'oka', jak patrzyć od patry;"świecić baki lub bakę"; baczny, baczliwy; szczególniej w złożeniach:obaczyć,dziś jeszcze raz złożone: zobaczyć ("do zobaczenia,zobaczyska"); przebaczyć znaczy jeszcze u Lubelczyka 1558 r.'przeoczyć', a z tego urosło nowe znaczenie:'odpuścić, darować', jak i w wybaczyć; zabaczyć,'zapomnieć', z niedobaczka. Słowo wyłącznie nasze, od nas na Ruś; u innych Słowian nieznane.

Już w psałterzu stałe, boczycie,'uważajcie';p. bały.

BAĆ SIĘ, ściągnięte z bojać, jak stać z stojać albo pas z pojas;narzeczowe bojeć, z mylnem e (jak i stojeć); boję się, bojaźń(p.),obawa(p.) Prasłowo: cerk. bojati sę, boją sę i tak u wszystkich Słowian. Pień bī-, bi - ja, boje-: lit. bijotis,'bać się', pobajint,'ukarać(straszyć)', ind. bhajate,'boi się',bhīma-i bhīti-,'strach',awest. b(a)- jente,'boją się'. Już w psałterzu bać ściągnięte.

BAĆKORY,'meszty, papucie', z węg boczkor, słowack. baczkor.

BADAĆ, badacz, złożone z z-, wy-, o-(późne stosunkowo; dawniejsze tylko: zbadać i wybadać), badawczy(jak spostrzegawczy do przymiotników na -awy,jak ciekawy); częstotliwe do bóść(p.); tak samo u Czechów, bádati,gdzie bajus,'straszny',prus.bijotwei, 'bać się', i pierwotne znaczenie 'bodzenia' istnieje;cerk. probadati, rus. probodat', 'przebijać', serb. badal, 'oścień'badala,'sonda', badil,'łopata', badkawica, 'lancet'. Już w psałerzu stałe słowo: badanie,'scrutinium'.

BADRAK, 'rumak',Potocki; wschodnie oczywiście;skąd?

BADYL, 'łodyga',p. badać (serbs. badil!).

BAGATELA, BAGAŻ, najpospolitsza francuszczyzna; pierwsze ostatecznie od bague,'pierścionek', z łac. bacca; drugie od bague, 'pakunek', z łac. baga, niem. Pack, Gepäck, skąd nasze pakować (się).

BAGAZJA, 'materja, tkanina', z tureck. i arab. takiegoż słowa, przez węg. bagazia; "żupany z bagazyi, kontusze z tuzinku",Potocki.

BAGNET, z bajnetu, franc. baionette od miasta Bayonne, gdzie je najpierw wyrabiano; od nas, dla owego g, nieznanego gdzieindziej, na Ruś i do Czechów.

BAGNIEĆ, zamiast bagniędź, bagniątko, bazia, p. jagnię.

BAGNO, prasłowo zachodnich i wschodnich Słowian (wszystkich); południowi mają tylko (od rudawego koloru bagien) nazwę dla czerwieni: bagŭr, 'purpura', bagrjanorodnyj, 'w purpurze urodzony' (porfirogeneta), bagrjanica,'purpura , co i Ruś dobrze zna (bagrit', 'barwić na rudo'; małorus. bahrja, 'ruda krowa') - my już nie, ani Czesi.
Na bagnach gnieżdżący się bocian zwał się bagiem; o czesk. bažina, 'bagno',twierdzą jednak,że to mylna pisownia zamiast barzina,(ż i rz nawet w czeskiem mieszają, cóż dopiero u nas!), od bara (p.). Jeśli znaczenie pierwotne od czerwieni wzięte, co bardzo prawdopodobne (por. błoto, bielawy), to tu należy i bażyć się (p.). Nazwy roślinne, od miejsca gdzie rosną: bagno 'eriophorum' r 1472 (i koli cię, koli je zwane, od łusk kolących owocu), i bagno, bagnisko, 'ledum palustre' (to samo i porej,p.poraj), bahun (z rusk).

BAJ, bajka, bajać, bajęda (do gawędy; różnowiercy katolicką 'agendę' 'legendę' tak przedrzeźniali), bajda, bajdała, bajdek, bajkopis, bajeczny, bajdurzyć, i badurzyć, już od 16.w. Prasłowo, od pnia ba-, 'mówić', p. baśń; cerk.balij,'lekarz' (co zamawia chorobę, jak rus. wracz, 'lekarz', od wrat', 'mówić,kłamać'), bałakać; u południowych Słowian bajati wręcz 'czarować', a w cerk. obawati (zamiast obajati, jak dawati, stawati,

obok dajati, stajati) tylko 'czarować, zamawiać'; u Słowieńców już tak, jak i na Zachodzie: bajati,'gadać'; na Rusi bisz("kak jewo bisz", 'jak jego zowią'), z baisz, bajesz ściągnięte. Brak tego pnia na Litwie; ogólny on w Grecji,fēmē i fōnē,'głos', fasis,'ogłoszenie',fēmi(doryckie fāmi),'mówię';łac.fāri,'mówić', fama 'pogłos', (cośmy przyjęli), fābula, 'baśń',(nasze fabuła, fabularz), fās,'prawo'(nefas, 'krzywda'); niem. Bann,'rozkaz', bannen(stąd banita, 'wywołaniec'). Tu należą i bajtała, bajtałaszki,'fraszki', ale bajtlować z niem. beuteln. P. bakać.

W 19.w. zaczęto bajki zbierać z ust ludu, przyczem nie obeszło się bez stylizacji literackiej, a nawet bez przymieszki obczyzny(np. u R. Zmorskiego i w jego Wieży siedmiu rycerzy).Dawniejsze pisemnictwo bajką gardziło, Potocki np. pisał o niej: "lepiejby bajkę, jaką mamki z swojej głowy(!!) dzieciom prawią o królu, pisał i królowej";"bają poetowie, ale nie tak przecię, jako nasze starki dzieciom przy kolebkach zwykły: był to też król z królową"i t.d. Jedyna u nas wzmianka podobnej bajki fantastycznej u Szczęsnego Herburta (co się ludowemi wątkami chętnie parał) w pisemku bezimiennem z r.1607, Rozmowa o rokoszu(II, str. 124 wydania Czubka):"własna ona o czerwonym kapturku/niem. Rotkäppchen, o wilku i babce/, bez końca i początku bajka". W 16.w. Rej,np. gromiąc człowieka,puszczającego przestrogi i rady mimo uszu, stale się wyraża:"jakby mu o żelaznym wilku bajał", - ale takiej bajki nie było nigdy; było tylko podanie historyczne o Gedyminie,że na łowach nocą zaskoczony,śnił o wilku żelaznym i na tym miejs-

cu Wilno "zarąbić" kazał. Inne bajki, np. o smoku wawelskim i szewcu Skubie, wpleciono do dziejów najdowolniej.

BAJA, bajówka, 'spodnica', 'rodzaj sukna', z niem. Baje; europejskie; u Czechów z p: paj, pajka.

BAJURA, bajoro, 'bagno', słowo późne, może toż co banior, 'głębia'.

BAKAĆ, 'wołać', od ba- (p. baj), 'mówić', z przyrostkiem -k (jak znak do znać), przestarzałe; już nowe wydanie polskiego Terencjusza zabakałem (r.1545) odmienia na zawołałem. W 15.w. ogólne: "z bakiem a giełkiem przydąc do sądu", o bakaniu w sądzie "przez bakliwość", 'krzykiem'; częste w Ezopie. W 16.w. znane, chociaż mało używane, potem ginie zupełnie. U Czechów "bakati koho k nieczemu", 'namawiać'.

BAKALJE, 'łakocie', przez Ruś z tur.- arab. bakkal, 'handlarz korzenny'.

BAKAŁARZ, liczne urobienia; od pierwszego stopnia "akademickiego": bacca laureatus, 'gronem ozdobiony'; bacca, prasłowo (w nazwie Bakcha), o gronie winnem' pierwotnie.

BAKEMBARDY, 'bokobrody' (pozorne spolszczenie), z niem. Backenbart (w niezliczonych odmiankach na Litwie; rus. bakeny).

BAKIER, dziś tylko w nakryciu głowy "na bakier"; rus. pożyczka: "na biekrień" (dziwacznie odmieniona); od komendy flisowskiej ru bakier, z niem. back kehren, 'nazad, na lewo obracać'; bak i w bakort (z niem. Backbort), 'lewa burta' (w plecach sternika).

BAL, balik, balować, ballada, balet, od romańskich

tańców i przyśpiewów nazwane; franc. bal, ballet, ballade, ogólnie europejskie.

BALASY, 'słupki', skrócone z włosk. balaustro, balaustrata, 'poręcze', (franc. balustrade, 'balustrada'), i nazwa jabłek granatowych (łac.[x] balaustion), dla podobieństwa słupka do granatu. [x]balaustium, z grec.

BALBOT, balbotać, bełkot, rodzime dźwiękonaśladowcze; jest i bałbotać, bełbotać, bałękać.

BALDACHIM, z mylnem -m zamiast -n (u nas i zupełnie spolszczona nazwa botaniczna baldaszkowy), opona z tkaniny złotogłowowej', nazwanej od Bagdadu, t. j. Baldaku, łac. (średniowieczne) baldakinus. włosk. baldacchino; we wszystkich językach europejskich.

BALDRIAN, 'koźlik' lub 'kozłek; r. 1472 waldrian, z łac. valeriana, jak u Niemców; od nas na Ruś.

BALJA, balijka, 'ceber do prania bielizny', z niem. balje, z franc. baille, z łac. bacula od baca; od nas na Ruś.

BALWIERZ, z niem. Balbier, rozpodobnionego z Barbier romańsk. języków: włosk. barbiere, franc. barbier, od łac. barba; p. broda; barwierz r. 1500, zawsze tak u Reja.

BALZAM, tak go wymawiamy, balzamować, piszemy balsam (tak zawsze w 15. i 16. w.); z łac. balsamum, z grec. balsamon, a to ze Wschodu.

BAŁAKAĆ, bałamut, bałamucić, obok tego z ą: bałamąt, bałamunt w 16. w. (p. mącić), o 'gadule', 'trzpiocie' (bałaguła z rusk. bałagur, 'gaduła'? bałałajka, 'gitara ruska' pożyczki nasze od tegoż pnia), urobione od ba-, p. baj.

BAŁTA, bełta, z węg.balta, a to z tur., w 17.w.'toporek, obuszek'.

BAŁUCH, 'wrzawa', bałuszyć, 'hałasować', od bał-(bałakać) do ba-,p. baj; częste w 17.w.

BAŁWAN, 'słup, bryła(soli)', łac, bancus, przeniesione (późno) na'nieruchomych,cięż-kich','głupich'; przed wiekami na'słupy - bożyszcza', stąd bałwan, 'bożek, idolum', bałwochwalca(skrócone z bałwanochwalca); tak samo w węg.; przeniesione i na 'fale morskie',bałwany (a te dowolnie na bałchany przekręcone, od gór bałkańskich, - jeśli nie raczej odwrotnie, z gór na fale?). Słowo zagadkowe, powszechne u Słowian, u Serbów i Słowieńców:'bożek'i'belka'. U Czechów nigdy 'bożkiem' nie bywał,tylko 'kłodą'. Na Rusi w 18.w. franc. idole przez bałwanczik oddają, zresztą bałwan,'kloc, kłoda, głupiec', w cerk. tylko'kłoda'; stąd węg.bálvány,'bożek, słup jego'. Wyraz przybył ze Wschodu; ale jak i skąd? Jedni wywodzą go z starotursk. balbal, 'słup zwycięstwa nad zabitym wrogiem'; drudzy z pers. pahlawan,'bohater', przez kirgiskie palwan, balwan, 'bohater','słup na cześć jego (bożek)','kloc, głupiec'. Z tegoż perskiego pahlawan ma pochodzić i turec. bałaban,'wielki' i nazwa'sokoła', znane u południowych Słowian (u Serbów:'wielki','czapla') i na Rusi('sokół','bałwan', 'wielki garnek'),a w dziejach Lwowa jako imię osobowe znaczne(jepiskop Bałaban, przeciwnik unji r. 1595; w 19.w. kupiec Bałaban); u nas z wszelką pewnością od Rusi, jak i bałabuchy,'ciasta'; bałaburki,'ziemniaki' co od bałabana,'wielkiego', przezwane. Pomijam urobienia: bałwański, bałwaństwo (bałwochwalstwo),bałwofalca.

BAŁY, bałonie, bałuchy, 'ślepie', wybałuszyć(oczy), bałuch i o zającu(dla wytrzeszczonych oczu).Możnaby,jak baki,odnosić do pnia ba-, z bhē-: bhō-,'świecić'(ind. bhāti, grec. fainō), ale przeczy temu wiek i ograniczoność słowa.Nasuwa się i inny wywód, od bałdy,'gałki (zatyczki)', co wzięte z rus.bałda(z tatars.)'narośl na drzewie, pałka','bałwan' (o człowieku - niezdarze); u Korczyńskiego r.1698: "nikt nie przyprawił urzniętych bałdów"('gałek'), u niego o rusyzmy nie-trudno;bały byłyby zgrubieniem bałd? Takie zetknięcie się słów narzeczowych z ruskiemi bywa, np. w polskim Fortunacie z r.1560 mowa o czapce-bogatce, przenoszącej cudem - błyskacą posiadacza; bodacić się, 'przenosić się w ten sposób'; alež bodziać, badziać się, 'włóczyć, tłuc się', powtarza się tylko w białorus.badziacca, co to samo znaczy; rusk. badiaga; badiažka; badiažnik o'zabawce i zabawnikach'(do bodę?). Obok bałd są na Rusi i bołdy, a dalej bułdyr,'pryszcz'bułdyga,'pijaczyna', bołdyr, o 'mieszańcach', a stąd i gwarowe polskie: bałdyga, beldonek nawet, o'niezgrabnym'. Więc baczyć słowo dawne, od nowych bał(uchów) oddzielić wypadnie i pozostawić narazie nieobjaśnionem.

BAŁYK, bałuk, odwieczna turska nazwa'ryby wędzonej' (już Grek Tzetsez w 12.w. zapisał nazwę kar - bałuk dla 'Krymu', skąd szły te ryby do Carogrodu); dziś u nas tylko "na bałuku" albo "na bałyku chodzić", na czworakach', o niezgrabnym ruchu, co i u Turków tak się wyraża; rus. bałyk,'stokfisz'.

BAMBRY,'chłopi z pod Bam-

berga, szwabi' w Poznańskiem.

BAN Kroacji, nazwa turska, awarska, od bajana, 'władcy hordy'; turskie bajan, 'bogaty', stałe i jako imię własne.

BANDA, 'rota, zgraja', 'orkiestra wojsk', 'poręcze (bilardowe)' z włosk. banda, franc. bande, a to wszystko z niem. Band. Tu i bandera, banderola. Natomiast bando, bandyta, banita, z włosk. bando, 'ogłoszenie, wywołanie z kraju' ("Bando na Arjany" W. Kochowskiego, "Bando na Gorzałkę", 1716), bandito, z niem. Bann, bannen. - Bandaż, bandażysta, wprost z franc. bandage.

BANDOSH, bandos 'robotnik sezonowy, na żniwa', od bandy, z czem w związku niem. binden, Bande, lit. bendras, 'spólnik', ind. bandhu, 'spółka, ród', grec. pentheros, 'teść', ind. badhnāti i bandhāti, awest. bandaiti, 'wiąże'.

BANDOLET, 'pas przez plecy'; na nim dragon karabinek zawieszał; stąd u nas nazwa samego 'karabinka', "wystrzelić z bandoletu" pospolite w 17. w.; por. włosk. franc. bandoliera, w znaczeniu 'pas'.

BANDURA, bandurzysta, dziś tylko na Małej Rusi znane; do niej od nas w 17. w. przeszło; u nas jeszcze w pierwotnej postaci: pandora, włosk. pandora, z łac. i grec. pandura (stąd i mandolina).

BANER, 'strych', "na ganku albo banerze" u Seklucjana 1551 r.; z niem. Böhne, Bühne (o 'rusztowaniu', 'scenie').

BANIA, baniak, bańka, banieczka w znaczeniu 'naczynia' i 'dyni, tykwy', (r. 1500: "korbas albo bania"), a jest i trzecie: 'kopalnia' (węg. bánya); czwarte na Rusi: 'łaźnia'. Nic łatwiejszego, niż

utożsamić ruską banię z romańskiemi kąpieli nazwani, franc. bain, włosk. bagno(z łac. balnia, balineum i balneum, grec. balaneion), i powołać się nawet na jednorazowe dawne balnyj zamiast bannyj,'kąpielowy', i twierdzić, że od łazienki przejście do naczynia łatwe. Na Zachodzie jednak bania jako'łaźnia' zupełnie nie-znane(u Czechów banie, bańka,'naczynie baniaste','bańka na wodzie, mydlane','bańki u cyrulika','kopalnia'; naszej bani,'dyni czy tykwy', nie mają). Aleć Słowianin'łazienki'nie znał, miał tylko izdebkę, istopkę, gdzie się parzył, gdy mu wodę na gorące kamienie lano(żadnegoż tam naczynia pękatego nie było, chyba wodę konwiami donoszono). Bania znaczyło może pierwotnie'dół, dołek', (por. banior u Potockiego, 'moczar, głębina') i takby się i nazwa kopalni'sama tłumaczyła; do dołu w ziemi właził (stąd'łaźnia') Słowianin, zanim sobie istopkę nad ziemią przyrządził; od dołu nazwano wszelką pękatość, od dyni bańkę(wodną i t.d.) i kopułę. Związek między banią a bain byłby w takim razie złudzeniem optycznem. Węg. pożyczone od Słowian.

BANIALUKI, 'bajdy' od królewny Banialuki, bohaterki pierwszej drukowanej a oryginalnej bajki polskiej Hier. Morsztyna; z niej się w czasach stanisławowskich natrząsano, bo postaci bajek i romansów schodzą na typy, por. seladon, lowelas. Jak Morsztyn wpadł na to imię(Banjaluka,w Bośni,czy od olejkarzy węgiersko - słowackich?), nie wiem.

BANK, z włosk. banco, 'stół wekslarski' a to z niem. Bank; bankarz,'wekslarz', w całem 16.w., ale już r. 1607 czytamy:"bankierzy z włoska,wechslarze z niemiecka, zamieniacze pieniędzy";

włosk. banchiere; (niewypłacanemu wywracano jego stół, włosk. bancarotta, stąd nasz bankrut, zbankrutować, bankructwo); bankowy, bankocetle lub banknoty. Bankiet, od 16. w., również pożyczka włoska, banchetto, właściwie 'ławeczka'; jest i u Francuzów i u Niemców.

BANOWAĆ i BANTOWAĆ, podgórskie z węg. pożyczki; banuwaty, 'gryźć się', r. 1693: "na nas nie racz pobanowaty" (węg. ban, 'żałuje'); "nie ciężko nam po chałupie bantować wszędzie", r. 1620 ('rozbijać', węg. bánt, 'niepokoić').

BANT, już w r. 1393 banty, 'zawiasy, obręcz', z niem. Band; por. banda.

BARA, prasłowo, u nas tylko w nazwach: rzeka Barycz (urobione jak gorycz, słodycz), u innych Słowian nazwa 'bagna': cerk., bułg., serb., słowień., słowac.: bara, barina, czes. bařina i bažina (p. bagno), może w związku z borem (p.).

BARABAN, 'bęben', p. taraban; ruskie.

BARAN, baranek, baraszkować (od baraszki, 'żarty', baraniec, baraszek, zdrobniałe do baran); jest i w postaci beran (u Czechów) i boran (?) na Rusi; "wziąć na barano"; częste w nazwach. Prasłowo nieznanego początku; podobne, ale bez -an, po narzeczach starogreckich (barion, barichoi, 'owce'), albańskich i północnowłoskich (bera, bar), i uznano je dlatego za prasłowo (tubylców przedsłowiańskich) alpejskie, ależ właśnie u alpejskich Słowian go niema wcale, a i u bałkańskich ono bardzo rzadkie; głównie ruskie i zachodnie; barani, baranina, baraniec. Może w związku z prasłow. +borw, serb., czes. braw,

'bydło(nierogate)', rusk. borow, 'wieprz'?

BARBARA, 'bicz, lina';"nahajską barbarą" bije Potocki. Baty przezywają zawsze od imion(np. makar,"makarami kilku wycięli","makarem kolejno weźmiecie", około 1700 r.; jeszcze w odzie bizunowej Bohomolca: "gdy go z kołka makarym wychłostał"; na Rusi siergiej: przydatku dam siergiejem po pleczach",około r. 1730); albo od miejsca wyrobu(nahajka, słynne Boćki, boćkowski); albo od wykrzykników, p. bizun, herap(harap).

BARBARZYNIEC, słowo europejskie, z greck. barbaros, u nas z dawną wymową łacińską jeszcze, u Rusi z nowogrecką: warwar; u Czechów tylko barbar, barbarsky; u nas dorobiono barbarzyniec do barbarzyński, a w przymiotnik wkradło się -in"ludowe", jak w murzyn, Turczyn, albo jak babiński od baby.

BARCH, barchnieć, o 'zawrocie głowy','kołowaciźnie', u ludzi i bydła: ch z k, por. czesk. zbrklý'szalony'.

BARCHAN, już w r. 1500, barchanik, barchanowy; z łac. barcanus, a to z arab. barrakan, barnakan; przez romańskie do niem. Barchent, czes. barchan; z niem. Barchat i rus. barchat,'aksamit'; inne postaci: barakan i barkan.

BARĆ, prasłowo; u wszystkich Słowian 'ul pszczół leśnych po sosnach i innych drzewach'; bartnik, bartodziej(to jest prawidłowe złożenie, tak samo: konował, świnopas, kaznodziej, od konia, świni, kaźni); od bartodzieja i bartosz, bartek, co już w 14.w. z Bartłomiejem pomieszano, najniesłuszniej, skoro jedyny

Bartłomiej między apostołami był królewiczem i bogaczem, a Bartek, Bartosz i pod względem inteligencji najniżej stawali(por. przysłowia odnośne); bartodziej(jak kołodziej) od barci, którą dział (p. dziać),nazwany, przenigdy od barty. O olbrzymiem znaczeniu bartnictwa w zielonych puszczach kieleckich i mazowieckich(nadnarwiańskich) świadczy jego bogate słownictwo i prawo zwyczajowe, wyrobione między bartnikami, nawet do druku r. 1557 i 1618 podawane; p. chążba, rączka, piesznia, czerchlić, kleczyć. Brak tego słowa na Południu; jest u całej Rusi(bort', bortnik) i na Zachodzie(czes. brt, brtnik, brtiti,'dziać', załab. bartnik). Znaczy 'wydrążenie', łac, per - forare (co u nas w 16.w. jako przeborować przejęto, i przeberować; tak na Ruś od nas poszło), niem. bohren, grec.faros, o 'brózdzie', farō, 'orzę'; nawet lit. burna,'usta', tu włączają(bułg. bŭrna,'usta').

BARDO u tkaczy,'przebijaczka'; przesłowo; takież u wszystkich Słowian: rusk. biodro, bułg., serb., słow., czes. brdo, łużyc. bardo, załab. biodro, 'opałka', pobiordie, 'przybijaczka'. Może to barć; - różnica(tu miękka tam twarda półgłoska) nie wadzi, bo się powtarza często; znaczenie 'ostrza, końca'; niem. bort, 'krawędź(borta u sukni)', Bord okrętowy,'burta',może i Barte,'siekiera'(p. barta), albo i dawne ang. bord, 'szczyt, deska, stół'. U innych Słowian znaczy brdo i 'pagórek'; u nas to już nieznane, chyba w nazwach miejscowych, Barda(?).

BARDON, 'lutnia, lira', czes. bardun z niem. paraun.

BARDZO, od 16.w. zamiast barzo, por. imię Barzy, co ocalało w przysłowiowym

zwrocie:"wsadzać na barzego" albo "zsadzać z barzego(konia)" o'hardym, upornym'; dz zamiast z, na Litwie(ruskiej) zd zamiast z, borzdo,(ród dawny Borzdobochatych). Dawna ortografja siliła się nad rozróżnianiem tego r-z od zwykłego rz. Już w psałterzu i biblji znaczy to samo co dziś;'wiele, nadto'; wyjątkowo ocalało w biblji pierwotne znaczenie,'prędko'(cito), które zachowali wszyscy inni Słowianie (czes. brzo,brzký, 'prędko, prędki'; rus. barzój, 'chart'; są i odmianki pierwotne z g:serb., bułg. brgo, 'prędko'). Lit. burzgēti, 'trzepać', burzdēti,'ruchać się', częściej z przestawką: bruzgēti i bruzdēti,'ruchać, śpieszyć się', bruszkum, 'prędko', burzdus i bruzdus, 'ruchliwy'; zd i w serb. brzaica obok brzica, o'rwącym potoku'; zg i zd mogą się odmieniać; że u Słowian burg- postać pierwotna, tego dowodzi nazwa ptaka bargieł(p.).

BARGIEŁ (Stanko r. 1472 przytacza jakieś łacin.bargula?) znany u Cygańskiego tylko bargieł, bargła:"jak bartnik po drzewie mknie się, śpiewać nie umie"; więc odnoszę go do bŭrg-, 'rychły'; przyrostek -ŭł (por. szczygieł) nierzadki u nazw ptaszych. U wszystkich Słowian, przeważnie w dalszem urobieniu na -ez: rusk. bierglież, serb. brglijez(niby do lěz-,'łazić'), słowień. brglez: czesk. brhel, brhlík, brhlez: same gatunki bywają odmienne, nie brak i z: serb.brzelj, 'certhia muraria'.

BARK, głównie w liczbie mnogiej; barczysty,'pleczysty', obarczyć("wziąć się za bary", nowotwór sztuczny - jak tany do tańca); u nas dziś o'ramionach',dawniej, np. u Potockiego, o skrzydłach i lotkach ptaka, orła ("gdy barki wypierze", o starym orle); u Czechów brk wręcz 'lotka', u Serbów,

Słowieńców brk., 'wąs', ale i wszelka ostra kończyna, 'szpic'(w cerk. brczłch,'łoki'), Prasłowo, od pnia oznaczającego 'ostróść'; por. brona, ber.

BARKA, z włosk.(jak inne nazwy czółn, gondułą, fusta, obie w 17.w. z włosk. gondola, fusta); romańska nazwa barki z łac, barca, z grec., a to z koptyjskiego bart. Tak samo bat, bacik, z włosk. batto(łac. battus, niem. Boot); batki r.1532.

BARKRACHT, barkmistrz, uproszczone w bachmistrz już w 16.w.; z niem. Bergrecht, Bergmeister, o 'dochodach' i 'dozorcy kopalni', u nas głównie wielickiej.

BARŁÓG, r. 1500 barłogo (albo świnie koryto, kob), rodzaju żeńskiego na Rusi: bierłoga, mierłoga; prasłowo, u wszystkich Słowian to samo, głównie o barłogu niedźwiedzim (węg. medve barlaga, r.1463, ad speluncam porloga, 1357, już r. 1467 barlang, z tego dziś ballang), jak i o 'podściółce, mierzwie'. Urobione przyrostkiem -og od +barła, 'mierzwy'. Narzeczowe bardlić, 'mierzwić'. W psałterzu: "w barłodzech".

BARSZCZ, prasłowiańska nazwa dla'heracleum', por. świni barszcz, barszczyca w 15. i 16.w. dla'delphinium'; u nas od 18.w. nazwa 'zupy kwaśnej z buraków' (ale i'żuru',barszcz biały), co zastąpiło pierwotny barszcz;od ostrych kończastych liści, niem. Borste, Bürste, 'szczeć,szczotka'; pień ten sam, co i w bark(p.); por. ind. bhrsztisz,'szpic,kant'; prapostać naszego: bŭrst-j; czes. brszt, rus. borszcz (nazwa zupy od nas!).słowień. brszcz: wszystko'heracleum'.

BARWA, barwić, barwny, z czes.

barwa z dawnego niem. prasłowa varwe, dziś Farbe, cośmy na nowo przyjęli w 16.w., zatrzymując, jako w nowej pożyczce, niem. f bez zmiany: farba, farbować ("farbowane lisy"!), farbierz, farbiarnia; od nas na całą Ruś (gdzie f i przez chw zastępują, lit. kwarba). Francuzi od niem. Farbe szminkę przezwali fard; u nas 'szminkę' w 15.w. i 16. w. barwicą i barwiczką zwano; inne urobienia: barwiany, barwisty, barwnik; w 15.w. 'niezapominajki': barwica, nowa barwa, barwik, "że wiosną łąki malują"; biblja "barwy modrej" używa, gdzie Leopolita" o jedwabiu modrym" prawi; barwa, 'liberja' w 16.-18.w.

BARWINEK, z łac. pervinca, co tę samą roślinę oznacza; do nas z Czech, barwinek (ich postać barwienek i u nas zapisana), od nas na Ruś całą.

BARYŁA, barył(ecz)ka, od 15.w. ogólne; z włosk. barile, z łac. barillus.

BAS, basować, o głosie, jak wszelkie inne nazwy, alt itd., z łac.; bassus, 'niski'; stąd basetla (czes. basetl, baska); basy, 'baty', 'pręgi' ("basy pod oczami"), p. bat.

BASAŁYK, obelżywe basałyga, w 15.w. przejęte dla 'bicza z ołowianą kulą', r. 1500 basałyk albo pijatyk, tłumaczy łac. caestus (słowa basztyki niema, są tylko basałyki). Rej wymienia je jako tatarskie.

BASARUNEK (i odmiennie), 'odszkodowanie (sądowe), głównie za skaleczenie', z niem. Besserung, niby 'ulepszenie', po polsku 'nawiązka'.

BASIA r. 1697, dziś bazia, 'owieczka', i bazia, 'kotka', p. bogniedź; zdrobniałe od bagnię albo baranek; baś,

baś, je wołają.

BASTA, 'dosyć', zabastować (w kartach); z włosk. basta! bastare, 'starczyć'; europejskie.

BASTER, bastrzę, 'bękart'; bastert i bastard, c'winie pośledniejszem'; wszystko od 15.w.; od nas na Ruś, gdzie j przybrało: bajstruk; z łac. bastardus, franc. bâtard (o spłodzonym na byle czem, - bast, 'podkład siodła?), p. bękart.

BASTRAMY, 'mięso suszone', w 17.w.; z tur. basterma, pasterma, co to samo znaczy.

BASZŁYK, 'kapuza na głowę', od tur. basz, 'głowa' (częste na Rusi, baszka); skrócone na Rusi w szłyk, częste u pisarzy 16. i 17.w., gdy mówią o Rusi.

BASZTA, od 15.w., z niem. Bastei, z łac. bastia, czesk. baszta; powtarza się w bastjonach i bastyli (paryskiej); rus. basznia.

BAŚŃ, 'bajka'; prasłowo urobione przyrostkiem -śń (por. pieśń) od ba-, p. bajać; czes. baseń z mylnem e, rusk. baśń.

BAT, z przyrostkiem -og: batog, batożyć; oba prasłowiańskie, powtarzają się wszędzie, ale batog tylko na Wschodzie (u Rusi) i Zachodzie, gdy bat i Serbom i Słowieńcom dobrze znany; batati, 'bić', batina.

BAWEŁNA, bawełnica, 'tkanka'; czesk. bawlna, z niem. Baumwolle, z tłumaczeniem Wolle przez wełna, a zachowaniem ba- z bau-; od 15.w.

BAWIĆ od +bawa, zabawa, a to od być (jak sława od słyć); 'bywać, przebywać', w złożeniach ma znaczenie przechodnie: "nabawić kogo czego" (por. nabyć co); "pozbawić kogo czego" (porównaj: zbyć się czego); wybawić, wybyć;

zbawić, zbawienny (zamiast zbawny, do zbawienie), zbawiciel, zbawca; zabawić, 'bywać'; zabawiać się czem, 'zabywać się czem', 'zajmywać, trudzić się czem'; zabawny, 'zajęty'; "żywot zabawiony", 'zatrudniony' (częste u Reja), "zabawiać się domem", 'oddawać się gospodarstwu domowemu', zabawca, o 'psie, co ślad stracił'. Od zajęcia, zatrudnienia, przeszkody, przeszło na zajmujące, wesołe spędzanie czasu: zabawa, zabawny (aż do 'śmieszny'), i samo bawić się, nabrały tego odcienia wesołości, słowu pierwotnie zupełnie obcego. Podobnie rus. i czes. zabawa (polonizmy). Urobienia: bawidło, bawidełko; bawialnia od bawialny pokój, wedle gotowalnia, pralnia), w 19.w. Brak w litew.; ind, bhāwajati, 'wywodzi, ożywia'.

BAWÓŁ, już w biblji; druga część wywołana od, czy upodobniona do wołu; pierwsza u innych Słowian odmienna: na Południu by- (biwol, i u Czechów), na Rusi buj-, u nas ba-; wszystko, zdaje się odmianki łac. būbalus (grec. būbalos wykluczone, bo byłoby +wywołem); niem. Büffel, włosk. bufalo, franc. buffle, dla zwierza, dopiero po Chr. do Europy (przez Awarów?) wprowadzonego.

BAZGRAĆ, bazgracz, słowo nowe, może pokrewne z rusk. bagor, bagra, 'hak'; zg obok g nieraz bywa.

Bazyli (imię) a u Rusi wedle wymowy nowogrec. Wasil, więc roślina bazylika w 16. wieku i wasilkami nazwana.

BAŻANT, od 15.w., słowo europejskie, do nas przez Czechów (bażant, z niem. Fasant), a od nas na Ruś (gdzie i nowa pożyczka fazan z nowego niem. Fasan); wszystko z łac. grec. fasianos, od kraju rodzinnego ptaka (rzeka Phasis w Kolchidzie na

Kaukazie).

BAZYĆ SIĘ,"zabażyło mu się", 'zachciało'; przestarzałe,w 17.w. jeszcze znane; u innych Słowian żywotne, szczególniej na Rusi:"bażyt'sia mnie", 'chciałbym',ukraińkie baha, 'żądza', zabahaty,'zapragnąć', zabahy,'zachcenia', czesk. bažiti, 'pragnąć',zabahnouti. Domniemany pień bag-, co i w bagno, więc właściwie'czerwienić się od żądzy'; por. rus. zardiet','zaczerwienić się'.

BĄBEL, prasłowo dla 'kropli' i 'nabrzmienia wszelkiego'; oboczne buba, bubu, w języku dziecięcym; serb. bubulica, czesk. boubel, bublenka,'galasówka'; litew. bumbulas,'bąbel na wodzie', bumburas,'pączek',bumbolas, 'węzeł'; por. bęben.

BĄK, bączek, bąkać i bąknąć(pod nosem), bęczeć,prasłowo dla 'brzęku' i 'głuchego głosu', oboczne z u; p. pszczoła; liczne bukati innych Słowian, co i buk- i bąk- (bęk-) prawidłowo oddaje; załabskie bące,'wyje', bąkar,'bąk'(ptak wodny); bączywie,'ziele',bąk,'owad' i 'wartałka', od bęczenia; "bąki zbijać", o 'próżniaku' (od 16.w.),"bąka strzelić", 'palnąć głupstwo,myłkę("byka zrobić")'; czes. bukacz, 'bąk'(ptak i wartałka), bukati, o 'głosie bąka i sowy', bukot,'ryk'; rus. buczeń, 'bąk'(ptak i owod), bukaszka,'chrząszcz', buczat', 'brzęczeć';serb. bukawac, 'bąk(ptak)', buka,'ryk', bukati,'ryczeć', buczati(o morzu), Podobne słowa wszędzie: ind. bukkati'szczeka', bukkāra, 'ryk(lwi)', grec. byktēs,'wyjąć', łac. bucca, 'wydęte lice' (czes. bukacz to samo), niem. pfauchen(?), litew. bukczus,'jąkała' (?) i i. Bąk r. 1500 i 'sowę, puhacza' tłumaczy; tak i w 15.w., ale u Cygańskiego

1584 r. "Kantor niezły bąk, w trzcinie gdy bąka", jak i dziś.

BEAN, 'fryc','chom', z gwary żakowskiej, łac. beanus z franc. béjaune, 'żółtodziób', - tak samo jak i bedel z łac. bedellus, 'woźny', niem. Pedell, ale bedellus wyszło z niem. Büttel, u nas butel w 16.w.

BEBECHY, 'wnętrzności', 'graty'; por. bebiś (p. baba)?

BEŁTAĆ, bebrać, p. babrać.

BECHTAĆ, na-, podbechtywać, jedyny u nas ślad bardzo ogólnego na Południu słowiańskiem buch (na Rusi tylko w cerkiewnym języku: biechma i bochma, 'wcale, całkiem'), serb. bach (ubach, 'wcale', szczególniej przy przeczeniu, udriti u bach 'przeczyć", zabasziti, to samo, jak bułg. chwasztam buch). U Serbów ten sam pień w znaczeniu wszelakiego 'tętentu, tupania': bachat, 'kłus', bachnuti, 'wpaść', bachatost, 'pycha'. Z inną wokalizacją p. buch.

BECHTER, bechtyr za Reja, 'pancerz' w 16.w., rychło ginie; ze Wschodu; porównano dawne serb. bachterec, 'kolczuga'.

BECZKA, beczułka, u Czechów jeszcze pierwotne beczwa, rus. boczka, boczonok, boczar, 'bednarz', cerk. buczew; pożyczka, jak największa część nazw odnośnych, źródło jednak niepewne: niem. Butte, Bottich (stare botahha), łac. butica, włosk. botte?

BEDEWIA, badawia, w 16.w. 'koń arabski', od nazwy Beduinów, od bedu, 'pustynia', tur. bedevi at.

BEDŁA, 2.przyp.liczb.mnog. bedł zamiast +bdeł; bedłka zamiast +bdełka; bdły jesz-

cze po narzeczach, bdła u Stanka 1472 r.; bdły w 16.w. obok bedły; znane tylko na Zachodzie (u Czechów bedla, łuż. bodło), ale jest i na Litwie(bude w 16.w., dziś na Wschodzie, ogólniejsze zdrobniałe budele,'grzyb');bedła pośledniejszy rodzaj,dlatego "dziękują z bedł",t.j. z lichego daru(mają doma rydze).

BEDNIA,'kubeł',ogólne tylko w bednarzu; pożyczka,jak i putnia(to nowa), z niem. dawnego budin, putin,dzisiaj Bütte,Büten(a te z łac.butina),'kufa, kubeł';serb. badań, słowień. bedenj,czes. bedna,'skrzynia', rus.bodńa, a bodnar przestawili w bondar, skąd słynna w pieśni ludowej bondariwna.

BEGIEL,'precel';r. 1500 tłumaczą niem. Krapfen,łac. artocopus:"pączek albo nagnieciony chleb albo ornaf(t.j. niem. Hornaffe,średniowieczna nazwa 'rogalka') albo begiel";u Stanka 1472 r."artocopus,gniecieniec, nagnieciony chleb", a tortelle (nasze torty) "rogliczek (czes. rohlicz); włodyki (ubogiej włodyki kraple,dla fricella), ornaf", a pirgus (ciasto)"czorman"(ta sama nazwa jest przydomkiem szlacheckim w 16.w., z niem., jak Rej i t.p.); begiel i w r. 1532; z niem. Bögel od Bogen,'łuk'.

BEJCOWAĆ, dawać bejcę, z niem. beizen.

BEK, beczeć, beknąć,beksa (wedle imion osobowych, jak Jaksa, por. płaksa), bekowisko(jelenie podczas rui); prasłowo,dźwiękonaśladowcze; u wszystkich Słowian o beku owiec, bekati; bē-tak samo o owcach i w łac.,greck., niem.(nordyckie bekra,'beczeć', bekri, baran).

BEKAS, z franc.; Ruś go od Niemców przezywa waldsznep;

patrz słomka.

BELA, 'paka towaru (papieru)', "pijany jak bela", 'nieruchomy'; u innych Słowian bala; z niem. Ballen; "opić się jak bela", Potocki; "pijakowi dajemy nazwisko bela", Wadowski r. 1699.

BELFER, 'bakałarz', belferka, belferować, z żargonowego Behelfer, 'pomocnik'.

BELKA, dawniej balka, belk, balk (albo bierzmo), belkować; z niem. Balken; - ale bal, 'dyl', z dolnoniem. bāl (w górnej niemczyźnie tylko Bohle),

BELUARDA, 'baszta', z włosk. baloardo, franc. boulevard (z czego nasze bulwary), a wszystko z niem. Bollwerk ('zastawa z tarcic', Bohle); w 16. i 17. w. częste.

BEŁCH, bełk, (por. barch, bark wyżej), bełkot, bełkotać; jest i bełgotać, i blugotać lub bulgotać, bulkotać (to wszystko jedno); czeskie blkati, blkotati, o 'głosie, płomieniu, szumie wody, wirze'. Dźwiękonaśladowcze; podobne niem. bulken, ang. belch, o 'wytrysku'.

BEŁT, 'grot, pocisk, strzała', od bełtania w znaczeniu 'bicia, kłócenia', rus. bołt (rybacy nim ryby płoszą), bołtień, 'kielnia', bołtat', 'machać nogami, językiem (pleść)'; bełtaniem mącimy wodę, więc bełty 'męty', bełtanina; prasłowo (u nas, na Rusi; u Słowieńców bolt, 'wir', 'bezdeń'), dźwiękonaśladowcze; podobne w innych językach: niem. buldern, dziś poltern, norwes. baldra, 'hałasować', litew. bildēti, bildinti, 'stukać, dudnieć'.

Bełz, Bełżyce, Bełza, narzeczowe bełzy (bełży) się, 'bieli się'; prasłowo, tylko w polsk. zachowane (jak np. uścieć, uścić się); może toż co łac. fulgeo i nasze błysz-

czę.

Benedykt (imię) spolszczał na Bień, Bieńko (nazwa Bieńkowski); pomijam Benedyktynów i inne złożenia z bene- (benefis), ale i jest roślina benedicta, u nas już w 15. w. jako benedykt i benedykta biała zapisana, a i budzicht nic innego: bn̄, stałe skrócenie z bene, odczytał ktoś mylnie bu-; zwą ją i kuklikiem (nie kuklikiem!) i wasilkiem. Pieśń o Bieniu uchodziła w. 17.w. za arcynieskromną, jak słynne niem. Bohnenlied; czy to to samo?

BER (bru), 'rodzaj prosa'; nazwa prasłowiańska, obca litewszczyźnie, jak i inne imiona prosa; brzyk, brzyca, roślina podobna, ale brzyc, nie brzyca, u Cygańskiego (r. 1584) 'rzęsa brzozowa'; zdobniałe to; tak samo u wszystkich Słowian: rus. bor, serb., słowień. bar (węg. borköles, 'proso', złożone, obie części to samo znaczą), czes. ber, łużyc. bor. Nazwy od ościstości; co do pnia p. barć, barki(?).

BERBEĆ, 'dzieciak, bęben', por. serb., czes. brblati, 'gawędzić', blblati, 'jąkać', beblat i bebtati (to samo).

BERBENICA (sera, bryndzy), z węg. berbence, 'faska', przez małoruskie.

BERDEBUSZKA, śmieszna nazwa 'rusznicy' w 17.w., berde, p. fiute, buszka, niby puszka (Büchse).

Berdyczów, rus., ale "pisz na Berdyczów" t.j. 'na przepadłe', może nie z pantoflowej poczty berdyczowskiej (co była pewniejsza, zwłaszcza dla posyłek pieniężnych, niż ruska państwowa), lecz z Berdychowa (nazwę tę wymieniono by później na nierównie lepiej znaną), t.j.

'pustoci':"(rozum wyganiają namiętności)gdzie do Berdechowa";"na pustej roli,którą Berdechowem zowią, skąd i dziś modę wzięli utracyusowie",Potocki.

BERDYSZ, bardysz,'halabarda'; od nas na Ruś; z łac. barducium; stąd i bardyzan(a), przez dolnoniem. bar-dezaan, górno-niem. Portisane, co z rom.przyjęte; barducium samo od barda, barta, z niem.(- a z tego i nasza barta,'siekiera'; niem. zaś, od brody przezwane,do pierwotnej Słowiańszczyzny dotarło,cerk. brady, bałkańskie i słowień. bradwa; to propożyczka z niem. baraa,'siekiera',wobec której nasza barta najmniej o tysiąc lat młodsza, bo nasze"broda u siekiery" rodzime). Odpowiednika do cerk. brady nie mamy.

BERKUT, 'orzeł',w 17.w.; z tatar. birkut przez Ruś.

BERLACZE, 'papucie', z niem. Bärenlatschen (Latsche, papucie, niby: niedźwiedzie, wielkie).

BERLINKA,'sztuka,wicina'; Berlin sam, od nazwy osobowej Berla(?),pojawia się nieraz na Zachodzie i Wschodzie słowiańskim.

BERŁO i feruła, jedno słowo(jak: szłom i hełm, barwa i farba, kłobuk i kołpak), dwukrotnie: w 10. albo 11. i w 15.w.(wtedy ze szkoły) przejęte;'laska kulawego i drążek sokoli', u nas do 'sceptrum monarszego' wkońcu ograniczona; berło wzięliśmy przez czes. berla z ferula, a raczej z pochądzącego stąd niem. ferala,którą "pacy" bito(łac. ferula, 'rózga'; później laska pasterska'); ferułę sami żacy ze szkoły odnosili płacząc.

BERNARD, (imię), stąd ber-

nardyn, barnardyn u Reja, i bernadyn lub barnadyn, rozpodobniony; zgrubiałe: bernach; spolszczony Biernat (Biernacki) i Bernad, bernacki (jakby węgierskie co do głosowni); "prosty Biernat", przysłowie.

BERTRAM, z pirethrum, przez niem. i czes.; w 15. i 16.w.: bartram, biertram, peltram, pieltram, piwotrank i piretr(um); obok tej łac.- niem. nazwy (Beltram), z arab. tharkhum w 16.w. tarhun, torhon, ludowe toruń ziele; dziś tylko estragon z franc., a to z łac. dracunculus, niem. Dragun (Artemisia dracunculus). Pirethrum z grec. pyrethron.

BESKID, ruskie; zamiast pol. Bieszczady, wystawiam jako godło, bo dziś (u geografów obcych) zamiast Bieszczadu i Krępaku panuje. Beskid i Bieszczad jedno słowo, zbiorowe na -d (samogłoska przed tem d obojętna, u nas ē, u Rusi y); może od nazwy Besów, ludu (na Bałkanie nierównie lepiej znanego, aż do 6.w. po Chr.), który Ptolomeusz nad Karpatami i źródłami Wisły osadził. Najczęściej przytacza tę nazwę Potocki, podgórzanin: "gorzej żyli niż na Krępaku albo na Bieszczedzie", "gorzej od bieszczednich zbójców", "zbójcy na Bieszczadzie"; "wieś Beskidnej niedaleka dziczy"; "bieszczad łez" o 'padole ziemskim'. Więc od Biesów bieski, zbiorowe bieszczadź, jak rus. płoszczad od płoskij, jeśli arcyplotkarz Ptolomeusz nie pobróździł.

BESTJA, bestyjka bestjalny, bestwieć i bestwić, besztać, besztanina, u ludu i bezkurja i bezkurcja, wszystko z łac. bestia, 'zwierz', ale besztać wprost z węg. besta, bo za Batorego mawiali "nie mów królowi beszte, bo cię zetną jeszcze"; stąd i besztefranty, beśtefranty: r. 1698 "grał skoczne kuranty

i co mógł na beszteframty" (złoż.z frantem,p.).

BET, przeważnie tylko l. mnoga: bety, u Potockiego: "spisz w betach jak bubo" z niem. Bett.

BETLEJKI, 'jasełka', od Bethlehem, ludowe.

BEZ, bzu, po narzeczach i bezd, best(z czego litew.bezdus), u innych Słowian i bazg; nasz i czarny(sambucus'Hollunder'), i bez biały(ogrodowy, turecki: syringa,'Flieder'), dwa zupełnie odmienne krzewy. Dla silnego zapachu możnaby o bździe (p. bzdy) jako źródle nazwy myśleć;wadzi brak brzmienia pierwotnego z p-(?). Atropassa, t.j. jagoda bzowa, zapisona już w słowniczku botanicznym z początku 14.w. Prosłowo; na Rusi i z u, buz, buzina,serb. baz i zowo z bzowa, słowień., czes. bez bzina; brak na Litwie.

BEZ, przyimek, złożony z be (lit., prus. be:" be to", 'bez,oprócz tego'; be-nosis, 'bez-nosy') i -z;częsty to w przyimkach"dodatek"; pierwotne miękkie e zastąpione tu wyjątkowo przez twarde e; zamiast oczekiwanego +biez, istnieje tylko bez. Dziś i już od połowy 16.w. bez wyłącznie w piśmie; w 14. i 15.w.groziła mu zagłada; miejsce jego zajęło wtedy przez(w narzeczach:"pobiegł przez czapki bez las"; wymieniały się niby oba przyimki,por. "na bez rok",'przez rok', chociaż język pisemny takiego bez,'przez', nigdy nie przyjął); w przelicznych zabytkach 14. i 15.w. ani razu bez nie znajdziesz(w rotach sądowych w r. 1387 "przez jego wolej"; 1388 "przez prawa", i tak zawsze); jeszcze w 16.w. przeważają przezdzięki,'gwałtem'; przezpieczny,'bezpieczny'. Bez jednak nie ustąpiło nig-

dy zupełnie, znajdziesz je zawsze w nazwach osób i miejscowości (Bezprzem, Bezdziady, obok Przezdziecki) i w luźnych słowach, n.p. w psałterzu florjańskim albo biblji, co zawsze przez używają, jest i bez mała; bezwinny i bezwińwstwo; bezednowie, 'otchłań'; pobezczynić, 'pokalać, zgwałcić' (por. rus. bezczinije, 'nierząd'; pisarz psałterza puławskiego nieznane mu słowo mylnie oddał: pobiezczynić) i i.; podobnie w pieśniach nabożnych bez obok przez (a jest i "bez trzy godziny, t.j. 'przez'). Zdaje się, że właśnie praktyka kościelna to bez wbrew ogólnemu przez podtrzymała i do zwycięstwa przewiodła. Czesi mają tylko bez; ale na Połudnu obok bez jest brez; bez, przez, czrzez mieszają się widocznie; czrzez, rus. czerez, 'przez', na Zachodzie zaginęło; wspólne wszystkim -ez wywołało to zamieszanie; nadto czrez i prez znaczeniowo stały blisko obok siebie.- Pomijam setki złożeń z bez, względnie przez; do rzadszych należy bezlisz, przezlisz i przelisz (całkiem czes.) w biblji, co Leopolita przez barzo zastąpił; przezdziątkini, 'bezdzietna' (i w psałterzu); bezednowie, 'przepaść' (bezdenny, bezdnia! itp.); bezład. U Łotwy bez (czy nie od Rusi?); łączą je z ind. bahisz, 'zewnątrz', ale litew. be temu przeczy.

BEZMIAN, przezmian (jakby bez- było naszym przyimkiem!), nazwa 'wagi ruskiej' i ciężaru pewnego'; rusk. bezmien (od 14.w. znane). Pozornie bez-(z) miany, w istocie może pożyczka z turskich języków (wezne, 'waga', wezmin 'ciężki', z arab. wązną, 'waga', wazn, 'ciężar', albo nawet tur. watman, nazwa pewnego ciężaru?). Od Rusi przejęła nazwę Skandynawia

i Niemcy: szwedz. besman, besmar, duńs. bismer, niem. Besemer, Besmer. Inna ruska nazwa wagi, co do nas przeszła, to b(i)erkowiec, 'dziesięć pudów', z rus. bierkowiec, a to z szwedz. bierkö rettr, nazwa '10 pudów', wedle "prawa miejskiego", właściwie prawa słynnego w 10. i 12. w. miasta handlowego Birka (t. j. Brzozowa) na wyspie szwedzkiego jeziora Mälar, Biorkö; tak nazywano tę wagę okrętową Schiffpfund.

BEZOAR, "Bezoarem zowiemy łzy jelenia, skoro połknąwszy węża, płacze, wlazszy gdzie w jezioro", "Jako bezoar ciału ludzkiemu pomaga", Potocki; Falimirz (r. 1535) zowie go bezaar albo sirotka, 'pory', p. środa; do leków wprowadzili Arabowie wydzieliny gładkie, okrągławe, o smaku ostrym, wonne w paleniu, co się tworzą w kiszkach kozła azjatyckiego, arabs. bā(di) zahr; europejskie, franc. bezoard.

BĘBEN, prasłowo, urobione od bęb- jak tętent od tęt-, niby skrócone zdwojenie: bomb-, powtarza się u wszystkich Słowian: rus. bubien, bubieńczyki, serb. bubań, bubnjati, 'bębnić', łużyc. bubon. Oboczne buba (p.). Litew. bambēti i bambti, 'mruczeć', bambale, 'chrząszcz' (serb. buba, 'owad'), bimbiu, 'brzęczę', bimbałas, 'ślepień, bąk', greck. bombeō, bombos, o 'głuchym odgłosie, grzmocie', bombylē, 'rodzaj pszczół', nordyskie bumba, bomme, 'bęben'. Nasze bęben, bębennica, bębniarz i t. d., bębenek (mylnie, zamiast bębnek), dowodzą twardej półgłoski, bąbŭn, ruskie miękkiej: częsta różnica. Bęben pogardliwie i o 'dzieciaku', por. słowień. bobljati, 'bąkać'.

BĘDĘ, tworzy czas przyszły do jestem, więc będący,

'przyszły' w kazaniach świętokrzyskich, biblji",będący potomkowie" stale w biblji; ale będąc zajęło już od dawna miejsce imiesłowu teraźniejszego, dawnego sąc(np. "sąc dziecięciem","karan sąc" biblja, jak czes. jsouc;ale to nie czechizm), Jak od ja-ć, ja-dę, od i-ć, i-dę, tak od by-ć, +by-dę;miejsce tegoż zajęło bę-dę (z tą samą wymianą y:ą,ę, jak w łyko: łączę); prasłowiańskie,wszędzie tak samo: rus. budu itd.

BĘKART, bęś baskard, baster, bastrzak, obce nazwy 'dzieci nieślubnych'. Domowe były wyleganiec (ogólne w 15.w.) i pokrzywnik (do dziś narzeczowe; nie dlatego,że"w pokrzywach spłodzony", co byłoby gustem osobliwszym, lecz dla przesądu, że kobieta po akcie mokrząca na pokrzywy płodu pozbędzie). Bękart z niem.; ę stałym trybem (por. wędrować z wandern) z an, a więc z Bankhart, Bankart, od Bank, 'ławki'(w przeciwieństwie do łoża małżeńskiego), wedle imion na -hart, -art; u Czechów przeważnie z p-, pankhart i panchart. Bastard również na Niemcę przywędrowało, ale wyszło z dalszego Zachodu (od Celtów?). Nazwę przenoszono i na mniej pewnej dobroci, napoje, sukna; czy i bąk o'nieślubnem dziecku' od bękarta poszło? Potocki odmienia bęś, bąsie (w licz. mnogiej) i szydzi z "bękarckiego szczęścia kostyry i gracza"; do bąka od bęksu już niedaleko. Co innego bęcnąć, 'uderzyć, upaść', dźwiękonaśladowcze; bęcfał, bęcwał o 'bałwanie','niezgrabnym', może od ludowego bucefała (z Aleksandrcidy) poszło; por. świdrygał; bęczeć, p. bąk.

BIADA, dziś tylko w okrzyku, stąd biadać, biadanie; rzeczownik sam dziś bieda; biedzić się,biedny, biedota. Więc utraciliśmy rzeczownik

biadę, stały w biblji, np. "rani cię pan biadą" ('ubóstwem', Leopolita), "będziesz cirpieć biadę" ('potwarz'), Leop.), "rozmnożę twoją biedę" (biedy twoje', Leop.); "z niedostatków albo z biady", psałterz, tamże biednik, 'ubogi'. Ogólne w 17. w. biadaszek i biedaszek, 'nędzarz', barwa ('liberja') biadaszkowa na grzbiecie", "ach! biadaszku!" ('niestety') "biadaszkuż, żem tam nie był"; "o biadaszku śpiewać" znaczy wprost 'biedę klepać', r. 1666 "wiem, że w Polszcze niejeden o biedaszku śpiewał piosnkę". Powtóre utraciliśmy już od dawna prasłowiańską pobiadę, 'zwycięstwo', (Pobiedziska, miejsce gdzie je odniesiono), cerk. poběda, poběditi, 'zwyciężyć', uběditi, 'przekonać' (tak samo ruskie priedubieżdienije, 'uprzedzenie', ubieżdat', 'przekonywać'); porów. biedzić, 'pasować się', biedzenie, Kwiatkowski w r. 1564. U Czechów, tak samo jak u nas, bída, 'bieda', bieda, 'biada'; u Bułgarów i Serbów běda i o 'obmowie, potwarzy'; wszędzie jest i biedny, powtarza się i nasz biedak, biedactwo (małorus. bidolasznyj). Brak w lit.; jest w niem., gockie baidjan, 'zmuszać' (czy i grec. peithō, 'namawiam', por. czes. nabizeti, 'podbudzić'; łac. fido, 'ufam', fides, 'wiara'?). Narzeczowe biad(k)ować się, "pójść w biady" (o zapachach), zachowało również pobiadę, 'zwycięstwo'.

BIAŁY, bięlszy, biel, bielizna, bielić, obielić i inne złożenia, bielmo, białogłowa i skrócone białka (ale tylko u ludu; sama nazwa nasza wyłącznie, Czechom obca; w pisemnictwie białka nazwa 'chleba białego, bułki' w biblji "pieczoną białkę" 'żemłę' u Reja: "białki ukęsując" o chłopie) białko i białek; częste w nazwach roślin i ptactwa, np. białycz (jak gorycz) r. 1472, białacz, też podbiał albo białmech

(1472 r.), lub białpuch; białozor,'sokół islandzki', do nas tylko kupnem sprowadzany, nazwany od bielenia się starszych ptaków, największy i najdroższy; białorzyt(ka); przymiotniki dalsze: białasy(pospolite w 16.w.), białawy,Bielawy, 'łąki błotne'; ciekawe ludowe bielednia, bieledniowy (z pierwotnej odmiany rzeczownikowej: bělě dnia,'w białym dniu'); bielidło; "pobielać garnki";"białym chlebem" bawił się kobieciarz w 17.w. Prasłowo;tak samo u wszystkich Słowian, np. bělmo, běl w drzewie; litew. balti, 'bieleć', bała,'bielawa(błoto)', bałas, 'biały', balinti,'bielić', ind. bhāla-,'blask';'czoło', jak prus. balo; grec. falos, 'biały', goc. bala,o'białym koniu'; pień pierwotny ind. bhā-ti,'świeci, grec. pefē, efanē, 'objawić się'; odmienne od bhā-, 'mówić', p. baj. -P. błoto; biel.

BIBA, bibosz, bibuła ('wsiąkająca, wpijająca kleks atramentu'), z łac. bibo, 'piję'; p. pić.

BIĆ, bitwa, bitny, bicz, biczować (skąd wzięli Niemcy Peitsche, od 15.w.; urobienia na -cz nierzadkie, u nas szczególniej na -acz częste), bitka, bijak (do ubijania); nabić i częstotliwie nabijać, i wiele innych złożeń z przyimkami. Z wokalizacją o: bój,'walka' (p.). Prasłowo, u wszystkich Słowian:rus. bju,bit', staroczes. bju (dziś biji, jak u nas); bidlo,'klepadło'. Litwie brak słowa. Tu należy niem. Beil z dawnego + bīhal, odpowiadającego owemu bidło; dalsze odpowiedniki pomijamy (grec. fi-tros, 'kloc'). Urobienia: biczować, biczownik; ubity, w cerk. ubjen;"bity gościniec","bi-

ta droga albo wielka droga" r. 1500, por. franc. le chemin battu.

BIDA, bieda, 'dwukółka', z łac. biga o tem samem znaczeniu.

BIEDRZENIEC, 'pimpinella', w 15.w. i 16.w. częściej wiedrzeniec, ale biedrznik, biedronka i inaczej, zazulka; biedroń w Krakowskiem 'nygus', wszystko może od +biedry (w nazwach miejscowych, Bideri-ci w 10.w. w Machji), co na Zachodzie zupełnie zresztą zaginął, jest w cerkiew. i rusk. bŭdr (i bĭdr), rus. bodryj, bodrit'sia, 'krzepki na duchu', 'krzepić się', w cerk. 'chętny', w serb. 'żwawy (o koniu)', litew. budrus (Budrys Mickiewicza), 'czujny, świeży', od pnia bŭd-; p. budzić. Wymiana twardej i miękkiej półgłoski nic rzadkiego.

BIEG, biec, biegnę; dawniej (psałterz, biblja) bieżeć, bieżę ("bieżą obłocy"); częstotliwe biegać; liczne złożenia z po-, za-, wy-, prze-, przy-; zbiegły, przebiegły; zabiegać, zabiegi, zabiegliwy; biegun; biegunka. Prasłowo; tak samo u Słowian wszystkich; na Rusi jeszcze 1. osoba biegu, bihu. Litew. bēgu, bēgti, 'biec', grec. febomai, 'biegnę', fobos, 'strach', 'ucieczka'. Z biegłym por. niem geläufig (od Lauf, 'bieg'); pomijam bieguny osi ziemskiej, podbiegunowy; są i biegusy (i nazwa ptaka); obieżyświat i bieżyświat w 15. i 16.w., 'pępownik'.

BIEL, p. biały; w biblji biel zamiast 'białej mąki', 'żyta', 'zboża'; bielas obok białasa; bielka, 'wiewiórka', chyba ruska biełka (czem bardziej na północ, tem "bielszę" wiewiórki). Natomiast bielon, bielun nic z białym nie mają spólnego; postać pierwotna była +blon, blen

u Stanki r. 1472, i to podprowadzono mylnie pod biel- (podobnie Ruś pisze dziś bielena, z ě, aleź małorus. bełena), i tak powstały postacie najmylniejsze bielen, bieleń, bielon, bieluj, bielun, 'roślina jadowita', więc i szalejem ją zwano. Prasłowo: czes. blén (Stankowe), bułg. blěnika, blěn, 'fantazja', blěnuwam, 'fantazjuję', u Serbów z inną wokalizacją (bln), bun i bunika (kao da se buna nazobao, = rusk. kakby bieleny objeł sia); nieznane na Litwie, ale jest u Niemców: staroang. belene, w innych narzeczach billen-, bylne, bilme, bilisa, dziś Bilsenkraut, a więc z -s, nietylko z -n; to s powtarza się w naszem blesny, 'szalony' (u Mączyńskiego), serb. blesast, 'głupi', bleska i blezga, 'głupiec'. R. 1500 dla 'hyoscyamus': szelej(!) bielon; r. 1557: bielon, żały(!), Ruthenis niemica (od niemy). Wywód całej nazwy z celt. bilununtia, a tego od nazwy bożka celtyckiego Belenos (niby Apollo) wobec postaci z s nie da się utrzymać.

BIERA, bierka, birka, 'los' w 16. i 17. w. ("o żałosna biera", Potocki), od gry (w kostki, warcaby, karty); co innego birka, 'owca z tłustym ogonem', z węg. birka, 'owca'.

BIERMUSZKA, 'polewka piwna', z niem. Biermuss.

BIERNIA, 'pobór', z czes. biernie Kazimierz W. około r. 1350 przejął; jest w biblji: "aby niżadnej biernie od nich pożądali" ('daniny', Leopolita), potem ginie; p. brać.

BIERWIONO, bierzwiono, bierzwno, bierzmo, 'belka', "bier(z)wiona, bierzma w oku twoim nie widzisz"; w 15. w. birzwno, ale już w pierwszej jego połowie a

dalej r. 1500 i 1532: birzmno, bierzmno u Seklucjana 1551 r., bierzmo u Reja. Prasłowo, urobione od pierwotnego, u nas już nie istniejącego +bĭrw, 'belka' (bułg., serb. słowień. brw, 'belka, kładka'), urobionego od bĭr- (p. brać) przyrostkiem -w, jak np. werw, 'lina', od wĭr-, ('wiązać', 'wrzeć').

Obok pierwotnego + bĭr-w istnieje i przestawka +brĭw-, rus. briewno (obok bierw, bierwno), czes. brzew, brzwi, 'kładka', brzewno, 'belka' (nazwa słynnego klasztoru, Brzewnowa) u nas Brwinów obok Bi(e)rzwiennej; taka przestawka w grupie: półgłoska i płynna między spółgłoskami (tĭrt, tĭlt) powtarza się nieraz, por. nasze Krwaty obok Karwatów i i.

BIERZMOWAĆ, z czes. birzmowati, a to z niem. dawnego firmōn, firmen, z łac. firmare, confirmare; w pożyczkach od 9 - 12. w. oddają Czesi (a my za nimi) niem. f przez b (p. barwa, berło, bażant); łac. firmare, niby 'ustalić, utwierdzić'; protestańci zowią to dziś Einsegnung. Nasi różnowiercy łączyli dowolnie tę nazwę z bierwionem (p.).

BIES, biesić się, biesowski; prasłowiańska nazwa 'czarta', u nas zapomniana (nasze psałterze czes. biesa stale 'djabłem' zastępują), wróciła dopiero w 15. w., jak Długosz wyraźnie świadczy, z Rusi (nieraz u nas bis, całkiem z małoruska) i jeszcze w 16. i 17. w. o tem dobrze wiedziano, bisa jak dietka z Rusią stale łączono ("trafił bis na Iwana"). Cerk. bĕs, 'zły duch', bĕsn, 'opętany', bĕsnowati, i bĕsiti sę, 'szaleć', bułg., serb., słowień., czes. bies, w tem samem znaczeniu. Pień boj-, p. bać się; litew. baisa, 'strach', baisus, 'straszny', ale wadzi słow.

s, gdyż należałoby oczekiwać +ch(biech, niemasz go),więc twierdzą, że lit. baisa z +baidsa, łac. foedus,'brzydki, okropny'; więc bies z + bieds. Bies był takim demonem, jak jędza.

BIESAGI,'sakiewki podwójne, przewieszane przez plecy', ogólne w 15.w. do 17.w.;tylko u nas i na Południu,bułg. bisagi, serb. bisage, słowień. bisaga i besaga; z łac. bisaccium ('podwójny sak'), grec. nowego bisakki (a jest i grec. disakki, bułg. disagi, od dis-,'podwójny'), włosk. bisaccia.

BIESIADA,'uczta',biesiadować. Wywód ~~jej dawny: "co~~ innego biesiady, gdzie bies siada, znaczą?"(Potocki)równie trafny jak ów nowy, co koniecznie z siadaniem ją łączy, a w bie- albo spójkę be- (litewską, nie słowiańską), albo ~~bez upatrywa~~. - Od zasiadania, zgromadzenia, urasta znaczenie mówienia, ale pierwotnie biesiada ani: 'uczta'jak u nas, ani:'kasyno', jak u Czechów, lecz wyłącznie'mowa',cerk. bèsěda,'rozmowa, mowa', jak w ruskiem, besědowati,'rozmawiać, prawić'. Z tego wynika raczej,że -iada jest przyrostkiem(zbiorowego znaczenia), a bies-'mówić' do owego pnia, od którego bajać z inną wokalizacją; trudność w tem,że niema ~~dalszych~~ śladów takiego bès-, bo trackie bassara, o'kobiecie-wróżce', zbyt odległe. Rus. biesiedka, 'altanka', tak od mówienia przezwana, jak np. dywan, co z'rozpraw, rady', na kobierzec' przeszedł.

BIGAS, u Potockiego tyle co'kulfon','niedołęga',alec u niego (u innych) w tem samem znaczeniu bik,'drągal, kiep':"w rewerendzie lada ujrzysz bika","kiedy leda

bik piórkiem tak dziwaczy"; zupełnie co innego biczak, 'nóż, gnyp', w 16. i 17.w., z węg. bicsak, a to z turec. beczak. Dla bika, bigasa nasuwa się niem. Bicke,'oskard', u nas bika, biga, kaszubskie beknąć,'dziobnąć'; to niem. Bicke ma pochodzić z franc. bec,'dzióbʹ(stąd nazwa bekasa i beana), co ma być celtyckie.

BIGOS (hultajski),'siekanina';"baby, starce rąbali Tatarzy na bigosy drobne"; z niem. Bleiguss,'kawałeczki ołowiu'.

BIGOT, z franc., a to z niem. bei Gott,'na Boga'.

BIGWANTY, w 15.wieku'nakolanka', z niem. Beingewand.

BINDA, bindał, bindas, 'opaska','zawieszenie', z niem. Binde, Bändel, z tego łac. bindallum ('medal'); w 16. i 17.w. ogólne; bindas jest jednak i 'kilofem', niem. Bindaxt; bindasami dziurawią mury r. 1648 Kozacy.

BINDARZ, z windarz(w. 16.), a to rozpodobnione z wirydarz,'ogródek' (p.).

BINDUGA, winduga, o'spławie drzewa', por. rus. bandiuga i bindiuga o 'ładunku','wozie'; bendiużnik, 'tragarz'.

BIODRO, BIODRA, rodzaj nijaki i żeński w biblji, w cerk. bedro tylko nijakie, r. 1500 u nas tylko żeńskie; u wszyskich Słowian tak samo i takież wahanie się rodzaju. Prasłowo, przyrostek r, bed- nieznane dalej; chyba przestawka z brdo, 'pagórek'(?).

BIRBANT, z włosk.birbante, 'łotr', od birba,'oszustwo'.

BIRET, bieret, ze wsuniętem l (por. śpichlerz i i.) bierlet (szczególnie żydowski), europejskie, z łac. barretum (włosk. beretta, franc. barrette), biretum, 'czapeczka'.

BISIOR, cerk. biser, 'perła', 'dętka, paciorek'; jeszcze w 15.w. tak (z arab. busra, 'paciorek', rus. busy, 'paciorki'?), ale to pomieszano u nas około r. 1500 z łac.grec. nazwą 'cienkiego płótna', byssos, i już Mączyński 1564 r. tylko tak bisior tłumaczy, kmentem; u Leopolity "szata bisiorowa", z "najprzedniejszej bisiorowej wełny", Grochowski.

BISKUP, z czes., a to z niem. Bischof (dawne biscof); Niemcy zwykle swoim trybem odrzucili nagłos, episkopus łac., z grec. episkopos, 'nadzorca', co cerk. i rusk. zachowały: jepiskop, archijepiskop, 'arcybiskup' (jest i grec. piskopos).

BISURMAN, bisurmaństwo, z mnóstwem odmianek, basurman (w Janczarze polskim bubronami(!) "wykłada się wyborni ludzie w wierze"; inne rękopisy: muzurmani, bursormani, bursomani); z arab. turec. müsulmān, muslimīn, 'wyznawcy islamu, poddania się woli Bożej'. Zamiana m- w b-, t.j. rozpodobnienie (stałe; tak samo starorus. Bochmet z Mochomed), polega na narzeczu tureckiem, jak i wymiana pierwotnego l na r w staroczes. Besermene.

BISZKOKT, biskwit, 'chleb dwa razy (bis) pieczony (coctus), suchar', łac.; podobnie: biskantować, 'śpiewać' (r. 1500), włos. biscanto, biscantare, z czego w 17.w. biszkunty, 'wybiegi', "psie biszkunty" (inne włoskie biscanto: od canto, 'kąt', znaczy 'wybieg, kryjówkę'). Nazwy muzyczne szły od Włoch przeważnie.

BITARNIA,'gruszka', w 17. w.; dziś narzeczowo witarnią; Potocki wylicza rodzaje gruszek:"są panny,baby, muszkatelki, są gdule i bitarnie"; u Kochowskiego: "mijasz winniki('jabłka') i smaczne bitarnie"; obce.

BITUN(E)K, bitunkować, bitunkarz,'łupy wojenne', ogólne w 16.w., z niem. biutunge od biute, dziś Beute, 'łup'; u Czechów jest i samo bit, bitowati,'łupić', obok bitunk.

BIURO, biurko, biurokracja, z franc. bureau, 'stolik(do wypłaty, do pisania)', od pokrywającego go sukna grubego, bure (z łac. burra).

BIUST, z franc. buste,'popiersie', z łac. bustum, 'żal(t.j. miejsce gdzie trupów palą)', dalej'grobowiec pomnik' (do uro, 'palę').

BIZANCJUM, nazwa tracka miasta, w którym wkońcu światowładny bizantynizm urósł, Carogród.

BIZUN, bizon,'baty',od węg. bizonyi, 'naprawdę, zaiste', co przy biciu bity lub bijący wołał (por. harap); "Oda do bizuna" Bohomolca nie o wiele młodsza od wyrazu, co wyszedł od Słowaków(węgierskich), służących za hajduków, od Matjasów owych, co raz bitych.

BLACHA, blaszka, blach, blacharz, blaszanka; z niem. Blech, co do bleich i Blick (od'jasności') należy; od nas na Ruś; Czesi mają plech, a to było i u nas, w 15. i 16.w. pleszki są'blachy pancerzowe'. Ale blachmal i blachman, z niem Blachmal, 'szumowiny na kruszczu, srebrze', dalej u nas i bielmo', od innego niem. blach, 'płaski' (flach), i Mal, 'plama'.

BLADY, bladaczka, zblednieć; prasłowo, cerk. bled, powtarza się w niem. blass(anglosaskie blát); lit. blēdau, blēsti u Juszkiewicza nie odpowiada przypuszczalnemu ai pniowemu.

BLAJWAS, blajgiel(b), blejszczyk, blejczyk (ołowianka', 1574 r. Strumieński) blejer ('modła'); wszystko złożenia z niem. Blei,'ołów', nieznanego początku: Bleiweiss(piszą je w 16.w. najróżniej: blejwejs, blajwas, blajwąs, blejwas, jedyny Stanko daje r. 1472 bieliało zamiast tego); Bleigelb. Do awu ostatnich brak dokładnych odpowiedników. Ale blejtram nie z Blei, lecz od Blendrahmen,'rama ślepa, zakryta'.

BLAK, blakować, wyblakły; blech,'bielnik', blecharka, 'bielniczka', o'bieleniu (beichen) płótna'; postaci z a jakby z dolnej niemieccczyzny; k i ch mieniają się; "żyły blakiem zachodzą", 'bledniejąꞌ; blechować, blechownik; pień niem. ten sam co w blacha.

BLANKA, raczej tylko w l. mnogiej: blanki,'poręcze, przepierzenie, gzyms na wieży', w 16. i 17.w.; z niem. Planken,'dyle'(z łac. planca) i Blanken; r. 1500 blanki,'tanecznica, tanchaus'.

BLANSZ, blamanż, blankiet, z franc. blanche, blanc manger, ale i włosk. bianco mangiare (blomuzie zrobił z franc. Potocki), carta bianca(Blankett niem.), wszystko (i inne) od blanc, bianco, z niem. blank, blinken,'błyszczeć'.

BLASK, bleszczyć (stale w 16. i 17.w., wydawcy psują to na błyszczeć, u Reja, Potockiego i i.), blaskowy, "blaskie albo białe oczy", "blaskooki, blaskaty, szyl"

r. 1500 o 'zezowatym', ponieważ mówiono dawniej:"blask jest do czego","stronię od czego'("uderza blask",'razi'), odblask. Prasłowo;cerk. blěsk, z odmienną wokalizacją blisk- i blĭsk- (do blĭsk- możnaby odnieść nasze bleszczeć zamiast + blszczeć), i o 'błyskaniu'; niem. bleich, lit. blyszkēti,'błyszczeć' blyszkau,'zbladłem'. Por. błysk i lśnić się.

BLEDZIN SYN, bledyniec, bledník, u pisarzy 17.w. wyzwiska ruskie (bladin syn, 'syn nierządnicy'), odpowiednie naszym takim samym.

BLEKOT i blegot, blekować i blekotać, blekotliwy , blegotliwy i blegot,'jąkała' r. 1500, zresztą 'plotkarz' (blegot); blekot to samo co 'szalej, bielon':"plecie jakby się blekotu objadł" (p. biel). Prasłowo,czes. blekotati,'paplać', słowień. blekotati, 'jąkać się', ale jeszcze ogólniejsze jest blekati, u wszystkich innych Słowian o 'beku owiec, bydła', niby dalsze urobienie od ble- w blejati, cerk., na całym Południu i na Rusi, blějat'; dźwiękonaśladowcze, powtarza się podobnie np. w niem. blöjen, blöcken, grec. blēchaomai.

BLEWIĄZKA,'tasiemka','smuga'; ale blewiązgać w.15.w. to samo co blazgonić,'pleść od rzeczy'; por. bluzgać.

BLICHTR, bliktry, z czes. blikt-,'pozór, mamidło', urobienie od blik, dla 'krótkowidza' i 'zeza'; blikawy stąd i biblji, u Leopolity: "o jednym oku"; czes. blikati i o'mrużeniu oka', blikesz, 'mrużek, krótkowidz', Nasze jednak zawodowe bliki, blikować, z niem. Blick.

BLIZKI, bliżej; bliżyć się,

z licznemi złożeniami, z nich ubliżyć komu osobliwsze (por. niem. nahe treten, 'ubliżyć'); blizko i blizce; dawniej zawsze blizu, jak do dziś w bułg., serb. i słow.; np. w biblji:"miasto jest tu blizu" (blisko Leopolita), "blizu przystąpić","zamętu blizu jest", psałterz; w biblji i samo bliz, jak w cerk.,"jaskini dwoista bliz siebie"('przeciwko',Leopolita),"bliz Egiptu"; bliźni, w biblji i tam, gdzie Leopolita'ród','pokolenie'kładzie ("dowód, kto kiedy był moim bliźnim",t.j. tylko'krewny); bliźnięta, bliźniacy(w cerk. blizneca i'testiculi',grec. didymoi), bliźniaczy, blizkość; wreszcie blizna, narzeczowo już w r. 1500,łużyc. i in. bluzna, z wymianą li na lu, co niczego dalej nie dowodzi. I u innych Słowian približiti, jak u nas,wedle ż z 2. stopnia: bliże(j), a i bliżni u nich wcale częste. Prasłowo; brak go w lit. (łotew. blaizit,'gnieść'?), łac. figere,'uderzać'(stąd nasz konflikt,'zderzenie' niby); przecież i franc. près, 'blisko', od łac. pressus, 'ściśnięty'.

BLOK i bloch, bloczek, blokowy, blokaus w 17.w. 'strażnica'; z niem. Block zamiast Bloch; obie postaci obiegały niegdyś.

BLOND, blondyn(ka),o jasnych włosach'; wedle franc. blonde, niem. Blondine; blondyna, o'koronce; Niemcy przejęli w 17.w. to słowo od Francuzów, jak i brunet,ale oba ich pierwotna własność, co przez Romanów do nich wróciła, por. blenden i braun.

BLOZBARK w Sowizdrzale (16.w.), rozpodobnionę z niem. Blasebalg,'miech kowalski', narzeczowe blozbak.

BLUĆ, blwać, bluję (bezokolicznik bluć, chociaż

już w r. 1500 zapisany, nowy, cerk. odmienia tylko blwati, bluję, tak samo staroczes.); prasłowo; na Litwie o 'ryku', bliūti i bliauti, grec. fleō i flyō, 'wylewać, pleść', apoflyein, o 'czkawce'. P. bluźnić, bluzgać; por. blwota, blwociny.

BLUSBRACH, 'pancerz', w 15. wieku, z niem. Brustblech; czy i bluzgier, bluskier, z stroju damskiego 18. w., tu zachodzi?

BLUSZCZ (na Rusi pluszcz, por. blwać i plwać); prasłowo, nazwa i roślin trujących, więc od brzydkiego smaku nazwana, por. serb. blusztiti, 'brzydzić się', blutaw, 'wstrętny', a więc od blucia; postać pierwotna blust-. Jest i druga nazwa, dziś zapomniana zupełnie, w 15. i 16. w.: brzostan, brzestan, brzeszczan, czes. brzecztan, serb. brsztan i brszlan, bułg. brŭszlan, co powędrowało do Węgrów, Rumunów, Greków, pochodzenia nieznanego; co dałoby się porównać, cerk. brselije, odbiega znaczeniem ('czerepy', niby do bruśnicy należy, p.).

BLUZGAĆ i pluskać (wodę), blazgonić i blewązgać (słowami), bluźnić, bluźnierca, dawniej bluźnierz (1500 r.), od bluć, por. serb. blutiti (lu nie miękkie jednak), 'pleść od rzeczy'; zresztą tylko u nas tak przemienione, u innych Słowian o 'pryśnięciu wodą', ale i u Serbów bluzgati, 'pleść', bluzgaw, 'plotka'; u nas dalej bluznąć, bluzgotać.

BŁAGAĆ, p. błogi.

BŁAHY, 'lichy', błahość, błahostka, ogólne od 16. w.; rus. błagoj, 'uparty', błaż, 'błazeństwo'; p. błazen.

BŁAM, 'sztuka, kawałek futra', od 16. w. ogólne, z niem.

Flamme, Flamm, o tem samem znaczeniu; od nas na Ruś.

BŁAWATEK,'chaber, modrak', już w 15.w. bławat i bławacz; bławaty,'tkanina jedwabna' pierwotnie niebieski kolor w niej przeważał), "materje bławatne", bławatnik,"chodzić bławatno",'w jedwabiu'; wszystko od bławy, z niem. blau; bława albo obłoczna maść,'błękitna farba',1564 r.; od nas na całą Ruś. Samo blau niem. łączą z franc. flavus,'żółty';nazwy farb, jak drzew, łatwo się mieszają.

BŁAZEN, w 15.w. i błazno, zbłaźnić się, błaźniwy, błazeństwo; prasłowo; cerk. błaznica tłumaczy scandalum, znaczy 'błąd', sъblazn,'zgorszenie', czes., łużyc. błazn (u nas e wsunięto),'głupiec', u Serbów blazniti,'pieścić', przez 'zwodzić', co w bułg. blazńu i w rusk. błaznit'. Błazn i błahy, którego h u nas szesnastowieczne jak w hardy, hańba, szczeropolskie, jedno i to samo słowo, z odmienną gardłową (podniebienną i welarną, z i g), co nie nowina. Dalszych odpowiedników narazie nie znamy, chyba łac. flagitium, 'wstyd', flagitare,'wymagać'. Dalej błaznować, błaźnica, błaźniwy w 16.w. ogólne (czeskie takież).

Błażej (imię), z Blasius; na Wschodzie Włos z tejże nazwy; patron bydła (słowiańskiego bożka Welesa, Wołosa, z nim najdogodniej mieszają); błażek, błażejek, 'krążek woskowy'; por. gromnica.

BŁĄD, błądzić, do tego błąkać się (jak brukać do brud, puskać do puścić); złożenie z za-, po-; błędny, błędliwy, obłęd. My mamy tylko ten pień z samogłoską

o (błond-), ale cerk. ma go jeszcze z e: blędą, blęsti, 'błądzić', i o'nierządzie', stąd ruskie blad (por. wyż bledzin syn); blesti u Serbów, Sławieńców, Czechów, 'pleść od rzeczy' (u nas narzeczowe blędzić?). I błąd prasłowo: cerk. błąd, o'nierządzie' (powszechne, błudnica 'nierządnica'; bludni sin, 'marnotrawny', serbskie;rusk. ubljudok,'bękart', z j wsuniętem jak często). Prasłowo niem. blind,'ślepy', blenden, 'oślepiać', Blendling,'mieszaniec', ang. blunder,'błąd, błądzić'; lit. blandytis, 'spuszczać oczy', blindo, 'pociemniało (woda się zmąciła)', pryblindē i priebłanda,'zmierzch', blendžiu, 'śpię', błandas,'śpiączka', 'pochmurna pogoda',błandus, 'mętny' (i o 'zaprawianiu mąką', jak słowień. obloda i obloja, o 'paszy, zaprawianej mąką'). Por. obłąkaniec.

BŁĘKIT, błękitny, z czesk. blankyt, a to (p. wyżej blansz) z łac. blanchetus, blanketus, o 'jasnem płótnie'; u nas ę jak zawsze z an w 16.w.

BŁOĆ w nazwie roślinnej, prasłowie:prosiana błoć, mylnie zamiast włoć (p.)

BŁOGI,błogo, błożyć, połażać, błogosławić zamiast błogosłowić (cerk. błogosłowiti tłumaczy dosłownie grec. eulogein, jak ich błagosłow, 'teologa', bogiem sławiena w Bogurodzicy zamiast błogosławiona), i błogosławić trzyma się opornie do 16.w., jedno wydanie pisze bogosławić, drugie błogosławić, np. psałterze i godzinki z 1. połowy 16.w. Częstotliwe do tego było błogać, w 15.w. jeszcze ocalałe, co odmieniono w błagać, błagalny;dalsze częstotliwe przebłagiwać. Prasłowo; cerk. błag, 'dobry', błażen, błogosła-

wiony', ruskie dawne i ludowe bołogo, bołozie,'dobrze', zresztą błago- w mnóstwie złożeń "jelejnych", błagomyślnych; u Serbów i Bułgarów blag den,'święto'(jedzą z mięsem), u Łużycan błożko, 'na szczęście!', czesk. blahý, Blahoslaw. Gdy w błaznie, błagim pień +bołg, i moglibyśmy go z wyżej omówionym bełz- z tą samą odmiennością gardłowej połączyć.

BŁOKAĆ, błochać, wybłochać, 'wyrzygnąć', wokalizacja z o, p. blekot.

BŁONA, błonka, błoniasty, błoniarz, 'szklarz' (od błon okiennych), błonie,'płaszczyzna','łąka', błoniawa (por. biel,'warstwo biaława pod korą' i 'polana','bagno'); w obu znaczeniach prasłowo; rusk. bołoń,'biel(drzewna)', i bołonje, obołoń,'niziny wystawione na powódź',czesk. blána,'skórka','biel' i blana,'pastwisko','łąka'; postać pierwotna +bolną, lit. bałnas,'biały'. P. biały, por. błoto.

BŁOSZCZYCA, 'pluskwa', p. płoszczyca.

BŁOTO, błocko, błotnisty, zabłocony; prasłowo; cerk., bułg., serb., słowień.,czes. błato, rus. bołoto, lit. batłas,'biały', p. biały, biel, błona; stąd nazwa łużycka Błota (nadsprewskie) i węg jezioro Balaton (Węgrzyn wstawia samogłoski, nie wymawia dwu spółgłosek w nagłosie), t.j. Błotne.

BŁOZNO, 'nazad u sań'; prasłowo; rus. bołozień,'nabrzmiałość', bołozno,'deska gruba', słowień. i serb.błazina,'poduszka','belka', 'nazad'; litew. balžiena(s), 'nazad', prus. balzinie i pobalzo,'poduszka','bety', niem. Balken i Bloch, grec. falanks,'klin','belka', falkes,'bełka' - są jednak

w niem itd. drugie słowa dla poduszki itd., Balg, Bulge (p. bułga niżej), ind. upobarhanam, awest. barezisz, 'poduszka', niem. Polstęr; obok słow. +bolz-, lit. balż-, jest i odmienną gardłową i prus. balgnan, litew. bałnas, 'siodło'.

BŁYSK, błyskać, (błyskaj, 'grzmij', psałterz; błyskania, biblja), błyskawica (psałterz), błysnąć, błyskot(ki), błyskitliwy, błyszczeć, zabłysnąć, wyłącznie na Zachodzie (u nas, Czechów, Łużyczan: blyska se, blysk, blyszkieti), gdy u Rusi (oprócz Małej Rusi) i na Południu tylko pień z miękką półgłoską i ě, p. blask, bleszczyć; ale ta sama odmienność powtarza się przy łyskać obok lśnić się, i dowodzi chyba, że łysk i błysk jedno, jak blesk-, t.zn. że w łysk, lesk-, b- odpadło.

BO, przysłówek potwierdzenia; samo nie wystarcza, dodają mu wiem (1. osoba): bowiem, albo ciem (6. przypadek od ten, p.); bociem, razem lub rozdzielnie: "bo ja dał ciem wam ją", "bociem zwolił" ('bom wybrał'), biblja; boć; przedsuwają a i ale: abowiem, albowiem, abo (biblja: "abośmy sobie bracia", "abo jest ciało" (u Leopolity w obu razach samo bo); abo w dzisiejszym znaczeniu, skrócone z albo, pojawia się również w biblji, "albo ja albo oni", "zajutra abo po zajutrzejszem dniu". Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; w cerk. ibo, nasze abo (bo), czes. neb(o), bo; twierdzą, że to bo jest odmienną wokalizacją od ba, lecz wolno o tem wątpić; ba, zdaje się, nie spójka, jak bo, lecz wykrzyknik (ogólno - ludzki) jak ha, pojawia się też w piśmie (inaczej w mowie potocznej) dopiero od 16. w.: ba, bawej (niby: 'patrz, oto'), niby europejskie bah! Spójka bo służyła potwier-

dzaniu, lit. ba (a z odmienną wokalizacją pruskie be, 'i'; lit. be- przy czasowniku dla oznaczenia trwania, bet, prus. begi, 'bo'), awest. bā potwierdza, grec. fē, jak goc. bā, 'jeśli'.

BÓB; prasłowo; wszędzie tak i w temże znaczeniu, prus. babo (pożyczka od nas?), łac. făbă; bobek, dla 'jagóda wawrzynu' (od 15.w., drzewo bobkowe = 'wawrzyn') od ich podobieństwa do bobków owczego gnoju; "owce bobczą".

BOBAK, "spać jak bobak w norze", nowe, pożyczka z Rusi, gdzie i bajbak, przeniesiono na 'niedołęgę' (a tam skąd?).

BOBO, 'straszydło', bobak; dziś dla dzieci wyłącznie, niegdyś bynajmniej (w pisemnictwie pierwszy Solikowski r. 1565 i n.go używał), częste u Potockiego: "straszyć jako dzieci bobem", "świat już nie strasznem śmierci bobem", "jako wróbel owych bobaków zawieszonych na trześni"; "że to wielkie bobo", r. 1637, itd. Ale z tego nie wynika, by to zawsze tak było; są i po innych mitologjach (np. greckiej) straszydła tegoż nazwiska: Baubō (nocna).

BOBONEK, bobonki, bobenki, popiniec, popeniec poponiec, oponiec, pupienki, wszystko nazwy z r. 1472 (oprócz kilku innych) dla 'alkakengi', wprowadzonej przez Arabów do medycyny; nazwa polska z niem. boborell(a)(?).

BÓBR. Prasłowo, pojawiające się jako bóbr i jako biebrz (nazwa rzeki Biebrza, obok nazwy Bóbr); i na Rusi ta dwoistość: bobr, ale dawniej biebrjan, 'bobrowy'; czes. bobr, serb. dabar, rozpodobnione z +babar, u Słowieńców breber. Prus.

bebrus, lit. bebrus, bebras, babras i debrus, dabras, łac. fiber, niem. Bieber, awest. bawra-, 'bóbr', ind. babhru-, 'brunatny'; słowo uchodzi za zawojenie pnia bēr-, 'brunatny', lit. bēras, 'brunatny', niem. Bär, 'niedźwiedź'.

BOCH, 'tułów wołu', czesk. bóch, z dawnego niem. bache, 'połeć'.

BOCHENEK, zamiast dawnego bochnek (2. przypadek. bochenka), w biblji bochniec, "pięć bocheńców" ("pięcioro chleba", Leopolita; na innych miejscach placki, krepel u niego); czes. bochnec i bochník, - u nas i bochen nowo dorobione, jak tan do taniec. Z dawnego niem. fochenz(e), z łac. focacia, 'podpłomyk', od focus, 'ognisko'; w pożyczkach 10 do 12. wieku niem. f i b się odmienia.

BOCHNARY, nazwa monet, u Reja; te zowią i od osoby mincarza (jak tymf i.t.p.), albo od miejsca bicia.

Bochnia, od pnia bech: boch; nierzadkiego w dawnych nazwach miejscowych; czes. Bochyň, Bochotnica i i., nieznanego znaczenia.

BOCIAN, i w wielu odmianach, np. boćko (stąd nazwa Boćki, a od nich: boćkowski, boćkowiec, o 'bizunach'); słowo nasze i nadobrzańskie (łuż. bačon i bošon, załab. botian; postać pierwotna +botěn por. rus. botat', 'tupać', 'dyndać', botało, o 'ciężkim chodzie', botnia, 'wrzawa', bot, 'żerdź rybacka'; może w związku z batem, p.); kłobocian i klebocian, bo dzieci śpiewają: "kło kło bocian"; flisacy go w 16. w. dla powagi księdzem Wojtkiem zwali; białorus. botjan u Skoriny r. 1518, od nas; na Rusi zwie się on

i busko, busieł, busoł, stąd nasze buśko, bus, busieł (ludowe) i dla wszelakich 'siwych, szarych zwierząt' (np. busko, 'kot popielaty', busyj, o tej barwie), nieznanego początku.

BOĆWINA, do nas z Białej Rusi (t.j. Litwy); z rus. botwa, 'ćwikła', u nas i botwina, a to nie z łac. bēta, niem. Beete, 'ćwikła, lecz p. butwieć; u Serbów i Słowieńców blitwa i bitwa, z włos. bieta, narzecz. bleda, łac. beta i bleta.

BODAJ, bodajś, bodaś, skrócone z bóg daj, od 17. w.

BODE, bóść, bodiak, niby ruskie, bodiak i bodłak, 'erengium' r. 1472; bodnąć, bodliwy; bodziec, bodźca, dawniej bojca, zwykłą odmianą ("ostre bojca w bok włożyć", Potocki; nijakie, zwykle męskie, ruskie bodiec 'ostroga', serb. bodac 2 przyp. boca z bodca); częstotliwe badać (p.). Prasłowo; cerk. bodą, bosti, lit. z wokalizacją e, bedu, besti, 'kopać', z o, badyti, 'kłóć', bedre, 'dół', prus. bodis, 'sztych', em-badusi-si, 'tkwi', łac. fodio, 'kopię', niem. Bett, 'łóżko', Beet, 'grządka', goc, badi, 'łoże'. Jeśli 'geranium' i bodziszkiem przezywają to porównaj tą nazwą pichawiec (mylnie piachawiec) w 16. w., od pichania, t. j. 'pchania', 'bodzenia'; inne nazwy dla 'geranium'; czapinos (od czapli!, czes. czap, 'bocian'), bocianie noski, grabki i grabie, żórawie noski, dziębrenoski, r. 1557 zamiast ziębie noski (?od zięby), później dziebrenoski.

BÓG, pierwotnie 'szczęście', 'pomyślność' (ind. bhagas, w temże znaczeniu bhadżati, 'udziela'); stąd: bogaty; ubogi, t. j. niebogi, niebogaty (u w pierwotnem, przeczącem znaczeniu), +niebożec

(stąd z nowym przyrostkiem -ik, jak Nienczyk, niebożczyk, pisane mylnie nieboszczyk), nieborak (umyślnie zamiast: nieborak); zboże jeszcze w biblji 'bogactwo', ogółem wszelkie 'dochody', 'majątek', później ograniczone (już i w biblji) do 'roli'; zbożny, 'szczęśliwy', właściwie 'bogaty'. Obok "biernego" był i "czynny" bóg, 'udzielca', 'pan' (ind. bhagas, przydomek bóstw; pers. baga, 'bóg'), i zastąpił w słowiań., jak w pers., nazwę boga (Darjusz pisze: "bagahja radi", jak Ruś mówi: "boga radi, 'dla boga'); bóg jednak nie pożyczka z pers., lecz samorzutnie urósł, niema bowiem łączności między Persją a Słowianami; o Scytach, pośrednikach mniemanych, ani wiemy, czy słowo to kiedykolwiek znali; w ich nazwach mitologicznych niema po niem najmniejszego śladu. I zaginęła u Słowian pierwotna nazwa boga, lit. diewas, łac. deus, zastąpiona przez tę nową, Litwie zupełnie obcą.

Urobienia od bóg- 'udział': bogacz, bogacić, bogactwo; od bóg: bozia, bożyszcze, bożek, bożkować, o 'bigocie' w 16. w. ogólne (bożkowanie); bożnica (dziś żydowska, niegdyś każdy kościół), bogini (ludowe, od 16. w. znane boginki, 'mamuny', 'rusałki', 'wiły', złośliwsze jednak niż południowe, p.; boginiak 'odmieniec'); w złożeniach: bogobojny, częściej bogu- (3. przypadek) zamiast pniowego, pierwotnego bogo-, bogurodzica (cerk. bogorodica, 'theotokos', grec. dogmatyczne, nie łac. mater dei, 'matka boża'), Bogusław, Bogumił, Boguchwał, Boguwola (Zofja, u ludu bogwola, 'wilga', bogumiła, 'trznadel'); bogalna baba; bóstwo, boski; bożyc ('syn boży', jak sędzic itp.: serb. bożić, 'boże narodzenie'; bożycze albo bożyce, 'synu boży', w Bogurodzicy, którą pieśń od 2. połowy 15. w.

Bogarodzicą zwano); bożyć się; bodai z bógdai od 17.w. zapisane; bogać tam (ludowe, od r.1610 znane - inteligencja mówi: djabła tam, 'wcale nie', 'bynajmniej'); pobożny, nabożny, pobożność, nabożeństwo, zbożny ('szczęśliwy',p. wyżej; niezbożstwo,'nieszczęście', w psałterzu); Bodoryja, niby w przeciwieństwie do źle zrozumianej Czartoryji. Ruskie: Bohdan, bohdanka, Bohomolec (nasze bogomodlec, bogomodlca, bohomolca w 16. i 17.w.); bogatka r. 1472 nazwa rośliny "bogacącej", boże drzewko, że w klasztorach hodowane.

BOHATER, bohatyr,'heros', 'półbóg' ("znaj się człowiekiem, z bohatyrem się nie wspieraj", Biernat w Ezopie); z rus. bohatyr, nazwy podaniowych rycerzy drużyny kijowskiej Włodzimierza W.; najpierw u pisarzy z połaci wschodniej, jak Biernat i Rej. Z pers. bahadur,'zapaśnik','szermierz dzielny', przez pośrednictwo tureckie, mongolskie bahadur,kirgiskie bāter,stąd węg. bator,'dzielny'(Batorego nazwa); rus. lud. batoryj.

BOJARZYN(liczba pojedyncza), bojarzy(l.mnoga-tak jeszcze u Biernata w Ezopie),najwcześniejsza pożyczka polska z rus., bo już w 14.w. w Wielkopolsce znana, ale mylnie do boju odniesiona,więc tłumaczy'bellator','miles','bojownik', 'rycerz';bojarka,'rycerka' (jeszcze w powieściach ludowych 17.w.).Na Rusi bojarin (ściągnięte w barin,'pan',barynia;baryszna,'panna')wielmożę oznaczał,ale nie domowa to nazwa,lecz z cerk.bolarina pomylona;cerk.zaś bolarin, bolare(l. mnoga) jest awarsko-bułgarską nazwą 'wielmożów', od tureckiego bojlu 'wysoki', u pisarzy greckich bojlades, boljades przezywanych.Dawna nazwa stanowa pojawia się

tu i ówdzie w pieśniach weselnych,np. białoruskich (bajare,'panowie'); na Litwie bajoras jest jeszcze w pełnem dla szlachty własnej użyciu,gdy w Polsce tylko ruskiej służył.

BÓJ,'walka', bójka, bojować, bojowy, bojownik;rozbój, rozbójnik; zabójstwo;nabój; i bój,'strach', Niebojan, bojahuz,'tchórz'(huz ,p.huzno) - od bić i od bać(p.)się wywodzą; znaczenie odmienne i samogłoska różna: w boj,'trema','bojączka',od o czasownika boję; natomiast w bój,'walka', "stopniowanie", jak w łój, rój. Dalej bojaźń (od bojać, jak przyjaźń od przyjać), bojaźliwy; natomiast boisko, bojewisko, bojowisko(w gumnie), tyle co'klepisko', od ubitej ziemi; pobojowisko, 'miejsce walki'(dawniej i boisko w temże znaczeniu); zbójca, zbójnik, Zboisko. Próbowano oba pnie: bić i bojać połączyć jako jeden, pomoływując obce, indyjskie przykłady. Zbój w 15.w. 'rozbój znaczy.

Bojki i Łemki,'Rusini podgórscy'; Łemki od swego łem 'tylko', właściwie jeno, jen, len; Bojki zaś od swego boj, 'bo i', przezwani; nazwy nowe.

BOK, boczek, bokowy, boczny, wyboczyć wybaczać, zbaczać(nie mieszać tego z wybaczać od baczyć!);boczyć się, w biblji:("się przeciwić",Leopolita),"bocząc się przeciwko mnie"("chodzić", Leopolita); uboczny, bocznica. Prasłowo; - tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; dalsze odpowiedniki wątpliwe; bokobrody przedrzeźnia niem. Backenbart,p. bakembardy.

BOKAŁ, pokał, bukał albo szczak w 16.w.,'puhar', z włosk. boccale od bocca, 'usta', franc. bocal, rus.

bokał.

BÓL, bolączka, boleść, boleć, bolešny, boleściwy, bolejący, ubolewać, przeboleć, zbolały; prasłowo, wszędzie tak i w temże znaczeniu; dalsze odpowiedniki wątpliwe; 'cykutę' nazywa Stanko r. 1472 bolehlaw (z czes.), inni nawet bolesławem(!) (zresztą świnia wesz).

Bolesław, imię, to samo co Więcesław (czes. Wacław) lub Uniesław; +boli, +więcy, +uni, +lepi są wyższe stopnie, bez niższych, do: wielki, dobry. U nas i u Czechów ocalało +boli w nazwach. Prasłowo; cerk. bolij, żeńs. bolszi, nijak. i przysłówek bolje, 'większy', nowe balszoj, 'wielki'; serb. bolji, 'lepszy'. Brak go na Litwie; grec. bel - teros, 'lepszy'; łac. dē - bilis, 'słabszy', ind. balījān, 'mocniejszy', balam, 'siła'. Pochodne Bolesto; Bolko (śląski).

BOMBIZA, bambiza, pani bombizina (na Litwie ocalało do dziś), nazwa uszczypliwa 'księdza protestanckiego', 'ministra'; wyszła od jezuitów, co mu prawa do X. (t.j. ks., ksiądz) odmawiali i do rzeczowników łacińskich na -x (bombyx i i.), odsyłali; żakowski to dowcip, co stulecia przetrwał. Inne obce: bomba, bombarda, bombast, z włos., bombaz, o 'materji', wkońcu od łacińskiego bombezinus, 'jedwabny'; bomblować zaś z niem. bummeln.

BONOWAĆ, 'używać', 'dobrze żyć', już u Mączyńskiego r. 1564; od łac. bonus, 'dobry' (stąd i bon; abonować, abonament, z franc. abonner; bona, franc. bonne; bonifrater, 'zakonnik św. Jana Bożego'; bonifikacja); co innego narzeczowe bonić, 'krasić', maścić potrawy', z niem. bohnen, o tem samem znaczeniu, dziś 'woskować posadzki'. Bończa (herb), od Bonifacy,

jak Amadeja, Larysza, od imion chrzestnych.

BOŃCZOWIE, na "popów" tureckich przeniósł Potocki nazwę "popów" chińskich, japońskich, bonzów.

BÓR, borek, borowy, borowica i borowizna('torf'), borówki,'jagody','czernicy', i borownik, ale i borowina i borowice tłumaczą w 15. wieku i'wrzos' i 'paproć'; boruta, 'duch leśny','djabeł'(w 8.w. i imię osobowe książęce,niem. Baruth); borowik,'grzyb' (w Panu Tadeuszu), może z rus. Prasłowo; brak go w lit.; oznacza innym Słowianom głównie'las szpilkowy',chociaż to niekoniecznie pierwotne; wychodząc od 'torfu', możnaby bór z bara,'błoto'(p. Barycz), łączyć; inni od nazwy szpilki łączą go z pniem bher-,'ostry', p. brona. Jedyny dalszy odpowiednik w niem., islandzkie borr, staroang. bearo, 'las'; bór (cerk. borowije i borije) może pierwotny pień na -u.

BORG, borgować,'pożyczać', z niem. borgen, od 16.w. (szczególniej o 'zaległościach "legungu",żołdu';"na borg służyć"). Co innego borkany,'fundusze akademickie z zapisu ks. Borka', od połowy 16.w.

BOROCZNO, boroszno,ruskie, ale w przysłowiu: "nie cięży swe boroszno koniowi" ogólnie w 16. i 17.w. używane; cerk. braszno,'potrawa', rus. boroszno,'mąka'; używano go o ciele Pańskiem,więc łużyc. broszma,'Boże Ciało'. Prasłowo; łac. far,'proso', z +bhars, farina,'mąka' (p. faryna), goc. barizeins, 'jęczmień', od ostrości kłosów przezwany, dziś barsch, 'ostry'.

BORSUK, turecka nazwa zamiast rodzimej, p. jaźwiec, już w 16.w. w Wielkopolsce

obiegająca; Ruś pisze je barssuk; tur. borsuk.

BORYKAĆ SIĘ, borba, borbifaks, borytel, z rus., narzeczowe bróć się,'walczyć', bróło, 'palisada'; zupełnie zapomniane prasłowo, ocalałe w broń i w imionach Borzywój, Borysław(rus.), Barnim pomorski i marchijski (byłoby nasze +Bronim); cerk. borją sę, 'walczę', brati sę, rus. boriuś, borot' sia, cerk. zabrało, rus. zaborolo,'ostróg', 'palisada około twierdzy', nasze brodło, por. rus. zabor, 'płot'; częstotliwe wzbarać, zbarać się,'wzdrygać',ocalało głównie po narzeczach. I Czesi je zapomnieli. Lit. bąrti, baru,'kłócić, łajać', barnis, 'kłótnia'; łac. i niem. z wokalizacją e, ferio, 'uderzam', niem. dawne berjan, 'bić', bara, bar, niby rus. zabor.

BORYS, 'gruby chleb razowy' w przeciwieństwie do żemły pszennej, powstał całkiem przypadkowo u nas w 16.w. od śś. ruskich, braci(synów Włodzimierza Wielkiego) Borysa i Gleba (Małorusin wymawia go Hlib, co nasi z chlibem,'chlebem', pomieszali i taką różnicę obojga pieczywa sami zmyślili). Nazwa Boris bułgarska, t.j. turecko - tatarska, od ich cara Bogorisa, co w r. 865 chrześcijaństwo przyjął. Nasze Borzyszewy itp. od rodzimego Borzysza, od bor-, 'walczyć'(p. borykać),całkiem odmienne. "Tu chleb czeladny i borys, tam(w niebie) szczera żemła pańska" w rękopisie z kazaniami z początku 17.w.

BORYSZ, borysznik, barysznik rus., w mało- i białorus. do dziś o 'litkupie',gdy rus. barysz, 'profit', barysznik,'przekupień, z tur. barisz, 'pokój' (bułg. baraszŭk, 'ugoda').

BOSMAN, bosak, u flisów, z niem. Bootsmann, Bootshacke, o 'szyprze','pomocniku', i o 'drągu'; od Boot (p. bat).

BÓSTWA. Gdy pogańskie u Słowian nad Bałtykiem i nad Odrą z źródeł niemieckich i duńskich z dziesiątego do dwunastego wieku znakomicie co do nazw, znaczenia, kultu, nam poświadczono, brak zupełny wszelkich o tem wiadomości u Czechów i Polan; staroczeski kronikarz już ich nie znał, a katalog Długosza, mimo swego bogactwa pozornego, najmniejszego nie ma znaczenia i należy go całkiem odrzucić. Prawdziwe nazwy bóstw pogańskich ocalały jedynie w imiennictwie osobowem i miejscowem, a więc Dadźbóg ('słońce') u szlachty polskiej do 17.wieku dotrwał, Swarog ('ogień') w Swarożynie (kaszubskim) i naszych Swaryszewach, Swarzęczach;Rgieł ('zboże?) w Rgielsku. Ślady innych całkiem niepewne, więc je pomijam. Tylko dla postaci niższych, dla bóstw ogniska, domowych, i dla "duchów" leśnych i polnych ocalały dawne nazwy (a poczęści i pojęcia): żywie, i ubożem zwane ('zapiecne bóstwo'); boginki, południce i przypołudnice na polu i w lesie; jędza, nawodząca choroby. Dusze zmarłych dostawały się do nawi i stamtąd niepokoiły żyjących, co pominkami, kilkakrotnie do roku sprawianemi, ich zazdrość uśmierzali, - wyraz starym Czechom dobrze znany, u nas zapomniany. O świętach p. Kalendarz.- Stado Długoszowe dla obchodów uroczystych nie zasłużyło na większą wiarę, niż jego Olimp polski; on je zmyślił wedle:"chodzić stadem".

BOSY, bosiny (żydowskie), bosonogi, "na bosaka";prasłowo; lit. basas pożyczka,

ale jest niem. bar,'goły', dziś w znaczeniu przenośnem ('bez czci').

BOTUCH, z niem. Bottich, 'kadź','wanna';"żeby się z botucha wół napił","balwierz gotuje botuchy,ścierki", Potocki; ale jest i botloch, botuch,'prześcieradło', w 16. w., z niem. Badlaken,Badtuch.

BRAĆ, biorę (i bierzę),bierze; brać i wezbrać się (w drogę do...),wybrać się częstotliwe bierać, z dawnego birać, w złożeniach z przyimkami: zabierać itd. Znaczyło pierwotnie'nieść', jak łac. i grec. ferō; p. brzemię. Znaczenie przenosi się wielokrotnie, por. niem. ge-bären, Gebärde, Ge-bühr; lit. birti, 'sypać się', berti, 'wiać zboże'. Przeważnie o złożone czasowniki oparł się trojaki szereg wyrazów,rzeczowników głównie:

1) Od brać, brany: branka, braniec,'giermek', biblja; wybraniec, w psałterzu; "wybraniecka piechota". Batorego.

2) Od biorę: bierny; spadkobierca; odbiór (odbiorca); zbiór (zbiornik); obiór; ubiór; wybiór (wybioryczny, 'wyborowy'; ale wybiórki przeciwnie:'odpadki'); rozbiór. Rzeczowniki te, nie pierwotne, zastąpiły widocznie(por. zbiór lub ubiór) dawniejsze, mianowicie owe pierwotnego szeregu:

3) bor (greckie foros,'danina', litew. baras,'gromada'), t.j. do pierwiastku bher z wokalizacją na -o, np. pobór, poborca; wybór, wyborowy, wyborny, wyborca, wyborczy; zabór, zaborczy; zbór, zastąpione przez zbiór, zachowane w znaczeniu'synodu', 'synagogi', t.j. 'zgromadzenia'; zborowy.

4) Czwarty szereg, od częstotliwego birać, wyjątkowo ocalał w dawnym języku: obirki.

P. bierka, biernia, brzemię, sobór, ubiór.

BRAHA, 'wywar', pożyczka

z ruskiej (zapisanej u Macieja Miechowczyka r.1518) braha, pożyczki z celt. skąd i łac. bracium, franc. brasser, nazwy 'słodu' (iryjsk. braich, kimr. brag); słowo wyłącznie ruskie, obce innym Słowianom; por. brzeczka.

BRAJA, breja, bryja, 'papka', 'zacierka'; 'błocko'; z niem. Brei i Brühe.

BRAJCARY, 'haczyki'; "ładownice z gęstymi brajcarami", r. 1620; w rachunkach Zygmunta Augusta; z niem.

BRAK, brakować, zabrakło, "brakarz osób" w 16.w.; z niem. Brack, 'wyrzutki' u Czechów(n.p. brakarz, 'sortownik') równie jak u nas zagęszczone, t.j. o bardziej rozwiniętem znaczeniu, niż niem.; od nas na Ruś. Jest to dolno-niem. brak, t.j. Bruch, 'wada', nowe Gebrechen, gebrechlich, 'ułomny'.

BRAŁT, w kartach, w 17.w. i 18.wieku: "chcąc im brałt odbić", "brałtem brałt zbijając", "brałt i krępce", niem. Bretling i Krimpel-(spiel), franc. brelan.

BRAM, bramować, ogólne w 16. i 17.w. o 'obszewkach', 'listwach', 'lamówkach', u Reja co raz i przenośnie: "obramować cnotą". Tak samo na Łużycach, gdy u Czechów i Słowieńców też słowa z p-: czes. prem, prym, 'borta', słowień. pram. Z niem. Bram, verbrämen, 'obłożyć', 'obszyć'. Od nas na Ruś dostało się jako barmy(bramy, baramy) nawet do ubioru carskiego (jeśli to nie paramenty raczej). U Reja bramka, brameczka: "cudzym się nie bramuj ('stroj')", "bramy ze cnoty, z rozumu strzępki, a z sławy fortoby".

BRAMA, dawniej tylko brona, ale i brona, branny i brama: a jakby z czeskiego

brana,'podwoje','wrota; właściwie 'szańc','brodło', bo z +bor - dło, powstało:'to co służy do bronienia się'.

BRANDYBURY, 'szata zwierzchnia' w 16. wieku, jak tyle innych nazw strojów od ich miejsca, tu od Brandenburgu w Marchji: w tej nazwie (nie słowiańskiej, chociaż bają o Braniborach jakichś już od 17.w.) to samo brand-, co mamy w pożyczkach branamaister i t.p., a przedewszystkiem w brancie, t.j.'szczerym kruszcu'; "boskie słowa brant szczery, siedmkroć przelewany"; ogólne w 15.- 17.w., co raz u Reja, Kochanowskiego i i.: "w ogniu próbuje złotnik gdzie brant prawy". Z niem. Brand, od brennen, 'palić'; por. Branntwein z 'gorzałką'. U Czechów pożyczek z Brandenburgu jeszcze więcej, np. brambory, 'ziemniaki'i i.

BRANZOLETKA, z mylnem n, skoro z franc. bracelet, 'naramiennik', od bras, łac. brachium,'ramię'; bracelety, Wargocki r. 1609, z włosk. braccialetto,'naramiennik' (braccio, 'ramię'(.

BRAT; jak łac. frater, grec. fratēr (należący do tej samej "fratrji", organizacji pierwotnej), niem. Bruder, ind. bhrātar dowodzą, odmieniał się niegdyś: brat, bratra (mianownik brat wedle wszelkich innych mianowników męskich z jakiegoś +brati), bo końcowe -r odpadało. Wedle dalszych przypadków wciskało się r i do mianownika: bratr, obok albo zamiast brat w cerk., czesk., łużyc.;stąd i u nas braterski, braterstwo obok bractwo (w innem znaczeniu). Zamiast liczby mnogiej używają wszyscy Słowianie zbiorowego rzeczownika bracia (z tego mylne brać), jak księża, kacia, święcia, swacia. Dalsze urobienia: bratanek i bratanie;

zgrubiałe brach (u Reja i i., szczególnie w wołaczu brachu!). Zdrobniałe:bratki, ('kwiat',"brat z siostrą,fijołek, siostra z bratem", r. 1472; "Iwan da Marja" na Rusi), braciszek (klasztorny). Urobienia: bratowa; bratać się; bratni; "za pan brat z kim" i do Moskwy dostało się od nas. Na Litwie:prusk. brati i brotrikai (niby'bratrzyki'), litew. brotorelis, zdrobniałe,ściągnięte w brolis, 'brat' (jak serb. brale!); grec. fratria odpowiada naszemu bratrio, bracia, zupełnie. Pomijamy zdrobnienia i złożenia,bratobójczy i i.

BRATNAL, bretnal, z niem. Brettnagel, bo -nagel, 'gwóźdź', zawsze w nal ściągamy.

BRAWOWAĆ,'hałasować', w 17. w.: "brawuje po sejmikach szlachta","na jednego brawownika pod Gołębiem"; brawarje, dziś brewerje, ogólne w 17. w.: "swoje rozpościerać brawarje", "cudowne brawarje stroi"; brawura, brawo! Wszystko z włosk. bravare, braveria, bravo ('dzielny'), bravura, a to z łac. barbarus (franc. brave, co i Niemcy przyjęli, brav); p. barbarzyniec.

Brda, dopływ Wisły, r. 1145 Dbra, i tak jeszcze w 13. i 14. wieku (pisownia Dzbra bez znaczenia), nazwana więc od dbry, t.j. debry (p.). Są jednak i dawne nazwy: Brdów, Brdawa, co może do brnąć należą.

BRE-, liczna, poczęści zupełnie przestarzała francuszczyzna dawnych powieści (powtarzająca się i u Turgieniewa), np. bregiet (nie breglet), o'zegarkach Szwajcara Bregueta', breterstwo, 'pojedynkomanja', bretteur (tytuł noweli Turgieniewa); breloki i berloki, franc.

brelogue i berloque,'ozdóbki u zegarka'; brazole i brezole, niem. Brisolet,'kotlecikі', serb. brižolica,z wenec. brisiola, włosk. braci(u)ola, 'kotlet', od brace,'węgle', braciere,'ruszt',braciolieгe, 'brytwana'.

BRE! BRE!okrzyk hulaszczy, ogólny w 17.w., "oj bre bre, lej rozlej". Przywędrował do nas z Bałkanu i od Rumunów; u nich to bre z mre powstało, a to jest skrócone grec. mōre, 'błaźnie!' pierwotnie (od mōros, 'błazen'), co zeszczuplało na okrzyk (bułg. more na 'mężczyznę', mori, na'kobietę') tur. bre.

BRECHAĆ, dziś pospolitsze niż brzechać (mówią tylko breszę, nie brzeszę), brechun, brechliwy, brechnia; prasłowo; por. brzech(o)tać i o'sroce'. Pień bre- służy ogółem dźwiękom; nazwa litewska 'jelenia-łosia', bredis (to samo słowo tkwi w nazwie Brindisium, stąd nazwa bronzu urosła!),nasze brzedzić, w 15. wieku o ryku jelenim',obok i z tego bredzić, brydzić, brednia, jak brechnia,"bredne marzenia" wybredny, brdać w"ubrdać sobie co"; bredzić ma to osobliwsze znaczenie bajania tylko u nas i na Rusi; postaci z bre-, bry-, już w 16.w. ogólne; wybredny właściwie'wymyślny'.Bre- znaczyło pierwotnie 'głosić', 'mówić', por. staroczes. brecze, brecz, 'mówił', breczeti i brzeczeti,'beczeć', breca, 'klępa', brecna; p. brzmieć, brzęk; br(z)echać nie jest też dźwiękonaśladowczę, lecz urobione przez -ch jak machać, pachać, jechać, spiechać, +śmiechać, wąchać.

BREKLA,'zatyczka gorsetu', w 17.w. ogólne: "z rogów sznurówkami, podkładając je breklakami"; brekle tłumaczą r. 1682:"kij co go w przodku pod kabat wsuwają"; z niem. Prickel,'zatyczka'; u nas i brykla, brykiel.

BREKLESZT, jak kromleszt, 'licha materja';"rychlej cnotę w brekleszcie znajdziesz niż w purpurze","na chłopcach brekleszty"; r.1618 jako 'podlejsze sukna':"lundysze, breklesty, szychtuchy, baje, karazyje, kiery".

Breń, nazwa rzek, potoków, wsi, Brenik i Brnik, Brenna, Brenno, Brynica, Bryńsk (sławne na Rusi bryńskie lasy). To samo co morawskie Berno, - miejsce płynnej r bywa i nieustalone; cerk. brnije, 'błoto', rusk.(z cerk) briennyj, 'ułomny','doczesny (ziemski)', słowień. brn,'ił', brnje,'brudy'; rusk. biernije, 'błoto', to samo z innem (mylnem?) następstwem płynnej; dalsze odpowiedniki wątpliwe.

BREW, brwisty,"wbrew komu" ('w oczy i przeciw niemu'), czarnobrewa zamiast czarnobrwa; prasłowo; cerk. brŭw, rusk. brow; są i postaci z o-, serb. i inne obrw,obrwa; 1. przypadku +bry już niema; lit. bruwis, 'brew', juodbruwa, 'czarnobrewa', prusk. wubri, 'rzęsy', z +obrwi; greck. ofrys, ind. bhrū, bhruwam (4. przypadek), niem. Braue.

BREWE papieskie, brewet, 'patent', brewiter, 'krótko', brewjarz, 'modlitewnik księży', z łac. brevis,'krótki'.

BREZYLJA, r. 1472 bryzylja, z łac. brisilium (u Starka jest i łac. brizillo,'miedunka','naduńce', z fioletowo zsychającemi się kwiatami), nazwy'drewna farbierskiego azyjskiego' (malajskie berzi przytacza Marko Polo w 13. w.); w Nowym świecie znaleziono na pobrzeżu drewno, nadające się do podobnego farbowania, i od tego drewna przezwano i pobrzeże i kraj cały Brazylją; por. włosk. brizzolare,'pstrzyć', franc. brésiller, 'farbować'

BRLOK, brlokowaty, o'oczach

zezowych',w 16.w.; tak samo czesk. brlooký, brlawý,brlozubý, 'z krzywemi zębami', słowień. brlaw, 'zez',; u Serbów przeniesione na rozum: brlaw, 'tępy','głupi'."Oczy rozokie i brlokowate", r. 1535; brlok, przezwisko z r. 1412. Urobione od brl-; por. barłóg z odmiennem następstwem płynnej.

BRNĄĆ, bród, Brody, Kamienobród, brodzić; zbrodnia, zbrodniarz (tyle co'zdrożny'); złożenie z prze-, wy;- "ku brodom Jordańowym" biblja w l. mnogiej (porów. Brody), gdy w łac. l. pojedyncza; w biblji: przebredł jeśm, przebredłwszy ("przeprawiwszy się", Leopolita), nie +przebrzedł; por. wyżej brechać zamiast brzechać. Prasłowo; Ruś ma jeszcze brjedu, brjesti,'brnąć' (z +brdnąć); Czesi mają czas teraźniejszy brzdu, brdu, obok brzedu, dziś wszystko przestarzałe; brak go niemal na Południu; litew. bredu, bristi, 'brnąć', brast(w)a i bradas, 'bród', bradyti, 'brodzić'; por. dalej rusk. brodjaga (t.j. -ięga)'włóczęga', sumasbrod,'warjat'; na Południu niemal tylko brod, brodnica, 'rusałka', broditi słowieńskie znaczy: 'bredzić', p. brechać; nasza brodnia,'sieć rybacka'.

BROCZYĆ krwią, od +brocz, 'purpura', czesk. brot, 'czerwone ziele', brotiti, 'czerwienić'; cz razi, oczekiwalibyśmy raczej c (mylne odmazurzenie?); cerk. broszt', serb. broć, słowień brocz (wszystko z -tj-),'czerwień'.

BRODA, brodawka, brodawica; brodafiasz i brodofiasz, 'brodacz' w 17.w. i 18.w. z węgierska (przymiotniki na-asz); podbródek. Prasłowo; z pierwotnego +barda, cerk. brada, rusk. boroda; brodawka i podbródek są już

prasłowiańskie. Prus. bordus, 'broda', lit. barzda, barzdotas, 'brodaty', łac. barda, niem. Bart (jest i w nazwach berdysza). Liczne nazwy roślinne: czartowa broda, kozła broda (bródka), już z 15.w.; u Załuskiego jest i siwobrodafiasz.

BRÓG (także nazwa bożnicy luterskiej czy kalwińskiej), brożek, brożec: "czapkę lub chustę na głowie brożcem" ('na bakier'),"przełożywszy ferezyą brożcem", Potocki, "spodnica z brożcem"; brożyny, 'drągi i dach brogowy'; nazwa herbowa. Prasłowo; pierwotne +borg, ruskie oboroh, czes. brah,'bróg'. Do pnia berg-, u nas nie zachowanego, dobrze znanego innym Słowianom, cerk. brěgą, brěszti, 'strzec'; na Rusi woła woźnica na przechodnia bieregiś, giś, 'strzeż się', niebieżnyj,'nieopatrzny', 'lekkomyślny', cerk. nebrěszti, prěnebrěszti,'zaniedbywać'. U Serbów i Czechów i postać z półgłoską, serb. brżem,'strzegę' (cerk. brgsze, 'ostrzegłszy'), czes. brh, 'nora','chałupa' (niby ochronka); niem. bergen, 'chować', borgen,'pożyczać (nasz borg z tego), bürgen, 'ręczyć'.

BROIĆ, 'wyrabiać, stroić'; rzeczownika broj, co u wszystkich południowych Słowian 'liczbę' znaczy (serb. bułg. broiti,'liczyć', broj(a)nica,'różaniec'),już nie posiadamy; broić w dawnym języku ogólniej używano o 'niepokoju','zabiegach'; do brzy-; p. brzytwa.

BROK, 'śrót', z niemiec. Brocken; "wsuwszy broku do fuzyej","brokiem ustrzelano głowę", Potocki.

BROKAT, brokatela, burkatela, 'rodzaj materji',

z łac. brocatum od brocare, franc. brocher, 'wyszywać', 'haftować'; "sługi odziać koralem, burkatelą stropy", Potocki; brokatela właściwie 'podrobiony brokat', franc. brocart.

BRONA, bronować, broniaki, 'konie do brony', bronowłok; prasłowo z +borna, załab. barna, rusk. borona, boronit', południowe i czesk. brona, od pnia bher-, o 'ostrości', greck. faros, 'bróżda',farō i farōō, 'orzę', łac. forare, niem. bohren(nasze przeborować, przeberować, 'przewiercać', w 16.wieku).

BRONY, o 'maści konia'; brość, 'zawiązek liścia'; brośń, 'pleśń', od nazwy koloru, maści jasnej; cerk. bron, o'szymlu', rusk. broń, o'kłosie dojrzałym (owsa)' broniet', 'dojrzewać' (o owsie), czesk. brony, 'biały', słowac. bronet','dojrzewać'. Czy te słowa istotnie razem należą, wątpliwe; brona, 'białego',łączą z ind. bradhna-, 'płowy' (o koniu, więc u Słowian d wypadło, jak zawsze, przed n); brość, w porównaniu z serb. słowień. brst, o 'pączkach', brstiti, 'objadać pąkowie', bułg.brus, wygląda na maloruskie brost', a to będzie to samo co barszcz, z odmiennem następstwem półgłoski twardej, przed lub po r, o co nietrudno.

BRONZ, bronzowy, 'śpiża' i o 'kolorze śpiży', europejskie: franc. bronzo, co wywodzą od Brundisium (p. brechać), ale ze Wschodu, pers. brencz, skąd tłumaczą i nazwę mosiądzu (p.).

BROŃ, bronić, bronny, obrona, obronny, zabronić, zabraniać. Prasłowo; cerk. brań, 'walka', braniti, 'bronić', wuzbraniti, 'zabronić', rusk., cerk. branit','łajać', oborona,

'obrona', czesk. brań, braniti, jak u nas; tu należy i nazwa brony (czesk. brany), 'bramy', Pierwotne +borń, litew. barnis,'kłótnia', od pnia bor-,'walczyć', p. borykać, bróć się, brodło,niem. berjan,'uderzać' łac. ferio.

BROSZA, broszka, z franc. broche, z łac brocca, o wszelakich'ostrych, śpiczastych kolcach','szydłach'; stąd i broszura.

BROTFAS, z niem. Brodfass, 'dzieża na chleb'.

BROWAR, browarnik, z niem.: dawne broawer, dziś Brauer od brauen, 'warzyć'; w r.1500 poprawniej browarnia, browarz, 'piwowar'.

BRÓZDA, (także na czole), bróździć (także przeszkadzać); prasłowo; z +borzda, cerk. brazda (ale rus. brazdy prawlenija, 'cugle', zupełnie odmienne), rus. borozda (i 'brona'), południowe brązda (a jest i brazga, to samo słowo o 'bliznach': zd i zg mieniają się); od pnia bhars (por. borocźno), o'śpiczastem'.

BRUD, brudny, brudzić, brukać (do brudzić, jak puskać od puścić, błąkać od błądzić); w innych językach słowiańskich tylko:brukati,'wybuchać' bruj i brujati, o 'wybuchu wody, moczu','roju pszczół'; litew. brautis,'napierać się', 'leźć gwałtem', braukti, 'trzepać', briaukszti,'pić'. Brud od bru-, jak brzyd od brzy-, hyd od hy-.

BRUK, z niem. Brücke,'trotuar', i w Rydze tego co u nas znaczenia (por. rosyjsk. mostowaja,'ulica moszczona', 'brukowana'); "żyć na bruku", brukowy, brukowiec, brukować; brukotłuk; u ludu przestawiają ru na ur:"na burku", jak durk z druku, co w 17.wieku i w piśmie uchodziło; burk u nas już w 15.w.

BRUKIEW, z niem. Wruke i

Bruke, co ma pochodzidzić z włosk. ruca, ruchetta, franc. roquette, z łac. (brassica) eruca.

BRUNATNY, brunet, i franc. brun, 'brunet', z niem. braun, co w związku z nazwą 'niedźwiedzia' Bär, i lit. bēras, 'brunatny'; -at, p. bławat od blau; u nas już r. 1394 "(sukno brunaticum", 'ciemnawe'; w dawnej niemczyźnie brunāt o 'ciemnej tkaninie'.

BRUS, 'osełka', brusić, 'ostrzyć na niej', dziś rzadkie (w poezji: na brusiku toczyć strzały"), zwykłe u Czechów: "brus jazyka czeského; pobruszę, 'pokręcę (żarna)' około r. 1250; obrus, właściwie 'oddarty, odcięty kawał płótna', jak to nieraz (por. czes. drasta, 'suknia', od drasati, 'rwać'; słowień. drapa, 'łachman', od drapać). Prasłowo; obrus i ubrus u wszystkich Słowian o 'suknie', 'serwecie'; cerk. obrusiti, 'odedrzeć', bułg. brušŭ, 'zgarniać owoce z drzewa'. Stąd nazwa brušnic (co Niemcy jako Preiselbeere pożyczyli) dla jagód bruszníc, że się dają tak łatwo zgarniać, po niem. i Streichbeere, od streichen, 'zgarniać'; nazwa brusnika, brusnica, ogólna i na Rusi i u Czechów. W 15.w. u nas (1472 r.) brus, 'osła', brusiny, 'szlif'. Nie posiadamy odmiennej wokalizacji z twardą półgłoską, cerk. brŭsnąti, 'golić', 'strzyc', bułg. brŭszŭ, 'obcieram', serb. brsati, 'ociągam', obrsacza, 'ręcznik', rus. bros, brusiny, 'odpadki', do tego nowy czasownik 'brosat', 'rzucać', brosit, broś jewo, częstotliwe brysati, 'skrobać', słowień. brisawka, 'ręcznik'. Prasłowo to i Litwie dobrze znane, ale z odmienną gardłową, k nie sz, coby słow. s odpowiadało, braukti, 'obcierać', brukti, 'międlić len' (rusk. brosat'), brukis, 'pas(ek)', brukne, 'bruszníca'.

BRUŚLAC (i rozmaicie),'stanik', z niem. Brustlatz.

BRUTKA, 'narzeczona',pożyczka ludowa z niem. Braut już od 15. wieku; jest i brukan, Bräutigam,'narzeczony', nierównie rzadszy.

BRYCZKA, do niej dorobiono brykę; w 17.w. jeszcze oba nieznane; od nas na całą Ruś; u Czechów z p-, pryczka; czy nie z niem. Pritsche,'ławka' (por.franc.char à banc, o podobnym 'lekkim wozie')? Inni wywodzą ją od włos. biroccio, baroccio,'dwukółka' poprzez niem. Birutsche i Pirutsche, o 'lekkim wozie'.

BRYKAĆ, 'skakać', niby odwrócone rus. prygat', o tem samem znaczeniu? (por. co do spółgłosek nasze gusła, a czes. kouzla); bryknąć, brykała, ogólne w 16. i 17. wieku nietylko o 'wierzganiu', ale i o wszelakiem 'sprzeciwianiu się', por. wybryki (w 17. wieku i same bryki, 'szturmy'); powtarza się na Rusi, brykat','wierzgać', brukat' (toż znaczenie). Zestawiają z tem samem lit. braukti, 'skrobać', brukti, 'wpychać', bruksznis,'pas', cośmy wyżej pod brusem poznali; takby i Słowiańszczyzna sama obie gardłowe (k i s) znała, por. słonić, kłonić i i.

BRYŁA, bryłka, o 'grudzie' i o 'bryle ziemskiej'; od nas na Ruś. Jest serb. brila, 'łupek'.

BRYNDA, u nas zupełnie zapomniane (w 16. wieku w prawie miejskiem mówią o bryndach,'kosztownych strojach niewieścich'); tem bardziej (od nas) rozrosło się na Małej i Białej Rusi i na Litwie, o 'strojach' i 'strojeniu się',"baba się brynduje",'stroi',perebryndowaty;

w czeskiem brynda tylko o 'lurze','podłym napoju'; na Białej Rusi i o'włóczędze'; małorus. bryndy byty, toż samo znaczy, ale bryndyk,'elegant'.

BRYNDZA, z rum. brinze, od pastuchów wołoskich;"bryndzę bić", 'biedować'.

BRYT, bret, z neim. Breite, o'suknie' (szerokości), i o 'ziemi', 'łanie'.

BRYTAN, 'pies', od 17.w. (por. medjolański), nazwany od Anglji, Brytanii(brytyjski, jak niem. ang. british); zdrobniałe bryś.

BRYTWANA, brytfana, "brutfana albo panew" r. 1500, później i brotfana, z niem. Bratpfanne, 'panew do pieczenia'.

BRYZGAĆ, bryznąć, to samo co pryskać, prysnąć; u wszystkich Słowian to samo, używa się o wybryźnięciu (mleka); w czesk. obok bryzgati i bruzgati, serb. bruznuti, bruzdati, 'lać się': więc chyba urobienie od owego bruj (jest i u nas narzeczowe bruić, bruj, o 'moczu'), cośmy pod brudem poznali. Rzeczownik bryzg, w bryzgi, na Rusi brjazgi, brjuzgat', brjuzżat','mruczeć', kaszub. brzażdzić,'szumieć': wokalizacja chwiejna.

BRYŻE, od 14. wieku ogólne, od 18.w. przestarzałe, ocalało na całej Rusi; r. 1394 w rachunkach Jagiełłowych brize, w rachunkach Zygm. Aug. frise, niem dawne brize, Preis(e), o'fryzie','suknie kosmatem' (nasze fryzować, fryzjer), z łac. niem. frisum,'frędzla', skąd i fryz, 'gzyms' "dzisiejsze płci niewieściej bryże","niechaj strzmi bryże".

BRZAD, obrzad, 'owoce sadowe'; dziś tylko kaszubskie.

Prasłowo; cerk. (j)abrěd', obrěda tłumaczy 'szarańczę', zamiast 'pędów roślinnych'. Nie mogli się bowiem dawni tłumacze ewangelji pogodzić z myślą, jakoby Chrzciciel jadł akriay (grec., łac. locustae, 'szarańcze'), i dowolnie wstawili zamiast nich, nie znając Wschodu, nazwę roślinną; tak samo postępowali u nas, i łac. locustae najdowolniej 'owocami leśnemi','miodunką'zastąpili. Brěd, z nagłosowem ja- i wszelakiemi tegoż odmianami (a-, o-), pojawia się z nosówką, nasze dawne jabrząd, czes. jabrzadka i jabratka, 'latorośl', litew. branda,'dojrzałość', brendes, 'dojrzały', brindau,'nabrzmiałem', prus. pobrendints,'obciążony', brendekermnen, o 'ciąży'.

BRZANA, brzanka, i wiele nazw odmiennych, mrzanka,mrzewka r. 1472, barwina, barweno, z łac. barbus (barbena), - muraena; nazwy przejmywano parokrotnie z źródeł wszelakich.

BRZASK, brzeszczy się, 'dnieje', a od obocznego brzązg: na brzeżdżeniu, psałterz (" z zarania", puław.). Jest dwojaka postać, z dźwięczną i z niemą (zg i sk), i dwojakie znaczenie, o'szarzeniu dnia','jutrzence', i o 'rzadniejącym (kisnącym) smaku', przeniesione ze wzroku. Prasłowo w obu postaciach i znaczeniach; cerk. probrězg, 'brzask jutrzenny', czes. brziska i brzeżdi se, rozbrzěsk i zabrězh, 'zaranie', 'świt'; cerk. obrězgnuti, rus. obrjeznut', o 'skisiałem mleku'; u nas obok obrzask, obrzazgły, rus. briezgat', 'brzydzić się','pogardzać czem'. Litew. apybrēszkis, 'świt', brēszko,'zaświtało', może dalej i ind. bhrādżate, awest. brāzaiti, 'jaśnieje', 'świeci'.

BRZECZKA, 'moszcz','syta',

ogólne w 15. - 17. wieku, por. r. 1500:"nektar, brzeczka wedle Polaków"; tak samo u Czechów i Łużyczan; wraz z brahą (p.) z celtyckiego.

BRZEG, z prasłow. +berg, pierwotnie nie 'kraj lądu', lecz 'wyniosłość','góra', por. śląski Brzeg (Brieg); niem. Berg, ale nie pożyczka: spólne to słowo obu językom, a co do g zamiast z (z powodu irańskiego barezah-,'góra'), por. gęś, gwiazda z takiem samem g słowiańskiem zamiast oczekiwanego z, albo barzo i brgo. Urobienia: wybrzeże, nadbrzeżny. U wszystkich Słowian tak - i w temże samem znaczeniu: cerk. brěg, rusk. bierieg, czes. brzeh, serb brijeg (czy tu i nazwa Priegnitz, niby Brzeżan?); awest. berez,'wysoki'; może i niem. Burg. Cerk. brěgynję, 'nimfy', może również 'duchy górskie', nie 'brzeżne'.

BRZECHWA, 'strzała bez grotu', przestarzałe; jest i nazwą osobową; por. brzeszczot.

BRZEK, brzok r. 1472,brzekinia, berek, brzęk, z pierwotnego +berk, nazwy dla 'crataegus' i 'sorbus' u wszelakich Słowian; postaci z -ere- u nas ruskie,berek(a), bułg. brěkinia, czes. brzek, brzekynie, łuż. brěkowc, 'morwa': ę, o mylne, jak w macocha i t.p.

BRZEMIĘ, 'nosza','ciężar', brzemionko, brzemienna,'ciężarna'(por. niem. gebären), od pierwiastka bher- (p. brać), w pierwotnem znaczeniu 'noszenia'; przyrostek -mię, jak w znamię; prasłow. +bermę, cerk. brěmę, rusk. bieriemja, południowe brěme, czes. brzimě i brzemeno; ind. bhāriman- i bharman-, 'noszenie', grec. ferma, 'płód'.

BRZESZCZOT, 'głównia szab-

li', od brzasku, 'jaśnienia'; przyrostek -iet zwykły.

BRZĘK, brzęczeć, brząkać, brząknąć, brzdąkać, brzdąknąć, brzękacz, pobrzękacze ('grosze'), brzdęk, urobione stałym przyrostkiem -k od +bren w brzmieć = brzmieć(p.) Prasłowo; nosówka jego ocalała (dla naśladowania dźwięku) nawet u tych Słowian, co się nosówek pozbyli wszystkich: rus. brienczat', małorus. breńkaty, słowień. brenczati i brenketati, serb. 'brząkać', czes. brnk, brnkati, obok zwykłej ich wymiany ę na ja, e: rusk. brjacat', serb. brecati, breczati, 'trzaskać', łuż. brjakaś. Z wokalizacją na o, brąk-, czes. brouk, 'chrząszcz'. - Słowa dla brzęku, 'głosu', przechodzą stale i na 'wzdęcie' wszelakie, por. zabrzmiał ('głos') i nabrzmiał ('wzdął się'), więc brzęknąć znaczy i 'nabrzmiewać', ("obrzękła twarz"), tak samo na Rusi: nabrjaknut' i obrjaknut', słowień. zabreknem, 'nabrzęknę', lit. brinkti, 'nabrzmiewać', branka, 'obrzmiałość'; dla głosu ma Litwin postać z dźwięczną: brenzgu i branzgu, 'dźwięczę'. P. brzmieć.

BRZMIEĆ, brzmienie, o 'głosie', i o 'wzdęciu', nabrzmiały, nabrzmiewać, z dawniejszego brznieć, częstego jeszcze w biblji: "brznieli w trąby", "a gdyż zabrzni zwięk trąbny", "głos jeż brzni", "aby brzniał". Tak samo u Czechów i Słowieńców, brnieti, brnim, małorus. brenity; z brzmieć por. bułg. brŭmczŭ i brŭmkam, brŭmbal, 'bąk' (narzeczowe u nas brzmiel). Z innych języków przytaczają tylko postaci z m, łac. fremo, 'grzmię', niem. brummen, dawne bremo, dziś Bremse, o 'bąku'; ind. bhramara-, 'pszczoła', grec. forminks, 'cytra'.

BRZOSKIEW. Nazwa objęła dwie różne rośliny. Brzoskiew albo brzoskinia i brzoskinia dawniej, dziś wyłącznie brzoskwinia, jest przestawką z +bersky, łac. persica(malum persicum,'jabłko perskie') i przez Niemców (Pfirsich, dawniej Pfersich) do Słowian zachodnich przyszło; r.1500 istniała obok brzeskini nowa pożyczka: ferska, co f niemieckie zachowała. Druga brzoskiew (pod wpływem owej pierwszej) rz zamiast pierwotnego r przybrała, bo poszła z włos.x brassica (z celt. bresik), i 'kapustę czarną' oznacza; formy z mylnem rz są już średniowieczne. U Czechów odwrotnie; dziś dla 'brzoskwini' obowiązuje forma broskew (zamiast starego brzeskew); czy nie pod wpływem polskim, skoro nazwy broskew, 'brassica', nie znają? x brasca, a to z łac.

BRZOST, p. brzoza.

BRZOZA, częste w nazwach miejscowych, Wąbrzeźno, Brzeźno, Brzezie (zbiorowe), Brzozów; brzezina. Przestawione z +ber-za, rus. bierioza, małorus. bereza, oznacza to samo drzewo, w lit. beržas, niem. Birke (i Borke,'kora'), a nazwana od jasności kory, od pnia berz, 'lśnić'(por. bełz), lit. bersztì, 'bieleje', niem. (gockie) berhts, 'świecący', ind. bhūrdża-. Od tego samego pnia pochodzi i nazwa brzost, ale to drzewo nie ma jasnej kory, więc nazwane od korku na powierzchni gałęzi, co brzozę i brzost śród innych drzew wyróżnia. Odmianką owego pnia berz- jest bełz-, narzeczowe bełzy się, 'błyszczy', stąd nazwy miejscowe, pierwotne polskie, na ziemi, którą Ruś od Włodzimierza W. i Jarosława ostatecznie zagarnęła, jak Bełz, por. Bełżyce lubelskie. Brzosto (z r.1584), albo brzosta, rus. bieriosta albo bieriosto, czes. brzesta, służą wewnętrznej korze

brzozowej'; rus. bieriestień i pol. (narzeczowe) brześcian, 'garnek stary opleciony łykiem'. Od brzozy nazwa 'pstrych krów': brzezula, brzezia(s)ta. Nazwy miejscowe od brzostu: Brześć, zbiorowe jak Brzezie, dawniej Brzeście; Brzostów.

BRZUCH, dawniej brzucho (biblja i i.), brzuchowy, brzuchaty, brzuszek, brzusiec z brzuszec, brzuszcze, 'wszelka wypukłość, palca, dłoni, miecza'. Prasłowo; tak samo w obu rodzajach u Słowian. Brak go jednak u innych na Południu, i w lit.; łączą niem. Brust, Brusche i Brausche, o 'nabrzmieniu'.

BRZYDKI, brzydota, obrzydły, brzydkość. Prasłowo; z cerk. briduk, rus. bridkoj, serb. bridak, występuje jeszcze jawnie pierwotne ostrości znaczenie ('ostry', o smaku kwaśnym, o szabli), serb. bridjeti, 'swędzieć'; przymiotnik, pierwotnie zdrobniały na k, od brid, a to od bri-, 'ciąć', p. brzytwa. R. 1500 "brzydkość albo ochwat" i o 'chorobie morskiej'; brzydal, brzydliwy, dziś obrzydliwy, brzydliwość, brzydnąć.

BRZYTWA, brzytewka, przyrostek zwykły -twa (modli-twa), od +brzyć, 'strzyc', 'golić', rus. brit', brieju, czes. bržiti, bržiju, bułgar. bricz, 'brzytwa'; brītwa już prasłowiańskie. P. broić; brzydki. Prasłowo; brak w lit.; trackie brilōn, 'balwierz', awest. piari-brīnaiti, 'obcina!', broithrō-taēža, 'z ostrą kligą', ind. bhrīnati, 'uszkadza'. W 17. wieku śmieszne "sekretne brzytwy"; tyłu-utarnią inny to przezwał.

BUBA, czesk. bubák, to samo co bobo (p.) u Potockiego jednak "pijany jak buba", to chyba bumbacy w kazaniach husyty około r. 1450, cał-

kiem czeskie, bumba(ti),'pić' (o dzieciach), bumbal,'pijak'.

BUCH! buchnąć, buchać (płomieniem), wybuch, wybuchnąć; buszny, 'pyszny'(z taką samą przenośnią, p.pycha), buchasty od bucha,'wzdęte ubranie', 'pycha'. I tu jak zawsze, 'brzęk' i 'wzdętość' od jednego pnia przezywano, p. brzęk. Prasłowo w obu znaczeniach; rus. buchat', buchnut', 'bić' (buchnąć)', i buchnut, 'nabrzmieć'; czesk. bouchati, 'bić', i nabouchaný (jak u nas,i o 'bruchaczu'), a buchta o 'pieczywie'(u nas przejęte w 16.w.:"wieśniacy buchty rozdęte drożdżami warzą"). Dziś u nas bucha i busznić się, 'pycha','pysznić się', tylko między Kaszubami w obiegu, w 15. i 16.wieku było ogólne; brak w litew. całego pnia; jest w niem.,nord. baus, 'pyszny', busil-kinna, o 'pyzatej kobiecie', dawne būs, dziś Bausbacken,'pyza', Bausch,'nabrzmiałość', bōsi, dziś böse, 'zły', z 'bujny'. To samo z nagłosowem p-, p. pycha.

BUCHSZTABY, buksztaby, 'litery', ogólne w 16. wieku, z niem. Buchstabe, od Buch (p. buk), co się powtarza w buhalterze czy buchalterze, bo u nas ch i h to samo. Ale buchta, 'zatoka', co innego, z niem. Bucht.

BUCZEĆ, bęczeć, o bydle, wodzie, kominie, i o wszelkiem 'wzdęciu'(p. brzęk), buczny, 'nadęty', 'szumny', bucznieć, 'nadymać się', i o 'próchniejącym drzewie'; "huczno buczno', buczyć się, którego dla chwiejnej pisowni dawnej od bucić się (p. buta) nie odróżniamy. To bucz- oboczne od i do bąk(p.).

BUDA, budka (żydowska bryczka'), budnik, czes. bouda, budka, z niem. Bude, zastąpił

nam i Czechom także niem. Bau, więc budować (bauen, "książka budująca", erbaulich, édifiant, aedificans); budowa; budowla (jak torgowla, ruskie); budynek, zamiast budunek, znaczyło 'budowanie', dziś 'budowlę'; budowniczy; budulec (Bauholz). Pomijamy złożenia przyimkowe z za-, wy-, z-, co od 14. w. zastąpiły pierwotne usiedlić, jeszcze w psałterzach istniejące (od siadło; słowiańskie zidati, 'budować', nam już obce). Polskie na całą Ruś przeszło; może nawet czes. i słowac. jego wpływowi podpadło; Niemcy przejęli polską czy czeską budę jako Baude ('chałupa górska') napowrót na Śląsku.

BUDNY dzień, 'roboczy' w przeciwieństwie do niedzieli i świąt z ruskiego bud'deń, 'byle dzień'.

BUDYŃ, 'legumina', z angielskiego (plum)pudding, nie z franc. boudin, 'kiełbasa'.

BUDZIĆ i złożenia z pod- (podbudzać), po- (pobudka), prze- (przebudzać), z-. Prasłowo; u nas tylko w tej postaci, u innych Słowian jeszcze z twardą półgłoską: cerk. bŭděti, wŭzbŭnąti, 'czuwać', 'ocknąć się', wŭzbydati 'ocykać się', serb. badniak ('wigilja Narodzenia Pańskiego', od 'czuwania', bdijeti, 'czuwać'; 'kłoda w tę noc palona', której popiół i węgle siły magicznej); czes. bdím, bedliwy, 'uważny', zdebny, 'uważny', 'skromny', 'cny' (przejęte przez nas w przeczeniu: niezbedny dziś niezbędny, p.); rus. bodryj, 'dzielny', 'rażny' (p. biedroń u nas z miękką półgłoską). Naszemu budzić odpowiada lit. pabaudę, 'pobudzili', prus. etbaudints, 'wzbudzony'; twardej półgłosce (bdieti) odpowiada pruskie budē, 'czuwają', lit. budau (busti) i bidžiu (budēti), 'czuwać', budrus, 'rażny'; bausti, baudžiu, 'naganiać', bau-

dżiawa, 'pańszczyzna', odpowiada cerk. (u nas jak i bŭdeti zupełnie zapomnianemu) bludą, blusti, 'uważać',rus. nabludat', 'spostrzegać', ind. bodhati, 'czuwa','uważa','uznaje', bodhajati,'budzi', budhajate, 'poznaje'; awest. baodaiti, 'czuje', baodajeiti, 'daje znać', frabudiate, 'obudza się', grec. peuthomai i pynthanō, 'poznaję', 'dowiaduję się', niem. an-bieten (goc. anabiudan), anglosas. beodan, ge-bieten (z tego nasz gbit, p.), Ge-bot, Angebot, i'rozkaz', i 'ofiarowanie'. Pień olbrzymiego rozgałęzienia, i znaczenia, z którego u nas właśnie jak najmniej ocalało; nierównie więcej na Rusi.

BUG, zachodni, (Busk), i Boh, południowy, dawny Hypanis (nazwa Scytów, powtarzająca się w nazwie Kubanu, nieobjaśniona dotąd), nic wspólnego nie mają. Jedyny naszego Bugu wywód podał mistrz Wincenty Gerwazjuszowi (Anglikowi) w 12. wieku: od 'zgięcia', niem. Bug ("srebrne bugi", nord. baugr, były 'monetą' i 'ozdobą, 'naramienniki'; to bug przejęli już Prasłowianie w 3. wieku od Gotów; ocalało w cerk. bug, 'pierścień', staroniem. boug, 'pierścień'). Dla Bohu niema ani takiego wywodu, ale wszystkie czarnomorskie rzeki mają nazwy od Scytów albo od Turkotatarów; słowiańskich niema między niemi.

BUHAJ, bugaj, w topografji ("na Bugaiu"), od 17.w. (dorobił do tego Żebrowski r. 1637, 'ryczeć') z Rusi (buhai), a na Ruś z tur. buga, 'byk', bułg. buga; ale od tegoż buga, z licznemi odmianami we wszystkich turecko - tatarskich gwarach, wywodzą i węg. bika, 'byk', z czego, mimo odmiennej końcówki, byk słowiański ma być pożyczką?

BUJE, 'loty', bujać,bujny;

bujak, 'byk', narzeczowe; "skrzydeł bujawych przystrzyga", "płócienne nawom rozdymają buje, "gdy mu (ciału) rostą buje", "ogorejąc te buje zuchwałe dryganćie", Potocki. Prasłowo; cerk. buj, 'dziki' (buj - tur w Słowie Igorowem), bujest', 'okrucieństwo', serb. słowień. buica, 'potok górski', czes. buj, 'szalony', buje, 'przepych', łuż. bujowaś, 'przeciwić się'. Urobione od pnia bu-, co i w buch, bystry.

BUJURDUN, tur. 'rozkaz', z bujur, 'rozkazywać'.

BUK, bucze (zbiorowe, "leśny prowent z dąbrowia i bucza"), bukowy, Bukowina, Buków, Bukowiec; bukiew, buczyna; bukwica (bukwa, bukowica) r. 1472, 'betonica', dla liści owłoszonych, jak u buku, przezwána, a od tej bukowicy przezwano i inne rośliny o podobnej skuteczności, n.p. kuroślep, biała bukwica, primula' i 'bellis perennis' (r. 1472 i magduszkami przezwane, z niem.), Prasłowiańska pożyczka z niem., co od nas do Prusów przeszła; anglosas. bōc, bōctrēo, 'buk' niemiec. dawne buohha, dziś Buche (rodzaj niezgodny, żeński, nie męski, jak u Słowian); Buche zaś, to odpowiednik do łac. fagus (rodz. żeński), 'buk', grec. fagos, 'dąb'. Praniemiec. postać była bōk; niem. ō w pożyczkach odpowiada słowiańskie u, (por. Dunaj i i.), więc w pożyczce niema co wątpić, lecz wszelkie wywody z faktu pożyczki wysnuwane (jakoby na praroazinie Słowian buku nie było!) są mylne; buk nazywali Słowianie grabem (p.) i pożyczka niczego nie dowodzi. - Buk nabrał i innego znaczenia: bukwy są 'litery', 'list', 'pismo' (por. rus bukwojed, 'pedant', bukwar, 'komenjusz', azbuka, 'abecadło'; słowień. bukowski jezik, 'łacina' niby 'książkowy język'), ale i to znaczenie

pożyczka z niem.: goc. bōka, 'litera', bōkōs, 'list','książka', dziś Buch, Buchstabe. Zachodni Słowianie tego nie mają, to cerk. i południowe; tylko u Załabian bükwy,'książka' (i 'bukiew').

BUKAT, BUKON, w 16. i 17. wieku 'kąsek', 'kawałek', z włos. boccata i boccone, w tem samem znaczeniu, od bocca, 'usta'.

BUKŁAG(A), pisane i przez o, bukłok, bukłaszek, bukłaszka, 'naczynie','bańka','dzban', w 16.w. ogólne; przez Ruś z tur. bakłak; i na Małej Rusi bywa z u, na Wielkiej tylko z a i o. Częste u Reja, Leopolity i in. Co innego bukał, p. bokał.

BUKSZPAN, od 16. wieku, z niem. Buchsbaum, z łac. buxus, a to z grec. pyxos. Co innego byksy, 'spodnie', z niem. Büxen (tak i Ruś brjuki z niem. Bruch pożyczyła); buksztele, buksztyl (wedle tego i babsztyl, urągliwie?) z Bogengestell, 'podstawa', "ze sklepienia wypadły buksztele", Potocki; bukszpryt i bukszpir,'rodzaje marszu', od niem. bug, 'przód okrętu'.

BUKWITA, z niem. Buchweizen, 'gryka'; r. 1532 buthweiss wypisane, narzeczowe; p. Grecja.

BULA, dawniej buła (papieska), od pieczęci przywieszonej przezwana, łac. bulla, 'pieczęć','pęcherzyk','guz'; stąd i buła, bułka (od 15.w.), bułeczka (dawniej bułka chleba), i bulba albo bulwa, na 'ziemniaki' od wszelakich"kogoni" przenoszona; bułka od nas na Ruś (bułocznik, 'piekarz').

BUKIET, z franc. bouquet, zastąpił 'równiankę' 16. i 17.w. (od łac. nazwy 'gaju', boskietu).

BUŁANY, o 'koniach maści płowej', z tur. przez Ruś, bulan.

BUŁAT, 'stal', przez Ruś z tur. bulat, a to z pers. pulad.

BUŁAWA, tylko u nas i na Rusi (od niej do nas, czy odwrotnie?), 'odznaka hetmańska' (wielka i mała buława), 'regiment', 'laska z grubszym końcem'; rus. buławka 'szpilka'; mniemanego tureckiego początku (?); inni wywodzą od buły w znaczeniu niem. Beule, dawne bulla i pulla (?).

BUŁGA, w psałterzu ("pęchyrz" w puław.); "ladra albo byk" w Olkuszu 1564 r., t.j. 'wory ze dwu skór zeszyte dla wyciągania wody'; " w bułzach" mylnie (zamiast bułgach, 'worach') u M. Bieleckiego; z łac. bulga, 'wór' (i Niemcy to przejęli).

BUMAGA, bumażka, bumażnik, o 'papierze', 'pieniądzu', 'pugilaresie', po Rusi utkwiły w pamięci warszawskiej; te nazwy 'bawełny'; bułg. serb. pamuk, ze Wschodu przyszły i najrozmaitsze przybrały w tej wędrówce kształty; przecież i bombiza (p.) wkońcu z tego urosło (z łac. grec. bombyx); z persk. panbo, co z ind. pambak, 'bawełna', wyszło. Najrozmaitszych wędrówek i odmianek tego obcego słowa nie śledzimy; Ruś "chłopczątą bomagą" nazywa bawełnę.

BUNDA, 'zimowa burka', z węg. bunda, nazwy 'futra'; pożyczka nowa.

BUNT, buntować, buntownik, buntowniczy, niem. Bunt, 'wiązka' (od binden, Band, np. "buncik korali, trawy"); bunt znaczy więc tylko 'związek', zbuntować się, 'przymierze, związek zawrzeć', i tylko u nas od 17.w. nabrał

znaczenia 'spisku', 'sprzysiężenia', 'rokoszu'; od nas na Ruś: buntowszczik, 'powstaniec'.

BUŃCZUK, znamię tureckie (ogony końskie na drzewcu; ich liczba godność wskazuje), z turec. bunczuk, 'znamię'; od Małej Rusi do nas, a buńczuczny, buńdiuczny, buńdiuczyć się, przeniesiono na 'zawadjaków'.

BURA, burka, burczeć, burczymucha, burkotać, burknąć, burkliwy, 'opryskliwy', dawniej i bruczeć ("bruczy w żołądku"), brukać, o gołębiu; bura nowo dorobione (18.w.) do burki, barczenia, bo barczeć a burczeć, bruczeć, jedno i to samo, por. z 15. wieku barczący, o 'silnym wietrze'. Dźwiękonaśladowcze, powszechne u Słowian: bułg. moreto se bŭrka, 'pieni się morze', serb. słowień. brkati, o wszelakim 'głosie i hałasie', słowień brczek 'bąk' (czesk. brczadło), czesk. brkati i brczeti, 'brzęczeć', 'latać' (brczniak, 'maik'), i wszelakie inne dla 'hałasu, niepokoju', bułg. brkotija (por. nasze barkotać, o lisach, rok 1532), serb. brka, itd.

BURAK, 'ćwikła, 'boćwina', z łac. borrago, 'ogórecznik'; już r. 1472 burak obok borag, borak; przeniesione u nas tylko na całkiem odmienną roślinę, dlatego, że z obu przyrządzano sałatę; u nas w 16.wieku boracz, niem. Boretsch, a od nas wszystkie postaci na Ruś przeszły, boracz

BURDA, 'ciężar','pakunek' "ciężkie burdy a brzemiona", r.1564, z niem. Bürde,'ciężar','brzemię'; dziś zapomniane, oprócz czasownika burdać, wyburdać się, 'wygramolić'.

BURDA, 'walka', 'zapasy turniejowe', dziś na uliczne zeszła; u Reja: "cnota z

niecnotą zawsze ma burdę", "burdę z sobą stoczyli", w 16. i 17. wieku; burderz i bunderz (por. bindarz z viridarium), 'rapier'; burdynk, 'pojedynek'; w nazwach, Haraburda, Hałaburda; franc. bourde z bohord, bouhord, 'turniej',włosk. bigordo,niem. bihurdiren.

BURDZIUK, 'wór z koziej skóry', w 17. wieku, "natka kiszki jak burdziuki", Potocki; przez Ruś (małorus. bordiuh, bordiuk na Kaukazie) z tur. bardak,'dzban'.

BURKA, 'opończa', w 17. w. wyłącznie żołnierska, odznaka hetmana, dozwolona i żołnierzowi tylko po ścięciu Turka-Tatarzyna (szlachcica domatora, co burkę przywdział, wyprano za to kijami), więc należy się jej wywód ze Wschodu,jak i kierejce; "Sobieski lekką okryty burką dla zaszczytu", "wodzów przybrali w buzdygany i lipnickie burki". Do nas przyszła nazwa ze Wschodu, Rusi, nie naodwrót, ale na Wschodzie tylko nazwy koloru nadają się do jej wykładu, tur. pers. būr, o'rudawym', 'lisim', mong. buruj,'ciemny'. Natomiast innego pochodzenia może być przymiotnik następny.

BURY, 'szary', chociaż i ta nazwa tylko u nas i na Rusi istnieje, coby również Wschodu dowodziło; inni wtaczają łac. burrus, o 'lisiej barwie', burra, 'pilśń' i 'ubiór z sukna', birrus lub burrus, franc. bure, stąd bureau; p. biuro.

BURMISTRZ, burmistrzować, w 14. i 15. wieku burgmistrz, i burgrabia, rozpodobnione w murgrabia, z niem. Burgmister (Bürgermeister), i Burgrraf, od Burg,'gród', i mister, graf; węg., tur., rumuń. burkałab z tego.

BURSA, 'konwikt', z łac. bursa, niem. Börse,'sakiewka'; bursować, być żakiem'

(w bursie), u nas już zapomniane, używane w 16. wieku (a na Litwie bursawoti do dziś) dla 'łotrowania','zbytkowania', bursownik, litew. bursauninkas, 'rozpustnik'. Z grec. byrsā, 'skóra','wór', 'sakiewka', 'opłata', przeszło na nazwanie 'spółki','giełdy', niem. Börse, stąd franc. bourse, rusk. birża, a dalej i niem. Bursch (ze wszelkiemi urobieniami, burszowski), co oznaczało od 15. - 17. wieku 'rotę','spółkę', zanim przeszło na osobę, należącą do niej, por. fraucymer.

BURSZTYN, r.1472 burstein, później borsztyn (tym 'asbest' w 15. wieku tłumaczą najmylniej), z niem. Bornstein ('płonący kamień'), dziś Bernstein (niby brennstein, born- dolno-niem. postać); bursztynowy. Słowianie nie mają żadnej własnej dlań nazwy, rusk. jantar z litew. gentaras; Litwa ma dwie rodzime, bo Prusowie nad samem jego gniazdem od prawieku siedzieli.

BURT, burta, 'pobocza nasypu, okrętu'; "nawa rozpuści źle sklijone burty", Potocki, burtnica, burta i borta, 'tresy', 'galany'; z niem. Bort (-bord,bakbord) i Borte.

BURZA, burzyć, burzliwy; burzyc, burzyciel i burznik tyle co burca (obrazoburca); zaburzenie, burzan (późne, zdaje się małoruskie burjan, 'zielsko','chwast') oburzyć się (piszą także oborzyć, bo tu wmieszano pierwotny, zupełnie odmienny czasownik ob-orzyć, p. orzy). Prasłowo; tak samo i to samo wszędzie: cerk. burja, buriti; lit. biaurùs,'okropny', biaurybe, 'brzydota' z j wtórnem, jak w kiaunē, p. kuna; może łac. furia(nasz furjat), furo 'szaleję', norwes. bure, o 'ryku wolim', łotew. bauruot, w tem samem

znaczeniu, baurat,'szczuć'.

BUSZOWAĆ, 'rozbijać', rusk. buszewat', 'hałasować','burzyć', od buch(?) do bu- w bujny, z czem i litew. būrys, 'kupa','gromada'(i o deszczu), łotew. būra, 'kupa ludzi', łączą; u nas późne, jakby z małorus. buszowaty (?).

BUT, z późnem i mylnem u zamiast б, stale w słowach łać. i niem. zastępującem o oryginału (por. kluski i nuta); bucik, buciska; od nas na Ruś już w 15. wieku (jest w kronice); nie z franc.(stąd botynki), ale z łac. botta (Czesi mają jeszcze rodzaj żeński, "głupi jak but": hloupý jako bota); w 16.wieku (nie mówiąc o 15.) przez o pisane.

BUTA, butny, bucić się, w psałterzu: bucą się,bucić się ...dą ("wznaszać się", puław.),można i bucz- czytać, p. buczny; p. butwieć (oboje o 'wzdęciu', por. buch); już w 15. wieku buta i bucić.

BUTEL, z niem. Büttel, 'pachołek', 16.w.; tak tłumaczą liktorów rzymskich; por. bedel.

BUTLA, butelka, butelkowy, od franc. bouteille, a to wkońcu od botte, łac. buticula, niem. Butte, 'naczynie'.

BUTWIEĆ, zbutwiały, zbutwiałki,'zgniłki', Potocki; postaci z bo-, botwieć, są starsze. Prasłowo; już w 9. wieku w psałterzu (64, 13) rasbotěti, rus. botiet' i butiet', 'grubieć, botiełyj, 'gruby', botwit' sia, 'bujnie róść (stąd nazwa botwiny, o 'rozrosłej roślinie', naszej boćwiny,p.); u Słowieńców buta, 'głowacz, ciemięgą',

butica i butec w temże znaczeniu, butast,'głupi' (tu i buta, bucić się nasze,p.) ale to raczej pożyczki z węg. buta,'tępy','głupi'(i w romańskich językach takież boto, botto,'but', o 'tępych' franc. pied bot.

BUZA,'breja', pożyczka przez Ruś z tur. boza, buza,'napój z prosa albo kukurudzy"; nazwa bardzo rozgałęziona na Bałkanie.

BUZA,'nagana',buzować, wy- i zbuzować, w 17.w.,z włos. far buzzo, 'gniewać się na kogo'.

BUZDYGAN, "regiment",t.j. 'buława, laska dowodzącego (rotmistrza)' z tur. bozdogan, 'pałka', przez Małą Ruś; postaci tego słowa u innych Słowian zmienne.

BUZIA, dziecinne,'usteczka', buziak,'całus', bułg. buza, 'usta', na Bałkanie, u Arabów, po całej Europie słowa podobne (niem. Bussel, lit. buczziuoti, persk. bōsī-dan, 'całować').

BY, spójka; dla warunku ("by to była prawda");życzenia ("by się spełniło"); zamiaru ("chcę byś mu powiedział"). Jest to trzecia osoba liczby pojedynczej niezłożonego czasu przeszłego(bych, by, bychom i bychmy, bychwa, w dawnym języku, jeszcze u Reja i Kochanowskiego, używanego zamiast dzisiejszego: byłem, byliśmy), ale co do znaczenia jest to dawny tryb warunkowy (bim, bi; pierwotne i, por. łac. fit, lit. bit, zastąpiono przez y od być); by znaczy więc: esset, ce serait, es würde sein; łączy się ze spójkami: gdyby, aby, oby, żeby; byle, p. le; zdania z by były pierwotnie spółrzędne, nie podrzędne.

By- w nazwach miejscowych (odosobowych) bywa rozmaitego

początku. W Bytów, Bytom (przymiotnik na -om lub -im, jak Radom, Postąpim-Poczdam, Okocim, czes. Chroudim) od byt do być, ale w Bydgoszczy od byd-, co do budzić itp. należy; obok tego mamy pień i z nosówką, kaszub. Będargowo z +Będdargowo (ruskie przestawione Dorohobuż), Będlewo, i w wielu innych nazwach: Bądecz, Bądków, Bętków (Bentkowski), Będomin (por. Radom), Będziechów, (por. Radziechów), Będzieszyn (łuż. Budiszin, niem. Bautzen), Będzimirowo itd., a w drugiej części złożenia: Wszeband, Zdeband, Radoband itp., coby jednak i do będę, nie do budzę, odnosić można. Bychów, Byszew, Zbyszewski, Byszków i t.d. od zgrubiałego Bych-, mogą zarówno należeć do Byt-, jak do Byd-.

BYĆ, był, były; tubylec; (z)byty; dalszą odmianę p. pod jestem i będę; częstotliwe bywać, bywały, bywalec. Pień znaczył pierwotnie: 'róść'. Ale już w prajęzyku nabrał znaczenia ogólniejszego: 'być' ('mieszkać', 'bawić'); lit. buti; łac. fui, fio, futurus; ind. bhawati; niem. bin. Najwierniej zachował język grecki pierwotne znaczenie: fyō, 'płodzę', 'daję róść'; fyomai, 'rodzę się', 'rosnę' 'stawam się', lecz i tu już schodzi na najogólniejsze: 'być', 'bywać'; por. dalej greck. fyton, 'roślina' i 'drzewo', fyllon, 'liść', fysis 'przyroda' (fizyka). Złożenia są liczne, a znaczenia nieraz wcale odmienne. Pomijam częstotliwe, więc wypiszemy samo: przybyć; przebyć; odbyć; ubyć; zbyć (kogo czem; zbyło się); pozbyć się czego; nabyć; dobyć, zdobyć; wybyć; złożenia nabierają i znaczenie przechodnie (przebyć chorobę; nabyć coś; dobyć czegoś; wybyć czas). Najciekawsze z nich: zabyć, dziś niemal nieużywane wcale albo tylko jako zabywać się czem, dawniej: 'zapomnieć', zabędę,

'zapomnę'(ruskie zabudu,stałe do dziś, więc u wołyniaka Kraszewskiego, nam jego zabyć, 'zapomnieć', ruszczyzną trąci; istotnie ruskie są tylko: na nezabudesz,'na pamiątkę', w 17.w.; niezabudki, narzeczowe, u Słowackiego i innych,'niezapominajki'). Jeszcze w Orlandzie P. Kochanowskiego czytamy: "waśni zabywają","zapominają'; zabyły,'oszalały', biblja, "zabywałeś się na mię",'szalałeś przeciw mnie', poszły z czeskiego raczej. - P. bawić, bydło, bylica, byt, przybytek, zbyt.

BYDLINEK, dziś tylko ludowe, w 15. i 16.wieku ogólne, 'śledź wędzony'; z niem. Bückling, bo dl (tl) i kl się wymieniają; piszą go w 16.w. i bytling.

BYDŁO, bydlę, bydlęcy,zbiorowe dla 'zwierząt domowych', urobione od by-ć, jak stadło od sta-ć. Bydło i dobytek (dobytczę,jak bydlę, biblja) spółcześnie, już w 14.wieku, odmieniły znaczenie na 'inwentarz żywy','oborę'. Pierwotne znaczenie: 'byt' 'stan', 'mieszkanie', zachowane do dziś w czesk., u nas niemal zaginęło, bo zwroty: "tyś (Marja) rozkosz bydła rajskiego" (w pieśni Przeworszczykowej), albo"dobre bydło mając" (t.j.'dobrobytu używając') w "Janczarze" są widoczne czechizmy. Urobienia: bydlić, bydlący, bydlenie, bydliciel, stałe w psałterzach i biblji, 'mieszkać, mieszkanie','obywatel'; podobnie w pieśniach nabożnych 15.wieku: "daj mi z tobą bydlić", "racz nas darować niebieskim bydlenim". Od 'bytu','mieszkania',przeszło bydło (jak w czeskiem) na 'własność','posiadanie' (w psałterzach, obok "państwa"), a wyłącznie już u nas na najpospolitszą miarę włas-

ności, na 'żywy inwentarz rogaty' (por. łac. pecunia, 'pieniądz', obok pecus, 'bydło'); wedle liczby mnogiej łacińskiej (pecora) i psałterz i biblja jej używają: "dobytkom i bydłom". Dla dobytku ten przechód znaczenia z 'posiadania' na 'bydło' jest niemal ogólnie słowiański (czeski, serbski, bułgarski; tu nawet dobicze, t.j. dobytczę; zamiast małoruskie dobytok, 'bydło', może polonizm, bo niema go w ruskiem), ale dla bydła ten przechód jest wyłącznie polski. Tak samo przeszło tylko w polskiem wardęga (z niem. Wertung, 'oszacowanie') na 'bydło', w psałterzach, biblji, narzeczowo (mazowieckie jeszcze w 16. wieku). Bydło i wardęga wyparły dawne skot (p.).

Bydło. Nazwy jego przedstawiają się osobliwiej. Słowianie zatrzymali pierwotne, aryjskie, dla bydła drobnego i nierogacizny, natomiast dla bydła większego, dla koni i psa utracili je, i rzecz to nie przypadkowa. Aryjskie są nazwy owcy, jagniąt, kozy (przestawionej umyślnie z +ozki, jak Niemcy Geiss w Ziege przestawili), świni, prosiąt, wieprza, warchlaka; w nazwie produktów ocalały dwie dalsze: ażno i jarina ('skórka z kozy' i 'wełna'; wyrazy cerkiewne, u nas zapomniane). Natomiast zaginęły nazwy dla koni i bydła rogatego; Litwa ocaliła choć: aszwa, 'kobyła', łac. equus, ind. aśwa-, grec. hippos, a Łotwa nazwę 'krowy', guows, niem. Kuh, ind. awest. gausz, grec. bus, łac. bos; u nas z pierwotnych tylko zbiorowe gawędo, 'bydło' (p. gawiedź), i źrebię; wszystkie inne są nowe: wół, krowa, cielę (lit. karwe, 'krowa', prus. kurwis, 'wół', łotew. telsz, 'cielę', są pożyczki słowiańskie), koń, kobyła, nawet stróż bydła, pies, utracił nazwę pierwotną.

ocalałą w suce, lit. szuo, łac. canis, niem. Hund; prastare są natomiast nazwy trzody, pasienia i pasterza. Słowiąnie - Polanie odmieniali więc nazwy, może i celowo: stronili, jak inne ludy, od nazw dawnych z byle jakiego powodu (p. niedźwiedź, dąb) i brali na ich miejsce inne (czy z języka tubylców?); bo Słowianie, jak wszyscy Arjowie, lud najeźdczy, pasterski, podbili pierwotne osiedlenie łowieckie, co się wkońcu między nimi rozpłynęło, ale może w słownictwie ślady pozostawiło, i może napróżno szukamy dla nazw woła, capa, barana, pochodzenia aryjskiego; może to, jak Wisła i inne, nazwy przedsłowiańskie, t.j. przedaryjskie, Mniej dziwi mieszanie nazw bydła rogatego z jedynemi innemi rogaczami, jeleniami, ale to powtarza się i gdzieindziej, np. między wyrazami fińskiemi nazwa wołu u jednych, służy reniferom u innych. Tak się wyjaśnia nazwa krowy, dosłownie 'rogacz', to samo co łac. cervus, 'jeleń', prus. sirwis, 'sarna' (od cornu, 'róg', grec. keras; ale ruska ałynia, 'krowa', bynajmniej łanią nie jest). Słowianie znali bowiem jelenia, łosia, sarnę, - nie znali renifera (taranda starożytnych - chyba nie w tarancie, p., ocalała ta nazwa o 'odmienności, pstrociźnie sierści', jako pożyczka, oczywiście późna?). Nazwa psa, najpierwiej udomowionego zwierzęcia (z wilków?), zagadkowa zupełnie, jak i druga, sobaka, ruska wprawdzie, ale u nas od 16. wieku rozpowszechniona; i szczenię tylko Słowianom znane. Słowianie - Polanie hodowali głównie świnie i owce, dla mięsa (kiełbasa wyraz prasłowiański!) i dla wełny, obfitość świń u nich poświadczają wyraźnie Arabowie; hodowali zaś woła, krowę, konia przenigdy dla mięsa, lecz dla jarzma, mleka , jazdy (i wieszania); stąd wielka

ich cena, a w związku z tem i owa odmiana nazw? Hodowli dowodzą dalej wyrazy prasłowiańskie: jasła, obora, masło, mleko, syr, twaróg.

BYK, byś (żartobliwie i na 'chłopa: otóż tobie bysiu mazia", gdy małmazję płacić mu przyszło), byczy. Prasłowo; uważają za pożyczkę ze Wschodu; istotnie niezliczone są wyrazy tursko - tatarskie podobne, ale z y istnieje jedyny węg. bika (inne są z ö, u itd., i z g końcowem). U wszystkich Słowian bez wyjątku byk, a w czesk. jest nietylko bykati (bukati), 'ryczeć', ale i bowyczeti, z owem rozszerzeniem samogłoski piennej, jak np. kowyczeti obok kykati, więc może i rodzime(?).

BYLICA, 'artemisium', roślina czarodziejska, w obchodzie świętojańskim sobótek znaczna; byliczka, bylek, nazwy innych roślin; od byle, 'ziele' (w biblji), a to od być, 'róść', jako osobliwsze ziele; byl, 'łodyga', Potocki.

BYSTRY, 'prędki', 'przenikliwy' (oko), częste w nazwach rzecznych: Bystrzyca; -ry zwykły przyrostek, a t, jak zawsze, między s-r wsunięto; z bys-, p. buszować; przysłówek bystro i bystrze.

BYT, 'istnienie', 'stan', od by-ć; bytność 'essentia' niegdyś tłumaczyło, dziś 'pobyt' oznacza. Złożenia: pobyt, przebyt, nabyt(ek); dobyt(ek), p. bydło; przybytek i zbyt; zabyt, 'sposób', 'krój' ("suknia dawnego zabytu", Potocki), zabytek, 'pozostałość', 'szczątek'. Obok byt, por. żyt, było i byto, jak żyto, "dobre byto", Ezop, a jak od żyto żytło, tak od byto nowe bytło, co więc nie odpowiada lit. bukłas; ale lit. butas, to nasz byt, buta, 'chata'.

BZDY (jest i liczba pojedyńcza: bzdem), "na bzdy żywi", o 'pasorzytach'; bździeć, bznąć, bździna, bździoch; rzeczownik na -y w dalszych urobieniach: bzdyk ("stary bzdyk", bzdyś); bzdyr u Biernata tyle co bzdura; bzdurzyć, bzdurstwo; bzdandarzowie, Jurkowski r. 1607; bzdęga (o 'smrodliwej wódce'); bździel (i 'mały młyn' tak obzywano). Prasłowo; czes. bzditi; lit. bezdēti, bezdałas, 'bździny'. Pierwotne brzmienie było inne, zachowane w niektórych narzeczach słowiańskich, np. w słowień. pezdeti, łac. pedo z +pezdo i podex; niem. fisten; w grec. bdeō, jak u nas, głuche p przed d, zd zdźwięczniało; wszystko o 'cichych wiatrach'. Tu nie należy bziu, fiu bziu, bo to mazowieckie zamiast biu.

BZIK, "ma bzika" ('manję', 'warjactwo'); bziknąć, i bzyknąć, o owadach, co bzykając bydło niepokoją; ono bzika, 'ucieka'; naśladuje brzęczenie owadu. Prasłowo; czeskie bziti, bzikati, 'brzęczeć', rus. bzyk, 'bąk', słowień. bzikati, 'bryzgać'; z dalszych języków niem. biesen, o bydle uciekającym przed bąkami; Bi(e)se, 'wiatr wschodni'; przytaczają nawet ind. ba-bhasti, 'dmie' bhastrā, 'miech'.

BZURA, nazwa rzeki, z +brzura od barzy, 'rychły' (p. bardzo); następstwo płynnej odmienne od pierwotnego, jak np. w Krwaty obok Karwatów.

ZESZYT Nr II C - D

A l. B r ü c k n e r

S Ł O W N I K
W Y R A Z Ó W E T Y M O L O G I C Z N Y C H
J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

P r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej A.P.W.
Drużyna Nr 1. - L.dz. 1012/44.
Jerozolima, marzec 1944.

D r u g i p r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej J.W.S.W.
L.dz. 2918/45.

Jerozolima, marzec 1946.

C

Gdy CZ wyłącznie z K poszło (w nagłosie i z sk-), a ć z t, bywa C najrozmaitszego początku. Pomijam narzeczowe c zamiast cz (coło), choć nieraz i do języka pisemnego się wkradło, okaz t. zw. mazurzenia, spólnego językom północnym (nawet litewskim). W środku słów pochodzi c albo z kt (pięc z +piekti, nocy= łac. noctis); albo z tj (świeca z +swietja, por. świecić, światło; wrócę z +wort-ję, wrócić, zwrot); albo z k, odmieniającego się pod pewnemi warunkami (czasowemi) nie w cz (dziki-dzicz), lecz w c (dzicy; końcówka -ica obok -ik: grzesznica-grzesznik). W nagłosie c- powstało również z k- (cesarz z kaisar), ale tu wchodzi w grę i sk-, i postaci słowne chwieją się między cz- a c-, co jednak ze wspomnianem wyżej mazurzeniem nic nie ma spólnego; p. cudzy, czuć itd. Swojem ć, jak dź, ś itd. wyróżnia się polszczyzna od innych języków słowiańskich najdosadniej.

CACKO, wycacany, -mazowieckie- zamiast czaczo, czaczko, jedynie używanego w 16. i 17. wieku (Rej, Potocki nie znają innej postaci); więc w figliku Rejowym: "dwą się pięknie ubrawszy, czaczem mianowali", "żeście czaczo, prawda", "siła tu małych dzieci czaczem grają"; "a też czaczka niedługo". Nazwą dla 'zabawki' (i 'strojnisia') urobiona od czadz, czac, czacz, w 15. i 16. wieku dobrze znanego, co 'nagrodę (w zapasach, gonitwach)' oznaczało, łac. bravium, a później zeszło na 'zabawki', 'śmieci', jako kupa bez wartości: "rzuć w czacz cukry i orzechy", "czacz porzuci snadnie", Górnicki 1566 r. U Potockiego bywa i nieodmiennie czaczu: "(piastunka dziecięciu) różne ukazuje czaczu", "im dzieciom piękniejsze matka daje czaczu"; "dawszy do zabawy czaczu", obok odmiennego: "lada zbędzie czaczem", "te powierzch-

ne czacza","ham tak śliczne śmierć wydziera czacza".Wyraz czac średniowieczny,więc nie z tureckiego wzięty,ale z czeskiego,gdzie czac i czacz,czaczany i czenczany ogólne,i na czędo, 'dziecko'(p.szczątek)wskazują. Por.Czacki.

CAF,jak i zbir,z włosk.zaffo (a to z niem.Zapfen,właściwie 'szpunt')i sbirro, birro,'oprawca','policaj';caf dziś zapomniany,znają go Serbowie i Słowieńcy.

CAJG, cajghauz, cajgwart, z niem.Zeug,'narzędzie'(od ziehen, 'ciągnąć'),Zeughaus('arsenał'). Zeugwart; są i odmienne: cejkauz, cegauz; od nas na Ruś;"ceykhaus rozmaitej armaty pełen",Wargocki r.1609.

CAL, calowy, od nas na Ruś; u Słowaków,Czechów,Łużyczan z o(ó),col,coul; z niem. Zoll, 'klocek drzewny'.

CAŁTA,w 15.i 16.wieku ogólne; r.1472 colt; z niem.Zelten,czes. calta.'strucla',por.Lebzelten dzisiejsze, o 'pierniku'.

CAŁY, cał (cała puścić ,cale i wcale,z pierwotnej odmiany rzeczownikowej),całek,całkiem; całkować, całkowity, całość, całuszka(o 'chlebie'); ocalić, ocalenie; calec i calizna, o 'ziemi nieruszanej,twardej'("ziemię wykopać aż do calizny");całki, o 'rzepie krajanej w plasterki i tak suszonej'; całokształt; całować, pocałować, pocałunek, całus. Prasłowo; znaczy 'zdrowy'; cerk.cěł,'zdrów','cały(nienaruszony)',cěliti,'leczyć(uzdrawiać)' cělba, 'leczenie', cěłomądr (rus. cěłomudryj), 'skromny', 'dziewiczy'; cěłovati, 'pozdrawiać'. Przy pozdrawianiu,gdy sobie cěł, 'zdrów'(bądź;jeszcze Kochanowski tak Batorego pozdrawiał)mówiono,i mężczyźni ustami się dotykali; w 16.wieku uchodziło to za barbarzyństwo ruskie,ale w 17.

w.do tego wróciliśmy ponownie i do dziś zatrzymali;stąd nabrało całować nowe znaczenie 'całusa'; krzyż całowano przy przysiędze, na Rusi ogólnie. Tak samo było u wszystkich Słowian; jedyni Bułgarzy mają cěrjŭ i cěr, zamiast 'leczę', 'lek', z r zamiast l. Na Litwie słowo zaginęło,jest w Prusiech: kailustikan, 'zdrowie'(dosłownie 'całostka'),kailes i paschkeiles(tj.kails - patskails, 'cał'- 'sam cał') pozdrawiano się przy biesiadzie. Niem.heil, heilen, heil sei pozdrawiano się również(nord. heilsa, 'pozdrawiać').

CAŁUN, -mazowieckie-, zamiast czałun, jak jest w czeskiem, bo od niem.dawnego schalūne, 'materji na suknie' i 'pokrywy(tapety)', od miasta franc.Châlons, po niem. Schalūn.

CĄNKA (mylnie czanka), 'sztaba' u wędzidla końskiego', w 16.i 17 wieku; tak samo czes.caňk, od czes. cán, 'sztaba', z niem. Zain, 'sztaba'; por.cajngult, o 'złocie w sztabkach'.

CAP, ocapieć,"capkiem stawać", zdaje się nabytkiem od pastuchów rumuńskich (cap),co to słowo(bałkańskie?albańskie?cap, łac.caper) rozniesli po Węgrzech i Karpatach,bo znane tylko u Słowian,co się z nimi bezpośrednio stykali.

CAPA, czapa, 'skóra(szagryn)'; "miecz w czapie", "pochew capowa", "oblecz pochwy capą","tak dychtowanej przemoknąć niepodobna czapie" (wszystko z Odjemku Potockiego)-,"co innego ma w piersiach,co innego w capie", ('pochwie'); tak samo u Czechów; z niem. Zapp.

CAPNĄĆ (a jest i cupnąć, przycapnąć i przycupnąć), zacapić, capanka(chapanka) itd.,łap(u)-cap(u); dźwiękonaśladowcze; tak samo w rus. cap! capat', capnut', 'chwycić(po uchu.)'; inni Słowianie używają tego cap, capać, o 'chodzie ciężkim w błocie'.

CAPSTRZYK, z niem. Zapfenstreich od Zapfen, 'czop', 'uderzenie po czopie, na znak: dosyć!'

CAR, carz, carowa, carzyk, carziele, p. cesarz.

CEBER i DZBAN, oba ze spółgłoską -mazurską- (tj. c zamiast cz), pochodzą od tego samego kib- 'wisieć', lit. kibti, 'zawisać', kibēti, 'ruchać się'. Najstarsze to słowo polskie: czebri zapisane r. 1113 przy opowiadaniu o Piaście i jego gościnności. Pierwotna odmiana brzmiała: czber, czebra, jak sjem, sejmu; psek, pieska, z t. zw. miękką półgłoską po cz i b (= lit. kibiras 'wiadro'); zaś z zastępstwem małopolsko-mazowieckim cz, dź przez c, dz: cber (dzber), cebra; czber do dziś czeskie, a u nas narzeczowe i dawne, zastąpione owem ceber od dalszych przypadków. Z niem. Zuber, Zober, nie ma nasz ceber, mimo łudzącego podobieństwa, nic spólnego. chybaby niem. było pożyczką z słow. co nie dowiedziono, bo zubar, zwibar, w przeciwieństwie do eimbar, 'amfora', z czego u nas węborek (p), niby 'dwubierny' być może. Z Polski powędrowała nazwa cebra na całą Ruś; por. cebratkę. Pierwotne czeber, czabar (serb.), istnieje do dziś na całym Bałkanie; Czesi wedle pierwszego przypadku czber i dalsze urabiają (czberu zamiast i obok czebru). R. 1500: "czber albo czeber", "czber albo wanna".

CEBULA, tak już r. 1500, ale cybula dawniej i przez 16 w. jeszcze się zjawia; u Czechów tylko cibule, tak samo u Łużyczan, ale już w średniowiecznej niemczyźnie Zibolle i Zebulle, z łacińsk. cēpulla, zdrobniałego od cēpa, 'cebula'. U nas w słowach obcych i(y) i e mieniają się, por. subtelny z dawnego subtylny. łacińsk. subtilis. Urobienia: cebulka, cebulowaty; imię Cybula już w 14. wieku.

CECH, cechowy, cechmistrz. 'kompanja (rzemieślników)', czes. cech(a); od nas na całą Ruś; z niem. Zeche, 'kompanja'.

CECHA, cechować, 'znamię', czes. cejch, cejchowati, dawniej i bez j, jak u nas; z niem. Zeichen, 'znamię'. Ale cecha,

'poszewka', przestarzałe, jest niem. Zieche z grec. thēkē, 'teka'.

CECKAĆ, cieckać, cackać się 'pieścić' p. cacko.

CEDUŁA, tak samo węg. cédula, czes. cedule, włos. cedola, cedula, z łac. cedula, schedula, 'kartka', od greckiego schedē (nasze scheda stąd), 'deszczułka' 'rzecz odłupana', 'cząstka'.

CEDZIĆ, w 15. i 16. wieku i pierwotne cadzić (jak calić), przecedzać, przecadzać, cedzidło, cadzidło, cedziny, cadzka i cedziłka do cedzenia mleka. Prasłowo: tak samo u wszystkich Słowian; cerk. cěditi, rus. cěź, 'kleik' serb. cijeď 'ług', czes. cediti, cez, 'druszlak', cidice, 'sito'. Pień ten sam co w czysty; cěd- jest skaid-, a czyst- jest skeist- (z skeid-t) o różnej wokalizacji; lit. skiedżu, skiest, 'rozpuszczać (mleko wodą)'; skaid-rus i skaistas, 'jasny' i 'promienny', łotew. skaists, 'ładny', odpowiadało prasłowiańskie cěsta, 'droga' ('oczyszczona', dosłownie), o której zapomnieliśmy tak, że już tłumacz biblji nie rozumiał czeskiej cesty, 'drogi' i zastępywał ją "częścią" albo "czcią" albo "prawdą czystą", zamiast "prawą cestą", 'recto itinere' ("prostą drogą", Leopolita).

CEGŁA, cegiełka, ceglasty, ceglarz, (dawniej strycharzem zwany) cegielnia, ceglany; czes. cehla; od nas na całą Ruś; z niem. Ziegel, z łac. tégula, od tegere, 'kryć' niby 'dachówka'.

CEKLARZ, 'siepacz', 'pachołek', -zbirom albo ceklarzom- r. 1600, ceklować labo "ceklatum chodzić", 'wałęsać się po nocach'; czes. cerklirz, a to z niemiec. Zirkler, 'pachołek', z łac. circator, niby '(domo)krążca', od circare. 'krążyć' od circus, 'koło', (skąd nasz cyrk, cyrkówka, i cerkl, cyrkiel); ceklatum, łac. t. zw. supinum, jak równoczesne spaciatum, zamiast spacjować. 'spacerować

CEKTAĆ i cetać się, 'spierać się'; czes. cek, ani cek ('ani mrumru!'), cekati i ceknouti, 'mruknąć', ani necekej, 'ani mi mruknij'; s odpadło; cerk. skŭkŭtari, rus.szczekotat', 'łaskotać', ale szczekot sławij, 'trele słowicze', w Słowie Igorowem.

CEL, cyl, celować. celny, celujący, celsztat, wycelować, celik, celowy, celowny ('celny'); czes. cil; z niem. Ziel, zielen, Zielstatt ('strzelnica'); od nas na całą Ruś, cělesoobraznyj, 'celowy', ale ich cěl rodzaju żeńskiego, z powodu odmiany miękkiej (cěli).

CELBRAT, od r.1500 ogólne, z niem. Zahlbret; obnoszono go i w kościele; Potocki i inny.

CEMBROWAĆ, cębrować, cembra, cębra, 'oprawiać'; "studnie cembrują dębiną"; z niem. Zimmer (Zimmermann, 'cębrownik') z dawnego zimbar, 'budulec (budowla, pokój)'. Co innego cąbr, comber, cząber, 'krzyżówka', niem. Ziemer, dawne zimbere, z franc. cimier, 'krzyżówka', czes. cemr. A znowu inne, trzecie, cąbrzyć, "cąbrowe baby", o 'zabawach zapustnych', co w nazwie jedynie w Krakowie ocalało, łuż. campor, z niem. schampern, o zapustnych maskach i zabawach' (zampern, zempern, narzeczowe, od Schemen, 'maska').

CENA, w 15 w. wyjątkowo i cana (por. cały; pierwotne cě- z koi- daje u nas i ce- i ca-), cenić, ocena, cenny, cennik, przeceniać, niedoceniać. Prasłowo; tak u wszystkich Słowian; brak go na Litwie (kaina ich niebardzo mi pewne); grec. poinē, 'pomsta' i 'kara' (stąd łaciń. poena, 'kara', nasze i ruskie penia, penować, penitent, pienia); łac. punire, 'karać', awest. kaēnā-, 'odwet', 'kara'; grec. tinō, 'płacę (odwet pokutuję', timē, 'cześć', 'cena'.

CENAR, ogólne w 16 i 17 wieku, nazwa 'tańca'; z niem. Zeuner (tanz).

CENSUS (wyborczy), cenzora z cenzurą, centrum, centralny i td. pomijamy, jako jawną i nową łacinę.

CENTNAR, dziś rozpodobniane w cetnar; z łac.centenarius, 'setny'(od centum, 'sto' por. centymetr, centezymalny; cent, 'grejcar', sto ich szło na reński). Ale centl, 'dziesiąta część' (por.dawne firacentle), z niemiec. Zehntel. Nazwa centaurea, centurja (w 15,16 i 17 wieku tylko centurzya, jeszcze u Potockiego, i centorzya) nic z centum, 'sto', nie ma spólnego, choć ją i wyżej szacowano, niem. Tausendgüldenkraut (nasz tysiącznik z tego), albo r.1472 drożesłot i drogozłot, lepiej glistnikiem i szczotkami tamże przezwany,albo ziemną żółcią, łac. fel terrae; roślina nazwana od centaura-lekarza, mądrego Chirona.

CEP, cepy, cepak, do młócenia, ale i 'przybór błazna', "błazen z cepami". Prasłowo, to samo co w czepić, przyczepić, i w szczepa, szczepić, bo pień skoip- 'odłupywać, odłamywać'; u nas i na całym Zachodzie tylko cep,cepy, w owem ograniczonem znaczeniu, ale na Południu i Rusi cěp nierównie szerszy, cerk. cěpiti,'szczepać'. bułg. cěpiŭ, 'rozorywam', 'rozdzieram', serb. cjepka, 'polano', słowień. cep, 'szczep', drewocep, 'drzewoszczep', małorus. cipok, 'łaska' rus. ociep, 'ramię (studni)'; tu i cerk. i rus. océpěněti, 'wysychać (jak szczepa)', 'zmartwieć', u Czechów i 'zdechnąć', s-ciplina, 'ścierw'. Pień skoip, skeip i skep, grec. skoipos, 'koło garncarskie', niem. Schreibe z skibą (stąd nasze skiba i szyba, p.), grec. skipōn i łac. scipio, 'pałka', niemiec. Schiff, 'okręt'(?); do skep, grec. skeparnos, 'siekiera'.

CEPLIKI, 'warkocze', w wokabularzach krakowskich od roku

od roku 1537; z niem. Zopfel, od Zopf, co i plotkami tłumaczą.

CEPUCH, 'rura kominowa', utworzone przyrostkiem -uch od sop, p. sopot; czes. copuch i sopuch.

CERA, 'mina' ("powierzchowna cera", Potocki), 'płeć', 'barwa'; z włos. cera, 'barwa', 'mina; to samo co cera, 'wosk', łac. cera, 'maska woskowa'; stąd i cerata, cyrata, cerat (włos. cerotto), niby 'nawoskowana'. Zupełnie co innego jest cera, cerować i cyrować (np. pończochy) co bułg. cěriŭ, 'leczę', przypomina, p. cavy, tem bardziej, że mamy w 16 w. scelować, 'naprawić' (nieraz u Reja i Miaskowskiego); ale to raczej czeskie scelowati.

CEREGIELE i cergiele niegdyś do stroju niewieściego należały. -pierścień i ceregiele- jeszcze u Zimorowica r. 1660, przedtem w ustawach (jak bryndy); zeszło później z 'upominków' na 'korowody i ceremonje', ceregielować się, ceregielant; z niem. widocznie; czy z Zieren,Ziererei właśnie, co także znaczenie odmieniło od 'stroju' do 'ceremonij'?

CERKIEW, dawniej i cyrkiew (dalsza odmiana cerekwie i cyrekwie; pierwotnego mianownika cerky tylko jeden wątpliwy ślad w paskach lubelskich z początku 15 wieku); dziś tylko o kościele wschodnim, niegdyś o każdym (tak jeszcze w psałterzu flor., ale już w 15 wieku ginie zupełnie, zastąpione przez kościół, p.). Rodzaj żeński dowodzi, że nie wzięte wprost z grec. kyrikon ('dom Pański', od kyrios, 'pan'), lecz z górno-niemieckiego kiricha, co nie poszło od Gotów-pogan, nie znających tego wyrazu wcale, ani od Bałkanu, lecz Słowieńcy przyjęli je w 7. wieku od Bawarów i Salzburga; Konstanty i Metody zatrzymali, jak całą słowieńską terminologię chrześcijańską, tak i to, a przez nich rozeszło się po całej Słowiańszczyźnie. U nas pochodzą od niego i dawne nazwy miejscowe, Cerekwica i Cyrekwica (nawet

Cyrkwica): wymiana i i ie przed r nierzadka. Obie nazwy, cerkiew i kościół, zastąpili nasi różnowiercy nową, dosłownie z łacińskiej, tj. greckiej ekklesia (franc. église, włosk. chiesa) przetłumaczoną: zborem. Grecy sami używali kyriakon, kyrikon, tylko w ciągu 4. wieku. Późniejsze tegoż słowa niem. pożyczki: kiermasz(p); kierchów i kirchów, 'cmentarz' z niem. Kirchhof, przekręcone wkońcu na kirkut żydowski.

CERTA, nazwa ryby, z niem. Zärthe, jak tyle innych nazw ryb, nietylko morskich, por. dorsz, flądra, sztokfisz, koza (tłumaczy niem. Ziege), rapa, ukleja, sandacz, dubiel, śledź, bydlinek.

CERTOWAĆ SIĘ, 'spierać', z łac. certare; i certyfikat, 'świadectwo', tu należy.

CESARZ, cesarski, cesarstwo, pożyczka z 4,-5. wieku (jak wtórna przemiana gardłowej k- w c- dowodzi), z goc. kaisar, z łac. Caesar, wymawianego jeszcze kaisar; wedle innych rzeczowników przybrało formę na -arz; dwugłos ai, jak zawsze, w ě przeszedł. Obok cesarza powstało na Rusi skrócone, jak stale w tytulaturach bywa, csar, car, pierwotnie nazwa chanów tatarskich, co wielki książę moskiewski 1547 r. sobie przywłaszczył, jakby nad hordą tatarską panował, a dopiero Piotr W. na impierator odmienił; u nas dawniej carz (zawsze w 16. wieku tak), później car (czy według ruskiej wymowy, czy za przykładem ogar o ogarz i pod.); cesarzewić(z) i carewicz. Dawne caryna, 'pastwisko' (w aktach 15 i 16 wieku z ziem ruskich), poszło z mowy pasterzy wołoskich, i nie z cara, lecz z łac. terra. Carogród, 'gród basileusa', później Stambuł z greck. is tan polin, 'do miasta', a dawniej Konstantynopol i Bizancjum (naz-

wa tracka).

CETER, w prawie miejskim 15. w. to samo co 'nastójcie', 'gońcie' (na gorącym uczynku); z niem. Zeter ('mordio').

CETNO i licho, 'do pary i nie do pary', u nas już tylko w grze, zakładzie, ale w 16. wieku jeszcze o byle parzystej liczbie, "liczby w cetnie"; u innych Słowian z cz-, rus. czot i nieczot, co z czeta, 'para' łączą; p. czata.

CETYNA, czacina, p. szczeć; o 'igliwiu'; podhalskie, z słowackiego.

CEWA, cewka i cywka, 'rurka', 'szpula'; prasłowo; tak samo (lub cew) powszechnie; powtarza się w lit., ale z odmienną gardłową: słowiańskie z "koiwa (cerk. cěvnica, 'lira'), litew. z "k,oiwa, szaiwa, (i szeiwa), 'szpula'. Pień skei-, 'łupać', ind. czhjati, 'odcina', łac. disci-sco, 'odpadam' sci-o, 'wiem' 'badam' (?).

CĘGI, cążki, dziś tylko w złożeniu obcęgi używane, z niem. Zange (ę z an, jak stale); obcęgi właściwie Hebzange, heb- spolszczono.

CĘTA, cętka, cętkowany, 'nakrapiany', o 'blaszce innego koloru', 'plamie'; tu i cząty, 'dukat'; prasłowiańska pożyczka z goc. kintus, 'moneta' (grosz)', co samo z łac. przejęte (z centum, 'sto', czy z quintus, 'piąty' ?); w cerk. cęta jeszcze nazwa 'monety', później 'drobiazgu', 'błyskotki'.

CH, słowa z ch p. po H.

CI, spójka, dwojakiego początku, bo albo skrócenie do tobie (-a to ci historja-), albo samoistna spójka, cerk. ti, 'i'

od pnia zaimkowego ten (t-), lit. tei-tei, 'i-i', prus. teinu, 'nuż', ten-ti, 'nuż(teraz)' lit. tai,'to','tak'; pień to- pierwotny, z prajęzyka. U nas straciła ta spójka samoistność, służy tylko jako przydatek potwierdzający, skrócone -ć już od 13. wieku:-boć sie jego boję-, -jać jeśm ubogacił Ábrama-(biblja), -toć to i jeść-, kazania świętokrzyskie.

CIACHNĄĆ, ciach-ciach!, dźwięko-naśladowcze.

CIAŁO, Boże ciałko w 15. wieku cielsko, cieleśny(dawniej)i cielestny,mylne), wcielić, wcielać; ciało, jak niebo,pień na e-es, dlatego cielesny. Prasłowo; powszechne, ale w cerk. tělo o znaczeniu różnorakiem, 'obraz', nawet 'słup' i 'namiot'; brak dalszych odpowiedników, bo łotew. tels, 'obraz', 'cień', może pożyczka z rusk. Przyrostek -ło do tego tě-, co i w cień?

CIAPAĆ, -ciapu-groch, ciapu- kapusta-, o 'chodzie niedołężnym (i po błocie') i o 'niedołędze'; dźwięko-naśladowcze; por. wypej capnąć.

CIARAĆ, 'walać', 'tarzać', 'ciarach, 'szlachetka', urobione jak ziarać(p).

CIARKI, 'tarnki', prapolska oboczna postać (jak ziarno,dziarski, obok zarno, darski); używane głównie o 'dreszczu', 'mrowiu': "ciarki mnie przechodzą", "ręce mi ciarnieją"; p. cierń.

CIASNY, ciasność, ciasnota, ciasnocha, 'koszula'(od 16 w. ogólne), ścieśnić, cieśnina, Sąciąski(to samo znaczenie, 'wąwóz'; prasłowiańska nazwa, Sątěska w Bułgarji). Prasłowo ciasny (cerk. těskn, těsn, bułg. słowień. těsen, serb, tijesan, czes, těsný, rus tiesnyj) powstało z *tesk-n, p. u-cisk, cisnąć; z trzech spółgłosek średnią jak zawsze, wyparto.

CIASTO, ciastoch lub ciastuch o 'niedołędze'; prasłowo; cerk

těsto itd.,łączą z iryj.tais, 'ciasto', staroniem. theismo i deismo, 'kwas'(?); lit.teszła, 'ciasto', odbiega znaczniej od słowiańskiego.

CIĄĆ, tnę, ucinać, ucinek,odcinek, wycinek; prasłowo; cerk. tęli, tĭna, lit. tinti. 'klepać (kosę)'; pomijam złożenia: wy- (wycinanki łowickie), po-, z-, na-, nad-ciąć. Z wokalizacją o: ton w naton, znane od 14.wieku: "jako na natonie złej odszedszy siekiery","jeśli niemasz natona" ('drwalni'), Potocki; serbs. drwoton. Ale słow. i litew. tĭn- poszło z tĭm n, grec. tamnō i temnō, 'tnę', tomos (więc nie ton, ale +tom winnoby brzmieć), 'ucinek', stąd łac. i nasz tom (wielotomowy, tomisko).

CIĄG, 'następstwo w czasie i miejscu'("ciąg dalszy","w ciągu lat"),od pierwotnego, mechanicznego pojęcia; ciągnąć, ale rus. tjanut' bez g poprawniejsze, my g później wstawili. wedle ciągu; ciągły; złożenia: pociąg('skłonności' i 'pociąg kolejowy'); przeciąg (powietrza); zaciąg ('werbunek', żołnierz zaciężny);wyciąg, i odpowiednie czasowniki; naciągać kogo, niem.aufziehen ('kpić z niego'); wedle stałego trybu przysłówkowe wciąż,'ciągle'; ciąża, 'brzemienność', 'dolegliwość', i ciążyć, 'dolegać', 'użalać się', znaczeniem swojem do cieżki należą; ciągadło, 'dyszel'(dawne i narzeczowe); w złożeniach korkociąg, samociążki ('co sam ciągnę'); żartobliwe cięgniskóra ('szewc'); dawne robociądz ('robotnik', ciądz, 'pracujący'). Ciąg jest dalej terminem sądowym. dla 'fantowania, grabienia', a w tem samem znaczeniu zastąpiły go rychło ciądza i ciąża; czasownik ciądzać i ciążać; ciądzacz albo ciężebnik, 'co fantuje, grabi'. Nasze ciądzać jest czeskie tazati, 'pytać', rosyjskie istjazat', 'katować'(pytanie bywa katownią, p.pytać), cerk.tędzati, tęża, tężba, o wszelkim'sporze', (u nas ciążba). Obok 'ciągnienia' znaczy ten pień 'ciążenie'p.

ciężki; z samogłoską o, p.tęgi i tężyć; lit.tingus, p.ciężki; awest.thandżajeiti, 'ciągnie', thanwan i thanwar, 'łuk'(od napinania).

CICHY, ciszszy (cichszy dzisiaj), cisza, ciszyć, uciszyć, cichość, cichacz(cichaczem),cichajta (ludowe, o rozkazie), cichostępy, zcichapęk, cichnąć ucichł, zacisze, zacisżny. Prasłowo; cerk.tich,tichnąti, czes.tichý, tisziti; z wokalizacją o: ciecha, p. cieszyć (teich- i toich-, cich- i ciech) Lit. przenośnie, tiesa, 'prawda', tiesus,'prosty' por.co do znaczenia włoskie piano, 'równy', 'cichy'.

CIEC, ciekę, cieknąć, ciekać, ciekły, ciek, ciecza i ciecz; w licznych złożeniach: uciec (ucieczka, żartobliwe:uciekinier); wyciec (wycieczka, por. niem Ausflug); ściekać(ścieki); naciec; pociec; dociec('dojść do czego'), dociekanie; zaciekać; przeciekać. Od ciekać: ciekawy, niby 'biegły','rozbieżny'("ciekawe zagony tatarskie"; o 'psach dobrze węszących', a potem o 'ludziach i rzeczach, co zajęcie budzą'); ciekacz i ciekun, 'biegun', w dawnym języku. Lit. tekēti, 'ciec','biec'(i o 'toczeniu noży'), indyj.takti, awest.taczaiti, 'ciecze', 'biegnie'. P.tok, wściekły. U innych Słowian tak samo. Pomijamy urobienia od ciekawy: ciekawość i inne.

CIECIORKA w r. 1472, cieciarka i ciecierzyca w 16 wieku, 'groch włoski' z łac. cicer, cicera, 'groch', bezpośrednio; u innych Słowian poprzez Niemców (Kichererbsen, Ciser, Cisern, czes. cizrna) albo Włochów(włos.cicerchia); u nas słowo upodobniono nieco do cieciórki, p. cietrzew.

CIELE-PIELE, o 'niedołędze' (cielepać się i cielepajło),

sztuczne, jeśli nie z rusk.po części; jest w 17.wieku.

CIELĘ, cielątko, cielec i ciołek, cielak, ocielić się, cielęcy, cielęcina, cielętnik, cieliczka, cieluch. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. telę, rus. tieloszok. Na Litwie i Łotwie może pożyczka z Rusi (telias, łot. telsz i telens). Dawniej łączono tę nazwę z grec. teren, ind. taruna, o 'młodem', 'delikatnem'; wadziłoby r(?).

CIEM, 'więc', od 14.do 16.w. ogólne, samo i jako przyczepka: bociem, "jaciem pan", w biblji nieraz, w psalterzu tylko raz ciem, 'bo'; w Ezopie stałe, w drugiej połowie 16.w.gubi się, u Kochanowskiego już go niema wcale. Jest to 6. przypadek zaimka ten, cerk.těm, 'przez to'.

CIEMIEC, 'skóra', p. zamsz; "za safjan ciemiec", "w mizernym pałasz ciemcu", Potocki, "od sta skór ciemcowych", r.1629.

CIEMIERZYCA, 'helleborus', zamiast dawnej czemierzycy (jak zielazo zamiast żelazo, siuty zamiast szuty); nazwana od czemieru, 'jadu' (którym strzały zatruwano), co my zapomnieli, ale w innych słowiańskich językach czemier do dziś 'jad', 'złość', 'zgryzota', np.w serbskim. Już Potocki nazwę z ciemieniem mieszal (niby że wskutek niej "mózg pokryty ciemieniem"). Nazwę przeniesiono i na inne trujące rośliny, np. 'scrofularia'; pisownia mylna z cie- zamiast czepojawia się już w 16.wieku. Czemier, 'jak', już znaczenie przenośne; czemier oznaczał pierwotnie tylko silnie wonne ziela, jak 'helleborus' właśnie, tak samo po niem. zwany, hemera (Niesswurz, u nas kichaczka), lit. kemerai: wszystkie trzy nazwy od pnia kem-, skem- (o 'duszącej woni'), z przyrostkiem -er; i inne rośliny wonne od tego pnia przezy-

wano, p. cząbr i szmer.

CIEMIĘ, ciemięga(jak włóczę-, ga), "w ciemię bity", 'odurzony' 'głuptas'; stąd ciemiężyć, ciemiężyciel. Prasłowo; tak samo powszechnie; jest u Czechów i tiemeno; brak dalszych odpowiedników.

CIEMNY, p. ćma.

CIENKI (cieńki),cienko, wycieńczyć, cienkusz, cieniutki i liczne inne zdrobniałe, ale cienki samo już takiem było. Prasłowo; na Rusi z twardą półgłoską, tonkij (różnica taka bynajmniej nie wyjątkowa); cerk. tĭnŭk (ale pierwotne tĭn- jeszcze w is-tĭn-iti, 'ścieńczyć', tĭnost' , cienkość), słowień. teniti, 'rozcieńczać', serb.tanak, czes. tenký. Lit.tenwas, tęwas, 'cienki', indyj. tanu- i tanuka-('cienki'),'drobny', grec. tanaos, 'rozciągły', łac. tenuis, 'cienki', niem. dünn: do +tinō, 'rozciągam'; p. cięciwa.

CIEŃ, 2.przyp.cieniu(męsk.) i cieni (żeńsk.). ocieniać, cienisty, "cieniów naczynili", biblja ("gaje", Leopolita),ale obok tego był ścień: jeszcze w psałterzu "zaścienił jeś", ("zasłoniłeś", puław.); a u innych Słowian i sień, co u nas już tylko 'sionkę' znaczy, p. sień. Troista postać: cień, ścień, sień dowodzi nagłosowego pierwotnego sk-, więc jest to grec. skia, 'cień', skēnē, 'namiot'(sień). W dawnym języku cienie, 'kształty', np. w Myślistwie Ptaszem podchodzi się ptaków cieniami (koni itp); cienie, 'wieże' w opisie herbowym 15,w. U innych Słowian: cerk czes. stěň, łużyc.sćeń, serb.stijenje, 'knot'; cerk. sěň, serb,'cień' zasjena, 'mamidło', sjenica, 'altana' łużyc. seń, 'cień'; cerk. těnja; rus. tień, 'cień'. Urobienia: cieniować i inne.

CIEPŁY, ciepło, ciepłota, cieplice, cieplarnia, cieplik; prasłowo; powszechne, z tą jedynie różnicą, że obok ciep- występuje top-, co się nieraz zdarza, a więc

cerk. topł obok tepł, Toplica i Teplice, rus.topit', 'palić', u nas tylko 'topić'(kruszce): u Czechów topiti ma, jak na Rusi, oba znaczenia. Brak tego prasłowa w lit.; ind. tapati, 'grzeje', 'pali', tapas-, 'gorąco', tāpaiati, 'ogzewa', awest. tāpajeiti, łaciń. tepēre i tepidus, o 'letniem'. Inne ciep-, paciep, p. cuipać.

CIERLICA, do "tarcia" lnu, p. tarlica, trzeć; z ÷cierdlica, czes. trdlice; por.ciardłko pod Sowizdrzał.

CIERNIE, ciernisty, ciernisko; do ciernie (zbiorowe) urobiliśmy nowe cierń (jak liść do liście), zamiast dawnego tarnu. Oboczność pierwotna: tarn-zbiorowe cirznie, cirnie, ciernie, cierń (w ciągu 15.i 16.w.); do cierń: cierniowy. Prasłowo; p. tarnki. Tarnów, cerk.,serb,czes. trn, rus. tiorn; brak w lit.; jest niem. Dorn(goc,thaurnus), ind. trna-, o 'trawie', 'ziołach'. Dawniej: cierznie albo tarnie, mechanicznie do tarn- dorobione, gdy tylko cier(z)nie poprawne.

CIERPIEĆ, dawne cirzpieć, cierpliwy i cierpiętliwy, cierpiączka('szubienica'), cierpiec, cierpota (17.w.) i cierpkcść, cierpki, cierpnąć (i pierwotne tarnąć z ÷tarpnąć), łączy dwa znaczenia: o 'smaku gorzkim' i o 'bołu', szczególnie moralnym, co znosić tzreba, wytrwać spokojnie. Prasłowo w obu znaczeniach; pierwotne o 'cierpieniu, drętwieniu (zębów, ciała)'; z wokalizacją o, a, p. trapić. Cerk.słowień. serb.czes.trpěti, rus. tierpieť; 'cierpieć'; cerk.utrpěti, utrnąti, serb.trnuti, czes.trpnouti (ze wstawionem ponownie p), rus. terpnut' (tak samo), o 'zmartwieniu członków, ciała', a przymiotnik słowień.trpek, czes. trpký, 'cierpki'. Litew. tirpti, 'cierpnąć (o członkach)', łac. torpeo, 'martwieję', 'głuchnę'. "Krzyż bez cierpoty", "przyłożyć cierpcu".

CIERZEŃ, cierzeniec, rodzaj

'niewodu, sieci'.

CIESZYĆ, pocieszać, od +ciecha w pociecha, uciecha, po- i ucieszny, cieszyciel, dziś pocieczyciel, w imiennictwie: Wojciech, Sieciech z Szwieciech-Wszeciech, Ciechocinek, Cieszyn; prasłowo; cer. tĕsziti, nutĕcha, rus. potiecha w 17. wieku 'teatr' tłumaczyło; co do pnia p. cichy. Cieszynka, 'fuzja' w17. wieku.

CIEŚ, 'strop' p. cieśla.

CIEŚĆ, p. teść.

CIEŚLA, ciesielski, ciesielstwo, ciesiołka (zamiast ciesiełki), cieślica i ciosła, ciosać, ciesze, cios, pociosywać; ciosna i ciosno, 'wręb na drzewie', 'narznięcie'; ciosowy. Prasłowo; cerk. tesati, teszą, tesla, 'siekiera', czes. tes, tesati, tesla, 'siekiera', tesárz, 'cieśla' (stąd tesarz Rejowy), tesak (tesak i tasak u Reja i in.), rus. tiesat'. Litew. taszyti, 'ciosać (drzewo)', ind. takszati, 'ciesze', 'działa', takszan-, 'cieśla'. awest. taszaiti, 'działa', tasza-, 'siekiera', taszan-, 'działacz', grec. tekton, 'cieśla', łac. texo, 'tkam', tēla (z +teksla), 'tkanina', niem. stare deshala, 'siekiera'. Cieśla tylko u nas o 'rzemieślniku', u innych Słowian tesla i teslja, 'siekiera'. W 16. w. cieszykamień, kamienny cieśla ('sztamiec').

CIEŚN(INA), p. ciasny.

CIETRZEW (narzeczowo i ciećwierz), samica: cieciorka, od ciecierza psalterzy i biblji; prasłowo; cerk. tetrĕw i tetrja, o 'bażancie', rus. tietierew i tietierja, tietiorka, czes. tetrzew; i u nas w 15, i 16. wieku 'bażanta' cietrzewiem tłumaczą. Lit. teterwinas, 'głuszec', tetirwa, 'cieciorka', grec. tetraōn, tetrax, tetrix, o 'cietrzewiach' i innych ptakach, ind.

tittiri-, 'kuropatwa', łac. tetrinnire, 'gdakać', nord. thithurr, 'głuszec'. Dźwiękonaśladowcze. U H. Morsztyna 1620 r: "cietrzewie grały, cieciurki kokały". Ptaki uchodziły za "czyste, wstydliwe", "miłośnik czystości" u Cygańskiego 1584 r.

CIĘCIWA, 'sznur (u łuku)'; prasłowo; cerk. tętiwa, 'struna', czes. tietiwa, od pnia ten-, 'naciągać', 'wiązać', skąd i prasłowiańska 'sidł' nazwa, u nas z zapomniana, cerk. tenetò i toneto, rus. czesk. teneta (liczba mnoga) i tonia (p.), sieć na ryby', czes. tune, węg. tanya, cerk. tonja, 'sieć', lit. tinkłas, 'sieć', prus. sasintinklo, 'zajęcza sieć' łotew. tanis, 'pająk'; pień ten (jest i w cienki), o 'naciąganiu' 'wiązaniu', ind. tanoti, 'ciągnie', grec. teinō (i tonos, 'napięcie' stąd nasz ton, intonować, przez łacinę), łac. teneo, 'trzymać', tendo, 'naciągam', tenus, 'sznur (przy łowieniu ptaków)', niem. dehnen, Dohne ('sieć ptasza'). ind. tanti- i tati-, 'szereg', grec. tasis, napięcie'.

CIĘGA, cięgi, 'pręga' i 'plaga', "osiekszy tą cięgą" ('korbaczem'); cięgota, cięgotki, 'darcie w stawach'; p. ciąg.

CIĘGATURA, 'pas', "jedwabne ciegatury" w 17. w., z włos. cinghiatura, 'opasanie', od cinghiare, 'opasywać'; r. 1564 cyngatura, 'podwiąsło'.

CIĘŻKI, cieżka, 'brzemienna', cięzyć, ciężar, ciężarna, ciężarowy, ciężkość, uciążliwy; prasłowo; cerk. tężik, tężest, teżawa, tęgost', 'ciężar', czes. tiežký, tíž, tíhota, 'ciężar' (tężar' albo tężak u innych Słowian znaczy 'robotnika' tylko, nie 'brzemię', jak u nas), rus. tiażkij, tiażołyj (u dzisiejszych pisarzy i ludowe cze- lub cziżołyj), tiaga ('waga ziemi' w bylinach), tiagota, 'ciężar'. Co

do pnia, p. ciąg; z samem cięż-ki(cerk.otęg-cziti, 'ociężyć'; od tego tęg- z przyrostkiem -ĭk tężĭk) por. lit.tingus, ting(ē)-ti, o 'ociężałych, 'leniach', duńskie tung, 'cieżki'. Dawniej: "nie byłem ciężek".

CIGIĘDŹ, 'zarośla', 'gęstwina' dziś zapomniane; zbiorowy przy-rostek -ędź (jak w gaw-iędź, ła-będź); od cig-, z czem por. cis z ÷tig-s.

CIOTKA, od ciota, ciocia (za-miast cięcia), ciotunią, cio-tuchna ('wrona')u flisów w 16. w.), ciotczany (ciotczanek) w 15.-17.w.,dziś cioteczny (nie rozróżniano ciotki po ojcu czy po macierzy); ciotą eufemistycz-nie przezywano i 'febrę'(cio-tuchna) i'czarownicę' (porów. strych pod stryj). Prasłowo; cerk.teta i tetka; dziecinne zdwojenie bez znaczenia, jak ta-ta (p.); litew.teta chyba po-życzka od Rusi, bo tam tetis nazwą ojca i dziada bywa.

CIOZKA, mylnie cioska, ciosek, po polsku "drużba" dawniej('imien-nik', co to samo imię nosi), tyl-ko na Litwie, z rus. tiozka, a to z cerk.tĭz, tĭzoimenit, rus. tiezoimiennyj, od zaimka wska-zującego t-, p. ten.

CIS, cisina, cisawy (o 'maści'), cisowy; prasłowo; cerk. tis, z ÷tig-s, p. cigiędź, łac. taxus, o tem samem znaczeniu.

CISKAĆ, cisnąć, ściskać, ścisk, ciżba (z +ciszczba), uścisk, ciśnienie; cisk zamiast 'druku' jak u Czechów; znaczenie 'rzuca-nia' pochodne, pierwotne tylko w ucisku, porównaj z wokalizacją o: ciasny (p.). Prasłowo; cerk. tiskati, 'dusić', tisnąti, 'pchnąć', tak samo u innych Sło-wian (chorw.tisk uz warosz, 'przy samem mieście'), czes.tisk, 'druk'; i u Łużyczan ciskać, 'rzucać'.

CIUCIA, ciućka, 'pies', węg. kutia, przez małorus. cucyk; "wołam ciu ciu, ale pies itd.",

"hajwo ciu ciu", Potocki. Ciuciubab(k)a, 'gra', co innego, por. czes. cuka baba, 'ślepa baba'.

CIULAC, 'zbierać skrzętnie' od 16.wieku; p. cula.

CIUPA, 'nora' ciupać (i ciukać), ciupnąć (ciuknąć), 'uderzać', ciupaga, 'laska do ciupania (z nasiekiem)', od pnia tep-, 'bić! Prasłowo; cerkiew. tepą, teti (później tepti, tepsti), 'biję', czes. tepu, tepsti, tepati, tep i tepot, 'puls i jego bicie', otep i otiep 'wiązka' ('obicie', nasze ociepka, ocipka); por. nasze dawne paciepa, 'nora', zapaciepić się 'zanurzyć, zapaść się', "słońce w paciepi", "w duchownej paciepi", "jeśli świat gorszą i paciepią (o obskurantach) miasto światła", "że się nie długo (niebawem miesiąc) zapaciepi", Potocki. Lit. tepu, tepti, 'mazać' przenośnie!), tapyti, 'z błota, śniegu lepić', tapnoti, 'ręką uderzać'.

CIURA, ciora, obelżywe, na 'obozowych pachołków' i na 'psów' (Potocki: "leda ciora zająca wytropi"), por. ciurkiem, ciurczeć, ciurkać, ciurknąć, o 'powolnem cieczeniu', por. serb. curiti, 'ciec', cura, curica, 'dziewczyna', czes. curkati, u innych Słowian z cz-: małorus. czurity, łuż, czurać; dźwiękonaśladowcze, i po innych językach.

CIURBA, 'polewka' w 17 wieku; tur. czorba, arab. sorbet.

CIWUN (trocki, wileński, żmudzki), 'urzędnik ziemski', z rus. tiwun, a to z nord, thiun, 'Diener'; w wstawione jak w Iwan.

CIŻA, ciza, średniowie-czne, z niem. Ziese, 'czynsz', 'cło' (akcyza podobnego pochodzenia? franc. accise, włos. assica).

CIŻMA, ciżemki, 'buciki', z węg. ciszma, z tur.

ĆKAĆ, naćkać się, 'najeść' 'napchać się', tak samo ćpać,

czeskie cpati, łuż. cpić.

CKLIWY, ckni mi się, cklenie (morskie, 'choroba morska'), ckli się, cknąć i cnąć, z tesk-, p. tęskny; obie półgłoski(tŭskŭn) głuchną, a ts piszemy c; rus. tosznit' mienia, 'cni mię, i u Czechów tylko teskliti, tesklivý, teskniti, tesklo; ale do cna, 'do gruntu', 'z kretesem', jest tyle co serbskie do cne, docno, dockan, tj, 'do ksna', 'do późna' właściwie.

CŁO, z niem. Zoll, clić,"płacić cło", celny, celnik, 'mytnik' wyclić, 'opłatą cła uwolnić od nagabywań', wyclenie, 'uwolnienie', 'exbrigare', termin sądowy 14.i 15.wieku:"z tego mię nie wyclił i nie wyręczył" r.1393; termin sądowy przeniesiono na 'zachowanie', 'zdrowie': wyclić, 'wyleczyć', clić, clenie, 'kuracja', oclenie, 'uzdrowienie' (r.1584 tytuł pamfletu przeciw Batoremu),wyclić się, 'wyzdrowieć' r. 1620; niem. Zoll z łac. teloneum, toloneum; n zachował rzeczownik Zöllner 'celnik'.

ĆMA, ćmić, zaćmienie, ciemny, ciemnia, ciemność, ciemnica('więzienie', od 13.w.,stąd dawne niem.Temnitze, 'więzienie', Temlitz, węg.tömlöcz), pociemku, ciemnawo, ociemniały; częstotliwe dawniej zawsze z i, zacimiać; pomijamy złożenia; są i urobienia z -r, ciemrza, ciemrzyć się, ciemrak. Prasłowo;powszechne; cerk.tьma, t'mnica, rus.tiomnyj, tiemrjawa, czes. tma,temný. Lit. temti, 'ciemnieć', tamsa, 'ćma', tamsus, 'ciemny', timsras, o 'gniadym koniu'; ind.tamas- i tamisra- 'ćma', timira-, 'ciemny' awest. temah-, 'ćma', łac.tenebrae, 'ćma', temere, 'na oślep', niem. Dämmerung, 'zmierzch'. Ćma znaczy u nas już tylko 'motyla nocnego', w biblji itd. tylko 'ciemność', 'ciemnicę'. Inne ćma, w 15.w.,znaczyło albo 'legion,6666' albo '10000', ćma ciem. 'myrias myriadum', jeszcze w tłumaczeniach biblij-

nych; tak samo w cerk.,starorus. Czy tu nie wpływ wschodni,gdzie ţuman i 'mgła', i '10000?
Ćmuk, ćmok, 'upiór'.

CMENTARZ, cmętarz, cmyntarz (r.1415), mylnie smętarz(niby od smętny); z łac.cimeterium i cimiterium, z grec. koimētērion, 'miejsce spokoju' (koimē); nosówkę albo sami wstawiliśmy, albo od Romanów zasłyszeli (starofranc.cimentire, obok dziesiejszego cimetière); -arz o -erz mieniają się. Od nas na Ruś, cwyntar. R.1500:cmynterz.

CMOK, cmoknąć, cmok(t)ać, o wszelkich odgłosach przy łykaniu, całowaniu; serb.cmokati, cmoknuti; odmianka od smok,smoktać, małorus. wysmokatаty, 'wysysać'; por. copel, częste w 16.wieku. obok sopel.

CNY, zacny, bezecny, bezeceństwo, cnota, cnotliwy, zamiast ÷czstny, ÷czstnota (obie następujące po sobie półgłoski zgłuchły przeciw zwykłemu trybowi, bo postać pierwotna czĭstĭn- od czĭstь, 'cześć', tak samo jak w cknić z tŭskŭniti), więc psałterze, kazania gnieźnieńskie, piszą (raz w psałterzu czstny, zresztą) przez cały 14.i 15.wiek czsnota, czsność i czsnosta, biblja: "ze czsnoty", "czsnego męża"; i u Czechów dziś cny, cnost, na Rusi czstnoj, ale i tu pocztienije. P. cześć.

CO, do 16.wieku pisane czso, drugi przypadek pytajnego nijakiego, jedyny w Słowiańszczyźnie przykład 2. przyp.na -so (ind.taśja, grec.tojo),zajął u Słowian zachodnich miejsce pierwszego (i czwartego) przypadku, zamiast cz-to, szto południowych i wschodnich Słowian. Ponieważ to drugi przypadek, więc sam tyle znaczy co czego (nowej postaci, dorobionej do czemu, czym), np. "co chcesz" lub "czego chcesz", "niema co mówić"; słusznie więc Malczewski pisze: "czy się co złego nie dowie", lub "co nikt nie wyraził".

14.wieku zastępuje co wszelki zaimek względny: "dzielnice co o nią żałowała" ('o którą'), "ten las co w nim siekiry pobrano", ('w którym'), rota z roku 1389, "ta krowa co ukradziona" 1390 r. "koń co stał za dwie kopie" 1391 r., "za Wojtkowym początkiem co Piotrowi rany dał" ('który' tj. Wojtek) 1401 r. P. nieco, nic.
Dzisiejszy język najniesłuszniej stroni od tego wygodnego sposobu mówienia, który koniecznie, szczególniej poezji, wrócić należy zamiast drewnianego który. - Pomijamy złożenia pozorne, jak codzienny, cobądź, cokolwiek, coś, cóż, czegóż; u ludu, co tyle co 'że'; "co mi dasz, com twoje gąski wynalaz"; "pedział mu, coby tego konia nie brał"; co - to, 'czem - tem', zwykle: "co dalej, to gorzej", dziś: "czem dalej".

COFAĆ, cofnąć, zacofany, tak samo w łużyc., czes. coufati, coufnouti, z niem. bawar. zaufen, 'iść wstecz', zurückzaufen, 'nazad odchodzić'.

COKÓŁ, 'podstawa', z włosk. zoccolo (niem. Sockel stąd), z łac. socculus, 'trzewik'.

CÓRA, córka; w nagłosie d odpadło, co Czesi jeszcze piszą, dcera; cerl. dŭszti (czes. dci), drugi przypadek dŭsztere, z pierwotnego +dukti, duktere (kt przechodzi u nas w c), lit. dukte, 2.przyp. dukters, grec. thygater, niem. Tochter, pers. duchtar, ind. duhitar-. Znaczenie pierwotne nieznane; przypuszczano różne, między innemi: 'duża', 'tęga' (?). W innych językach słowiańskich odbiegają postaci znaczniej od naszych: rus. docz, zdrobniałe donia, dońka; u Serbów kci, chci, z tci, dci, drugi przypadek kciere i cieri. Spieszczone: córeczka (bo córka zajęła miejsce córy zupełnie, podobnie jak matka), córunia, córuś. I na Litwie skrócenia, dukra, prus. podukre, ('pasierbica'), obok dukti.

CUCH i czuch, 'zapach', 'węch psa'; cuchnąć, 'śmierdzieć'. Nagłos chwiejny, c i cz, jako od pierwotnego skju-; urobione do

czuć, jak śmiech do śmiać.

CUCHTHAUS, cychthaus u W.Potockiego, 'dom karny', z niem. Zuchthaus.

CUCIĆ, przyprowadzać do +cuci, do 'mysłów', a to od czu-ć, ponieważ przy nagłosowem skj- język waha się między ć a cz.

CUD, dawniej cudo, od czu-ć (jak stado od stać), cudny, cudak, cudacki:'to,co wpada w czucie(słuch)', jak dziw 'to,co wpada w oko'. Pierwiastek skju- (p.czuć), dlatego różnica w nagłosie między cud a czuć, ale cud nie mazurzenie, chociaż Słowacy czud mają (Czesi nie znają tego słowa); rus.czudo; cudowny, cudować.

CUDZIĆ, 'czyścić','ćwiczyć', 'targać (za włosy)', 'bić';"kwasem szwiec cudzi bydlęce łupieże",Potocki, "Turków częstokroć cudził", "cudzić konia"; czes. couditi i ciditi, 'czyścić',od cuda = 'sąd (rugi)', cud,'wstyd' (bez cudu a studu,o'bezwstydnym') cudny, wstydliwy'; może więc nasze cudny, 'piękny', od cudownego odłączyć a tu przydać należy.

CUDZY, w złożeniach:cudzoziemiec, cudzołożyć(tak samo w czeskiem), cudzysłów(zamiast cudzosłów), czes.cizi, rus.czużoj, cerk.czużd',tużd'i sztużd' (bułg.czużd,serb.tudj,słoweń. tuj). Ta odmienność nagłosowa dowodzi, że nagłos brzmiał pierwotnie skjud-; stąd te różnice; i to możnaby więc od pnia skju- (p.czuć) wywodzić:"obce" i "cudem" bywa. Bardzo ciekawe dalsze kombinacje: w cerkiewnem i ruskiem sztud i czud(czudin,inne dżid, bułg.i serb.) 'olbrzyma'znaczy,a wszekalich Finnów Ruś czudzią od lat tysiąca zgórą nazywa, i nasuwa się,z powodu nagłosowego pierwotnego skju-, grecka(nie scytyjska!) nazwa Scytów, skythaj; więc jak Niemiec od 'niemoty', tak Czudź od 'obczyzny'(albo odwrotnie?) przezwane. Jedno z najciekaw-

szych przeddziejowych zagadnień słowiańskich. Imię Scytów (sami zwali się Skolotami)wywodzą najrozmaiciej, od niem.Schütze, 'strzelec', od ich kołpaków,itd.

CUG, 'przeciąg(czasu,miejsca, powietrza)', 'posunięcie(figury)','zaprząg', wszystko z niem. Zug; jest i sądowe cog albo folga, sekwela w 16.wieku; nawet "puszczano cug komu"tj. 'ustępywano mu miejsca'; ludowe i dla 'pociągu kolejowego', i dla 'oddziału wojska(plutonu)', u Czechów mało znane(cuk), u nas powszechne.

CUGIEL, z niem. Zügel(od Zug), 'wodze'; przenośnie: "ująć cugli", lub "puścić cugle"; dawniej krygi w temże znaczeniu,również z niem.

CUKIER, cukrować, cukrownia, cukiernia, cukierek (czes.cukr, cukerek), z niem. Zucker, a to z włos.zuchero, z arab.sukkar; źródło ich pierwotne ind.szarkarą, później sakkhara(stąd grec. sakchar,rus,sachar),bo z Indyj przeszedł cukier do Arabów,a od nich dostał się za czasów pochodów krzyżowych do Europy,gdzie przedtem tylko miodem słodzono.

CUŁA, 'szmata'; "jako cuła, którą baba z cholewy wyzuła", Potocki; por.rus.czułok,'pończocha' (z tureckiego?).

CUMA, 'lina', cumować, odcumować łódź do lub od brzegu,w 16.i 17.wieku, z gwary flisowskiej.

CUPNAĆ, przycupnął, z "mazurskiem" c zamiast cz, jak i w kucnąć zamiast kucznąć; po polsku czępieć (p).

CUŻ, to cuż(fałszywie i przez o pisane, ale dopiero w 16.wieku), 'to znaczy', 'to jest' w 15.wieku ogólne i bez to, ale z to częstsze; i to mazurskie c, zamiast polskiego cz,bo czu jest

spójką potwierdzania, cerk.czu w nynieczum tak samo w staroczes. czusz,cziż,tocziż (dziś zastąpione inną spójką podobnego znaczenia, totiż), rus.czu, wykrzyknik. Toczuż znaczy więc 'toć', dodaje objaśnienie; "aby w tego wierzyli tocuż w Jezusa", "córki Syon cuż dziewki Jerozolimskie"; częste i w biblji, "ona to czuż mężowie"(czytać można to c i cz!), w kazaniu Wszystkich Świętych.

CWAŁ, cwałać i cwałować,wyjątkowo i u nas z cz, o 'wielkim biegu'; "z kłusu na cwał"; od 16.wieku ogólne; pochodzenie?

CWANY, mazowieckie(warszawskie), cwaniak,'sprytny','przebiegły', to samo co rus.czwan, 'zarozumialec', czwanit'sia, 'chełpić się', czwannyj, 'dumny'; pierwotnie 'nadęty'(?), od czban-,p.dzban. "Cwany interes", 'pyszny', 'czwaniąc się odpowie", Korczyński r.1694.

CWELICH (r.1500),z niem.Zwillich, por.drelich, o 'dwu- i trójnitnem płótnie'.

ĆWIEK, ćwięk, oddawna z mylnem o: ćwiok, ćwioczek; czes. cewk i cwok, łuż.cwok i cwieka, z niem. Zweck, 'gwóźdź', 'cel' i (bawars.) zwack.

ĆWIERĆ, dawniej ćwirć, ćwiertnia (w 15.wieku ćwirtnia,"pięć ćwircień)", ćwiartka, ćwiartkowy, ćwiartować i ćwiertować; z +cztwierć, +cztwiartka, p. cztery i czwarty; czes.cztwrt' i cztwrtka, cztwrtiti i czwrtkowati, rus.czetwiert', z czet- przeciw naszemu czt.

ĆWIK, ćwiczyć, oćwiczyć (batem) ćwiczenia(szkolne, wojskowe), "czerwony jak ćwik"; o 'sokole wyprawionym' i o 'karpiu starym' (przeniesione na 'starych doświadczonych'), ale i o 'koguciekapłonie'? Czes.cwik, cwiczitim wszystko to samo znaczy

(oprócz "czerwony jak ćwik"), jest ono u nich jeszcze bardziej w obiegu niż u nas (cwiczba,cwiczenec, cwiczna, cwiczitel),pominąwszy cwikati, cwikadlo, 'obcęgi'; poza nami i Czechami u innych Słowian niema go wcale; jest w niem.zwikken, 'batem świsnąć (kogo)',Zwick, o takie, 'świśnięciu', ogólne zwicken, 'szczypać; z niem. Zwickel, 'wycinek' 'klin', i nasze dawne cwykiel(16.w.) lub ćwikiel.

ĆWIKŁA (pomawiają ją, że do "czerwony jak ćwik" swoją czerwienią się przyłożyla), dziś przeniesiona na inną roślinę, dawniej (r.1472) o 'betha', zwaną też z nie,.Manholtem, a z polska kuczyną i włóczęgą; czes.cwikla, u Bułg.,Serb., Słowieńców cwekla, rus.swiekła, jak w cerk.swekł, z grec. seuklon, dawniej seutlon, łac. sicla, siccula, cicla;"kaluszka albo ćwikła" r.1500.

ĆWIRKAĆ, ćwirk, ćwierkać, ćwiergotać i ćwierkotać(r.1500 ciukać, czy nie cirkać?), o 'głosie ptactwa'; dźwiękonaśladowcze; por.świerszcz i świrkanie; u innych Słowian bez w: crkati.

CYBEBA, 'wielka rozynka'(włos. zibibbo, z arab.zabib),z niem. Zibebe.

CYBUCH, z tur.czubuk; czibuk i czubuk u innych Słowian,więc u nas niby mazowiecka wymowa.

CYC, 'tkanina', z niem.Zitz czes. cic, rus.sitiec, w końcu z bengal.czynt, czysts.Inne, pierwotne, rodzime cyc, cycaszek (16.w.),cycek,cycka, cycać i cuckać('mlaskać ustami', 'ssać'), cycoń, cycuś; tak samo nietylko u wszystkich Słowian: czesk. cec, cicík, cecati, ciclati i cuckati znaczy 'wikłać'),serb. cica, cicam, słowień.cecati i cizati, ale i Niemcy i Romani mają podobne:niem. Zitze z Titte odmieniane i w Pietze,włos. zizza, cizza, zitta i tetta. W r.1472:cyc i cycek; cysiać.

CYFRA, odcyfrować, cyferblat

dziś 'liczba', jak niem. Ziffer (Zifferblatt) lub francus. chiffre, ale jeszcze w 18. wieku znaczyło 'zero', wedle pierwotnego arab. sifr, 'pusty' (tłumaczy ind. śunja, 'pusty' tj. 'zero'), jako to samo słowo.

CYGA, 'bąk', 'wartałka', z mazowieckiem c zamiast cz, serb. cziga, czigra, węg. csiga; u Potockiego: "piły, gałki, cygi" (dla dzieci), "(dama) w opasaniu cyga."

CYGAN, cyganka, cyś, cygański, cyganić, cyganek, 'piecyk'; tłumaczą r. 1500 i klasycznych Myrmidonów: Cygani. Europejskie; u innych Słowian i z k, czes. cikán, cerkiew. ciganin i aciganin wedle greckiej postaci. Wywód słowa niepewny. Cyganerja tłumaczy franc. La Bohème, lat czterdziestych zeszłego wieku; z ocyganić porównaj oszwabić, co starsze; cyś, nazwę 'członka' dawną (16. i 17 w.), piszą wydawcy Kochanowskiego i inni mylnie przez cis; od barwy wzięta.

CYGARKA, 'jagnię' 17 wiek, "puszczą do nich (do owiec) cygarki"; od pastuchów wołoskich, rum. cigoje, o tem samem znaczeniu.

CYGARO; europejskie, z hiszpańskiej nazwy (dla kształtu) 'konika polnego'; cygarnic(zk)a.

CYKAĆ, cyknąć, dźwiękonaśladowcze, i o 'głosie zegara', 'sączyć (się)', 'siusiać'; "po trzewikach cyka", Potocki; wedle słowac. cikati, 'siusiać'; cykawka, 'ssawka'.

*CYKADA i cykata, 'skórka cytryny smażona'; u innych Słowian z u (rus. cukat, czes. sukada); z włos. succada od succo, 'sok'.

CYKORJA, cykuta, cydr, wedle nazw łacińskich cichorium; cicuta; włos. cidro. z łac. grec. sicera. Cykorię zowią u nas od 15. wieku podróżnikiem, wedle niem. Wegweise, Wegwart.

CYMBAŁ. przeniesione dowolnie

jak i w czeskiem, na 'głupstasa' z łac.cymbalum, z grec.kymbalos.

CYMBORY, cymbury,'więzy' tatarskie(arkan z tur.),16.wiek później zapomniane; turec. czenber, 'obręcz'; do nas przez Ruś; serb,czimbar, 'żelazne pręty tkacza'.

CYMBUIEC i cymbulc, w.16., "szaszor, cymbulec, bełt,kijec" r.1607, o'pocisku' z niem. Ziehbolz.

CYMENT, z niem.Zimmt,Zimmet; cynamom (tak w 15.wieku i 1500 r.;rozpodobnione cynamon już w r.1472 i częściej; wedle Czechów nazywają go 1472 r. i częściej skórzyca, skorzice, t.j. 'kora'); z łac.cinamomum, a to z grec.,a to z fenickiego, a to z malajskiego kraju manis, 'słodkie drzewo'.

CYMER, 'kita';"przyłbica o dwu cymerach" w 16.w.;z węg. cimer,a to z franc.cimier, od cime, łac.cyma,'wierzchołek', grec.kyma.

CYMES, 'wybór'nazwa konia bohaterskiego w romansie z 18.w., z węg.cimes, 'utytułowany'.

CYNA, r.1472 cena, i tak stale w 15 wieku, r.1500 cena i ceniany,'cynowy';z niem.Zinn, cin u Serbów.Czechów; cynobr, od 15. w.,z niem.również.

CYNADRA, "nerki';"tyś patrzył cynadry w kuchni",Potocki; z niem.Geschnader, 'wnętrzności'(?).

CYNDELIN, 'kitajka','tafta'; z nią pomieszano rychło nazwę roślinną 'sandał(y)',syndelin i cyndalin w 16.w.z łac.sandali, gdy nazwa 'kitajki'z niem. Zindel(taffet),franc.cendal.

CYNEK, dwojaki: jeden, narzędzie muzyczne, z niem.Zinken, czes.cinek, 'róg'; drugi,'rzut w kostkach,piątka':"zły to cynk kostyrza zjadł",w pieśni z koń-

ca 15.wieku; figura odpowiednia ("drzewa w cynk sadzone")i przenośnie wszelka 'plama',np. u psów; częste u Potockiego;"skąd wyżłowe kondysowi cynki","na białym czarne cynki deku","pstre cynki kondysa nie przerobią w rysia","ma po gębie cynki"(o 'papli'). Z niem.Zink (z łac. quinque, włos.cinque),albo z czes.cink, jak wszelkie nazwy rzutów w kostkach; cynkowane (albo 'cętkowane') futra.

CYNGIEL, z niem. Zűngel, 'języczek' (Zunge).

CYNOZURA, gwiazdozbiór, z łac. tak nazwany, a później(17. wiek) i 'przepowiednia','prognostyk', jeśli pomyślne; z grec. kynos urē, 'psi ogon'.

CYPEL lądu, z niem. Zipfel, zdrobniałego od Zipf, Zopf, 'czub', co w r.1500 cyb (czyb pisane), 'zwój, 'zatyczka.' R. 1564 cyplik, 'nos u konewki'.

CYPRYS, w 15. i 16. wieku cypres, z łac. cypressus z grec. kyparissos. Cypryś było w 17. wieku przezwiskiem piesków modnych damskich, "wyglądając jako cypryś z zarękawia"; por. Cyprian, nazwa psów, u Niemców.

CYRANKA, r. 1472,'kaczka', z mazowieckim c; rus. czirok i czirka, czes. czirek i czirka(od głosu), rus. czir(i)kat' i czilikat', słowień. cziriti, 'ćwierkać', bułg. czurulikam; u nas cyrkać (i w znaczeniu 'ciurkania', 'cieczenia powolnego', 'kapaniny').

CYRK, cyrkowy, cyrkiel, cyrklowy (z niem.Zirkel), z łac. circus i circulus, 'krąg'; "złote cyrki", o włosach w 17. wieku, r.1500 tak samo cyrkiel 'loki'; tu i cyrkuł i cyrkularz.

CYROGRAF i cyrulik od chirografon,'rękopis' i chirurgos,

'rękodzielnik', grec.(wedle wymowy dawnej, i miast ei) przez łac.cirographum i cirurgus; to rozpodobniono u nas, a od nas na całą Ruś(cyriulnik, 'balwierz').

CYT, wykrzyknik nakazujący ciszę, cytnąć; dawniej i jako rzeczownik: "długim cytem wychodzi z pamięci", "cyt okropne świat trzyma", "milczenie, lecz pod onym cytem", Potocki, Gawiński; czes.cit, 'pst.'.

CYTARA i cytra, narzędzie muzyczne, gitara, z łac.cithara (z grec.kithara, wschodniego początku), włos.cetra, niem.Zither franc.guitare.

CYTOWAĆ, z łac.citare; cytacja i cytat, wyrecytować.

CYTRYNA, dawniej (15.i 16. wiek) lemonją nazywana, skąd do dziś nazwa limonady; z łac.citrus; cytrynat już 1472 r.;niem. Zitrone, czes.citron,serb.citrun.

CYTWAR, cytwor, z łac.cythuar, ceduara, zeduar, z arab.zadāwar, dżadwar, zarwar; tak tłumaczą u nas i 'canotum' i 'succarium' ('cukier') od 15.w.

CYWIL, cywilny, cywilizacja, z łac.civilis, od civis,'obywatel'a to pokrewne z słowiańską nazwą rodziny, siemja (p.).

CYZELOWAĆ, mylnie cyzlerować, z franc.ciseler, ciseleur,'rzeźbić(w metalu)', od ciseau,'dłóto'.

CYZIOJAN, 'kalendarz świąt nieruchomych', głównie dni świętych, układany ze skróceniami w łacińskie wiersze pamięciowe; czego w szkole jeszcze w 17. wieku uczono; nazwany od dwu pierwszych słów (cisio, 'obrzezanie', Jan z Januarius),tłumaczony na języki nowe; u nas cyziojan płocki z końca 14.wieku; inne,z 16.i 17.w.,całkiem odmienne.

-CZ, w złożeniach z przyim-

kami, czwarty przypadek pytajnego nijakiego: nacz, ocz, przecz, zacz('na co?' 'o co?' 'dlaczego?' 'za co?'), łac. quid?, grec.ti? (d odpadło z +czid, a miękka półgłoska, dawne krótkie i, zgłuchła). To samo czi - w dalszej odmianie: czso (p.co), dziś czego, czemu, czym, w czem; szósty przypadek (narzędnik) brzmiał pierwotnie może i czy (p.). W ruskiem dodaje się -to: czto? (szto, szczo na Małej Rusi).

-CZ, pierwotne cze, łac.-que, grec.te, służy potwierdzeniu we złożeniach, jak lecz (p.le); acz (p.a), to nabrało znaczenia 'jeśli' dziś coraz mniej używane, już Leopolita zastępuje acz bilblji nieraz przez "jeśli"; psałterz florjański: "acz się nie nawrócicie", puławski: "jedno się nie nawrócicie"; aczli, dawniej częste, dziś wcale nie używane. Por. czu.

CZABAJE, 'kontusze' w 16. wieku.

CZABAN, 'wół podolski' i 'pastuch wołoski', u Reja jeszcze czubani, 'pastuchy', u innych Słowian czoban, z tur. czoban, 'pastuch'; do nas przez Ruś.

CZACZ, p. cacko; r.1500 czacz tłumaczy łaciń.'bravium', 'pretium quod datur cursori', wygrywającemu zawodnikowi, ale u innych Słowian zeszło zupełnie na 'lalki' i 'zabawki dziecinne'; czes.czacz, słowień.czacza, czecza, 'lalka' (ale czacza, serb.ciacia, ciaćko, 'tata', więc to napewne słówka dziecięce pieszczotliwe bez znaczenia; chyba i tamte takie?).

CZAD, czadzić, zaczadzenie, z wokalizacją e, z +kĕd-; z a, p.kaczić; brak pewnych odpowiedników poza Słowiańszczyzną, gdzie to prasłowem; wszędzie czad.

CZAIĆ SIĘ, zaczajony, przyczaić się; prasłowo; cerk.czajati, 'oczekiwać', otczajati, 'rozpaczać' (rus.otczajannyj,

'zrozpaczony'), rus.czaj,spójka niby, 'mniemam' (jak nasze wiem p.), niewzna-czaj, 'niespodzianie',małorus.oczajdusza (od nich do nas), 'łotr'serb. ne czaj wisze, 'nie czekaj więcej', słowień.czaj, 'czekaj'.Pień ten sam co w czas i cza-kać(czekać) (p.);por. ind,czājati, 'obawia, strzeże się', grec.tēros,'strzegący', tēréō, 'uważam','uważający'

CZAIR w 17.w.,czahar,czahor, 'zarośla', 'wiklina', przez małorus.czahar z tur.czajer, 'łąka', z pers.

CZAJ, 'herbata' z rus.;czajnik ogólne; ruskie z tur.czaj, a to z chińsk. czā.

CZAJKA, czeskie czejka, co Ruś (z niem?) czibizem zowie, gdy jej czajka 'mewę' oznacza, ale to niewłaściwie; czy ptak nie nazwany od czajenia się,wydawania głosem swoim tego,co się ukrywa? Inni go od głosu samego więc dźwiękonaśladowczo wywodzą. Czájka, 'łódź' zamiast szajka, tur.szájka, przez Ruś; "nawy, które szaikami zową",w 16 wieku.

CZAKO, 'kaszkiet wojskowy', ogólnie europejska pożyczka z węgier.csákó.

CZAŁ, 'tył', z węg.czał, bo u tego Wargockiego(rok 1609), c. i cymery(p.) ma od Węgrów.

CZAMAR(K)A, pierwotnie 'suknia księża',włos.zimarra, później 'sukmana zapinana pod szyję', franc.chamarre, 'sukmana futrzana', u nas w szamerunku. Te romańskie słowa wywodzą ze Wschodu. U nas nazwa niedawna.

CZAMBUŁ, 'zagon (tatarski)', w czambuł, 'ogółem'; z małorus.,a to z tatar.czapuł, 'zagon'.

CZAMLET, 'kamlot'w 15.i 16. w.,wedle niem.Schamlat, czes. szamlat, obok łac.camelotum, 'sukno z sierści wielbłądziej, koziej', włos.ciambelotto.

CZAPA, czapka, czapeczka,

czapkować, czapnik, jak i czepiec(p.), rodzime, prasłowiańskie, powtarza się w tej lub innej postaci (rus. szapka, szapował) u wszystkich Słowian.

CZAPLA, tak samo u wszystkich Słowian (rus. capla z narzeczy "mazurzących", północnych); jedynie u Czechów czap, 'bocian'. Stąd nasze nazwy Czapelski i Czapski (a więc nie Hutten-Czapski, tylko Reiher-Czapski w poprawnem tłumaczeniu). Ptak nazwany od czego? Jest czapić, przyczapić, co może z capaniem, capnięciem(p.) w parze chodzi? I u nas czapinos dla 'geranium' r. 1472 l.

CZAPRAK, ogólno europejskie, z tur. czaprak, franc. niem. Schabracke, 'nakrycie siodła'.

CZAR, czarować, czarownik, czarodziej, rozczarowany; prasłowo; tak samo zawsze i u wszystkich Słowian, czaroděj już cerk. w 9. wieku. Czesi jedyni ocalili pierwotne słowo, czára, 'linja', czarati i czarziti, 'kreślić, bo kreślenie było od "czarzenia" nieodłączne: kreślono (pociągano linje) nad człowiekiem przy zamawianiu. Lit. keras, 'czar', kerěti, 'oczarować (urzec, słowem czy wzrokiem, uszkodzić)', awest. czārā-, 'środek', ind. krnoti i karoti, 'działa', krtja- i kartra-, 'czary' (a dalej i lit. kurti, 'budować' t.j. 'działać' prus. kurke, 'bożek urodzajów', słowiań. kŭrczbj, 'kowal'?).

CZARA, czarka, czareczka, tylko polskie i ruskie, u nas niedawne, widocznie z Rusi wyszło, a tam dostało się ze Wschodu, tur. czara, 'misa'.

CZARNY, czerń (u zębów) "koń nadjadszy czerni"), czarniawy, oczernić (z +oczyrznić), czarnoksiężnik, czarnobrewa i inne złożenia; 2. stopień: czyrńszy, dawniej przyczyrń, 'nieco czarny', czyr-

nidło, czyrnice(dziś czernidło, czernice), czyrniec i czerniec w 15.i16.wieku nazwy roślin czerniących, czernobyl i nazwą 'bylicy'; już w 15.w. nazwy wszelakich roślin: czarnocha,czarnucha, czarnuszka, czarnogłów. Prasłowo; czeskie czerný, z dawnego czrný, serb.crn, rus. czornyj, czerń, 'tłuszcza', cerk.czrn, czrniło ('atrament') czrnorizic, czerniec,('mnich', w przeciwieństwie do kleru 'białego' t.j.świeckiego); czeskie czernokniżnik, z niem.Schwarzkűnstler, a przez nas i na Ruś. Prasłow.; czirn, z czirsn, prusk. kirnas, "czarny' i w nazwach rzek, Kirsna, 'Czarna', indyj.krszna-, 'czarny'.

CZART, czarci, czartopłoch, ('eryngium'r.1472, dla kolących liści? ale druga nazwa, dziewięśsił, wskazuje czary, siły?- mikołajki, jak urbanek, bez większego znaczenia);Czartoryja jednak, ludowe rozpodobnione Czantoryja(!!),nie od czartów, jakby wedle Bogoryja wnosić wolno, lecz od kretów przezwana. Prasłowo; czes.czert, dawniej czrt, rus.czort, serb. crtiti, 'zaklinać' i 'przeklinać'. Może toż co czarodziej, czarownik, 'co czary robi,wcina', (lit.kirtu, 'rąbię'), bo wszelkie czary za biesowstwo uchodziły; wprost do lit. kerēti, 'czarować' z przyrostkiem -t?

CZAS, czasem, czasowo, wywczasy, czasownik ('słowo'), czasosłów (ruskie, 'horarium', 'brewiarz'); to jedynie uprawnione a ustąpiło mylnemu e: w czesie, zamiast w czasie, wcześny, doczesny. Prasłowo; tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian (tylko u Rusi czas, 'godzina', a czasy, 'godzinnik' tj. 'zegar'). Od tegoż pnia, co i czaić i czakać; tak samo w pruskiem kismas (z +kēsmas), 'czas'.

CZASZA, czaszka (z głów - cza-

szek zabitych wrogów pijano chętnie, wcielając niby ich siły), czaszułka (i z niejakim rozpodobnieniem czasułka 1472 r, czasoły), t.j.'czaszka żołędziowa'(16.w.); podczaszy z podczasze(tylko cześnik tu nie należy!). Prasłowo; tak i w tem znaczeniu powszechnie; brak dalszych odpowiedników, bo pruskie kiosi, 'czasza', od nas przyszło; czes.czísze dziś, czísznik, dawniej czasze, czasznik (czego u nas dla cześnika nigdy nie było, bo on od czci nazwany, nie od czaszy.).

CZATA, czatować, czatownik, 'podjazd', 'zagon','straż', 'stróżować',z węg.csata, 'bitwa', 'tłum', a to z słowiań. czeta, 'drużyna', cerk. sczetati sę, 'połączyć się' serb.bułg. çzeta, 'oddział'na Rusi czeta, 'para'("on mnie nie czeta"); to prasłowo zapomnieliśmy (czy stąd nazwa Czechów, zgrubiałe na -ch? - drużyny czeskie już w 9.wieku dawały się zaciągać). Dla tego wcale nie pierwotnego znaczenia ('pary'), nie należy naszego (mazurskiego) cet,rus. czot, o 'parze',tu wciągać.

CZAUSZ, lub czaus, z tur., a to z pers.czawusz,czausz, o 'kurjerach', 'lokajach','poborcach sułtańskich'.

CZĄBR (w 16.wieku z mazurska i cambr), 'satureia', z rodzaju roślin wonnych, tymianku i macierzanki, więc od pnia kem, skem (p.ciemierżyca), z przyrostkiem -r(b wsunięto mimowoli, por.Imbramowice od Emmerana; albo też pień kem o b rozszerzono). Ocalało sk- w ruskich tej rośliny nazwach, szczebreć i szczabryk; obok ę (forma pierwotna czębr) pojawia się u w bułg.,serbskiem (czubar),czeskiem (czubr,czibr, obok czabr). O pożyczkach międzysłowiańskich (bułg.z serbskiego!),albo z grec. (i łac.) thymbros, timbra, nie ma i mowy.

-CZĄC, nie używane bez złożeń, jest dwojakie: spocząć. odpocząć, i spocznąć, odpocznąć, częstotliwe spoczywać, odpoczy-

wać, co z koić, pokój w bezpośrednim związku; częstotliwe (por. wypoczywać) i wypoczynek, spoczynek dowodzą, że czasownik brzmiał odpoczynąć, odpoczynę itd., i psałterze i biblja znają tylko tę odmianę: otpoczynął jest, otpocznienie, "da tobie otpoczynąć", otpoczynienie; to skrócono: odpocznę, a taka postać wywołała zamieszanie z zupełnie odmiennem poczne, począć, p. następne. nie mamy wcale pierwotnego czasownika, cerk. pocziti, poczija, p. pokój, słowień. pocziti, poczijem, łac. quies, 'pokój', prus. skīt.

-CZĄĆ, drugie, również jako niezłożone w językach słowiańskich już nie istnieje, zato w złożeniach: naczać, naczne, zacząć, począć, wszcząć, i w częstotliwych: naczynać, zaczynać, poczynać, wszczynać; od poczęcie (Niepokalane Poczęcie) początek, podobnie zaczątek, początkowy. Pień czen-, czěn- (z miękką półgłoską), od ken-; z samogłoską o: kon-, p. koniec i konać. W ken- odpadło s- nagłosowe, lit. skin-ti, 'zrywać' (gałęzie, owoce), ale to zachowało się u nas w częstotliwem -szczyniać, "wyszczyniać zęby", itp., "rogi przez siano się wyszczyniły", Ezop; bez s- niem. be-ginnen, 'za-czynać', łac. re-cens, 'nowy', toż co grec. kainos, 'nowy', 'młody' (p. czędo, cędo, szczątek, to zbiorowe do tych ken-, 'młodych'), ind. kanīna i kanā-, 'młody', 'młod. ', 'dziewdzyna', awest. kainī-.

CZCHAĆ, 'zmykać'.

CZCIĆ, p. cześć; ćciwiarski znaczy dziś to samo co w 17. wieku niećciwiarski: "w twojem wojsku sami wydziercy, nieczciwiarscy", Piekarski, gdy dziś ściwiara przezwiskiem u ludu.

CZCZY, czczość, naczczo, czczyć, czczenie (morskie, o 'chorobie'), z tszczy, tszczość, po zgłuchnięciu półgłoski; rus. toszczyj, 'próżny', cerk. tŭszt', słowień. teszcz, na teszcze, 'naczczo', serb. taszt, na szte srca, czes.

teszt', tsztitroba,'czczy żołądek (wątroba)', cztice, nasze czczyca, z tszczice, rus. szczedusznyj, tszczeta, 'próżność', tszczetno, 'naprożno', na tószczak, 'naczczo'; lit. tuszczias, 'próżny', ind. tucczja, 'próżny', 'daremny', awest. taoszajeiti, 'wypuszcza'. Pisane jeszcze czasem przez t, np. tszczyca w psałterzu.

CZECH, (czeski na Śląsku, 'grosz'), nazwa środkowego plemienia z Pragą, później na cały kraj przeniesiona; zgrubiałe, jak Moch, Stach, więc można je od byle czego urabiać, bo mógł się wódz klanu Czech (jak Stach, np. od Czestmir, Czesław) nazywać, a drużyna przybierała jego imię (Czesi są sługi Czecha) - albo to imię nie osobowe, lecz plemienne, np. od czeta, 'drużyna'. Wobec tylu możliwości wybór niepodobny.

CZECHEŁ, czechło, 'prześcieradło' i 'koszula śmiertelna', jak w czeskiem; na Rusi ozechoł, czechła, 'futerał', u Bułgarów czechül, 'trzewik kobiecy'. Prus. kekulis, z pol. czechła, znakomicie odpruszczone, por. wyżej kiosi z czasza. Dalszy wywód nieznany, jeśli nie od czechrania, 'rwania', bo nazwy szat ze rwaniem, drapaniem, darciem stale się łączą; przyrostek byłby -uł.

CZECZOTKA, nazwa ptaszka i 'kij z czeczotki, brzozy', a jest i czeozuga, wielka ryba rzeczna; nazwa ptaszka może dźwiękonaśladowcza, bo taka sama u wszystkich Słowian (a jest np. i słowień. czeket, czekati, o 'ćwierkaniu') i Litwy, kekutis i kikilis, 'czeczotka'. Ale tamte obie? Od ryby jesiotrowatej i nazwa 'szabli'.

CZEKAĆ, do 16. w. i czakać, poczkaj, skrócone z poczekaj już od 16. w., na poczekaniu, poczekalnia; czekanka i czakanka,

czekana od roku 1472 'podróż-nik', 'cichorium', czekadlnik, 'polygonum' r.1472. Od rzeczownika czáka, czeskie, 'nadzieja' urobionego przyrostkiem -k (jak znak od znać) od czajati(p. czaić), 'oczekiwać'. U wszystkich niemal Słowian z obu postaciami: czakati(zwykle starsze) i czekati; poczkati i u Czechów skrócone jak u nas.

CZEKAN i czakan, 'obuch', 'kilof', i(najmłodsze w użyciu) 'narzędzie muzyczne, rodzaj fletu w lasce'; ogólne u Słowian; a czasami przeważa; z węg.csákány, a to z tur.czakan (od czakmak, 'bić, tłoczyć').

CZEKCZERY, czekmen zapomniane nazwy dawnego ubrania; pierwsze, to 'spodnie', tur. czakszer, czachczyr, z perskiego; drugie, to 'płaszcz', tur. czekmen (z pokrewnego sŭkmăn, suchman u Czuwaszów, ruska i nasza sukmana).

CZELADŹ, czeladka, czeladnik; rzeczownik zbiorowy, bo przyrostki z -d- (o rozmaitej samogłosce przed d) zbiorowości służą, por. sta-do, czę-do (p. szczątek), gawiedź, gromada. Więc zbiór ÷czeli czy ÷czela, tego samego początku co w czełwiek (p. człowiek), lit.kel-tis, 'pokolenie' celtycka nazwa 'klanu'. Czeladź oznaczała 'familję (z niewolnikami)'; w 14.i 15.wieku słowo bardzo znaczne, wcześnie zeszczuplało; w psałterzu:"prokna (proknia w puław mylne) czeladź ludzka" 'wszystkie pokolenia ludu'; w biblji: "syn macierze czeladnej" ("gospodyniej", Leopolita, ale i u niego:"ociec czeladny", t.j. 'gospodarz'), "wiele z książąt czeladnych"(t.j.'rodów'), "w pokoleniu czeladnem" ("po narodziech i familiach", Leopolita), "toć są czeladnice"("familje", Leopolita), "k czeladzi" ("do rodziny", L.), "ma czeladź pije" ("moi robotnicy", L.); czeladnikowie znaczy tylko 'familje'.

W 15.wieku czeladzin i czeledník, 'należący do familji pańskiej' (słudzy, nie krewni.) - U wszystkich Słowian to, i w tem samem znaczeniu; cerk.czelad'; tu i owdzie przybiera znowu ogólniejsze znaczenie, 'ludzi, człowieka'.

CZELNY, bezczelny, p.czoło.

CZELUŚĆ, 'szczęka'/gęba',komin', 'jama'; to samo i w temże znaczeniu u innych Słowian, ale pierwotne znaczenie wyłącznie o 'ustach','gębie','paszczęce',ponieważ słowo urobione od czoła, z przyrostkiem -just', tak samo np.jak od skrzeli,krzeli, serb.kreluszt;na 'czeluści piekielne' dopiero od 'otworu ust'przeniesione;"w czeluściach żołądka" r. 1535.

CZEPIĆ, czepiać się kogo, zaczepiać, zaczepka, uczepić się przyczepny; na Rusi to samo, ale z c, priciepit'sia, ciepkij ('czepny'),cieplat' sia, 'zaczepiać', uciepka,'zaczepka', ciep (w dawnym języku czep'), 'łańcuch',ciepoczka,'łańcuszek' (na Małej Rusi przeważają znacznie postaci z cz-,czipkij,'czepny', przyczipyty);wymiana tego cz- i c- dowodzi, że w nagłosie było sk-, por.cep i szczepać.

CZEPIEC, czepek, czypek(é), czepić, oczepiny (gdy pannę młodą oczepiają); tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; rus. czepiec, serb.czepac,czes. czepec; czepiec w biblji, czapkę, Leopolita - oba słowa jedno ale o wokalizacji odmiennej.

CZEREDA, czerep, czereśnia, czerewo, ruskie brzmienia, zamiast trzoda, trzop, trześnia, trzewo; p. pod trz-.

CZEREMCHA, dziś w tem ruskiem pełnogłośnem brzmieniu z ich ere zamiast naszego rze (jak ich oro, oło, zamiast naszego ro ło; serebro, 'srebro'; gołowa,'głowa') zamiast polskiego trzemcha, por. nazwy Trzemeszno,Trzemeski, których trz- od 15.w., dawniejsze czrz- zastąpiło,znane w 10.-12.

wieku (Sciremusine). Z tą nazwą łączy się nazwa innej rośliny, 'allium ursum', dla silnej woni obu. Trzemcha (por. krótsze trzemno w nazwach miejscowych) poszło z +kermūcha, lit.kermusze, 'allium'; obok niej było +sermūcha, z odmianą k-s (jak g-z), lit.szermukszne, 'kalina', a od tego serm- pochodzi nazwa Śrzemu (przestawką brzmień, stałą w polszczyźnie) wielkopolskiego, równobrzmiącego (przypadkowo?) z sławnem dunajskiem Sirmium starożytnych, co dało "seremskie wino" Kochanowskiego.

CZERHA, czerga, 'szereg', czerhą, 'koleją'r.1697, ruskie, a to z tur.czerge, 'kolej'.

CZERPAĆ, czerpak, czerpaczek, zaczerpnąć, dawniej czyrpać, naczyrpnąć, naczyrpnę, biblja. Prasłowo; cerk.czrpą i czrplą ('czerpię'); bezokolicznik pierwotny naczrěti z +na-czerpti (p musi wypaść) był i u nas, naczrzeć, jak umrzeć, więc do tego imiesłów "naczarli wody" (jak umarli; "nabrali",Leopolita), a jak do umrzeć umirać,podobnie do naczrzeć naczyrać; "wody naczyrali" ("czerpać",Leopolita). Tak samo u Czechów, gdzie podobne nowotwory, czru, naczierati, obok czerpu, czerpati; u innych Słowian bez tych nowotworów, chyba małorus. czerpsty, a białorus.czeru; rus.czerpat', czerpaju, u Serbów crpem, crpsti (z stałym u nich przechodem czr- w cr- przed spółgłoskami); u Łużyczan porczjeć, poczrieju. Co do postaci zgadza się z naszem czerp- (to jest +kirp-) najzupełniej lit.kirpti, kerpu, ale odbiega co do znaczenia, bo znaczy 'strzygę', jak łac.carpo, 'obrywam', grec. karpos, 'owoc', niem.Herbst ('gdy owoce zbierają'), ind. krpānī-, 'nożyce'; odmiana znaczeniowa wyłącznie słowiańska. W psałterzu czyrpać, ale w biblji i czyrzpać.

CZERSTWY, czyrstwy, 'krzepki', 'twardy', 'nieświeży' (o chlebie);

prasłowo;to samo i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; na Rusi o 'twardości', czorstwyj ('nieczuły', z przestawką czwiorstyj, podobnie twieriezyj z trzeźwy), u Bułgarów cz(e)wrŭst, i o 'prędkim','raźnym'; u Serbów czwrst, i o 'mięsistym'; czes.cz(e)rstwý, o 'raźnym'; przyrostek -tw,pień kŭrt; czy = niem.hart, grec. karteros i krateros, 'silny' kratos, 'siła'(arysto-kracja), czy prus.korto,'opłot', łac. crātis, 'plecionka'?

CZERW, 'robak'; 'płód pszczeli'; dawniej czyrzw, czyrw; czyrwctoczyna, czerwotocz, 'toczenie drzewa przez robaka'. Od czerwu, w Polsce czyrwcem, czerwcem zwanego, t.j.od 'porphyrophora polonica', i od jego barwiku poszła we wszystkich językach słowiańskich nazwa czerwieni i barwienia na czerwono: cerk.czrweń, bułgar.czrwilo, 'szminka'; czerwony, pierwotnie czyrzwiony, imiesłów od czyrzwić,'krasić na czerwono'; więc już pierwotni Słowianie na prarodzinie zajmywali się zbieraniem tej"koszenili" domowej,żyjącej na korzonkach ' scleranthusa', również czyrwcem przezywanego; korzenie wytrząsano na płachty, a poczwarki suszono; wywożono je szczególniej na Wschód i dochód bywał z tego znaczny; amerykańska koszenila, jako silniej barwiąca, zastąpiła czerwiec polski już od 16.wieku. Stąd i nazwa miesiąca czyrwca, czerwca (u Czechów czerwen; czerwenec, 'lipiec'); wedle innych miesiąc czerwiec nazwany tak, że się w tej porze lęgnie czerw pszczół, a pszczelarstwo było jedną z najważniejszych gałęzi gospodarstwa słowiańskiego. Spór rozstrzygnie, kto ustali porę zbierania czerwca, właśnie na Mazowszu obfitego. - Obok czyrzw, istniał z innym przyrostkiem -czyrzm, o tem samem znaczeniu; od niego przymiotnik cerk.czrmĭn, 'czerwony';czrmnowati, 'czerwienić'; u nas tylko

w nazwach miejscowych (Czyrmin i i.) i w nazwie botanicznej czermienia. Pierwotne znaczenie czerwu i czermu było tylko 'robak'; lit.kirmis nic innego ale już ind.krmis obok 'robaka', 'czerwiec' oznacza i od Indów dostał się jako kirmiz do Arabów, a od nich rozszedł się na Wschodzie(tur.kyrmyzy) i Zachodzie(włos. chermisi i carmesino x), i doszedł do nas jako karmazyn, 'materia jedwabna czerwono czerwcem polskim farbowana', 'szkarłat'. Koloru tego na żupanach używała tylko rodowa szlachta. więc:" jakem karmazyn". Alkiermes (z arabskim rodzajnikiem) nazywano jeszcze w 18.wieku i 'syrop-wódkę', którą cucono omdlałych. Dawną 'maść w kartach', czerwień, zastąpiły kiery francuskie. Częste w nazwach miejscowych: Czerwieńsk mazowiecki a od grodów czerwieńskich, które Włodzimierz W.na Lachach zdobył, cała przyległa Ruś Czerwona nazwę otrzymała. Kolor czerwony był narodowy.Czerw 'robak', utrzymał się w przymiotniku czer(w)liwy, 'robaczliwy':"czerliwe ze spodku", Potocki; w biblji czyrzw("robak", Leopolita),w psałterzu czyrw i czyrzwiom, zawsze czyrzwiony i czyrwiony(bo zmiękczenia się jeszcze nie wyraża), ale w biblji już czyrwony, nie czyrwiony, bo nigdy inaczej nie pisane; z czyrwieńca("z karmazynu",Leopolita).

x) carminio;franc.cramoisi i carmin)

CZESAĆ, czeszę i czochrać((czuchrać się, obok czochać) wymieniały samogłoski; brzmiały dawniej czosać i czechrać; czosać wedle czeszę e przybrało w czechrać ustąpiło e przed o, jak w macecha, ćwiek. Wszystko prasłowa; z wokalizacją o,p.pkosa; to samo i w temże znaczeniu powszechnie;cerk. czesati, czeszą; czechrać jest tylko dalszem urobieniem od czes-, a raczej od zgrubiałego czech-serb.czechati,'zrywać'. ocze(ch)nuti,'oderwać') przyrostkiem -r;"który wełnę bija

albo czechrze", "wełnę czechrać" stale; czochać i czochrać się, o bydle, 'ocierać się'. Tu i pacześ (o 'wyczeskach'). Lit. kasti i kasyti, 'kopać' i 'drapać' (kasa, 'kosa', pożyczka od Rusi), grec. ksēō, 'gładzę' ksainō, 'czeszę', keskeon (zdwojone), 'pacześ'.

CZEŚĆ, czci, 'honor', czcić, czciciel, od pnia czet (z ruchomem e, czasownik dawny czte, 'poważam'). przyrostkiem t' (ć) urobione. Od cześć przymiotnik czestny, czesny, stąd czes(t)ne, 'honorarjum' (dawniej 'opłata sądowa', 'pamiętne sędziego'); czestność w psałterzach; czestnik, cześnik, 'urzędnik' (dygnitarz, stale w 15. wieku, ogólne; przez nieporozumienie rychło do czaszy odniesione i pocillatorem tłumaczone, który tylko czasznikiem brzmieć winien, por. posczaszy); wreszcie czasownik drugi: czestować, a ze wtórną nosówką, jak nieraz przed syczącemi, częstować (Częstochowa wykazuje ją już od 15. wieku, od imienia własnego Czestoch); cześć znaczono i ucztą, obiadem, więc w 16. wieku proszono "na cześć", t.j. 'na obiad', stąd znaczenie częstowania (poczęstunku). Jak podwójny czasownik (czcić i czestować), jest i podwójny przymiotnik, czes(t)ny i czsny, z czego: cny, cnota, cnotliwy, cność (w psałterzu i biblji jeszcze stale przez czs- pisane). Obok cześć był i inny rzeczownik (do czte) czta, w złożeniach: poczta ('ofiara'; dar, którym czcił chłop pana, gdy go o co prosił), niby 'pokłon' innych Słowian, i uczta ('biesiada', por. cześć w temże znaczeniu), a z tych poszły czasowniki: poczcić, uczcić; przymiotniki: poczciwy (pisany w 16. i 17. w. potściwy, podciwy), i uczciwy, a z przyrostkiem -liwy, obok -iwy, poczliwy, uczliwy. (niegdyś ogólne, później mazowieckie; wyszydzano ich "pocliwe paniątecka" i "ucliwe" już w 17. wieku). Czostka u Skargi zamiast czestka, jak wioska zam. wieska, skoro -ie- półgłoskowe nie przechodzi w -io-.

CZEŻUJA, czeszuja, 'łuska', od czesać; rus. czeszuja.

CZĘPIEĆ, czupieć, o 'przycupnięciu' (cup-mazowieckie, zamiast czup-); z wokalizacją o patrz kępa, kąpać. Prasłowo; słowień. czepēti, 'czupieć', czesk. narzeczowe czapieti, małorus. czepity, jakby bez nosówki, od czep-, por. Czepiel; "na czępku".

CZĘSTY, często gęsto (brak częszczy, ruś. czaszcza, do gąszczu, rus. guszczy), częstokół, 'palisada'; jak od biały - biel, tak od częsty-: część, częściowy, cząstka, uczęszczać; sczęście, sczęsny, niesczęśliwy (wszystko pisane w 15. i 16. w. nieraz stale przez samo e, cośmy do dziś zachowali w uczestniku, uczestniczyć, zamiast jedynie poprawnego uczęstnika, uczęstniczyć); "poszczęściło mu się". Prasłowa; tak samo u innych; cerk. częst, częst', uczęstije, rus. sczastje, sczastliwyj, szczęśliwy', czesk. czastý, czast (dawniej cziest'), sztiesti, sztiastný, 'sczęsny' (piszemy szczęście, chociaż samo s jest przyimkiem; s-częście znaczy 'udział w czemś'), Częsty; lit. kimsztas, 'zapchany', od kimszti, kemszu, 'zapycham', kamsza, 'ścisk (ludzi)', do pnia kom-, z skom- (p.).

CZKAĆ, czknąć, czkawka, patrz szczkać.

CZŁAPAĆ, człapak, p. szłapać, szłapak.

CZŁON, człone k, członkować; prasłowo; cerk. człan, obok czlěn, czes. czlen obok czlanek i czlének; pierwotnie "keł-n, "czełn, "czołn, z czego czlěn i człon, człan prawidłowo; p. kolano.

CZŁONKI I CZĘŚCI CIAŁA. Imiennictwo "anatomiczne" aryjskie było bardzo obfite; strzelec i pasterz rozbierali zwierzynę, a w ofiarach ludzkich, spożywaniu wrogów (np. ich serca, aby wcielić w siebie ich siłę), doznano tożsamości członków i wnętrznoś-

ci; tylko do żołądka Arjowie
nie dotarli. Imiennictwo wyszło
od zwierząt, więc nie rozróżnia
np.palców u ręki od palców u
nogi; nietylko ramiona, serce,
nogi, język, zęby, oko ucho,
nos itd.,ale śledziona,wątroba
i i. mają już nazwy aryjskie,
chociaż postaci tych samych nazw
bywają nieraz bardzo odmienne.
Brak jednak nazwy aryjskiej dla
ręki, palców i i.;dopiero lit-
wo-słowiańska doba wyrobiła naz-
wy dla nich, jak i dla innych
części ciała, p.dłoń,łokieć,
pięta, rzyć itd. Do tego pier-
wotnego bogactwa później już
mało co przybyło; najwięcej chy-
ba przy oznaczaniu palców,gdzie
jednak już każdy język z włas-
nych zasobów sam czerpał; u nas
np. nazwy: świerzbień i drapi-
rzyt, albo usznik i dłubiuch,
wierzeń; najciekawsza z nich
nazwa małego palca, u nas tyl-
ko narzeczowa i z Rusi przyję-
ta, mizynny, cerk.mieziníc oz-
nacza 'dziecko najmłodsze', lit.
mažas, 'mały'; czes.mezenec.
Nieraz zgadzają się nazwy człon-
ków i topograficznie, p.grąd i
i.,głowy lub kolana a pagórka,itp.

CZŁOWIEK, człek(ściągnięte),
człowieczy, człowieczeństwo; od
16.w.bez liczby mnogiej, ale w
14.i 15.wieku "dwadzieście czło-
wieków". Pierwotne +czołwiek
(przestawione już w prasłowiań-
skiem, więc w jakim 4. czy 5.
wieku, w człowiek, jak kłobuk,
p.),z + czełwiek, a to z +keł-
wiek; ruska forma czełowiek ze
wsuniętem e mylna. Słowo złożo-
ne; czeł- powtarza się w czeladź
(p.),więc całość oznacza 'należą-
cego do czeladzi'; istotnie daw-
niej tak mówiono:"żałował na
Ociesławowego człowieka","W.
ręczył Iwanowi swego człowieka";
lecz -wiek nie może być lit.
waikas, 'dziecko'(człowiek niby
'dziecko' czy 'sługa',bo te dwa
pojęcia stale spływały, 'czelad-
ny' familji, ,członek czeladzi')
skoro nie ma u Słowian śladu

podobnego znaczenia; słow.wiek znaczy tylko 'siłę' (=lit.waikas, prus.waiks, jeszcze 'sługa', pachoł'), więc i w tem złożeniu, wyłącznie słowiańskiem, to samo znaczy: 'siła czeladna'. Gdy z konieczną przestawką (człowiek z +czołwiek, a to z +czełwiek, bo już w prasłowiańskiem e w podobnem otoczeniu w o przechodzi, por.człon, żłób, z czełn-, zełb-) związek z czeladzią się zerwał, mogło tem łatwiej uogólnić się znaczenie złożenia.

CZMIEL, pisane i trzmiel, a odmieniane i w przmiel, z pierwotnego sczmiel, używanego jeszcze w 16.wieku, np. u Biernata Lubelczyka; owady (sierszeń, bąk) i rośliny, głównie 'melampyrum' (z żółtym i fioletowym kwiatem, dlatego zwane też noc i dzień,) pisano w 15.i 16.w. szczmielina, szczmiel, szczmil, przmil (dla owadu 'bombus': szczmiel, przmiel 1472 r.pczmiel); i 'asplenium' nazywają (wyjątkowo) sczmielką (dla dwubarwności listków?). Pierwotnie przysługiwała nazwa 'bąkowi', od beczenia, pieńskom-, niem.Hummel z humbal, hummen, summen, 'beczeć' litew. kaminē i kamanē, 'pczoły dzikie', prus.kamus, 'bąk'; ale od dwubarwności bąka (czarnożółte pasy- przeniesiono jego nazwę na dwubarwne rośliny, a w końcu i na krzewinę. Sczmiel jako 'melampyrum' tłumaczy tylko średniowieczne tej rośliny nazwy łacińskie (fucus, fusarius, vesparia, scabro- nie scabo, Rostafiński, II, 303), więc dla polszczyzny niczego nie dowodzi, jako przeniesione z łaciny.

CZMYR lub czmer, p.szmer; czmucić. czes.czmouditi, czmud, o 'dymie', 'dymieniu', a czmychnąć, czmychać, również z szm-? serb.cmoliti lulu, 'czmucić', cmolja, 'człowiek bez energii'.

CZOBOTY, 'buty', ruskie, u Klonowica r.1600; ruskie ma być pożyczką turecką, ale kazań.

czabata patrzy mi raczej na pożyczkę z ruskiego,niż odwrotnie.

CZOCHAĆ, czochrać, p.czesać.

CZOKOLADA, czekolada (skąd e?),franc.chocolat, włos.ciocolata (d mamy z niemChokolade) z meksyk.czoko, 'kakao', i latl woda'.

CZOŁDAR, 'czaprag', z 17. wieku;wschodnie; węgier. csóltár,turec.czuldar.

CZOŁGAĆ, w 15.w.czołkać się, czołgiem, czołganiec, czołgatny i czołgotny',wyłącznie polskie.

CZÓŁNO, dawniej czołn, i tak u wszystkich Słowian bez wyjątku (rus.czołn i czełnok, czes.czlun i czlunek, łuż.coln. od +kił z przyrostkiem -n, na Litwie -m, kełmas,'pień drzewny' (bo z niego czołn powstawa wał), z skel-,niem.dawne skalm 'okręt'.

CZOŁO, czółko; czołowy, na czele, dziś tylko w znaczeniu przenośnem (ale "guz na czole)", naczelnik; czelny, bezczelny, bezczelność; czołem (bić,czołobitnia do nas dopiero od Rusi przyszła, w 17.w.,przedtem czołem nikt u nas nie bił, ale w 17.w. już się tak ogólnie witano: czołem.).P.czeluść.Prasłowo; czelo u wszystkich Słowian, łuż. czoło i coło. Nazwane od wyniesienia, lit. kel-ti, 'podnosić', kałnas,'pagórek'kilti, 'wstać' (stąd nazwy dla 'pokolenia',p. czeladź, i ,łodzi',p.czółno; lit.kilmē i kiltis, 'pokolenie', kełta(s) i kełtuwas, 'prom'); lac.cello (excello, stąd ekscelencja), 'wystaję', celsus, 'wysoki', collis, 'pagórek'(lit. kałnas, kałwa, 'wzgórek'), columen i culmen, 'wierzchołek' (stąd kolumny, kolumnada), grec. kolōnos, 'pagórek', niem.nord. holmr, 'wyspa', starosas. holm, 'pagórek' (skąd mylnie nasze Chełm wywodzą).

CZOP, czopek, czopowe; od nas na Ruś całą, do nas z niem. Za-

pfe(n); Czesi mają czep.

CZOSNEK, czosnku (z tego: czosku i czostku; czostkiem,o czostku pisze już Potocki); pierwotne czesn tylko na Połu- dniu, zdrobniałe czesnŭk na Rusi i Zachodzie, cerkiew.póź- ne czesnowitŭk. Nazwany od ko- rzenia, łupiącego się w pazury, od czosania (a od tego czos- nek, 'ostrokół', "miasto czosn- kiem z palów warowne", "czosnki albo rogatki"), jak niem. Knob(lauch) od klieben, 'łupa- nia'.

CZTERY, dawniej męskie czty- rze, cztyrzej (jak trzej,dwaj); żeńskie i nijakie cztyrzy; już w biblji e zamiast y: czternaś- cie i czterdzieści częste, obok cztyrnaćcie i cztyrdzieści; czwarty, z cztwarty (jeszcze w 16.w.),i czwiarty (prawidłowe, jak ziarno obok zarno,dziarski obok darski), to szczególniej w wielkopolskich zabytkach; ćwierć, z ćwirć, a to z +czćwirć; czworo, a nie czwioro (por.pięcioro),z cztworo; czwo- raki, "na czworakach";czterna- sty, zamiast czwarty na ście. Tak samo we wszystkich zachod- nio-słowiańskich językach bez wyjątku, od czeskiego do załab- skiego, gdy południowe(oprócz słowieńskiego) i wschodnie mają czetyre, czetwero, czetwrty,jak litew. keturi, 'cztery', ketweri, 'czworo', i ketwirtas, 'czwarty', ind.czatwaras, grec.tessares,te- tartos, łac.quattuor,quartus, niem.vier (z fidwor),vierter. Od czwartego urobiono nazwę cz(t)wartku (cerk.czetwrtŭk, rus.czetwerg),i czwartaków; od ćwierci: ćwiertnia i ćwiartka (której ia więc mylne i nie na równi z ia od czwiarty.) Obok cztery pojawia się od końca 15.w. i sztery, jak w słowień.i łuż. sztyri, lecz to "ułatwienie" nie utrwaliło się w pisemnictwie, chociaż się tak wymawia. Z łac. quartus: kwarta, kwarciany, kwar- tana ('febra co cztery dni'); kwatembry ('suchędnie') z quat- tuor tempora; kwader (kwadrować) od 'rzutu kostek'.

CZU, spójka, podobnego pocho-

dzenia co cz,służy potwierdzeniu, mianowicie w złożeniu toczu, ,to jest,, nierównie rzadziej i samo czu; obok to czu: toczuż, toszusz; pisano je od 16.w.mylnie przez: to coż, z czem żadnego nie ma związku; por.nynie-czu cerkiewne, nyńcze, nyńcza, ruskie (,teraz właśnie,) tak samo w staroczeskiem: toczuž (obok totiž).

CZUB, czubek,czubić,czuba(s)-ty; czuba, pogardliwe,'dziewka', 'chłopka':"kędy pani w pomietle. wszystkiem rządzi czuba","posadzono też czubę do stołu", "a moja czuba", "w niezwyklej stoi czuba szacie", "na miesiąc mu mało jedna czuba",Potocki; "czuby służyste"m "do owej wiernej czuby", Jabłonowski 1731 r; u Serbów czupa, 'babsko(nieczesane)',i tak samo u innych Słowian. Obok czub (nawet u Czechów czub, nie +czib, i bynajmniej to nie morawskie,lecz czeskie, choć"głosowni" czeskiej przeczy.) jest wszędzie i czup (u nas tylko w czuprynie, co Rej stale szupryną pisze,np. "szuprynki workom rozwiązać", "pieniądze wydawać', bo w workach składano je, papierowych nie znając; szupryna, czupryna uchodzi ogólnie za pożyczkę małoruską, czupryna, ale Rej żadnych pożyczek nie znał.). Nie wiemy więc, co pierwotne;brak dalszych pewnych odpowiedników.

CZUĆ, czuwać, czucie, uczucie, czuły, czułość, czułostkowy; czułki, 'macki'; rozczulić; czujny (por.czujświt,czujduch); czuć dawniej[x] o 'zapachu' (por.cuch,cuchnąć; "czuć z ust"); u Słowian pień czu- (z skju-, dlatego wahania w nagłosie) 'słuchowi' i 'węchowi' służy, gdy u Greków i Niemców , wzrokowi'; thyōskoos, 'co ofiar dogląda', niem.schauen (dawne scouwon, gockie us-skaws, 'przezorny'), ale i u innych Arjów ten pień bez s- nagłosowego: łac. caveo, 'czuwam', 'strzegę się', grec.akuō,'czuję't.j.'słyszę'

x) i 'czuwać' znaczylo; czuć ....

(akustyka), niem.hören z goc. hausjan, grec.kydos ('czudo'p. cud), koeö,'miarkuję', ind. kawi-,'wieszczy'. Litewszczyźnie brak tego pnia.

CZUHA, czucha, czuja, czuhaj, czuhań, czuszka; niewyraźna postać, jako u obcego przybłędy; 'gunia', sukmana'; z węg.csoha, csuha, a to z tur.czoha,'sukno' z pers.

CZUMAK, czumakować, 'wożący towary', szczególniej sól, na Podolu; z małorus.czumak od tur.czumak, 'buława'.

CZUPIRA(D)ŁO, śmieszne, o 'kobiecie czupirzącej się, czupurnej', już u Potockiego:"przy szpetnym czupirale"; postaci bardzo odmienne, może i z k-, np. "z gachem kuperdocha" r. 1698, bo jest i kupiradło albo kopiradło; z małorus.czepurnyj, ~~czepuryty sia, rus.czopornyj.~~o 'mizdrzącym się i chełpliwym', jak i o 'elegancie'; obok czepurnyj i czupurnyj inni Słowianie mają czepyrziti (czes.słowień.czeperiti se), o 'nastroszeniu pierza', 'wzdymaniu się'.

CZURYŁO, w 16.w. znane,u Reja i i.,o 'błaźnie-strojnisiu' i 'uwodzicielu kobiet', z bohatera ruskich bylin o Czuryle (z Cyryl) Plenkowiczu, co kobietom kijowskim głowy zawraca.

CZWARZYĆ, 'naśladować glos i mowę', poczwara, poczwarka (o 'istocie niezwykłej, udającej człowieka, kryjącej się'): "podobne słowa czwarzyć słowom naszym", "że się kawy czwarzą o dym", "czwarząc je (słowa ludzkie) czas długi" (o srokach i papugach mowa), "kaci na hańbę się czwarzą" ('zmawiają')1610 r., "choć się też kto z Antonem czwarzy" ('zmawia'), "ptak jednako czwarzy głosy","mowę sobie czwarzyłem", Potocki.

CZWOROBOK, czworonozny; czwór, we czwórnasób; czworaki, czwor(a)-

kować, czwórka; p. cztery.

CZY, czyż, czyli, czy-czy, od co (zaimka pytajnego) 6. przypadek, później czy-m (z nowym tegoż przyrostkiem). Prasłowo; łac.quī ('jak?'), quīn, niem.dawne hwī, dziś wie, awest.cī, 'jak?'; brak w litew. Od pnia zaimka pytajnego (ko-), a raczej od jakiegoś jego przypadku, może od czy, pochodzi i czyj, jak mój i i., prasłowo (u wszystkich Słowian bez wyjątku), dla 'posiadacza', por. łac. cuius; czyjkolwiek, czyjbądź.

CZYHAĆ, czuhać, od ptaszników, czes.czih, czihání, cziżba, czihati (i wiele urobień, a jest i czouha, czouhati, w tem samem znaczeniu), od czyhania, 'łowienia ptaków' (wystawianiem sparu; stąd czihati i czouhati i o'sterczeniu').

CZYN, czynić; uczynek, uczynny, czynny, czynność, przyczynić, przyczyna, przyczynowość, czyniać (to przejęli Węgrzy, csinal w 16. i 17. wieku), czyniwać. Dziś czyn 'dzieło', ale dawniej 'sposób', to, co do czegoś należy', ocalałe w dzisiejszem naczyniu; gdy to jednak kuchenne tylko, oznaczał czyn 'zbroję' i 'warsztat' a więc czyn, czynowaty jeszcze w psałterzu i biblji w tem znaczeniu: "tym czynem", ("tym sposobem", Leopolita), "złamie czyn" ("zbroję", w obu psałterzach), czynowaty, 'uzbrojony'. W cerk. czin jeszcze wręcz 'porządek', cziniti, 'urządzać', 'ustawiać', 'działać', stąd rusk. czin. 'urząd', czinownik, 'urzędnik'; u Serbów czini i 'czary', a cziniti o 'garbowaniu skór' i o 'wianiu zboża'. Rzeczownik +keinu- (osnowa na -u, por. czynowaty, czynownik), prasłowo; brak go w lit.; pień czi z +kei-, ind. czinoti, 'zbiera', 'układa', czi-ti- i czaja, 'warstwa', kāja-, 'ciało' awest. czajeiti, czinwaiti, 'wybiera', grec.poie-ō, 'czynię' (stąd poeta, poezja, właściwie 'czyn', por. składacz, dawną naszą poety nazwę).

CZYNSZ, czynszownik, czynszować

od 14.wieku ogólne, z niem. Zins, z łac. census.

CZYRAK, czerak, 'wrzód'; prasłowo; rus. czíriej, bułg. czirka, serb.słowień.czir (w słowień i z nagłosowam s-, szczirowec). To samo co grec.skirros (cośmy pożyczyli jako skir, 'rak', o 'wrzodzie', od przymiotnika skirros, 'stwardniały' (na Rusi czir 'pierwszy, cienki lód', 'śrzesz').

CZYSTY, czysto i czyście, czyścić, czyściec, czystota i czystość; zanieczyszczać; "na przeczyszczenie" (stąd nazwy roślin tak działających; czyściec, czyścisz, czyścica; przeszły od nas na Ruś i do Niemców: Ziest, 'stachys'). Prasłowo; cerk.czist, czistiti, rus.czistiliszcze, 'czyściec' (czeskie oczistec), nieczistaja siła (o 'djabelstwie'), czistiec, jak i w czeskiem dawnem, 'cyna'; prus.skistai i skistan, 'czysto' litew. skystas, 'rzadki' (o płynie), skeisti, 'rozczyniać', skaistas, 'błyszczący', p. cedzić, niem. scheiden, łac. scindo, grec.schidzō, 'dzielę'; u nas bez s-.

CZYTAĆ, (czytanka, czytaniec), częstotliwe od czyść, cztę, zastąpiło je od 16.w.; czytam znaczyło dawniej 'czytuję', a cztę, 'czytam'; od czyść: czytelny (nieczytelny), czytelnik, czytelnia. Pierwotne czyść, cztę, czciesz, czcie, cztą, rozkaźnik: przeczci ('przeczytaj'), czedł (zamiast czetł, mylnie pisane wedle szedł do iść), 'czytał', znaczyło: 1) 'czytać'; 2) 'liczyć' (czytanie nazywano od sylabizowania, t.j. od liczenia, skupiania liter, niem. lesen 'czytać' i 'zbierać'); 3) 'poważać', p.cześć, uczta. Cztę odnachodzimy w czcienie, 'lekcja', czcionka, 'litera', czesk.cztena; w złożeniu: poczet, 'liczba', pocztowy, 'szeregowiec'; uczta, p.- Pień ten stracił s-, nagłosowe; nasze czysło (jeszcze w 16.wieku dla 'liczby' używane, dziś znane tylko u Czechów i Rusi, urobione przyrostkiem -sło od czyś-ć), lit.skaitlius (przyrostek i samogłoska nieco

inne), skaityti, 'liczyć' i 'czytać', skeisti lub keisti, 'odmieniać', kitas, 'inny'; łotew. szkist, 'mniemać', 'zdawać się'. Bez s- w ind. czitti-, 'myśl', 'zamiar', czetati, 'uważa' (zdwojone: ciketati, czikitwān, 'znający'). awest. czisti-, 'mniemanie', czikithwā, 'mądry'.

CZYŻ, czyżyk, ptak nazwany od ćwierkania, od pnia kig-, od tego samego co i w szczygieł (od pnia skig-, bo sk- czy k- w nagłosie stale się wymieniają); nazwy obu ptaszków mają i to spólne, że obie na Śląsk między Niemców powędrowały, bo niemieckie Zeisig i Stieglitz (miejscowość Steglitz pod Berlinem) są pożyczkami z zachodniej Słowiańszczyzny.

D

DA, spójka, ludowe, 'ale': "da ja nie pojadę", "nie wieliczka ta zbroja, da dobreńka", częściej ta, zamiast tej powszechnej u innych Słowian spójki: cerkiewne da, 'tak', 'ale', 'niech' (da bądet, 'niech będzie'), rusk. da, daże, 'nawet', najbardziej na Południu; jest jakimś przypadkiem od pnia zaimkowego do-, di- (pruskie din, 'jego'), od którego najrozmaitsze spójki po innych językach: grec. dē i ōdē, łac. -do w quandō, dē w dēnique, 'nakoniec'; w słowiańskiem może w de (p. gdzie). Da jako spójka może w biblji: "dal niż (zamiast daliż?) ja mogę syną mieci?", por. ludowe: dali i to być może.- Bez znaczenia przyśpiew ludowy: da, danaż, itp.

DACH, dachówka, poddasze, daszek, od 14. w., z niem. Dach (decken, p. deka), "w dachu", psałt. ("w przykryciu", puław., strzegący się germanizmów); dachówka i 'rynna', w 16. wieku.

DAĆ, dam z + dadm, dadzą (zdwojone, jak grec. didōmi, ind. dadāti, lit. duodu); imiesłowy: dany (dań, dannik, 'płacący haracz') i + daty (datek, dodatki; podatek, daca na Pomorzu, wydatek, zadatek, przydatek; dodatni, przydatny, wydatny, obok wydajny); częstotliwe dawać, dawam i dajać, daję (dziś: dawać, daję, w bibljі zawsze dawam); w licznych złożeniach nieraz o całe odmiennych znaczeniach: przedaj, sprzedaj, sprzedajny (niegdyś wyłącznie niemal używane, dziś zastąpione przez sprzedaż, urobioną wedle rzeczowników na -ż, jak kradzież), jako termin pierwotnego handlu wymiennego; wydać (za mąż, jak greck. ekdidōmi; "panna na wydaniu", por. czes. oddawki, 'ślub'); dziś, jak w niem. o 'wydawaniu książek', wydawca, wydawnictwo; udać się, udały, jak rus. udałoj, 'dzielny', Walcerz Udały w powieści 14. w. (nie "Walgierz Wdały", jak mylnie odczytywano); nadawać, nadawca; oddawać, oddawca; "zdawać się na sąd czyjś", zdaje (wydaje) mi się; zdanie, zdaniowy; dawca, dawka, przedawczyk; poddany, poddaństwo; zadawać (w kartach), zadanie, por. niem.

Aufgabe. Pierwotny rozkaźnik od zdwojonego pnia brzmiał dadz (później daj); ocalał w imieniu Dacbog (zamiast Dadzbog), od głównego bóstwa Słowian, słońca, na ludzi przenoszonem. P.dar. - Z języków pokrewnych: dawać - łotew. dawāt, lit. dawiau, 'dałem', dowana, 'dar'; przedaj - prus. dāja, 'dar'; dany - łac. donum, 'dar' (stąd donacja, pardon); + daty - lit. duotas, duotina, 'co ją wydają', niby 'datna, zdatna', prus. dāts, łac. datus (stąd datum, data, datować), grec. dotos, dosis (stąd doza, dozys), awest. dāiti-, 'dar'. Wyliczanie odpowiedników słowiańskich zbędne; wszędzie się powtarzają, np. dawati, dawam, cerk. dąjati (rozdajati), dają (dajati dziś zaginęło niemal ogólnie); rusk. prodaża (z +prodadja) inne niż nasza przedaż.

DAGA, dażka, 'sztylet', z włos. daga, a to z łac. daga (franc. dague) nieznanego pochodzenia; stąd niem. Degen, a z tego czes. deka, i dyka, cośmy w 16.w. przejęli; oba słowa od 17.w. zapomniane.

DAL, dalszy, dalej, od- i wydalić, daleki, dalece ("tak dalece") i daleko (i w złożeniach: dalekonośny). Prasłowo; tak samo powszechnie: cerk. dalň i dalek, udaliti, u Słowaków dial (i w biblji raz dialszy, ale to błąd). Lit. z niemą: tole, 'daleko', tolus, 'daleki', tolinti, 'dalić'. Z polskiego dalej! niem. narzeczowe Dalli.

DALMATYKA, 'ubiór do mszy'; europejskie (z łacin. dalmatica; 'dalmacka szata'), u nas w 16.w. i dalmucja.

DAMA, damski, od 17.w., z franc. dame (łac. domina, 'pani'); spółczesna i Niemców pożyczka.

DAMASZEK, damaszkowy, adamaszek, damasceńki (śliwy), demeszka, 'szabla', od nazwy miasta syryjskiego Damaszku (-ēnus końcówka dla oznaki miejsca, pochodzenia, jak nasze -ēn); e samogłoski tureckie. Powszechnie europejskie, włos. damasco; ad- z rodzajnikiem arabskim, w 16. wieku u nas jak i w łacinie średniowiecznej.

DANJA, z łac., zwała się po polsku Dunią, stąd Dunin, 'człowiek stamtąd przybyły'; duński do dziś ocalał; Duń, zbiorowe, jak Ruś, Saś, Czudź; co do u, p. duma.

DANIEL, 'jeleń', w 17. wieku, np. w opisie Warszawy 1647 r., z czes. daniel, a to z włos. daino, franc. daim i daine, z łac. dama, niem. Damhirsch, niewiadomego początku (celtyckie?).

DAR, darzyć (obdarzyć) i darowáć, podarek albo podarunek (z przyrostkiem niemiec.); z przyrostkiem "sposobu": darmo (zadarmo), daremny, udaremnic; złożenia: nadarzyc się, zdarzyc się, zdarzenie, wydarzenie; w przeciwieństwie niby do udąć się: niezdarny (niezdara); od da-ć; w greckiem tak samo z r, dōron, gdy w łacinie z n, dōnum, 'dań' (lit. duonis). Złożenia: darmoleg (o 'kołnierzu futrzanym', co świat grzeje, a grzbiet ziębi), darmopych ("piętą przed lada kim wierci", Potocki), darmojad; darmochy, daremszczyzna.

DARD(a), 'włócznia, dziryt', włos. dardo, franc. darde, z niem.

DARDAŃSKI osieł, dowcip szkolny z lektury klasycznej; dowolne, od nazwy, od której i Dardanele, kraina pod Troją.

DARN, r. 1500, zbiorowe darnie, jak liście, do czego nowe darń, darnina dorobiono, dosłownie darcizna ('oddarta ziemia', płat jej, p. drzeć). Prasłowo; oboczna postać dziarn już u Kaszubów, dzarn; por. litewskie dirti, o 'kopaniu darni', rus. dierba, o 'kopaniu nowiny'; rus. diorn. Słowianin przysięgał niegdyś, darn na głowę wkładając.

DARSKI, zamiast darzki, darznąć, 'odważyc się', darznie, 'odważnie', oboczne obok dziarski (p.); niedarznienie, 'małoduszność', w 15. w.

DATŁY, 'daktyle', w 16. wieku, z niem. Datteln; to z łac. grec. daktylos, 'owoc' i 'stopa wierszowa', od palca przezwana.

DAWIĆ, udawić, 'udusić', 'udławić', jedyne używane od 15. do 18. w.; prasłowo; cerk. dawiti, rus. dawka, 'ścisk'; brak go w litew.; niem. Tod (goc. dauths; diwans, 'śmiertelny', af-da-

uidai, o 'znużonym'), frygijskie daos, 'wilk', awest. dwaidi, 'dusili się (oba)'.

DAWNY, dawność, przedawnienie; rzeczownikowe przypadki u przymiotnika;: z dawna, z dawien (2. przyp. liczby mnogiej), dawna. Prasłowo; cerk. dawie, 'niegdyś' (na Rusi niedawno, 'onegdaj'), izdawna, bułg. otdawna, u innych Słowian i dawni obok dawny; łac. dū-rare, 'trwać', dū-dum, 'dawno', grec. dēron, daon (narzeczowo), 'dawno'.

DĄB, Dąbie (zbiorowe), Dębno (nazwa miejscowa i herbowa), Dęblin, Dębogóra, zamiast Dębia góra, Dębołęka; dąbczak; w garbarstwie: dębić (skóry); przenośnie: "stanąć dęba, dębem", duby prawić (smalone)", 'brednie'; dubas, rodzaj statku (z kłody dębowej?). Oznacza to samo drzewo ('quercus') u wszystkich Słowian, ale znaczenie pierwotne było ogólniejsze: 'drzewo', więc w cerkiewnem mówi się o dębie (t.j. o 'drzewie') jaworowem, a nad Łabą zwali Apfelbaum jabłkodębem. Nazwa może pokrewna z niem. Tanne; obca Litwie; pierwotna nazwa dębu, p. piorun, jako święta, stała się "tabu", t. zn. niewolno jej było używać pospolicie, wzięto inną. Dębiec w psałterzu ("laska", w puławskim) 'kij', por. dębczak, dębczyna (dąbek); dębianka i dębówka, 'galas' 'narośl').

DĄBROWA (u innych Słowian i dąbrawa) nic z dębem nie ma wspólnego; była debrzą (p.), z ą obok u, jak nieraz (por. czes. dubra o tem samem znaczeniu), dalej 'dołem zarosłym', 'zaroślami', 'gajem', a dla przypadkowego równobrzmienia z dębem przeszła na 'dębinę' wcześnie, niemal u wszystkich Słowian, chociaż pierwotne znaczenie 'lasu', 'gaju', chyba tylko u nas zupełnie zapomniano. Słynny Dubrownik np. (Raguza, z swoim handlem i piśmiennictwem) nazwany niby od dąbrowy, alez nigdy tam żadnych dębów nie było, tylko zarośla szpilkowe, debrzy. Że później dąbrowie z dębem pomieszano (np. "prowent z dąbrowia i bucza", Potocki), niczego nie dowodzi dla pierwotnych czasów. Dąbrówka jest i nazwą kilku roślin; tylko żona Mieszki tak się nigdy nie nazywała: nazywała się Dobrawą; nonsens z Dąbrówką wyłonił się później.

DĄĆ, dęty, dmę, nadęty (ruskie nadmiennyj), wzdęcie, wydmikufle; "wody

się dmące"('wzbierające'), biblja. Prasłowo, u wszystkich Słowian; cerk. dąti, dmą; lit. dumti, dumiu, prus. dumslē, 'pęcherz', lit. dumplēs, 'miech', indyj. dhámati 'dmić', niem. rozszerzone o wargową (jak lit.) Dampf (i w Dampfschiff, z czego ludowe damsif), dämpfen, dumpf. Dęty o "rycinach", 'bałwanach lanych' (w biblji: "bogów dętych nie czyń sobie", "rycie dęte", 'z złota klepanego dętego'; Czesi 'cygaro' tak przetłumaczyli, doutnik, co nam dzieciństwem pachnie). Tu: wydma; p. dmuch. Co innego duć (p.).

DĄS(Y), dąsać się, czes. dus, dusati, dusot, o 'dudnieniu', 'tupaniu', 'wrzawie' (co nie pożyczka z niem. dawnego duz, 'wrzawa'), od dąć przez -s urobione.

DĄŻYĆ, dążność, dążny, zastąpiło w 18. wieku dawne tążyć; "pójść z kim w dążki", 'zapasy'; p. duży; pierwotne znaczenie 'silić się', od +dęgi, 'silny'; por. dzięgiel.

DBAĆ dbały, niedbalstwo, tak od 15. w.; częste w biblji: "nie będziecie dbać snów" ("przestrzegać", Leopolita), "zboża nie dbałem", ("nie domagałem się", Leopol.); ale w staroczeskim stale tbati, więc pień teb- (cieb-), por. wścibiać się(?). Słowo zachodnie, obce innym Słowianom. Dybać tu nie należy.

DCA, w biblji, p. córa; postać dziwaczna, tcza, pisana, jakby z teścią pomylona (?).

DEBRA, debrz (dawny drugi przypadek: dbrzy), 'wertep', 'dół'; rzeka Dbra, dziś Brda, Dobrzycki z Dbrzyca; lit. duburas, 'dół'; od tegoż pnia, co i dno dąbrowa i (z p zamiast b) dupina, 'dół' 'cerkiew.), dupło, dziupło (p.); cerk. dŭbrĭ i dĭbrĭ (półgłoski się mieniają), rus. diebr', czesk. debrz, dbrzi (dziś debrzi).

DECH, tchu; oddech, oddechu, dawniej odetchu, tchnąć (z t- zamiast d-, według wymowy, a przeciw etymologji); częstotliwe dychać, oddychać; dyszeć; tchawica obok dychawicy, westchnąć, wzdychać; zdech ("do zdechu"), zdechnąć, zdechły, zdechlak, zamiast zetchnąć, zetchły, ale zdychać; zatchły; natcha, 'katar'. Z samogłoską innego

stopnia, p. duch, dusza. Lit. dusas, 'dychawica', dūsėti, 'dyszeć'. pierwotny pień +dhous-, rozszerzony przez -s z pierwotnego +dhou- (p. duć); to rozszerzenie przez -s jest właśnie charakterystyczne dla Słowian i Litwy, w innych językach brak dlań pewnych odpowiedników.

DEJNEK, 'kozak', "dejnekiemem się nazwał" r. 1661., "z chłopami dejnekami", "na kształt naszych dejneków", "gorzej niż na Rusawie gdzieś między dejneki", Potocki; już w 18. w. nie znają go więcej (dejneka w małorus. intermedjum z r. 1730); z tur. dejnek, 'kij' i 'raz kijowy' (por. "dejnekam alias węgierę", r. 1665, o 'kiju', w akcie sądowym), a więc o 'chłopstwie w kije zbrojnem'. - Stawiszcz przeciw Czarnieckiemu bronił kozak Daszko Dyneka.

DEK, i deka, 'pokrycie końskie' i i.; "koń dekiem przychędożony", Lorichius 1557 r.; "krzywoprzysięstwu swemu deki szukał", r. 1564; "musi z nich tę dekę zdjąć", r. 1566; "pod dekiem tej skóry", Potocki; ale u koni: "dla kładzenia deków", "pod dekiem"; dekiel, Potocki; z niem. Decke, Deckel. Co innego deka, 'sztylet', w 16. wieku częste; p. daga.

DELIJUNAK, 'dzielny junak', w 17. w. (Zimorowic, Żywot kozacki, r. 1620), złożone z tur. deli, 'szalony, odważny żołnierz' (ogólne u Serbów i Bułgarów, delija, 'żołnierz'). Czy nie stąd nazwa nasza delji, delury, 'sukni wierzchniej', w 16. i 17. wieku?.

DENAR, denarek, w 16. w. dynar, 'trójnóg', 'podstawka', z niem. Diener, 'sługa'. Co innego łac. nazwa monety, denar, niby 'dziesiątak'.

DEPTAĆ, od 14. w. (psałterz, "depcące mię"), depcę; tak samo w czes. deptati, ale rus. toptat', więc pień tŭp-, p. tupać; nasz deptak, deptalnia.

DERA, derka, 'płachta', dawniej tylko derha (por. kotara, dawniej tylko kotarha), "gunie, siermięgi, derrhe", "nic nie ma derrha z karmazynem", Potocki; z małorus. derha i

dżerha, 'gunia', rumuń. czerga, 'kołdra', węg. cserga a tur. cserge, 'namiot'.

DERDAĆ, dyrdać, dyrnąć, derdołkowie u Reja, w derdy, dyrdy, dyrdem, o 'prędkim ruchu', 'poskoku'; ale u Czechów drdol, drdlice, drdati, o 'czubie', 'czubieniu' (Rejowi derdołkowie mogą być 'czubaci'); dźwiękonaśladowczo.

DEREŃ, jak ere dowodzi, pożyczka z małorus. (z równie niepierwotnem -ń, jak w darń), już r. 1472 obok rodzimego drzonu i dracza albo gliki, t. j. 'igły', zapisana, więc od pnia der-, p. drzeć. Prasłowo; bułg. drěn, serb. drijen, czes. drzin, rus. dieren i dioren oznaczają jednak nie 'berberys', jak r. 1472, lecz 'cornus', 'świdwę' (dla jagód czerwonych na nią przeniesione?); dawne niem. tirnbaum, narzeczowe dirnlein, dirlc, dla 'cornus', byłyby pożyczką od Słowian.

DERESZ, o 'koniu siwawej maści' (i 'ławka, na której bito', żartobliwe), z węg. deres, 'koń siwawej maści' (a u Słowaków i owa 'ławka').

DEREWNIA, w 16. i 17. wieku przeniesione z małorus. dla 'wsi'; derewienka; "w lichej derewni", "północne derewnie" (Kochanowski); przywędrowała nazwa jak siodło (p.); przysłowiowo: "wielkaście wy derewnią w Koronie naszej", r. 1606 (o senatorach), "wielką derewnią świecą", Potocki; ale na Małą Rus przyszło słowo z Wielkiej, gdzie od 14. wieku dierewnia 'wioszczynę' znaczy (sioło jest większe) i 'folwark', 'co w lesie (w dierewach) wyrobiono, wykarczowano'.

DERKACZ, dyrkacz, dzierkacz, inna nazwa 'chróściela', dźwiękonaśladowcza; rus. dierkacz, czes. drkacz; są i słowa z g, rus. diergacz.

DERWISZ, w 17. w. derbisz ("goły, chudy jak derbisz", albo "jak ferenc"; ten od Słowaków węgierskich, węg. Ferenc, 'Franciszek'); tur. z pers. o 'żebrakach-zakonnikach'.

DESEŃ (franc. dessin, z łac. designare), deser (franc. dessert od desservir, 'sprzątać ze stołu') i mnóstwo innych obcych, łacińskich przeważnie, z de- (decyma, dekoracja, delicje, delikat, demokracja, demon, de-

moniczny, demonstracja, depozyt, despekt, por. respekt i konspekt, pomijam.

DESKA, zdrobniałe deszczka, deszczułka, jeszcze w biblji stale cka (t. j. dska), 2. przyp. l. mn. desk (jak: łza, łez) a więc cki, dwie cce (liczba podwójna); do desk dorobiono nową deskę; tak samo u Czechów (dski zemské, 'tabula krajowa'); na Rusi nowe deska czy doska zamiast dawnego cka. Pożyczka z gockiego, por. dolno-niem. disc (z łac. grec. discus, 'dysk'), górno-niem. tisc, 'Tisch'; półgłoska u Słowian twarda, nie miękka (i), ale taka odmiana nierzadka. Stół pierwotny był deską na ziemi. Dzisiejszy dysk bezpośrednia, nowa pożyczka z grec.-łac. discus, co w średniowieczu i 'misę' oznaczał (mensa - 'stół'), 'misa', jak deska - - Tisch); Słowianie odmienili rodzaj (niem. męski); czy wedle misy ? Nowotwory, jak nasza deska, powszechne, np. serb. daska, ale jest jeszcze sztica (z dsztica), 'deszczułka'; rus. doska, ale skatiert', 'obrus' (z +dskatiert), i czan, 'kufa', z tczan, tszczan (doszczan); Leopolita zamiast cki biblijnej wszędzie deszczkę albo tablicę kładzie.

DESZCZ, deszczu, deszczowy, z pierwotnego deżdż, dżdżu, dżdżysty, dżdży; jeszcze w biblji tylko dżdża, dżdże; rus. dożd', dożdja; staroczeska pisownia z szcz (deszcz) niczego nie dowodzi; powstało z +dūzg-, powtarzającego się w lit. duzg-ēti, 'brząkać', dūzgenti, 'pukać', duzzgu, 'grzmię', co się dźwiękonaśladowczem wydaje; w takim razie deszcz nazwany od odgłosu padania; cerk. dŭżd' i dĭżd' (z odmienną półgłoską, więc dożd' lub deżd'); na północnej Rusi dożg'. Deszczówka, serb. dażdewica od dażd i dażda, 'deszcz'.

DĘBIEŃ, w biblji, czeska nazwa 'kwietnia', ponieważ w biblji i inne nazwy miesięczne z czes. powtórzone, np. brzezień (Leopolita obu nie ma).

DĘGA, 'pręga', 'klepka', rus. duga, 'łęk' ('łuk') i 'tęcza' (narzeczowe), czes. duha, o tem samem znaczeniu, od tegoż pnia co duży (p.) i dzięgiel.

DJABEŁ, jak w czeskiem zamiast diabeł, z łac. (greckiego) diabolus, 'obmówca'; skrócono widocznie dja-

boła w djabła, a do niego dorobiono nowy pierwszy przypadek, ale djabeł utrzymał się w ustach ludu. Najzwyklejszy to wykrzyk w najrozmaitszych kształtach; duchowieństwo sarkało daremnie na to "wzywanie" djabłów; dla niepoznaki odmieniano słowo: djacheł, djasek (tak samo u Czechów, dias, dies, diesiti, 'straszyć'); z dź, dziabeł, dziablica.

Pojęcie a więc i nazwy złego ducha, obce Słowianom, doszły ich z chrześcijaństwem dopiero, por. szatan, lucyper, jancychryst, korfanty (na Śląsku w 17. w.), wszystko kościelne; - p. bies, czart; na Rusi dijaweł wedle wymowy greckiej, u nas wedle łacińskiej.

DIAK, dziak, 'sługa kościelny', w dawnej Rusi 'pisarz', 'sekretarz', diaczek; skrócone, jak nasz żak, z diakonos, 'sługa', 'kapłan (niższych święceń)'; węg. Deak (słynny patriota, polityk umiarkowany); u nas tylko o Rusi używane.

DIAMENT, diamentowy, w 15. w. diament, z łac. diamentum, z grec. adamas (adamantos), 'niezwalczony' ('nie rysujący się'); adamentny w 16. w. Liczne inne z dia-: dialog; dieta, diurnum pomijamy.

DLA, narzeczowe la (la Boga, labiedzić), obok dziela Bogurodzicy, stawało nie przed, ale po słowie rządzonem (jak łac. gratia lub causa): tegodla (pierwotnie togodla), nigdy dla tego; "twego dziela chrzciciela", 'dla twego chrzciciela' (Bogurodzica); w 16. i 17. w., gdy dla już przed słowo kładziono (dla Boga), wstawiano między nie (wedle dawnego trybu) bezprzyciskowe postaci: "dla cię Boga proszę", bo te się zawsze przodu w zdaniu dopominały. Dla i dziela znaczą to samo, lecz są odmiennego początku: dziela, p. działo; dla - a jest i dle, wedle, podle, lub wedla, podla - należy do dla, 'długość', dlić, 'dłużyć', przedlić, 'przedłużyć' (por. takie same według, podług, albo franc. selon z łac. secundum longum, selon Dieu, 'według Boga'). Tego rzeczownika nie używamy już; czes. dle, delka, 'długość', déle, 'dłużej', delszi, 'dłuższy', dliti, 'dłużyć'; rus. dlina, 'długość', dliti, 'dłużyć'; rus. dlina, 'długość', dlinnyj, 'długi', dolszij, 'dłuższy', prodlit', przedłużyć'. - Również przysłówek-przyimek

spólny wszystkim Słowianom: słowień. wadle, wale, pcle, serb. tak samo, rus. podle (podlinnyj, 'wedle tegoż', z tego podlinnik, 'oryginał'), wożle, 'obok', dla, małorus. bila z pila, pidla, czes. dle, wedlé, podlé, dle toho, dawniej tohodle. P. dal. i długi.

DŁAWIĆ i dłabić, 'dusić', dławiduda, 'organista' ('kalkancista'), dławikura; zastąpiło dawne dawić; tak samo w czes. obok dawiti jest dlawiti i dlabiti; u nas i dłamsić, 'gnieść', 'tłamsić'; nie pojawiają się te dł- przed Leopolitą, wywołało je może dłazyć (p.).

DŁAZIĆ, 'gnieść', 'tłoczyć (nogami, wino)', częste u Reja i Kochanowskiego: "liche pieszki dłażył" (Szachy), "niech go dłaży nogami nieprzyjaciel"; z o w po-dłoga, dosłownie 'co po-tłoczone' (my mylnie pod-łogę dzielimy); czes. dlaziti, 'brukować', dlaha, 'szyna', łuz. dłozić, 'brukować'; lit. dalgis, 'kosa', nord. telgja, 'obcinam'.

DŁOŃ, przestawka z +dołń (rusk. dołoń, i przestawione: ładoń), lit. delna i dalna, znaczyło pierwotnie: 'otwarta', 'rozwarta', od pnia del-, der- ('drzeć', 'otwierać się', 'pękać', ind. ā-drt-jā, 'z ręką otwartą', celt. derna, 'dłoń'); od tego samego +del pochodzą liczne lit. dilti, delu, 'ścierać się', 'ubywać', dilinti, 'ścierać (pilnikiem)' i dilditi, delczia i deltija, 'ostatnia ćwierć miesiąca'; z elementem b, p. dłubać.

DŁÓTO, przestawka z +dołto, a to z +dołbto, prus. dalptan, od pnia delb-: dolb-, 'dłubać', więc 'narzędzie do dłubania'; por. lit. dilinti, 'odpiłowywać pilnikiem', dilinēti, 'wałęsać się', dilbti, 'zużywać się', dilba, 'próżniak'.

DŁUBAĆ, przestawka z +dełbać (jak długi z +dełgi), czasownik niby do rzeczownika dłóto (przed przyrostkiem -to pnie mają zazwyczaj brzmienie o), od del-, der-; do słów lit. wyżej przytoczonych dodaj dilba, 'z oczami spuszczonemi', delbti,

'spuszczać oczy'. Złożenia: dłubiząb, dłubiucho.

DŁUG, dłużny, dłużnik, w 15.w. 'wierzyciel'; dziś 'ten, co dług zaciągnął', jak już w cerkiewnem i w innych językach słowiańskich; zadłużyć się; przestawka z +dołg, rus. dołg; nie pożyczka to z gockiego dulgs, 'dług', lecz należy do długi, jak lit. ilges, 'danina' ('com dłużen dać), do iłgas, 'długi'.

DŁUGI, długość i dłuża ("w dłużą poszło"), wzdłuż, "dłuży mi się", Długosz; przedłużać, podłużny; podług i według czego, już w cerkiewnem używane jako przysłówek-przyimek, niby franc. selon, t. j. secundum longum. Przestawka z +dułgi, co jeszcze w 12.w. w nazwach ocalało, a to z +dołgi, rus. dołgij; lit. iłgas (d- odpadło, jak nieraz w litewskiem bywa), grec. dolichos, ind. dīrgha-, starpers. darga-; ind. dirghatā = Długota i Dułgota, imię osobowe, powstało z elementem g- od dlic, podle, wedle, co również 'długość oznaczają. Nasze dłu-, tłu-, prawidłowe z dawnego deł-, teł-, przed spółgłoskami. Lit. iłgas różni się od długiego nietylko odpadnięciem d (p. co do tego język i mak), lecz i "jasnem" brzmieniem (i) przeciw naszemu ciemnemu (prasłow. + dulg). Oba słowa, dług i długi, czasownik dłużyć (odłużony) i przedłużać (czas), są więc jednem właściwie i po innych językach słowiańskich nie różnią się: rus. dołg, odołżit', ja dołżen ('winien', 'muszę'), i dołgij, prodołżat', 'ciągnąć dalej', dołgota, 'długość'; czesk. dluh, dlužen, 'winien', i dlouhý, dlouhost; serb. dug, dužan ('winien') i duzina, dugota, 'długość.' Z innych języków należą tu i łac. i niem., bez d- nagłosowego i z nosówką, longus, Longinus, 'Długosz', i lang, 'długi',. - " Dłużny czem i czego": "dłużna ślubem" i "ślubu", w biblji; dłużec, dłużnia, 'przyrządy sokolnika i bartnika'.

DMA, p. dąć, dmę; z przyrostkiem -uch (por. sopuch), dmuch, dmuchnąć, "podmuch wiatru", dmuchać, dmuchawka; tak samo w czes., tylko tam dmych, dmychati, z y, częstsze niż ź u, dmuch.

DNA, "denna niemoc", 'artrytyzm w stawach', więc we dnie; p. dno;

już w cerk. dna, 'słabość', - 'reumatyzm' u innych Słowian.

DNIEPR i DNIESTR Łączą obie nazwy, raz dla ich widocznego związku; powtóre, że obie w 16. i 17. w. nazywały się Nieprem i Niestrem (u Paprockiego na jednej stronicy obie postaci obok siebie), jak i w bylinach ruskich (Niepr, Niepra, z Niepro, Sławutycz). Nazwy obu rzek wielorakie. U Greków Dniepr zwał się Borysthenēs, t.j. irańskie (scytyjskie) wourustāna-, dosłownie jak dziś: wielikij ług pod Chortycią, dla swej szerokości; u Hunów zwał się War, u Pieczeniegów Waruch (irańskie uruch, 'szeroki'); u Turkotatarów ozu (u Włochów l'osc); u Jordanesa (r. 550) Danaper, i cesarza Konstantyna (r.950) Danapris; Deneper jako imię osobowe polskie w 12. i 13. wieku. Dniestr nazywał się u Greków Tyras (scytyjskie, irańskie tura-, 'prędki', 'silny'; turla po turecku od tegoż pnia, stąd Trullos u Konstantyna, a u Włochów w 15. w. i później Turlo, Tarlo). Od 4. w. występuje dzisiejsza nazwa, najpierw Danastius (arab. Dānast), Danastrus u Jordanesa, Danastris u Konstantyna. W obu dzisiejszych nazwach tkwi pień d(a)n; łączą go z irań. dānu-, 'woda' (od czego i Don i Dunaj wywodzą, bo u Osetów do dziś don 'woda', rzeka', a Etul, jak Węgrzy Don nazywali, turecka nazwa 'rzeki', i Wołgi'; alež Dunaj nie Irańcy nazwali, lecz Celtowie?). Dniestr nie pojawia się w nazwach osobowych, jak Dniepr lub Dunaj; obie nazwy nie słowiańskie, ale ich -str, -pr, nie wyłożono zadawalająco. O porohach Dnieprowych Grecy nic nie zasłyszeli.

DNO, denko, bezdna, bezedna, bezden (l.mn. bezednowie w psałterzu, 'otchłani" w puław.; "do bezednów"), bezdeń, bezdenny (dawniej i przezdenny); "po suchem dnie" i "po dnu morskiem", w biblji. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. rus. dno, rus. donce, 'denko', i podienja (z miękką półgłoską); czeskie dno, oddenek, 'odziemek drzewa', 'pniak przy ziemi'; bułg. izdūnka, 'odrośl', serb. izdanak, 'kij odcięty przy ziemi', izdam, 'gdzie rzeka wypływa'; czes. bezden, bezdna, cerk. bezdūna. Dno z + dūbno, lit. dugnas z +dubnas, łotew. dubens, dibens, 'grunt', celt. dubno, w nazwach; od tegoż pnia co debrz (p.; Dubra, nazwy rzek celt., niem. Tauber z tego,

i litew. Dubra, por. wyżej Dbra) i dziupło (p.); gock. diups, niem. tief, 'głęboki', goc. daupjan, niem. taufen, 'chrzcić (ponurzyć)'.

DO, przyimek z 2. przypadkiem i we złożeniach: dojść i t.d.; tak samo u wszystkich Słowian; brak go w litew.; niem. zu (z tō), grec. awest. łac. po słowie: grec. oikon-de, 'do domu', awest. vaesmen - da, łac. en-do, indu (stąd indygienat, imperator z indu-perator, a stąd imperjum, imperjał).

DOB', 'dobry', u nas już tylko w imionach, Dobiesław, Dobiegniew; skrócone, jednopionowe w Dobku, Doboczycach; cerk. dobl' i dob', 'dzielny', doblest', 'dzielność', doblno, 'dzielnie', 'mężnie', rus. (z cerk.) doblest', doblestnyj, 'heroiczny'; od doba (przyrostek -j).

DOBA, 'czas pomyślny', "póki czas na dobie", na dobie być", 'w pełni', dotychdób, 'dotychczas'; 'przeciąg 24 godzin'; znaczenie pierwotne: 'pora', 'oc odpowiednie'; podobać się, podobny (stąd podobno, ponno, pono, skrócenie, jak rus. nado z na dobie), spodobać i upodobać; nadobny; zdoba, ozdoba, ozdobny, ozdabiać; przypodobać się; "w tę dobę" używa biblja z czeska dla 'tedy', 'tak', 'więc'. Tak samo u wszystkich Słowian; czes. doba, 'ozdoba', nadobi, 'naczynie'; rus. udobnyj, 'dogodny', nadobnyj, 'potrzebny' (co na dobie jest), upodobit'sia, 'przyrównać się'; cerk. podoba, 'ozdoba', podobĭn, 'podobny'. W lit. odpowiednikach trudno odróżnić, co rodzime, a co pożyczka ruska, np. lit. daba, 'charakter', dabinti, 'zdobić', łotew. nedabls, 'jadowity'; goc. gadaban, 'pasować', gadōfs, 'pasujący, stosowny'; p. dob i dobry.

DOBOSZ, 'bębniarz', w 16. i 17. w., od piechoty węgierskiej, z węgier. dobos od dob, 'bęben' (stąd nazwa zbója Dobusza). Ale doboszować, doboszanie u Paska zamiast deboszować, z franc. débauche (od starofranc. bauche, 'warsztat').

DOBRY, dobroć, dobrota, dobrotliwy, dobrowolny, dobrowoleństwo (jeszcze w 16. w. używane), dobrodziej i dobroczyńca, dobrodziejstwo, udobrzyć

(ziemię), udobruchać; dobrorzeczeństwo, 'błogosławieństwo'; dobromyślny; i w licznych imionach, Dobroniega i i.; dobrochna dla 'geranium' r. 1472 (częste jako imię), dobropan dla 'szczyru' w 16.w., a dobrownik dla 'maruny' (dla ich pożytku). Prasłowo, przyrostkiem -r od dob- (a jest i odmiana deb- po narzeczach, w cerk. i łuż., derje z debrje = dobrje, podobnie jak obok debeł, 'wielki', czego sami już nie mamy, jest i dobeł); łac. faber (co z +dhabro = 'dobro', powstało), 'rzemieślnik, twórca, kowal', fabrē, 'zręcznie', fabrica, 'sztuka', 'budowa', 'zręczność' (stąd nasza fabryka, fabrykować, fabrykant), ormiań. dabrin, 'kowal'. Dziś "dobra" używamy tylko w l.mn., "dobra ziemskie", i pokpiwamy z Żyda, co nas na swoje dobro ('sein Gut') zaprasza, ale w 14. i 15.w. tak stale mówiono: "siedząc na jego dobrze", r.1389, "na swem dobrze, ani na królewie drodze", r.1397; "dobrowolna droga", 'gościniec publiczny'.

DOIĆ, wydój lub udój, dojki; dziś tylko o zwierzętach; do 16. wieku i o ludziach, oddojony, 'karmiony', doić, 'karmić' (piersią)', dójka, 'mamka', jak w cerk. doilica, serb. słowień. dojnica, bułg. czes. dojka, 'mamka'. Prasłowo; cerk. doiti; od tego pnia nazwa dzieci (p.), w innych językach i kobiet, t.j. 'dojących', łac. fēmina z całym korowodem swych urobień; grec. thēlys, 'żeński', łac. filius, 'syn', również licznie zastąpiony; ind. dhajati, 'ssie', dhēnā, 'krowa (dojna)', łotew. dēt, 'ssać', dēls, 'syn', lit. dėlė, 'pijawka', grec. thēsthai, 'ssać', łac. fēlāre, 'karmić'.

DOKTOR, dochtór, dokrowsko, ludowe z 16.w., z dochtorowsko, z łac. doctor, 'nauczyciel', od docēre, 'uczyć'; docent.

DOKUKA, dokuczka, dokuczać, dokucznica, dokuczliwy, p. kuczyć.

DOLA, 'los', dołać, podołać, wydołać, zdołać, zdolny, uzdolniony, słowo polskie i ruskie (cerk. dola i dol, 'dział'), i urobione odeń odolěti i odelěti (w psałterzach cerk. ciągle się obie postaci mieszają), 'zwyciężyć' (właściwie 'wydołać komu'), do pospolitych wyrazów należą: rus. odolet',

serb. odoleti i nadoleti, czes. odolati, udolati, zdolati (= nasze z ł), nezdolný, 'nieprzemożony'. Dół i dołać do tego pnia, do którego i dział, bo dola właściwie 'udział', gdy dołać, 'zwalczać', 'zwyciężać', znaczniej się oddala. Inni dzielą dolę od działu. Litew. dalis, 'dział', 'dola', dalyti, 'dzielić'.

DOLIK, p. lik.

DÓŁ, z dołu, dołek (dołki, 'legumina'), dolny, dolina, padół (płaczu), podołek (szaty); prasłowo; wszędzie tak samo; cerk. dole, 'na dole', dolu, 'na dół' (nadolny, dawny przymiotnik), rus. Podole, dołoj ('precz!', 'na dół'), czes. duol, duolek (ale dolek o 'leguminie'), łuż. dele, 'nadół'. Brak w lit., zato w niem. bogato zastąpione: gock. dal, niem. Thal, 'dolina', dolno-niem. dal, 'na dół', Tülle, 'tuleja',

DOŁĘKA, dziś nieznane, "dołękę ozego mieć", 'dostatecznie', w 17. wieku; niedołęga, zamiast niedołęka, 'niesposobny'; p. łączyć.

DOŁMAN, dawniej dołoman i dołoma, dolman, 'suknia wierzchnia', 'płaszcz', z węg. dolmány, co się po całej Europie rozeszło; w 17. w. tak nazywali dawniejszą 'kurtę'; węg. z tureck. dolama(n), 'ubiór janiczarów', bułg. i serb. dolama, 'długa suknia'.

DOM, Pierwotnem mieszkaniem, jeśli pominiemy przybytki od przyrody stworzone, jaskinie, albo w ziemi wykopane doły, był namiot, dla którego język prasłowiański ma trzy nazwy: stan (u nas jeszcze w 13. w. jako nazwa daniny dla księcia, w której okolicy swój stan rozbijał), wieża i jata; te obie od przewożenia nazywane, bo Słowianin woził je i jeździł z niemi. Obok tych całkiem ruchomych przybytków były i stałe, budowane wyłącznie z drzewa albo z lepieniem glinianem (kamienia Słowianin nigdy nie używał, i dlatego jego ściana z niem. Stein, 'kamień', chociaż wszyscy oba słowa utożsamiają, nic nie ma wspólnego). Najogólniejsza, przedsłowiańska nazwa była dom, ale właśnie dla tej ogólności nie wystarczała, i już w prarodzinie pojawiły się liczne inne wyrazy dla zabudowań, których istotne znaczenie -przeznaczenie nam dziś trudno odgad-

nąć, bo po językach mieni się ich treść, nieraz bardzo znacznie. Prasłowiańskie są +kątja, serb. kuća, nasza kucza (kucy nie mamy, czyżby ją mylnie odmazurzono?), rus. kucza; chałupa, plecionka, jak sama nazwa dowodzi (z chróstu, gałęzi); chrom i trzem (oba, zdaje się, szczególniej zaś trzem, o 'nadbudowie, piąterku'?); chlew (co później do 'obory' zeszło). - Cechą domu mieszkalnego był piec; domostwa bez niego były klecią (do spania, do przechowywania wszelakich rzeczy czy zasobów). Dalszy postęp polegał na wydzielaniu sieni - ściany. Kominów nie było, dym uchodził lukami strzechy; później nad ogniskiem strop pierwszy urządzano z lasek (lasę, lesicę, na której i suszono co należało); próg (uświęcony tradycją), drzwi i okno dopełniały budowy. W niej stół i ławy; poły (półki); łoże na ziemi. Płot z wrotami otaczał dwór z domem. Gdyby uwzględniać dalsze słownictwo rodzime (np. cerk. czertog, co nie pożyczka ze Wschodu, jak twierdzą powszechnie, lecz rodzime), dałyby się te szczegóły pomnożyć. Wy braliśmy tylko to, co i dziś jeszcze u nas istnieje. Wobec bogactwa rodzimego słownictwa rażą wczesne, prasłowiańskie pożyczki, jak chyza i izba, nie mówiąc o późniejszych chatach, komorach, komnatach. Do Niemców przybyła od Słowian tylko nazwa izby mieszkalnej: staroniem. turniz, średniowieczne durnitze; dörntze, narzeczowe dörnze, dörnsse; twierdzą powszechnie, że to słw. dwornica, alez takiego wyrazu Słowianie wcale nie znają (załab, dwornica jedyna nie wystarcza mi); zato mają wszyscy, począwszy od cerk., gornica, 'izba' (stąd i rus. gornicznaja, 'pokojówka'); więc czy Niemcy nie pomylili d z g? Mnie gornica dowodzi, że Słowianie i piętro (również prasłowiańskie) już wznosili i że trzem właśnie do takiej budowy należy, jak i czertog, chociaż to może tylko odmianka pierwotnej +czerty (por. czrszta cerk., 'namiot'); tylko ruskie czerdak, bałkańskie czardak, są istotnie pożyczką z tur. czardak, 'balkon'.

DOM, domek, domowy; od przysłówka doma, 'w domu', z przyrostkiem -cy (jak w obcy), domacy, zadomowiony, 'łaskawy'; domowit, domownik, domak; domator z końcówką łacińską; domalegaj, o 'próżniaku, piecuchu'; Domarad

i inne nazwy osobowe, ale łacina tu wpływa: Domaniew, Domanowa, należą i do łac. Damiana, - Domek i Domicnik(owo) do Dominika, jak Dobiesz i Dobiesław do biblij. Tobiasza. Dom jest prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; domowina jednym 'ojczyzna', drugim, 'trumna'; rus. domowoj, o 'duchu opiekuńczym domostwa', 'didku'; doma, ' w domu', domasznij z domacznij, 'domowy'; domoj (z domow'), 'do domu', jak dołoj; łac. domus, pień na -u, jak słowiański; u innych pień na -o, grec. domos, ind. dáma- (ale damūna-, 'domowy'). Od pnia dem-, 'budować', grec. demō, niem. (gockie timrjan) zimmern, 'budować (z drzewa'; Zimmer 'budulec' i 'budowla', 'pokój'); od tegoż pnia i lit. dimstipats (= rus. domowoj, 'didko') od dim-stis, 'dwór'; samego dom brak litewszczyźnie; ma za to namas, ale to = grec. nomos od nemō, 'mieszkam'.

DONICA i dunica; obie postaci, np. u Reja, stale się mieszają; r. 1500 "donica albo tarłka"; powtarza się na Morawach; czy nie zdrobniałe od + dona, + duna, z niem. Tonne?

DOPIERO, dopiro r. 1407, dopiro i dopioro w biblji, rus. tiepier, 'teraz', z +topirwo; są i inne postaci, dopirz, dopirzwo; czes. teprw(e), tepruw, teprziw; u Słowieńców i Serbów stoprw, stopram; por. niem. erst, 'dopiero', od erster, 'pierwszy'.

DORĘDZIE, tylko we zwrocie nadorędziu i napodorędziu (mylnie na doręczu, niby od doręczny), p. orędzie. W biblji: "maszli tu na dorąszu(?) kopie" ("na dorędziu", Leopolita).

DORKA, dorotka, nazwa 'lochu', 'więzienia' (jak maciek = 'kiszce', 'jelitach'); pogardliwie, tyle co Daradzka (u Opaleńskiego 1648 r.); dowolnie od imienia Dorota (podobnie i niem. Dorchen).

DOSPIEWAĆ, "dospiewając łuk", 'naciągając', w psałterzu; por. dospiały w biblji: "zczedł dospiałe", ("sposobne ku potykaniu", Leopolita), rus. dospiełyj, 'dojrzały', czes. dospielý, to samo znaczenie; p. spiech, pospieć.

DOSTOJNY, dostojeństwo, dostojność,

od 14. w., "dostojno jest", w psałterzu ('zasłużyłem'); p. stać, z stojąc; w biblji: "dostojen kaźni i śmierci", 'zasługujący na kaźń, śmierć', ale już w naszem znaczeniu: "dzień dostojny" ("wielebny", Leopolita, 'venerabilis', 'czcigodny') i dostojeństwo, 'godność'; r. 1500 dostojnie, 'zasłużenie', 'merito'.

DOSYĆ jest, stałe w biblji; stąd dosyt (por. przesyt): "żadnego nie ma człowiek dosytu łakomy", Potocki, "dosytem nakarmieni"; skrócone dość; p. syty; dosyć uczynić, zadośćuczynienie; "bez dosytu", "dosytem mierzyć".

DOSZTO, 'doszło się', "doszto tego i wierzono", "jeśliby doszto tego nań", "którym tego fortelem doszto"; w 14.-17. w. częste; p. szedł; por. doszły, niedoszły.

DOWCIP, dowcipny, dowcipniś, dawniej i dochcip (w 16. w. dowcipliwy, dowcipnik), czes. tak samo (duowtip, duowtipny), - p. ciepać.

DOWÓD, r. 1500: "dowiedzienie albo dowód", 'argumentum', p. wieść.

DOZÓR, dozorca, dozorny, przezorny, 'pilny', p. źrzeć.

DRAB, drabina, "za drabią", "widział we śnie drab", biblja ("drabinę", Leopolita), "za drabinę" (t. j. 'wyrzucić'), "wóz drabny" 1584 r., albo drabiniasty; drabinka; drabować, przedrabować (włosy grzebieniem), 'przetrząsać', drabotliwy (język, 'prędki w mowie', r. 1535); słowo polskie; mało- i białorus., jak i morawskie, z niego. Może z (nie-polskiem) a zamiast o (por. dłażyć, władza i i.), toż co rus. dorob, 'kosz' 'u nas przezwisko dorobajło, z małorus., o 'babie'), litew. darbas, 'robota, plecionka' (darbai), co dalej łączą z niem. Torf.

DRAB, draba, "drabską służyć"; niegdyś 'żołnierz pieszy', dziś wyzwisko na 'nicponia'; drabować koniem, albo konia, 'kłusować'; drabant, trabant, 'gwardzista', w 17. w. i nazwa 'tańca'. Wszystko, jak w czeskiem, z niem. Drab, Trab, o 'kłusie' i o 'żoł-

mierzach', Nachtrab, Vortrab, Traber; nasz drabarz średniowieczny i o 'wielbłądzie', 'dromedarze'; my może wprost z czes. dráb, nie z niem.; drabant z niem. Drabant (dziś Trabant, wedle włos. trabante, co samo z niem.), od niem. draben, 'biec'; drabstwo, jak szewstwo.

DRACZ, w biblji: "draczom" ("drapieżnikom", Leopolita"); dracza, 'drapiestwo'; draka, 'bój', Potocki; p. drzeć.

DRAGNIE, 'raźnie', u Kochanowskiego; ma być pożyczką z czes. drahnie, 'dużo', 'wiele', drahný, 'wielki, silny' (od draha, 'siła', 'huf', a to do drogi, 'cenny'?).

DRAGON, dragan, żartobliwie "co drą a gonią" w 17.w.; dragonja, dragoński; europejskie, od draka (smoka) na chorągwi; walczyli piesze i konno. Co innego dragant, o 'gumie' i o 'cukrze dragantowym', od 16.w., z łac. dragātum (franc. dragée), a to z grec. tragakanthos (nazwa rośliny).

DRAJ- i DRE-, z niem. drei, w złożeniach, np. drajhulc, 'szubienica', w 16. i 17.w., t.j. "trzy drewna", jak ją wtedy również zowią; "kłusze drajszlakiem", o koniu, u Reja; drelink, 'miara wina', niem. Dreilink; drylich i drelich, dreliszkowy, z niem. Drillich, por. cwelich; dryfus, z Dreifuss; wszystko z 16.w.

DRAK, 'smok', w biblji, z czes., a to z niem. Drache z łac. draco; jest i drach, trach, nazwa herbowa.

DRAŁA dać, 'uciekać', drań, dranica, 'gont' ("szkudła albo dranica" r.1500), drań(cie); p. drzeć.

DRAPAĆ, drapnąć (także tyle co drała dać), drapież, drapiestwo, drapieżnik; prasłowo; tak samo wszędzie, u Czechów, na Rusi ze wtórnem j, drjapat', też u Słowaków, czes. dráp, 'pazur'; grec. drepō, 'oddzieram', i drōptō, 'druzgocę', drepanom, 'sierp'. Dalsze to urobienie do pnia der- (p. drzeć); drapacz, drapak, drapaczka, drapichróst (17.w.), drapirzyt, 'palec średni', r. 1540; drapienie tyle co 'drapież' r. 1449 (w statucie).

DRASNAĆ, zadrasnąć; u nas tylko to, u Czechów nierównie liczniej zastąpione:

drasati, drasta,'drzazga' i'suknia'(stale i od oddzierania nazywana), draslawý,,nierówny' (o drodze, drastina, o 'wybojach') drástiti,'potykać się',Prasłowo; bułg.z sk: draskam, 'drapię', draska, 'drapnięcie';podobne w lit.z inną samogłoską: dreskiu draskyti,'rozdzieram', sudriskelys,'obszarpaniec',łotew.draska; wkońcu do tegoż pnia der-, p. drzeć.

DRATWA, dratew, może wprost z czes.dratew,i dratwa, a to z niem.Draht, cośmy w 16.w. na nowo przejęli jako drót,drut; druciany, druciarz, drutować;"język ci drotem (albo drutem) stanie",Potocki.Od nas na Ruś.

DRAŹNIĆ, rozdrażniać, drażliwy; Prasłowo; tak samo u innych Słowian, z ową chwiejnością między ź a ż,cerk.razdražiti (do gniewu),rus. razdražať ,czes. drážiti, dziś drážditi,'drażnić' (niby od -zg-),i rus.draznit' , bulg.drazniu,czes.dawne draźniti. Tu należy nasze przedrzeźniać, rozdrzeźniać. Wtaczają ind. drāghatē,'męczy'(?).

DRĄG, drążek, drążkowy,(kasztelan mniejszy, co nie na krześle osobnem siedział), drągal, 'drab'; prasłowo; cerk.drąg,'kij', wdrążiti,'wetknąć', bułg.drŭg, serb.drug, słowień.dróg, czes. drouh (a są i postaci z niemą, drączek, rus.drjuk, druczok); żmudzkie dranga, może pożyczka; nord.drangr, 'wystający kamień', drengr, 'kij','słup'(i nazwa 'drągala','chłopca, sługi'),

DRĄŻYĆ, wydrążyć, nic nie ma z poprzedzającem wspolnego, bo nastało dopiero od 18.w.zamiast dawniejszego drożyć (przed syczącemi zjawia się nieraz wtorna nosowka-przybłęda), drużyć (na kamieniu); p. droga.

DREPTAĆ, drepsić, drapsić, tak samo w czes. dreptati, drepsiti, nietylko o'chodzie', ale i o 'głosie',paplającym lub jąkliwym'; dawniej (17.w.) drypcić i drepcić:" w miejscu tylko drypci

('nie pociągnie').

DRESZCZ, dreszczyk, którego -szcz może równie niepierwotne jak w deszcz; poł.małorus. droż i drożdż, o tem samem znaczeniu, do tego pnia co w drzeć, drgać (p.)Specjalnie polskie.

DREWNO, drewniany, zdrewnieć, drewko, od: drwa, drew, co w 16. i 17 wieku przenoszono i na 'niesmaczne mowy i pisma',"jakby dębu liznął"(przysłowie dawne), stąd drwić, podrwić,drwiny, drwinki; fraszki swe obezwał Karmanowski r.1610 drwami. Prasłowo; cerk. druwa, rus.drowa, na całem Południu i liczba pojedyncza drwo, jak nasze drewno; drewutnia, drewotnia,('gdzie drwa tną'), jak drwalnia; brak tej właśnie postaci w litew.: grec.drys,'dąb','drzewo', ind. druwaja-,'naczynie drewniane', awest. drwaēna,'drewniany'; p. drzewo,wedle ktorego u nas i drzewiany, drzewniany, obok drewiany (z +drwiany, wedle drewno); drewni(a)sty, drewniak, drewnianka; boże drzewko (lub)drzewce) i drewno dla 'artemisia'(od chowu w klasztornych sadach); "drwiec naszczepał", biblja,"na obietę drewną", "naleziono drewno" ("obraz",Leopolita);"niemasz co wziąć we dwie drewnie (albo we dwa wiory)", pogardliwie o maleństwie w 17.wieku;"drwiasz czyli drogi pytasz", również 17.w; u Potockiego:"nowe drwa i ci piszą", "bez drew nie bywa (pijaństwo)", "skoro drew na pasiekę nawalił" ('nałgał'); podobnie o dubach (smalonych) prawimy. R.1500: "drewna piłka","czyrw drewny"; drwoszczep,'drwal'.

DREZNAR, w 16.w.,'tokarz', z niem. Dressler (Drechsler), i 'trepki', z niem. Trosser.

DRĘCHNĄĆ, 'nędznieć', o ciele, to samo co truchło,'smutek', o duszy; w cerk. z wokalizacją na ę, dręchł i dręseł, 'smutny', rus.drjachłyj,'nędzny','ułomny'.

jak w biblji:"zdręchną w złościach swych"("wyschną,Leopolita); p. truchlić.

DRĘCZYĆ, zdręczył biblja ('zgnębił') udręczenie, udręka, już w cerk. w przenośnem zna - czeniu, udrącziti,'pognębić', tak samo w rus. udruczat'; pierwotne w słowień.droczíti, droczkati, 'ugniatać' i w rus.drjuk, 'drąg'.Lit.trenkiu,'trącam', trankus,'wybojowaty', trinka, 'kłoda (do rąbania drew)'. Już wyżej, np. pod dążyć, zauważyliśmy wymianę dźwięcznej i głuchej; przy dr- ta wymiana bywa tak częstą, że się nieraz sami wahamy, pisać np. drętwieć czy trętwieć? Nie odstraszy więc podobna odmiana przy łączeniu pnia słowiańskiego i litewskiego.

DRĘTWIEĆ, zdrętwiał, o 'cierpieniu','truchleniu', drętki, o 'smaku ostrym', drętwy, toż znaczenie; p. trącać.

DRGAĆ, drgnąć, drżeć (por. dreszcz), drżliwy, częstotliwe drygać, podrygiwać, drygi','skoki'; prasłowo; rus.drożat', i drognut', droż,'dreszcz',serb. drchat i drkat,'drżenie',drhtati i drktati,'drżeć',czes.drhati, łuż.żrjeć i żaś; lit.drugis,'febra' (i'motyl'),prus.drogis,'sitowie'. Drgawka, drżączka (psałterz).

DRÓB, drobić, odrobina, drobny, drobiazg (przyrostek -ezg, oczekiwalibyśmy drobiozg, ale samogłoski się wahają; -ezg to samo co -eg, -óg), drobiaszczek zamiast drobiażdżek: "drobiaszczek (t.j.'drobną szlachtę') tylko serce a cnota ochabi", Potocki;drobię,'owca', drobność i drobnostka, podróbce; narzeczowo dremny; drobne(pieniądze). Prasłowo;rus. drob,'ułamek',małorus.drobiata, 'owce', bułg.drobowe,'podróbce', czes.droby, druobež,'drobiazg (ptactwo,ryby)', drobet,'odrobina'; u Bułg. obok droben i dreben rus.drjebjezg, łuż.drjebjeńca, 'odrobina',co naturalnie niczego nie dowodzi (żadnej osobnej wokalizacji pniowej.);cerk.raz-

drobiti, serb. drobiti,'roz-
rzynać'; łuż.draby, o 'ubiorze',
moraw. zdraby,'łachy'; litew.
drobē, 'płótno', drabužis,'suknia',
drabanas,'łachy'(a z p:
drapanos,'bielizna'); z e, łotew.
drēbe,'łachy,ubiór'. Biblja:"drobow
wiele"(stada", Leopolita),
"z droby"("ze trzewy",
Leopolita); r.1500 drobienie,
później drobionka,'zacierka'.

DROCZYĆ (się),'drażnić kogo',
w rus.drok,'giez', droczit'sia,
o 'gżącym się bydle', w rus.
cerk.droczenije,'pycha', droczíti
sia,'pysznieć';bułg.droczŭ,'biesiaduję'.
Innych odpowiedników nie znamy, oprócz
serb. dreka,'krzyk', dreczati,
dreknuti,'krzyczeć', czes.drzeczeti,
'płakać'.

DROGA, dróżka (święta 'pielgrzymka'),
podróż, podróżnik,
zdrożny (por. zbrodnia,'co z
drogi, brodu wykracza'), dawniej
i drożny,'co godny'; drożyć,
dziś drążyć, bo pierwotne drogi
znaczenie 'rysa','brózda';
stąd czes.dráha,'nawsie',albo
'wągroda',albo 'skotnica'(dla
bydła,by między polami wolno
przechodziło, na tem się pasło),
albo i'ślad'(np. w trawie wydeptany),
stąd i znaczenie 'okrajku
szaty', cerk.podrag, czes.podrahy,
'brzeg,krawędź szaty',dalej
nadragi,'spodnie',co Węgrzy
pożyczyli, a potem (w 16.w.) nam
nadali. Prasłowo; postać pierwotna
÷dorga, rus.doroga,dorożka,
'falc','rynwa',dorożczatyj,'w
paski';serb.draga,'dolina',słowień.draga,
'rów','dół',łuż.dróha,'ślad'.
Należy do pnia dĭrg-,
p.dziergać. Tu może i rus.,z ro
zamiast oro, co nieraz bywa,
droga,'rozwora', drogi,'wóz',
'karawan',dróżki,'lekki wózek',
co my spolszczyliśmy na dorożkę,
a Niemcy stąd Droschke, Droschkenkutscher
wzięli; na Litwie
drążki i dróżka. Dawne podróżstwo;
drogo(w)skaz. Brak w litewskiem.
Łączą z nord.drog,
'dolina','ślad','smug',draga,
'ciągnąć', dorg,'sznur u wędki'.
Por. troki.

DROGI, drożyć się,wzdrażać,
drożyzna i drogość, drogocenny;

prasłowo; z ÷dorg, cerk.drag, rus.dorogoj, serb.bułg.drago mi je, 'lubo mi', czesk.drahý, łuż.drohi; bardzo częste w nazwach, Draga, Drożek i Drogomysł, książęta nadłabskie w 8. i 9. wieku. Łotew.dargs, 'drogi', może tylko pożyczka z rus., choć przytaczają dawne nazwy pruskie, Darge (1). Innych odpowiedników brak.

DROP, dropie, dropia, w 15. i 16. wieku, dropia(s)ty, o maści, kolorze; rus.drafa, drachwa (czy f, czy ch, chw, to obojętne), małorus.drofa, drochwa; chyba z Rusi do Polski, więc f, chw, pierwotne? Od nas niem. Trappe.

DROZD (drost 1584 r., błąd druku?), prasłowo; u innych Słowian i inne przybiera postaci, drozg (wymiana zd i zg nierzadka), drozn; litew.strazdas, prus.trezde, nord.trast, łac. turdus, niem.Drossel, określenie tego samego ptaka (słow.dr- więc nie pierwotne), grec.struthos, 'wróbel'.

DROŻDŻE, dawniej rodz.nijakiego, drożdża, drożdżowy, to samo co 'troski', 'opiłki', to, co wrzucano dla kisania', albo też 'osad na dnie'. Prasłowo; cerk.droždiję, później i drosztija (nijakie), rus.drożżi, czes.droždi (nijakie) łuż.drożdzieje, ale w słowień. jest i trosk(w)a; prus.dragios, lit.dragēs, 'drożdże' (w słow. zg wobec lit. g, co bywa); nord. dregg, 'drożdże'.

DRUGI, drug, 'przyjaciel' (druże, wołacz w 15.w.), obok tego druch, druchna, drużba (w 16. i 17.wieku 'spółimiennik': "Janie, mój drużba"), ograniczono do '(or)szaku weselnego', drużka; w biblji jeszcze: "dobrego druga a cnego męża syn", "jego drustwa" ("moc", Leopolita), 'czyny dzielne'. Znaczenie 'przyjaciela' uogólniło się na 'bliskiego', 'innego' drug druga, 'jeden drugiego', już w cerk. w biblji: "jedna z drugą", albo "mówił drugi ku drugiemu"; wkońcu zeszło na liczebnik, i u nas

drugi zupełnie wyparł pierwotnego wtórego, którego np. o czasie (druga godzina, drugiego lipca) nigdy już nie używamy (zato powtóre, powtórzyć, jedynie niemal popłacają); w dawnym języku i druginasty obok wtórnastego (dziś ani jedno, ani drugie). Znaczenie więc u nas pierwotne (i tak samo u wszystkich Słowian): 'przyjaciel' (podruże, 'żona', w temże znaczeniu); więc stąd i drużba dla 'spółimiennika', bo czcząc tego samego patrona św. (por. znaczenie "krsno ime" na Bałkanie), już się niby sprzyjaźniamy (dawniej: "drużebna niedziela", - kiedy zawierano w kościele "pobratymstwo", w 15. wieku jeszcze). Na Litwie draugas, 'przyjaciel, towarzysz', zachował w całej pełni to znaczenie, draugybe, draugysta, 'przyjaźń', ale i tu już zaczyna się uogólnienie: drauge, 'razem', 'z', prus. draugiwaldunen, 'spółdziedzic'; jest i czasownik dawny sudrugti, 'przyłączyć się'. Ale ten pacyfizm nie pierwotny; w niem. zachowała się wojowniczość dawna: gockie driugan, 'walczyć', ga-drauhts, 'żołnierz', dawne niem. trucht, 'orszak (wojenny)', truhtin, 'wojewoda'. I to znaczenie przebija w słow. drużyna, 'orszak wojenny', (por. drustwo biblji dla 'dzielności'). - Z urobień pomijamy złożenia z drugo-; przysłówki, drugdy, ('kiedy indziej'), drugdzie ('gdzie indziej'), drugojcy ('drugim razem'). Druch (do drug, jak brach do brat) piszemy mylnie druh, jakby coś ruskiego.

DRUGUBICA, drgubica, drygubica, "siatki podrgubne", "podrgub na ptaki" (obszernie przez Cygańskiego r. 1584 opisany) i "sieci podrgubne albo żaki na ryby"; dziś podrygawka, niby od drygania złowionego ptaka (ryby) ale to wymysł; z trigub-, 'trzy guby' (fałdy). - t- zdźwięczniało;

u innych Słowian tregub.

DRUJKI, 'słodkawy'; podobne nazwy litew. 'barci' (drewē, prus. drawinē, nazwa kraju Nadrauen) wywodzą się od drew (p. drewno), ind. drawja-, 'drzewny'. goc. triu (ang. tree), 'drzewo'.

DRUK, drukować, drularz, (niegdyś impresor, imprymować; rzadko tłoczyć; częściej wybijać, prasować); w 16. i 17. wieku przestawione durk, durkiem (por. burk z bruk), było w ustach nietylko ludu, jak dziś jeszcze, ale np. i Krasińskiego, podskarbiego w. kor.

DRUMLA, od 16. w. ogólne, drumka, Potocki (błąd?), drumkać, 'bąkać', z niem. Trumcl, Trommel Trumbel, Maultrommel; słowień. dromla, bułg. serb. drombula. drŭmboj, czes. drumbla.

DRUSZLAK. do cedzenia (cadzenia), ogólniejszy (z odwrotną przestawką, p. druk) niż dawne durszlak (16. w.), z niem. Durchschlag.

DRUT, p. dratwa; druty (do pończoch), u Niemców Strick-draht, Czesi znają tylko drat, sami więc pożyczyliśmy drot, drót, drut; już w 17. wieku piszą go przez o i u; niem. od drehe, 'kręcić'.

DRUZGAĆ, druzgi, zdruzgotać; u Serbów i Słowieńców z o obok u: drozgati i druzgati (por. bułg. drusam obok drosam, druskam, 'trzęsę'), to samo co troskotać, troskać; tak samo w lit. druzgas, druzgēti, rozbić się w kawałki, 'zdruzgotać się', obok druska, 'sól' (znane Druskieniki), t. j. właściwie 'kruch soli', łotew. druska, 'okruch', sadruskāt, 'rozdrobić'; "drzewca druzgając", 1549 r.

DRUŻBART, dawna gra w karty, niem. Drosselbart ('broda drozdowa' króla tej gry).

DRWA, drwić, p. drewno.

DRYAKIEW, nazwa lekarstwa, 'antydot przeciw truciznom'; roślina 'scabiosa';dryjaka, drzakiew dawniej; jak i czes. dryak z niem.dawnego driakel, z franc.triacle, z łac.thericum, z grec.thērakion ('przeciw ukąszeniom gadów'; thērion,'zwierz'); przyprawiane z gadzin pierwotnie,później i ze wszelakich roślin i miodu.

DRYGAĆ, p. drgać. drzeć; drygawka flisowska, niby 'ster'.

DRYGANT, drygunt, dryś, ogólne od 16.w.,znaczy i 'wałacha i 'ogiera'; wyłącznie polskie; obce czy naśladowane?

DRYJA, z niem. drie, drei, o 'rzucie kostek'. Inne złożenia z dre-, dry-, z niem.,p. pod drai-.

DRYLOWAĆ, drelować,'wyjmować pestki z owoców','świdrować'; z niem. drillen, Drillbohrer.

DRYNDA, 'dorożka', dryndziarz dryndulka, dryndać(nogami), dryndolić, 'wlec się'; podobnie czeskie drndati,'wlec się','machać', drndaczka i drnkaczka, i o 'rozwolnieniu', drncati i drnczeti, o 'tarkocie'.

DRYZDAĆ i drystać (drzystawka, r.1532), dryzdaczka i drystaczka, dryz(d)nąć i trznąć, dryzdać i trztać; prasłowo; u nas zamiast drzy-(kozi drzyst,'anemona'), jak chrypka zamiast chrzypka; u wszystkich Słowian dristati i driskati, czes.drzizdati i drzistati, drzizda,i drziskoń, także 'plapla'. Że nagłos pierwotny był t-, dowodzą nasze dawne trznąć i trztać,więc tu należy lit.tridē i trieda, 'biegunka'pratrydau i triedżu, 'laksuję'.

DRZAZGA, p. trzaska; zbiorowe, drzażdże, w 16. w.;ale kilka razy drzążdże,błędne(?),por.rus. drjazgi, a więc z ę(?), 'gąszcz leśny', w cerk.

DRZEĆ, drę, darł; częstotliwe dzierać z dzierać; rozdrzeć,rozedrę,rozdarł (zamiast rozdrzeć

mówimy rozedrzeć, wedle rozedrę, ależ drzeć przestawką z der-ti powstało, gdy tylko w drę półgłoska między d-r ogłuchła, więc jego roze- uprawnione), rozdzierać; wydrzeć, wydzierać, wydzierczy; podrzeć; zadrzeć, zadarł. zadzierać, zadzierka; zdrzeć, zdarł, zdarty (mówimy zedrzeć, wedle zedrę), zdzierca; obedrzeć obdarty, obdartus (końcówka łacińska). To dziś jedyna odmiana; do 16.w. była inna: drać, dziorę, dzierzesz, drał, drany (jak brać, biorę); jeszcze Biernat w Ezopie tak odmienia; por. urobienia: dzierzega (p.), drała dać ('uciec'); drany, odrany (nie odarty), Odraniec, dranica, drań, drańcie, drantywy. Pierwotne +dzior-, p. paździerze; dr- w nazwach: Odrzykoń, Odrowąż (węże odzierano z skóry dla wszelakich celów); odra, 'wysypka', por. rus. odriny, 'plewy'. Prasłowo; litew. dirti, deru, 'drzeć' (skórę), 'bić'; grec. derō; ind. drnāti, 'pęka'; goc. disteran, 'rozdzierać', niem. Zorn, zerren; z l zamiast r, p. dłoń. Z o, p. Zadora. Liczne dalsze urobienia: drapać i i.; por. nader; dracz, dawna nazwa dla 'berberysu' i 'agrestu', draka, 'bójka' (drało, drań i drjań, draka, są i dobre ruskie słowa!). Nazwy stąd dla ubioru, bułg. drěcha, czes. drasta (czes. dralo i dralec, 'magnes', nowe to wymysły), dranc, 'łach', drancowati, 'łupić', drančerz. Obok dīrati, jak bīrati, był i bezokolicznik +der-ti (chociaż +berti nie istniało), jak nasze serb. czes., drzeć, drijeti, drzíti dowodzą; do niego dorobiono (jak do mrzeć mrę): drę (bezokolicznik darć jest "litewski"; przestrzegają przed nim Wilnian Jezuici r. 1711); są i narzeczowe derty itp.; z inną samogłoską lit. durti, 'kłóć', p. dziura. Z innych języków ind. dīrjate, 'pęka', darīman, 'roztrzaskanie', dara-, 'dziura', drta-, 'pęknięty', drti-, 'miech (skóra odarta)', grec. edarēn, 'rozdarto mię', doros, 'miech', dratos i dartos, 'obłupiony'. Podzarł, 'podarł', narzeczowe; "przed się drzeć", biblja, 'pędzić' (por. drała dać).

DRZEMAĆ, drzemka, drzemota ("sen", Leopolita), drzemliwy (stąd nazwa ptaka drapieżnego, drzemlik, czes. drzemelik, 'falco aesalon'), drzemała, ale "drzemiący las" powtarza rus. driemuczyj les; mylnie drzymać. Prasłowo; drėmati u wszystkich Słowian bez wyjątku; jest jednak i rus. drychat', serb. drichati, słowień. drichmati, 'drzemać'. łac. dormio, 'śpię', urobienie od pnia, co w ind. drāti i drājatē, 'śpi', nidrā, 'sen' grec. darthanō, 'śpię'.

DRZEŃ, drzon(ek), p. rdzeń, jeszcze 1500 r. ogólnie, czes. drzeń, o 'treści drzewa', 'jądrze'; drzenisty, drzenność; rdzeń przestawka z drzeń.

DRZEWIEJ, 'dawniej' do 17. wieku ogólne, później zapomniane, w biblji co raz drzewie, ale częściej drzewiej (z dodaniem -j), "siedm lat drzewiej niżli", "do jednego z drzewiej uczynionych miast", "żonoma drzewiej rzeczonyma"; w psałterzu "drzewiej niż", ale już tylko w tym przysłówku i w urobionym odeń przymiotniku drzewiejszy: "ślubu mego drzewiejszego" ("przymierze dawne", Leopolita); "podle obyczaja swego drzewiejszego", "drzewiejszych dni"; u innych Słowian przymiotnik drewn ogólny, rus. driewnyj, driewnost' 'starożytność', czes. drziwe, 'rychlej', drzewni, 'dawny', serb. starodrewan, 'starożytny' cerk. drewle i drewĭn. Jak stary od stać, podobnie drewĭn od słów dla 'stania silnego', lit. drūtas, 'silny', prus. druwit, 'wierzyć', ind. dhruwa-, 'stały, pewny'; awest. drwa-, 'zdrowy', niem. treu i trauen; pień ten sam co w drzewo.

DRZEWO, drzewny i drzewiany, zbiorowe drzewie; drzewko, drzewce ('kopja', Rej i i.,); złożone: drzewostan, drzeworyt. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, z +derwo, rus. dierewo, serb. drijewo (i 'okręt'), czes. drzewo, zbiorowe drziwi; na Litwie derwa,

'smoła',darwokszně,'pochodnia', niem.Teer,'smoła(smolaki)', celt.dervus, 'dębina',iryj.derb, 'pewny'; tu należą drwa,drzewiej, zdrowy (p.); drzewsko,'mary', r. 1500.

DRZWI, wyłącznie w liczbie mnogiej (cerkiewne i ruskie mają i niepierwotną liczbę pojedynczą, dwier'); przestawione z +dwrzi: między w a r była miękka półgłoska, więc w 6. przypadku, dwirzmi, głuchła w dwrzi. Późniejsze dwier- albo dźwier-, bo obu używa się naprzemiany (np.Seklucjan 1551 r; dźwierzy i "w przededwierzu"), brzmiało w 15.wieku prawidłowo dwir- lub dźwir-, w biblji: "u dźwirzy","przede dźwirzmi","ze dwyrzy"; przestawka sama (drzwi) istniała już od 14.w.(w biblji: "ku drzwiam","ku goździom drzwianym"); pierwotne ocalało do dziś w zdrobniałych dźwirki, dźwierki, dźwierka, obok drzwiczki, i w odźwiernym, co u Reja i i.,zwał się odwiernym odwirnym, a nawet otwirnym. Lit. duris, prus.dauris, łaciń.fores, forum, ind.dwāras,duras (ze zmiennym pniem),niem.Thür (p.dwór,to samo słowo z samogłoską o),grec. thyrā. I Czesi przestawili drzwi; słowień.duri i łuż.durje z dwr-, cerk. dwĭr', dwĭrĭcę, dwĭrnik, rus.dwier', dwiercy, dwiernik, czes.dziś tylko dwerze, dwerzný, dwerznik.

DU- złożeń łacińskich, włoskich duo, duet, dualizm, pomijamy; duel, europejskie, z łac.duellum, przestarzałego zamiast bellum,'wojna', co od duo wywodzą(?).

DUBELT, dubeltowy, dubeltówka, z niem.pdupel,'podwójny',Doppelschnepfe, o 'bekasie'i o 'piwie'("pocałować się z dubeltówki"). Ale dupla z włosk.dupla, a dublować, dublet, z franc.double,doublet; wszystko z łac.dupla,'podwójnie'; duplika, duplon, duplak.

DUBIEL, 'prostak','głuptas', ogólne w 16.w.,dziś zapomniane;

nazwa ryby i 'głupca' niemiecka: Dőbel, Dűbel. Por. flądra i grundal.

DUBY, 'brednie', p. dąb; będzie to ruskie; dubacz, o 'gołębiu leśnym', r. 1472; dubas, 'szkuta', z rus. (?), u Potockiego przenośnie: "dubas (babę) zmierziwszy paskudny"; "knutami i dubcami" r. 1607, ruskie.

DUCH, duchowny, duchowieństwo, duchnik: w znaczeniu przenośnem (o "Duchu św.", "do św. Ducha", t. j. do Zielonych Świąt); w pierwotnem: "duchem wrócę", "duszkiem ('jednym tchem') wypić"; "poddać ducha" ('pary' w łaźni); macierza duszka ('macierzanka'), której napar dla macierzy ('macicy') zdrowy; "żywego ducha nie było"; dusza (od dychania, jak łac. anima od an-, 'dychać', grec. psychē od psychō, 'dmucham'). Pień ten sam co w dech (p.); samogłoska jak w lit. dausos, 'kraj obłoczny, kraj duchów' (ik pacziu dausu, 'do samych obłoków' u Wajczajtisa); natomiast 'duch' nazywa się u nich dwase (dwasna, 'zdechlina', dwasintis, 'zdychać'), a dwesti 'zdechnąć'. Ze złożeń por. zaduch albo zaducha; zaduszki albo "zaduszny dzień"; duszkoż, wykrzyknik, 'oby.', gdybyż.': "niejeden rzecze: duszkoż znowu być młodzieńcem" (17. w.); dalej duchna, 'pierzyna', duchenka, 'pierzynka' i 'czepiec (nocny, puchowy)', po-duszka (a więc nie pod-uszka, niby franc. oreiller); niem. Duchent, Duchet, 'pierzyna'), jest pożyczką z duchenka, nie odwrotnie. Wszystko to prasłowa; cerk. duch, 'dech', duchati, 'wiać', wŭzduch, 'powietrze' (rus. wozduch, wozdusznyj, 'nadpowietrzny'); "Zielone Świątki": rus. duchow dień, serb. duchowi, czes. swatoduszni; ogólne naducha, o 'katarze', rus. duszit', 'dusić', dusznyj, 'duszny', dusznik, 'lufcik', słowień. ducha, 'zapach (rus. duchy, 'perfumy'), duszec, 'zły zapach' (rus. duszok), czes. duszhost', "wypiti douszkem", materži duszka, duchna, poduszice, 'poduszka', - Pomijam ciekawe ale wątpliwe zestawienie dalsze: grec. theos

(stąd teolog-,'bóg', t.j.'duch' z +thweses (lit.dwesiu,'oddycham', dwasē,'duch' i 'oddech') theejon,'siarka'(od zapachu); niem. Thier (goc.dius, z dheus-, łac. bestia.

DUCZA, duczája, narzeczowe duca,'dołek w żarnach do wsypywania zboża,'jamka'(i w górnictwie), 'rura','kosz';wyraz rdzennie słowiański(por.nazwę Dukla), czes.duczeje,'wodospad'; p. dukweić, ślęczeć'.

DUĆ, duję; dunąć,'dmuchać' ("dunął do lasa",'uciekl')· Grec.thyō i thynō, 'wieję', thyella,'burza',ind.dhun oti, o 'ruchu gwałtownym';dolno-niem. Dūne ('wydma'), górno-niem. Dunst; litew.duja,'mżenie'(deszczu)' i rodzaj tańca, dujti, 'tańczyć', dujnoti,'guzdrać się'. Dalsze urobienie tego pierwiastka p.duch. Tu należy i zapomniany zwrot o ucieczce: "z ratusza umknął dute-pasem", "kot('zając') poszedł w dute-pasy"(częste u Potockirgo);"a potym dute passa ('uciekł'), nie czekając guza" (u spółczesnego Korczyńskiego), jakby z włosk.passo, 'krok'złożone żartobliwie(?).Cerk.dunąti,'wiać', serb.rus.dut',dunut','wiać'.

DUDA i dudka, dudarz i dudziarz, 'grający na dudach',dudki i wnętrzności, bebechy';"znowu mu dudy potężne opiorą" ('wytrzepią go'),Potocki. Pierwotne narzędzie muzyczne, chociaż Bułgarzy i Serbowie dziś tureckiego słowa duduk zamiast własnego dud używają; od Słowian zachodnich przejęli Niemcy Dudel, Dudelsack, dudeln. Dźwiękonaśladowcze, por.nasze "ani dudu" (u Potockiego: "o mszy ani dudu", 'ani mowy'; po narzeczach: odudzieć, 'oniemieć').Dudnieć i dudnić, o'głuchym,przytlumionym odgłosie'(p.tęten, to samo). Przeniesiono na 'wydrążone rzeczy','rury'; dudło, dudławy, o 'spróchniałym, dziurawem drzewie', dudlić i dudlać,'dłubać'; dudki, 'trele smutne'; 'kawecan na konia', itd.

DUDEK, ptak, 'upupa', 'hupek', od głosu nazwany duda (hupak na Łużycach; w cerkiewnem wdod, wdid, rus. udod, małorus. wudwud), dud jeszcze u Czechów; nazwa dla 'smrodu', od nieczystego gniazda jego, więc "prześmiardł dudkami przez skórę" (nieraz u Potockiego). Orła na drobnych monetach polskich, zygmuntowskich, przezywano żartobliwie dudkiem, więc monetę samą tak nazywano, i już Rej stroił z tego żarty ("dudka wymieniać", t.j. ptaka zamiast grosza); z polskiego dudka wzięli Niemcy Düttchen, co wróciło do nas jako dytek, dydek ('sześciogroszówka dawna', 'dwa grajcary').

DUDNIĆ, dudnieć, dudnienie, to samo co tętent (p.); ale dudlić, dudłać, dudrać, wraz z dudu! odnosimy do dud; wszystko dźwiękonaśladowcze. Jedyne lit. daudytė, 'piszczałka', narzeczowe, to chyba pożyczka z rus., mimo au-.

DUFAĆ, dufność, dufliwy, dufały i dufale, podufały, wszystko z doufać, doufały, ściągnięte; p. ufać, ufny; dufały przestarzało, w 16. wieku jeszcze częste; w biblji stale: "doufać w boga", "przebywać doufale", "doufanie wielikie", u Leopolity stale dufać, dufność.

DUK, dranduk, Potocki; dukat, pieniądz (od napisu), zdrobniałe dusie; dukt, 'ciąg', toż: edukować, edukacja, dedukcja, indukcja - wszystko z łacin. dux, ducatus, ductus itd.

DUKAĆ, o 'głosie' (żabim), 'stękać'; dukać i dukwi(e)ć nad czem, 'ślęczeć', "odukały karlik" r. 1664; dźwiękonaśladowcze; i dulczeć nie inne.

DUMA, dumać, zaduma(ny); duma, dumka, o 'pieśni', od 16. w. ogólne; duma, 'mniemanie', a od "górnej dumy" poszła duma, 'pycha', dumny, dumność. Prasłowo,

ale pożyczone od Gotów; u Serbów i Bułgarów dumam,'mówię'; na Rusi duma,'narada' (dumnyj diak), w 20. wieku wznowione dla 'parlamentu',przedtem duma 'ratusz' i 'magistrat'; Czechom prawie zupełnie obce; przejście na 'pychę' nam wyłącznie właściwe. Gockie dōms, 'sąd','zdanie', dōmian,'sądzić'; w pożyczkach zawsze słow. u z niem. ō, p.buk, Dunaj; całkiem ruskie duma w znaczeniu 'pieśni','byliny' (tj. pieśni historycznej, a później i byle innej).

DUNAĆ, p. duć.

DUNAJ. Nazwa największej rzeki europejskiej (Wołga zaeuropejska, wedle podziału starożytnych geografów),powtarza się dla rzek, rzeczułek, stawów, a w pieśni, z jej zwykłą przesadą (o kniaziach itp.), dla każdej wody ("dziewczyna idzie do dunaju", t.j.'ruczaju') szczególniej na Litwie i Rusi; również jak w nazwach osobowych; stąd różne osady: Dunajów, Dunajec, dalekie od wszelkiej rzeki tej nazwy (tak samo zową się ludzie Dnieprem). U Słowian Dunaj na Zachodzie i Wschodzie, Dunaw na Bałkanie; nasz Dunajec nazywał się jeszcze w 13.wieku Dunawcem, i dowodzi, że to jedna nazwa; wahanie między j a w można rozmaicie tłumaczyć. Słowianie przejęli nazwę Dunaju-Dunawu od Gotów (1.przypadek Dūnawi, drugi brzmiałby Dūnaujos - stąd nasza chwiejność?), ci zaś od Celtów; łacińsko-celtyckie brzmienie: Danuvius, od pnia dānu-,'woda', istniejącego do dziś na Wschodzie aryjskim (stąd i nazwa Donu, don 'rzeka' u Osetów; są rzeczki Dony i w Anglji). Jedna to z niewielu rzek o nazwie podwójnej, bo na dolnym biegu był Istrem,w ustach Daków (Getów) i Moesów (Traków), i pod tą nazwą najpierw, u Herodota i i.,

wystąpił.

DUNAL, 'gwódź', z niem.Dohrnnagel.

DUNDER, z niem.Donner, znane od 15 wieku; nd zamiast nn.

DUPŁO i dziupło, dupla i dziupla, dupa, 'wydrążenie', 'wypróchniałość','dziura', 'rysa', porów.czes.doupa, 'otwór', 'wydrążenie', na Pomorzu r.1240 "dupna mogiła"('wydrążona,próżna'); pień pojawia się i z b, może i w dubas (obok dziubas), 'rodzaj statku (wydrążona kłoda)', przeważa jednak p: dupnieć dupniasty. Inaczej w litew., gdzie b stałe: dauba, 'parów', 'dół', dubus, 'głęboki a próżny', dubti,'zapadać się'.Niem. tief, goc.diups,'głęboki' (z +dhoup). P.dąbrowa, debra,dno. Służy przezwiskom dla niedołęg wszelakich: dupak (i w kartach dupak, dupek, dupnik,'niżnik', 'walet'). Prasłowo, ale u innych Słowian,Czechów, Rusi, nie oznacza, jak u nas, 'tyłka'(tak i u Bułgarów i Serbów); u Serbów dupljasz, a u Czechów doupnak dla 'gołębia dzikiego' przypominają naszego wyżej przytoczonego dubacza (że się w dziuple gnieździ?). Cerk.dupina,'jama', powszechne dupło dla 'dziupła', na Rusi duplak i 'barć', duplenik, 'miód' leśny'. Nasze kurdupel zawiera też słowo, jeśli to nie pożyczka raczej z ruskiego.

DUR, durzyć, durzeć, durny, dureń, durak, durnica (za durno,'za darmo'), pień najbardziej na Rusi rozszerzony, tak, że niektóre z przytoczonych słów można wprost za rusyzmy uważać, bo jedyne durować, dziś już nie używane, wiek 16.i 17. dobrze znał; durować mawiano o 'dobrej fantazji'("łacno durować, koli przystupaje", całkiem ruskie, 'kiedy się powodzi'). Rus.dur', 'głupota',durak, dura, durnoj, 'zły','brzydki', durman, 'bielon'; w serb.duriti se, durnuti se o 'szalejącym', słowień. o 'odludku'(serb.duranliw,'mruk'), bułg.durlŭ se,'gniewam się'; na Zachodzie brak słowa, oprócz

nas, ale czes. durdík, o 'gniewliwym', durditi se na koho, 'gniewać się', durzmatost, o 'nabrzmieniu', wyraźnie do tego dur należą. Dalsze odpowiedniki: prus. dūrai, 'płochy', lit. padurmai, 'gwałtownie', grec. thuris, toż(?).

DUSIĆ, zadusić, dusigrosz, "duszona pieczeń"; u wszystkich innych Słowian dusziti od duch, ruskie, serbskie, oprócz czeskiego, co w to dusbardziej nawet obfituje niż my, dusiti, dusiwy kaszel, 'koklusz'. - dusikiem 'azot' przezwali, a dusidlem albo dusitkiem 'surdynę'; dusić więc jakby od rzeczownika dus (jest taki w dawnem czeskiem o 'zmorze', ale on do dusiti dorobiony).

DUSZA, duszyca, duszyczka, duszny (nieprzyjaciel, dusznik), duszno, dusznie, 'raźnie'; prasłowo; p. duch; tłumaczenie dosłowne: duszpasterz, Seelenhirt'.

DUTKA, 'tutka', 'torebka', z niem. Dütte, Düte. Co innego dętka ze szkła, u Czechów dutka również.

DUTEPASY, p. duć.

DUŻY, dużo i duże, dużość, 'tęgi' (to samo słowo z d- obok t-, por. dążyć i tążyć; i u obok ą, jak i w bułgarskiem); "kto duższy ('silniejszy, tęższy'), ten lepszy"; niedużość, 'bezsilność', "sierdzit, a nieduż", "kto duższy nad Pana Boga?" pyta Skarga; "poki był duż ('silny')", "najduższy koń", stale u Potockiego. Dopiero później, od 18 wieku, nabiera duży, dużo, znaczenie 'wielki', 'wiele', z tą samą przenośnią co w moc (pieniędzy), lub siła (Rusin pyta zawsze: syła za to?). Ale gdy obok tęgi jest ciąg (tong : teng), niema już obok dong (duży, dąży) dzięg-, chyba w dzięgiel (p.); jest natomiast dęga, o 'zgiętem', więc 'łuk' (dęga, 'tęcza', to samo słowo), i duha u wozu ruskiego, od nas i jako duga przejęte. Cerk. ma tylko przeczenie, nedąg, 'sła-

bość', nedążiu, 'chory', rus. niedug(a), a obok tego, z wtórnem j bez znaczenia jakiegokolwiek, djużij, 'silny'; bułg. nedŭg(a), 'słabość', i nedug(a), czes. neduh, nedužný, duži, 'silny'. Lit. dengti, 'pokrywać', dangus, 'niebo (w prus. i 'podniebienie', niby naśladując polszczyznę?), ale dongo pruskie, 'szyna', może z pols. dęgi wzięte (jest jednak i łotew. dandzis, o 'kole'); z innych języków może niem. Zange (nord. tengia, 'wiązać', staroang. ge-tenge, 'ścisły, uciskający'); ale to i inaczej tłumaczą.

DWA, dwie (żeńskie, dawniej i nijakie: "mądrej głowie dość dwie słowie", "dwie ście", "dwie jabłce" "dwie jai" u Seklucjana), dwu dwiema i dwoma, a później z końcówką liczby mnogiej: dwuch, dwum (pisane więc mylnie przez o); dwój, dwoić, podwajać; dwojcy, skrócone we dwójc (kazania gnieź.), dwójec w biblji ("dwakroć", Leopolita), por. małorus. dwijczy, cerk. dwaszti; dwojaki (ściągnięte w dwaki, o 'garnkach'); dwojako, podwójnie; dwoisty, biblja; dwójny (podwójny); we złożeniach dwu-: dwuznaczny, dwunasty, dwudziesty, gdy dwanaście, dwadzieścia, dwieście, nie złożone, lecz ściągnięte ze dwu lub trzech słów w jedno, p. dziesięć. Forma słowiańska miała głuchnącą półgłoskę między d a w; dlatego jest we dwu, ze dwu, poprawne, nie w dwu, z dwu. Prasłowo; ind. duwau, grec. dyō, łac. duo, ang. tow, niem. zwei, lit. du, dwi, prus. dwai. W dawnej polszczyźnie, na Śląsku do dziś, pojawiają się i formy czeskie, np. dwacet (w Terencjuszu 1545 r.) 'dwadzieścia'. Dwoisty, dwójka i dawne dwójko, dwunogi, i wiele innych podobnych złożeń, "dwuraźne piwo", t.j. dupelbir, dziś dwu-, gdzie dawniej dwo- bywało. Z dwój, dwojaki, por. litew. dweji i dwejokas, ind. dwaja, grec. dojoi (grec. dyō, z +duwō, ale dōdeka, 'dwanaście', z +dwo-), lit. dwigubas, 'podwójny' (por. wyżej drgubica, ten sam pień!). - U wszyst-

kich Słowian te same słowa, co pomijamy, np. czeskie dwouznaczny, jak nasze.

DWÓR, dworzec, podwórze, od tegoż pnia co i drzwi (dweri, p.), znaczył 'wrota' (ind. dwāram, 'wrota'), potem 'miejsce za wrotami' (łac. forum); we zwrocie: "fora z dwora" powtarzamy więc te same słowa, jedno łacińskie a drugie polskie. Dwór, dworować ('służyć' i 'kpić'), dworny ('elegancki', 'dowcipny'), dworzanin (stąd rosyjski dworjanin, 'szlachcic'), ustaliły się wedle wzorów niemieckich (hűbsch, t.j. hőfisch, hofiren, Hofmann), od 15. w.; nowy jest dworzec, 'Bahnhof'; dworak, dworaczyć. Już w biblji na dworzę znaczy 'foras' (niem. draussen), Lit. dwaras pożyczka z polskiego; niem. Durnitz, 'izba', ma być pożyczką z słow. gornica, co do nas jako dornica, dwornica niby wróciła; niem. postaci chwiejne, Dornitz; p. dom.

DYBA, 'kłoda', "dyby zakuć", dybki (na ręce), tyle co duby, dęby? "Kajdan, dybków, pęta nie trzeba".

DYBAĆ, 'czyhać' dybkiem, 'na palcach', czy od poprzedniego, "dębem stawać"?, dybidzban i dybikufel, dawne złożenia (16. i 17. wiek); zdybać kogo, nadybać. Słowo wyłącznie polskie; porównać można tylko z zupełnie odmienną samogłoską cerk. prastare uděbnąti, uděben, 'kogo się podeszło', bułg. děbom, 'chyłkiem', děbiǔ, 'zasadzam się', děbnǔ, 'podstrzegam, czyham'; rus. bowiem dybat', dybiet', stojat' dybom, dyby, należą do owego dyba, nie do dybać; Ruś mówi stojat' dybom, jak my "stanąć dęba" (ą-y, jak w łączyć - łyko?)

DYCH, "ani dychu, ani słychu", dychać, oddychać, wzdychać, dyszeć, dychawica (r. 1500 dla 'suchot'), dychawiczny, 'astmatyczny', dychawka, dychnąć; prasłowo;

cerk.dychati i dychają albo dyszą, tak samo rus.,czes.,p.duch; samogłoska (y z,ū) ta sama co w litew.dūsēti, 'dychać',atdūsis, 'oddych'.

DYCH, dyszek (cielęcy),'ćwiartka', z niem.Diech, od 16.w.

DYCHTOWAĆ, z niem.dicht,'gęsty', dichten, "sparę dyktować", Potocki,"dyktowane drzwi","dychtowne sukno". - Pomijamy mnogie wyrazy z dy-, co z łaciny,włoskiego lub francuskiego przybyły: dyktować (dictare),dyliżans (diligence), dyplom, dyrektor itd

DYG, dyga, dygać, dygnąć, dygotać, "kolano dygoce", tylko u nas i na Rusi, dygat ,'uginać się'; należą tak do dęgi,'skrzywienia', jak łyko, dyb, do łączyć, dąb; więc 'skulić','sklęczyć się'.

DYL, dylina, dylować,'tarcica', z niem.Diele,'deska'(później 'ściana' czy'podłoga').

DYM, dymowy, dymić, dymny, dymnik, dymek, nadymać się, dymarka lub dymówka w górnictwie, 'ognisko do wypalania rudy'; dymię, dymiona, dymionka,'pachwina', dymienica, 'kiła', ziele dymieniczne ('aster'); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk.dym, nadymati (poddymacz), serb.dimije,'pachwina',czes.dymě (dymene) i dýměj,'pachwina', małorus.nadyme,'kiła', łuż.dymjo 'pachwina', Lit.dūmai,'dym', prus.dumis, łac.fūmus (nasze fumy stąd),grec.thymos,'odwaga', ind.dhūma-,'dym'; pień tenże co w duć, przyrostek -mo. Dymienica i dyminica r.1532 o 'wrzodzie w pachwinie'.

DYMA, dymka,'rodzaj materji' i 'spodnica z niej', późne i obce, z tur.(na Ruś) dimi, t.j. 'dwelich, niby ('ze dwu nici', dosłownie),'barchan'(z grec. dimitos; por.aksamit).

DYNDAĆ, od 18.wieku (ale dyndyrze,'co niedźwiedzi wodzą',już r.1570?) - o 'kołysaniu się cze-

goś zawieszonego',dźwiękona śladowcze, czes.dynda,dyndati ('trząść się ze strachu').

DYNGUS, dziś 'oblewanie wodą w poniedziałek wielkanocny' (gdy śmigus od rózgi palmowej), w 15.wieku 'okup od tego'(albo i 'darokup'chłopcom, obchodzącym wtedy domy z życzeniami - śpiewami); z niem.Dingus,Dingnis,'okup'(od dingen,'najmywać'); dyngowanie w 15.i 16.w. o 'oszacowaniu'.

DYNIA, 'melon'(t.j.nie dzi - siejszy,cukrowy,indyjski, lecz dawny,harbuzem,kawonem dzisiaj zwany), jedyna, obok tykwy, prasłowiańska nazwa "bani"; powtarza się,jak ogurek, u wszystkich Słowian (bez zmian) i również jak sama roślina obcego pochodzenia, lecz skąd? od owocu,jak bania, przezwana - niem.Tonne, cośmy wyżej w donicy odnaleźli? Roślina przyszła z Azji jednak, jak ogurek.

DYPTAM, dyptan (1472), z łac. diptamum, a to z grec.diktāmnos, nazwą słowiań.trzemdała (r.1472), z czes.trzemdala i trzewdala (od trzy? dla liczby kwiatów?).

DYSZEĆ, p. dychać; dyszę, dyszał.

DYSZEL, dawniej (r.1500)dyszla, albo oje, albo ciągadło; z niem.sdis(s)el, disle,dziś Deichsel; od nas na Ruś;dyszel już u Mączyńskiego (r.1564); "dyszelny szkapa",Potocki;słowo niem.zw związku z łac.temō,'dyszel', i prus.tenzis, do ciągnąć należy.

DYWAN(IK), u nas już tylko 'kobierzec', ale u Serbów i Bułgarów jeszcze i 'izba radna,kobiercami zawieszona',z tur,diwan,'rada','biuro','szeroka sofa u ściany', a to z pers.dīwān, 'trybunał';serb.diwaniti,'mówić'.

DZBAN,dzbanek; wymawiają i bez d-: zban(ek); forma "mazowiecka" zamiast czban; w biblji jeszcze "octowe czbany" obok "wina dzbanów sto"; pień ten sam co w dźber (p.ceber),lit.kib-

iras; -an jest częstym przyrostkiem u nazw naczyń. Prasłowo; rus.żban, serb.dżban i żbań, czes.czbán i żbán, w cerk. jednak z w, czĭwan (rus.czwanit' sia,'nadymać się', z tego, por. wyżej, cwanny,czwan,'zarozumialec'); jest i cerk.czĭwan-, o 'napoju mieszanym'. Urobienia: dzbanuszek; dzbanarz u Reja, o 'opoju'.

DZIABAĆ, dziabnąć,'rąbać', dziabka,'motyka'; jest i dziachnąć,'uderzyć',dziakać,dźwiękona śladowcze, ludowe, późne, z dziubać.

DZIAĆ, (ściągnięte z dziejać), dzieję,'czynić','stawiać', 'kłaść'; dziać się,'zdarzać się' "to się często dziejało" (dziś działo), w legendzie o św.Aleksym; te ogólne znaczenia specjalizują się: "dziać pończochy lub sieci","dziać drzewo" ('barć na niem wyrabiać'); drzewo dziane jest dzienią, dziatwa i dzietwa,'robota koło niej';"dziać komu imię",'nazywać go',"fraszki tym książkom dzieją","imię dziano Sybilla" (wiek 14.); częstotliwe: obok dziejać (dziać), dziewać; nadziać, nadziewać,nadzianka; podziać,podziewać,spodziewać się, niespodzianka; odziać,odziewać; wdziać, wdziewać; stąd: odzienie,odziew, przyodziewek, Ind.dadhāmi, grec. tithēmi,'stawiam','kładę',niem. saskie dawne dôn, dziś thun,łac. facio, lit.deti,'kłaść'. I słowiańskie i litewskie mają (lub miały) zdwojony pień w czasie teraźniejszym, cerkiewne deżdą, lit.dedu, z pierwotnej odmiany +dhedhēmi: +dhedhmes, d przed m wypada; stąd odziecka (od odziedza),'skórka',por.cerk.nadeżda, odeżda,'nadzieja','odziew'; odzież wedle kradzież. Pień powtarza się w dziej; działo; dziela Bogurodzicy ('dla');węda(p.)

DZIAD, dziadek, odpowiada babie, babce, mniej liczbą znaczeń,

niż podobnym początkiem z mowy dziecięcej, zdwojeniem, jak grec.tēthē,'babka', tēthis, 'ciotka', rus.diadia (z tego lit.dēdē,dēdis),'stryj'. Spadek po dziadzie, dziadku, był dziedziną, przechodził na pochodzących od jednego dziadka, w przeciwieństwie do ojczyzny (ojcowizny), dla dziedziców, co dziedziczyli, dziedzictwo; dziedzic oznaczał później 'właściciela dóbr ziemskich'; i dziadowizna trwała obok ogólniejszej dziedziny. Obok 'dziada','przodka', oznacza dziad 'starca' i 'żebraka', "pójść na dziady". Ale dziady Mickiewiczowe nie polskie ani litewskie, lecz białoruskie ('duchy przodków, proszone w gościnę i częstowane parę razy do roku, szczególniej na wiosnę i jesienią'). Małoruskim jest didko,'djabeł','duch domowy', pisany i ditko (dědky w staroczeskiej kronice, które Czech, wychodząc z "Charwacji", z sobą zabiera), od nas od końca 16.wieku przyjęty ("ruski djabeł"). Zdrobniałe: dziadzia (dziadzio), dziadunio; dziadostwo, dziadówka; dziadyga.

DZIAKŁO, 'dawna zbożowa danina litewska', z białorus.dziakło, a to z lit.duokle,'danina', z niezwykłem zmiękczeniem, dzia- zamiast da- (od duoti, 'dać').

DZIAŁ, dzielić, dzielnik, dzielnica; podział,rozdział,udział,wydział; dziel... dziel, 'część' (w zachodnich dzielnicach); dział,'pasmo gór', z małorus.dił, a to z rum.deal, co z Słowiańszczyzny wyszło(góry granicą); p.dola; lit.dalis, 'dział',daliti,'dzielić'; narzeczowe litew.dailyti,'dzielić', coby samogłoski ai (oi) dowodziło, wydaje się podejrzanem; w językach innych, oprócz niem. Teil,teilen, są podobne słowa, grec.daiomai,'rozdzielam',dais, 'dział',ind.diti-,'dział',obok dātu- i dānam (toż); można jednak dział i z działo('dzieło') łączyć.

DZIAMA, dziamać, dziamdzia i ciamkać, o 'powolnym jedzeniu' (albo o 'cmokaniu przy tem') i o 'niedołędze'; dźwiękonaśladowcze, t.zn. bez historji, ludowe.

DZIANET, o 'koniu', jak tyle innych "kawalkatorskich" wyrazów, z włos. gianetto.

DZIARDYN, ogólne w 17. w., potem zapomniane, z włos. giardino, 'ogród'; romańskie słowa (franc. jardin) z niem. Garten.

DZIARG, dziarno, dziarstwo, drząstwo, o 'żwirze', dźwiarstwo, ździarstwo, słowień. drstew, drstel, drsten, rus. drieswa, 'żwir', czes. drst, 'śmieci', drs(t)ny, 'szorstki', serb. zwrst, rus. narzeczowe gwiersta, lit. żwirzdai; p. żwir.

DZIARSKI, pra-polska (nie kaszubska!) oboczność obok darski; od darznąć, 'odważyć się', rus. derznut', derzkij, 'czelny', (bezczelny)'; patrz darski.

DZIĄSŁO, "dziąsła moja" w psałterzu (l. mnoga), dziąsłowy, i dziąsna, a są i dawne i narzeczowe postaci z twardem d, dąsna (w 15. w. i 1500 r.), dusna 1532 r., obok dziąśl(a)ny; u innych Słowian przeważają albo wyłączne są postaci z -na, rus. serb. desna, czes. das(e)ň; d- odpada w małorus. jasny i jasła, czes. jasna; załab. diąsna i jąsna. Czy to resztka od pierwotnej zębów nazwy, lit. dantis, łac. dens (dentysta), niem. Zahn, ind. dant-, grec. odōn?

DZIECI, dziecię, dziatki, dziatwa (zbiorowe, jak gęstwa); dziecko, dziś nie odmieniamy go w liczbie mnogiej, w 17. wieku ogólnie dziecka, dziecki, dziecek; dziecina, dziecinski, dziecinny. Nazwane od dojenia, 'karmienia' ("dojono" dawniej dziecko); dziecko od przymiotnika na -ski, "z ust dzieckich" w psałterzu, przeszło na rzeczownik. Ponieważ nazwy dzieci i sług, czeladzi, niewolników stale się spływają, więc na Rusi znaczył

dziecki 'sługę (książęcego), sądowego, woźnego', i stąd czasownik dzieckować, 'ciągać', 'grabić', 'fantować', w tłumaczeniach "Wiślicji", powstałych na Czerwonej Rusi. Dziecińcem nazywała się na całej Rusi 'twierdza wewnętrzna w grodzie-ostrogu', t.j. omurowany placyk - schronisko załogi (dzieckich), i stąd przeszła do Polski nazwa dziedzińca, zamiast dziecińca. Dziedziniec, był wewnątrz pałacu-twierdzy, podwórze przed nim leżało; dziś oba to samo znaczą. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, cerk.děti, dětĭsk, rus.ditja zamiast dietja, dieti, dietskij, bułg, serb.djeca, zbiorowe, czes. dítě, děti, děcko, załab.diatka.

DZIEGIEĆ, 'smoła brzozowa', lit.degutas, ale nie z niego pożyczone, bo jest i w czes. (dehet, dehtu), rus.diogot'; od pnia dhegh-, 'palić', ind.dahati, dahas, 'upał', lit.degti, dagas, 'żniwa'; prus.dagis, 'lato'; ten sam pień w upodobnionem geg- z deg-: żegę, 'palę'; p.żec.

DZIEJ, w złożeniach, o 'czynnym', 'działaczu'; dobrodziej i złodziej (t.j. 'złoczyńca', jak dziś jeszcze w ruskiem; ale u nas i u Czechów o 'kradzieży' i 'chąźbie', już w 14.wieku, w psałterzu); kołodziej; bartodziej; dzieja w nadzieja (t.j. nadziać, nadziewać się na co, 'ustawiać się na co'); w liczbie mnogiej dzieje ('co się działo'), 'historja', dziejowy. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; czes.dějiny, 'dzieje'.

DZIEŁO, dawniej działo, 'czyn' (odmianę pierwotną: działo, w dziele, w dzielech, wyrównywano od 16.wieku); dzielny; dzielnik, 'robotnik' (jeszcze w 16.w.; dziś zapomniane; nasz dzielnik od działu poszedł); działać, działacz, w dawnym języku i dziełać (np. w biblji); jak czyn znaczy i 'zbroję', podobnie działo używano dla 'machin oblężniczych' ("oblegli miasto z działy rozmaitymi" tłumaczy biblja łac. 'munitionibus', "udziałał rozliczna działa", 'machinas'), i jak w czes. oz-

nacza działo od 15.wieku (Janczar) 'armatę'; tak rozróżniamy, sztucznie, dzieło i działo, chociaż to to samo. Prasłowo; u wszystkich Słowian to samo; cerk.dělo,dělati,drěwodělja, czes.dilo i dělo, jak u nas dzieło i działo.

DZIENIE, 'barć','mellificium' (wydziane,'wyrobione' w sośnie czy dębie dla pszczół leśnych), od dziać ("drzewo dziane" u Swiętosława r.1449); obok tego i rzeczownik żeński, dzienia, dzień,dzietwa i dziatwa, rus. dietwa i dietka, o 'czerwiu pszczelim'.

DZIENGI, 'pieniądze' z rus. diengi; przybrało w 17.w. polskie formy,dzięgi, 2.przyp. dziąg; dziążki. Ruskie słowo wschodniego pochodzenia, u Tatarów kazańskich,Kirgizów,tenge, 'pieniądze'(jeśli to nie ruskie?),aż do nowo-perskiego tanga, ale jest i nowo-perskie dang,'moneta'; nic wspólnego z tamgą,'stęplem','cłem'(skąd tamożnia,'urząd cłowy'), co z turecko-tatarskiego tamga poszło. Dziengi (dienga,'miedziak') pojawiają się na Rusi w drugiej połowie 14.w.; r.1420 "Nowogrodzianie poczęli targować srebrnymi diengami, a artugi(nazwa niemiecka, nasze orty dawne) posprzedawali Niemcom"(Kronika).

DZIEŃ, dniowy; tydzień,tydniowy (p.);dzienny (całodzienny), dziennik,dziennikarz; dniować, dniówka,jednodniówka; dzionek, z mylnem io,zamiast +dzienek, porówn.piesęk(a z równą myłką wioską, czostka, zam.wieska, czestka). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk.dińi, dinnica,'jutrzenka',rus.dieńszczik(niby 'dyżurny'),serb.danica,'jutrzenka',czesk.den,dennice,rozdniti se; lit.diena, prus.deinan,'dzień',ind.dina-, 'dzień',łac.nin-dinae,'targ na dziewięć dni';goc.sin-teins, 'codzienny';pień ten sam co w łac.dies,diurnus(stąd dijurni-

samo i witrychem obezwaliśmy niem.Dieterich. Dodaję kilka nazw miejscowych od innych niemieckich imion: Dziećmiarki, Dziećmiarowo, Dziećmarowice, od imienia Dietmar(Thietmar; diot,'lud'); Bartatów pod Lwowem z Bartoldesdorf; Lubraniec, dawniej Ludbrańc, z Liutbrand; Jerzmanów od Hermana; Iwonicz od Iwona; Jaszczułtowice od nord.Askolda; Godprzydowa od Gotfried; Gierałty od Gerold; Guncerzewice,Gącerzewo od Günther (por.rycerz); albo Łańcut z Landshut,Lanckorona z Landskrone; Fulsztyn,Melsztyn,z niem.-stein, i t.d.

DZIEWA, dziewica, dziewka; dziewczyna, dziewczę(oba słowa przejęli Rusini); liczne zdrobnienia; dziewoja(rzadki przyrostek,częstszy u Czechów); znaczyła pierwotnie 'kobietę',jako "dojącą"(karmiącą), łac.fe-mina, grec.thē-lys,'kobiecy',thēlē, 'pierś', lit.dēlē,'pijawka',od +dhei,'doić'; stąd nazwa dzieci (p.),łaciń.filius,filia. Od dziewy nazwa grodowa Dziewin, nie rzadka, domyślano się z niej dowolnie Amazonek słowiańskich (u Czechów). Litwie brak tej nazwy; zastąpiła ją inną,merga. Dziewosłęby,dziewosłębić,niby od słać, w istocie zamiast dziewosnębić, co jeszcze w biblji ocalało, p.snębić; zamiast tego dziewosław w .6.w. po słowniczkach.

DZIEWANA., od 16.w.dziewanną pisana,'verbascum',w 15.wieku też z czeska dziwizną przezwana, więc od dziwy (p.);dostała się wedle Diany, i do mitologji polskiej u Długosza, jak najdowolniej, z Marzaną razem; ależ obie do botaniki, nie do mitologji, należą.

DZIEWIĄTY, dziewięć; jak u dziesięć(p.), tak i tu liczba główna dopiero od porządkowej urobiona; Litwin ma jeszcze dewini(łac.novem,niem.neun),obok dewintas; dzie-,lit.łotew.de-, zamiast ne-(jeszcze starorus. newints,'dziewiąty',n- zachowało)powstało albo pod wpływem na-

zwy dziesiątki (liczby wpływają na siebie, mówiono sześć wedle pięć, sietm wedle ośm, oziem wedle siedem), albo rozpodobniono newen- w dewen-, unikając następstwa tego samego n-. Nazwy roślin, dziewięci(e)rnika, dziewięciornika i dziewięsiła, tłumaczą nieraz łac. nazwę 'nonenaria' (od dziewięciu skutków leczniczych) ale dziewięsił (i nazwa olbrzyma w bajce) wyprzedza łacinę, jest ogólnie słowiańskie; rus. diewiesił, serb. dewesilj (stąd lit. pożyczka, debesyła). Pomijamy, jak przy dziesięć, przytaczanie odpowiedników słowiańskich, skoro wszędzie to samo; przytoczmy tylko osobliwsze ruskie diewianosto zamiast diewiatdiesiat (90), czes. newiesil zamiast (i obok) naszego dziewięsił ('nonenaria'); dalej staroczes. sposób liczenia od 21 do 29, jeden i td. me(zi)dcietma, jedenmecitma; rus. tridcat' , jak czes. dwacet, tricet.

DZIEWIERZ, dziewiorek, przestarzała (w 16. w. jeszcze powszechna) nazwa 'brata mężowego', dziś pożyczką, szwadrem zastąpiona. Prasłowo; cerk. děwer', rus. czes. diewer, dewerz; litew. dieweris, ind. dēwar-, grec. daēr z +daiwēr, łac. lewir (stąd lewirat starozakonny), dawne niem. zeichur.

DZIEŻA na chleb; prasłowo; rus. dieża, i tak samo u innych Słowian; brak w litew. (diżti, 'smarować'?); goc. deigan, 'gnieść ciasto' niem. Teig, grec. teichos, 'mur (zlepiony)', łac. figulus, 'garncarz', fingere, 'kształtować' ('lepić'; stąd fikcja i figura), ind. dēgdhi, 'maże', lepi'.

DZIĘCIOŁ, prasłowo; rus. diatieł, czes. datel, serb. djetel' i djetao (ze wtórną jotą, jak zawsze); od jego pstrocizny i nazwy 'koniczyny': dzięcielina, u innych Słowian detelina, czes. jetel, bez d-. Ptak sam nazwany od pukania, det-, niby tet-; -ioł przyrostek, jak w kwoczoł.

DZIEDZIERZYSTY i dzidzierzysty, 'krzepki', w 17.wieku, o zwierzęciu (zając, drop) i o człowieku; z rus., od nazwy rośliny (?) dendera, w najrozmaitszych postaciach, dziędziera, dziędzierzawa, z małorus. dywderewo.

DZIĘGIEL, dawniej dzięgil, roślina 'angelica' (arcydzięgiel, archangelica'), nazwa prasłowiańska, od cerk. dęg, 'rzemień', rus. djagłyj, 'silny', djagnut' 'rość', małorus. odjaha, 'ubiór'; p. dęga i duży; roślina o dużych skutkach. Przyrostek -yl rzadki, por. motyl.

DZIĘGNA, rodzaj szkorbutu, 'stomatitis'; ę nie pierwotne, +dziegna, zamiast czego oczekiwalibyśmy +degna wedle cerkiewnego "twardego" brzmienia dŭgna, ale wymiana twardych i miękkich półgłosek nie należy do rzadkości, por. łza i inne. W dawnych słowniczkach mieszają mylnie dziegnę z dziąsłami. W cerkiewnem (od 11.w.) degna i dogna, 'strup'.

DZIĘK, DZIĘKA, DZIĘKI, wdzięk (od Górnickiego 1566 r. 'gracja'); wdzięczny; bez i przez dzięki, 'gwałtem'; dziękować, dziękczynienie, zawdzięczać, odwdzięczyć się, powszechne od 14.w. (w psałterzach i biblji), poszło z czeskiego, n.p. w ewangeliach 15. i 16. wieku: "miej go dzięk" = měj jho dík, dieka, dika, wdiek, wdieczný, bez dieky, diekowati, ależ nosówkę chyba jeszcze Czesi sami posiadali, inaczej należałoby przypuścić, że z czes. diek Polacy sami dzięk urobili (wtórne nosówki zjawiają się dopiero później), chociaż to bynajmniej nie wykluczone; samo czes. diek przejęto z niem. dank, ależ niem. an Czesi pierwotnie przez ę = u oddawali, en in przez ę = ie(ia), więc i tu trudność znaczna. Inne języki słowiańskie nie znają tego słowa; małorus. djakuwaty zruszczono dowolnie z pol. dziękować. W 15. i 16. wieku przejęliśmy powtórnie dank wprost z niemieckiego, 'nagroda', 'pierwszeństwo': "dank przyznawać, od-

dawać"; ale i 'wdzięczność': "miejcież dank"; abdankować wojsko, 'rozpuszczać', 'abszytować', abdanken. Nazwa herbowa Abdank nie poszła wedle znanej legendy z hab-danku, chociaż już 1408 i 1432 r. Habdanków wymieniają, bo w pierwszej połowie 14. wieku i przez cały 15. przeważały formy z au: audank, audaniec, co z dankiem nic nie ma spólnego (od Audentius, czy od normańskich Audunów, od audn, 'skarb'?).

DZIĘKWA, "żuć dziękwę" r. 1500, narzeczowe dźwięga(ć), dźwiędać, i dzięga(ć), o 'żuciu' (i o 'marudzeniu'). Prasłowo; słowień. dwekati i dweczіti, serb. dweka, dweczilo, 'smoła', bułg. dŭwczŭ, 'żuję'; dziękwa więc przestawka z dźwięka.

DZIK, dziczki (owoce), dziki, dzikość, dzikus, (z łacińską końcówką, jak obdartus, negus), zdziczał, dzicz i dziczyzna. Istnieje niemal tylko u nas i na Rusi; nam zastąpiło zupełnie dawne dziwy, dziwoki, 'dziki' (powszechne u wszystkich innych Słowian, cerk. diwij; u nas w przysłowiu: "tento diaboł dziwy, co Ruś wiąże"; "dziwe mięso", "dziwy szczaw" w 17. wieku). Więc może dziki i dziwy od jednego pnia, chociaż byłaby to wcale niezwykła para. Dalszych odpowiedników pewnych niema.

DZINIA, w psałterzu puławskim, 'włosienica' ('cilicium'), czes. žinie, žinice, w tem samem znaczeniu, jest i w słowiań. žinja; w biblji nieraz dzianica ("koc", Leopolita), "jedno przykrycie ze wszech dzianic"; w czes. tekstach diejnice, dinice (czy to nie pomyłką, ta dzianica, pozornie od dziany urobiona, skąd i dzianiczka w 15. w.?).

DZIÓB i dziub, dzióbek, dzióbać, dzióbnąć; d- przystawione, jak w dzwon; ale pierwotna postać z twardem z-, zob, zobać, cerk. serb. rus. czes. zobati, 'dziubać', zob dla ptaków; postaci odpowiednie naszej po ruskich i czeskich narzeczach, dziob, dziub, dicb, diub; dziubaty (dzióbasty),

o 'twarzy ospowatej,podziobanej'.

DZIOKI, 'skoki' "tańczą) jedni hołubca, drudzy ruskie dzioki" (nie dzioły!),Potocki; z włos.gioco.

DZIRYT, 'oszczep', z turec. dżirid z arab.dżerid.

DZIŚ,z pierwotnego dzińś; dzisia z pierwotnego dzińsia (tak jeszcze w ułamkach świętokrzyskich z 13.wieku), co a od wczora przybrało; zamiast dzień-ś, t.j.'dzień ten';właściwy zaimek wskazujący był bowiem si, sie: "do sich miast", 'do tych miast', jeszcze w 15. w.,i "ot sich miast;"do siego roku" (życzono sobie dożyć na Nowy rok); latoś, skrócone z "lato sie",'tego lata', "latosie cielę",'tegoletnie'. Dzisia przybrało, jak wczora, j:dzisiaj; przymiotnik: dzisiejszy, zamiast dzisiajszy; dawniej odmieniano: dzisi, "do dzisiej chwili", "dzisiem cały wiek człeczy", do i od dzisia (lub dzisie) dnia, "do dzisiego dnia", biblja, powtarzając dzień dwukrotnie. I po innych językach są takie same złożenia, lit.szendien, niem.heute, grec.tēmeron (z następstwem zaimka odmiennem, jak w rus.siewodnia); form czeskich, ruskich i innych: dnes, nie znamy; mamy tylko, jak staroczes.,łuż. i załab.: dens, z i zamiast ie i ze zgłuchnieniem dwu po sobie następujących półgłosek: dĭnĭsĭ.

DZIURA, dura częste w 15.wieku, dziurawy, durawy, durkowaty, durka r.1500, przedziurawić, dziurzysty; dwoistość dziu- i du- powtarza się w dziupło i dupło, durlatka i dziurlatka, dusna i dziąsna. Uderza nadzwyczajna odmienność samogłoski: rus.dyra, cerk.dira, czes.diera (dziś díra); odnosi się do dziorę, drać (p.drzeć), ależ i litew.posiada durti, dla 'kłócia' i z długiem u (dūris), jak rus.dyra. Pisownia z ió mylna, dawnemu językowi zupełnie obca.

DZIURLA, "doskoczyć dziurlą", 'tańcem', r.1570. Co innego dziostra, dziostrować,'pojedynek', w 17.w.,z włosk.

DZIW, tylko męskie w 14 i 15. w.,"wiele dziwów", biblja, później i dziwo; dziwny, dziwić i dziwować się, "wielikie dziwowanie", biblja; dziwowidze już w 14.wieku, 'widze', dziwowisko z(a)dziwić, wydziwiać, podziw; dziwoląg,i dziwotwór; dziwak r.1500, dziwaczyć, dziwactwo. Niema nic spólnego z dziwy, 'dziki'. Prasłowo; cerk.diw i diwo, dĭwĭn, diwiti sę; wszę - dzie tak samo; pierwotne znaczenie: 'patrzyć', małorus.(po)-dywyś, '(po-)patrz', czes.diwadlo,'teatr (dziwowisko)'. Wywodzą od pnia diw-, 'jaśnieć',od którego aryjska bogów jasnych nazwa, lit.diewas,'bóg',deiwe (słow.diw?,'straszydło'), ind. dēwa-, łac.deus i divus,'boski'; inni raczej od ind.su-dīti-,'z dobrym blaskiem', grec.dēlos, 'jawny'(z +deiēlos, homer.deato 'zjawił się'); lit.urobione z -r, dyrēti i dyroti,'patrzyć', bułg.dirja,'ślad'(u nas niema), niem.Zier, 'ozdoba'.

DZIWEROWAĆ, od dziwiru, dziweru, 'wzoru,deseniu na stali', z turec. persk.dżewher.

DZIWISZ, imię Dionizy, jak Jarosz, Hieronim, pozorne spolszczenie; Dziwisz i czeski.

DZIWY, dziwoki, dziwoczek, 'dziki', p. dzik.

DZWON, dzwonić,"dzwonka ruszać",'ogłaszać', dzwonki (w kartach, dziś 'karo'),dzwonnik; w biblji i w 16.w. jeszcze bez przysuniętego d-: zwonki, zwoneczki,'cymbałki'; roślina, od której boginki uciekają ('hypericum'): zwoniec i zwonki. Od pnia + zwĭn-,dźwięczeć(lit. żwingti i żwengti, 'rżeć',żwangeti,'dźwięczeć'), w staropolskim i czes. przestawione:wznieć, 'brzęczeć', wzniali i zawzniali

w psałterzu ('sonare'); Żmigrody (jest ich kilka, prastare) są Zwenihorody ruskie (zwnigród, niezrozumiale, przekręcono na żmigrod); Zwĭnĭmĭr, król kroacki, r.1070.

DZWONO u koła; dzwono u ryby, 'zwój', 'koło', 'pierścień'; d- przysunięte; w innych językach słowiańskich zwieno i zwono.

DŹWIĘK, dźwięczny, dźwięczeć, od tego samego pnia zwĭn-, co w dzwon, z przyrostkiem -k, zupełnie tak, jak brzęk od brznieć (p.); d- przysunięte; pierwotne źwięk, w psałterzach; z o, rusk.czes.zwuk, 'dźwięk'.

DŹWIGAĆ, dźwignąć, dźwignia, prasłowo; u nas stosunkowo mało rozrosłe, tem bardziej w cerk. i na Rusi, cerk.dwignąti, dwidzati, dwiżiti, podwig, 'walka', rus.dwiżenije, 'ruch', wozdwiżenije, 'podniesienie Krzyża św.; u Serbów jeszcze bezokolicznik pierwotny dići z +dwig-ti, czes. zdwihnouti i zdwihati. Brak dalszych pewnych odpowiedników. I u nas parokrotnie bez w: udzignąć, biblja.

DŻUMA, 'zaraza', serb.rus.tur. czuma, z hebrajskiego w 15.wieku przejęte.

ZESZYT Nr III

E - F - G

A l. B r ü c k n e r

S Ł O W N I K
W Y R A Z Ó W E T Y M O L O G I C Z N Y C H
J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

P r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej A.P.W.
Drużyna Nr 1. - L.dz. 1012/44.
Jerozolima, marzec 1944.

D r u g i p r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej J.W.S.W.
L.dz. 2918/45

Jerozolima, marzec 1946.

E

E (IE), jest dwojakie: stałe ie, przegłosowywane przed twardemi spółgłoskami w ia lub io, wedle tego, czy odpowiada pierwotnemu ě, czy e (leśny: las, pierwotne lěs; niesiesz: niosę, pierwotne nesą); nie ginie nigdy. Drugie jest ruchome, miękkie i twarde, nie ulega żadnemu przegłosowi: pies, psa, len, lnu, łeb, łba, i odpowiada, miękkie, pierwotnemu krótkiemu i, ĭ, twarde krótkiemu u, ŭ. Co do nagłosowych samogłosek są języki słowiańskie nader kapryśne; odrzucają je (np. i-, p. pod i), dodają im j, w, h, lub odrzucają j. Owo stałe e pojawia się w nagłosie tylko jako je-, stąd różnica między jest a łac. lit.: est; jezioro: lit. eżeras, i tak zawsze. Lecz zamiast tego je- zjawia się nieraz o-, tylko we dwu słowach: osa (drzewo) i olcha (p); we Lwowie i w ożynach (wymawiają użyny), z jeżyn; najliczniej u Rusi: nasze jezioro, jeleń, jesień, rus. oziero, oleń, osień itd. Jakiejkolwiek prawidłowości co do tego zastępstwa niesposób się dobadać (i najnowsza próba z roku 1924 zawiodła), ależ niem. Helga, t.j. w wymowie ruskiej Jelga (Elga u Konstantyna Porfirogenity w r. 950), w Olgę w 10. wieku się odmieniła, a grec. Helena, Jelena, w Olenę; wieszczy Oleg kijowski, to niem. Helgi. Niema więc słów rodzimych z nagłosem e-, oprócz wykrzykników, ej (ale rus. jej), już w psałterzu, ejże; ehej, częste w 17. w. (ehe, europejskie), i spójki eż (p.). Każde słowo z e- nagłosowem jest więc pożyczką z łaciny, włos., franc. Lud oczywiście i przed obce e- jotę albo h przedsuwa, co i do pisma czasem dotarło, np. Jewa albo Jawa (chwiejność nagłosu!) w 15 i 16. w.; inne przykłady pomijam. O wymianie he- ha- i e-a (herb z erb) wspominałem pod alzbant. Wyliczanie i objaśnianie owej cudzoziemszczyzny na e- należy do słownika słów obcych, powtarzają się bowiem niezmienione w całej Europie. Zaznaczmyż jedynie, że przed samogłoskami

łac. ex-oddajemy przez egz-, egzamin z examen (wedle dalszych przypadków, examinis, albo poprostu wedle francuskiego), egzorta, egzekwje, egzaltowany, egzecyrka, egzekucja (egzekwować), egzemplarz, egzystencja, egzotyczny; przed bezdźwiecznemi przez eks-, eksport, ekspedycja, eksperyment, eksplikować, ekscess, ekscytarz ('pobudka'), ekscelencja, ekskuza, ekstrakt, ekstra. Wyjątkowo plącze się tu i tureckie lub arabskie raczej słowo, albo i węgierskie, np. emir (nietylko 'książe', ale i 'rozkaz sułtański'; u Paska "śle cesarz emiry do wezyra"); eliksyr (europej., z arab. eleksir, 'proszek' i 'kamień filozoficzny', z grec. kseron, 'proszek', przeniesione i na 'płyn', jak alkohol); elearowie ("Przewagi elearów polskich", t.j. Lisowczyków za wojny trzydziestoletniej, a przedtem w Moskwie), z węg. elöljaro, 'przodujący, harcownik'; lj wymawia Węgier jak j.

Niejedno przestarzało, np. elektwarz (w najrozmaitszych odmiankach, i bez e-, lekwarz i lektwarz, 'na cukrze lub miodzie przyprawiane leki', z łac. electuarium, electarium, 'wybrane', 'złożone', niem. Latwerge); essy, p. as; co innego esy-floresy, 'ozdoby w gzygzaki', od nazwy litery s i łac. flores, 'kwiaty', z zachowaną końcówką łac. liczby mnogiej, jak w pulares.

EŻ, EŻE, 'aż' i 'iż', dawniej ogólne, od 16. w. ograniczane coraz wyłączniej do Mazowsza; w psałterzu: "iż bychą wiedzieli pogani, eż ludzie są", ale w puławskim: "eż by wiedzieli pogani, iże ludzie są". W biblji eż zawsze niemal 'aż', rzadko 'iż': "eż do jutra", "eż na toto miasto", "eż do Ebron", "eże do nieba"; "tako eże się rozdarł", "bośmy rzekli królowi eż moc boża będzie"; wszystko dowodzi, że to odmianka z aż lub iż i nie pochodzi z jeże (p. jego); powtarza się i w dawnej czeszczyźnie; pisownia z h-, heże, niczego nie dowodzi, skoro piszą i ho, hosada, zamiast o, osada.

F

Brzmienie obce Prasłowiańszczyźnie zupełnie, pojawiło się późno jako odmiana do chw i ch; w 14. i 15. wieku język wahał się stale między chw i f, w słowach własnych i obcych: chwała i fała, chwila i fila, lichwnik i lifnik; wkońcu dawniejsze chw wyrugowało nowsze f ponownie i utrwaliło się jedyne w języku pisemnym. Inaczej poniekąd w narzeczach. Ślady dawnego f ocalały po nazwach (Falęty zamiast Chwalęty, por. Faleński; Falkowski zamiast Chwalkowski); samo ch i f wahają się dalej w słowach obcych, fałagowie i chałagowie (tureckie), kafle i kachle (niem.); f obcych języków zastępywał Słowianin przed 5. wiekiem przez p; w 9. i 10. w. przez b; od 14. i 15. w. zatrzymywał już obce brzmienie f bez zmiany.

FACELET, przestarzałe, 'chusteczka', z włos. fazzoletto, już od 15. w., przez Niemców (do obcierania twarzy, więc je i ścieradłem tłumaczą); facylet około r. 1500, później facelet i, bardziej z włoska, facolet; po narzeczach ocalało; włoskie poszło z fazzolo (czy od faccia? czy z niem. Fetzen, 'fecy'?).

FACET, 'elegant', facetka, z łaciń. facetus, tegoż znaczenia; stąd i facecja, jak łac. facetia; włos. faceto tylko 'żartownisia' znaczy. Od błyszczenia (fax, por. fakla, 'pochodnia', z niem.).

FACH, fachowy, fachowiec, z niem. Fach; używa się właściwie tylko o 'przedziale' i należy do słów jak fügen, Fuge, grec. hapaks, 'raz złożone', łaciń. pango, pax, 'pokój', nasze fuga, paz.

FACHEL, r. 1532, 'dymnik', z niem. fächeln, później wachel, wachlować, wachlarz, u Czechów foch, fochr i fofr, z niem. Fächer, Focher.

FACJATA i facjenda, oba włoskie; jedno o 'twarzy,kształcie' (włos.facciata wyłącznie panuje w budownictwie, o 'fasadzie'; faccia samo 'twarz,minę' oznacza,łac. facies); drugie z faccenda, 'zajęcie', faccendiere, 'co się do wszystkiego miesza'. Oba słowa,jak i fason,poszły z łac. facere, 'czynić'.

FACKA, 'policzek',jak w czes., z włos. faccia.

FACZ, faczować, 'obwiązywać (ranę)','zawijać', jak w czes., z niem. Fatsche, fatschen.

FAFERKRAUT r.1532, 'cząbr', z niem. Pfefferkraut.

FAFOŁY, fafały, fafełki, o 'szmatach' i o 'gręzach,metach, brudach'; stąd i pogardliwe,dla 'niedołęgi', fafuła; z nosówką fąfoły, 'płaty', i fąfle,'smarki',a w końcu i fąfry, fonfry, 'grymasy';domowe, f zamiast ch, chw;fąfry jednak przypominają i czes. fa(n)frnoch, fanfrniti, o 'pędziwiatrze', fafrnoszka, 'strojnisia'.

FAGAS,'lokaj' (a od'przysługiwania się'w gwarze łakowskiej i 'donosiciel'), jak i fagoła, 'oszust', fagólny, 'niepewny' (tylko narzeczowe),przekręcone z franc. fagot (z łac. fagus, 'buk'), przebogatego w znaczenia (od pierwotnej 'wiązki drzewa' przeniesione na'niezgrabiasza' albo 'podejrzanego', na 'bajki' i 'instrument muzyczny, dęty'). Słowa u nas późne; Linde ich nie ma wcale (ma tylko fagot i fagocistę, o instrumencie).

FAJERKA, 'piecyk', z niem. prasłowa Feuer; por. fajerwerk.

FAJFROWIE, od 16.w., z niem. Pfeifer; później fajka, fajeczka,fajkarz i fajczarz,fajczany i fajkowy, z Pfeife; f-, jak zawsze, zamiast niem. pf-, por. fafer, funt, "fifka wina", Pfiff, niem. słowo pożyczka z romańskiego, p. pipa.

FAJN, pożyczka niemiecka z ro-

mań. fino od finis, 'koniec', w złożeniu fajnzilber, w 17.wieku stale fancliber, fandzlibrowy, fanszlibrowy, u Paska, Potockiego; por. falundysz, 'sukno' (fein lundisch).

FAKT, faktyczny (u nas dorobione wedle praktyczny), z łac.; nasz faktor przypomina i włos. fattore, 'pośrednika, pomocnika', bo nieraz kojarzymy znaczenie włoskie z postacią łacińską.

FALA zastąpiła od 16.wieku słowiańskie wełny (p.), "fale przeciwne"; falisty, falować (o morzu); z niem. Welle (od tegoż pnia co i wełna, p.), chociaż niem. w przez f zresztą nie zastępujemy. Inne falować, dziś przestarzałe, z włos. fallare, fallo z tegoż, o 'błędzie, szwanku'; falit 'bankrut', z fallire, 'bankrutować'; z włos. słowa poszło niem. Fehler, fehlen, co i do nas przyszło: fela, felować, feler (o 'maści końskiej'. Jest i fel, niem. Fell, 'skóra').

FALBANA, 'obszycie u spodnicy, fartuszka'; w językach europejskich falbala włos., Falbel niem.; niewiadomego pochodzenia; od nas w tej formie z n (rozpodobnione) na Ruś przeszło.

FAŁAT, dziś narzeczowe, 'szmata', z węg. falat, 'kawałek'.

FAŁD, fałda, fałdować, fałdzisty, z włos. falda, a to z niem. Falte; "przysiąść komu fałdów", 'ukrócić go'; "fałdy łamać", 'zalecać się'.

FAŁDYSZTOR, 'krzesło w kościele'; i fotel wyszedł z tegoż słowa, niem. falt-stuol, t.j. 'składane krzesło', dziś mylnie Feldstuhl; łac. faldistolium, starofranc. faudestueil, a z tego fauteuil, przezywany i wolterem i balzakiem, bo nazwy autorów nadaje się i sprzętom, por. flaubert itp., jak nazwy tualety i mody od aktorek.

FAŁSZ, fałszywy, fałszować, fałszerz, dawniej wyłącznie fałeczny i fałeszny (jak w czes.; tam i pierwszy przypadek falesz), co bardziej po polsku brzmią; sz dowodzi pożyczki z niem. Falsch, a to z łac. falsus, 'pomylony', od fallere, skąd i falować (p. fala).

FAMUŁA, chamuła (narzeczowe), 'rozgotowany chleb z owocami', może nazwa łac., famulus, 'sługa', jak gramatka itp.

FAMURAŁY, 'spodnie', w 16. i 17. wieku, z łac. femoralia, jak okulary, sulejaty i inne części ubioru.

FANA, 'chorągiew', z niem. Fahne, łac. pannus, co tylko 'szmatę' oznaczało; dopiero we złożeniu gundfano, franc. gonfalon, 'chorągwią wojenną' się stało; w 16. w. są i fendle, 'proporce' (niem. Fähndel), i fen(d)rych, 'chorąży' (Fähnrich), d niem. dodatek.

FANATYK, fanatyczny, fanatyzm, z łac. fanaticus, 'oszalały', przeniesione w 17. i 18. wieku na 'szał religijny'; łac. słowo wkońcu od fanum, 'świątynia'; przeszło na 'religijny szał' dopiero od początku 18. wieku.

FANCZ, 'nieprzyjaźń', r. 1604, z niem. Feindschaft, Feind, dosłownie 'nienawidzący'.

FANFARON, 'pyszałek' z franc. fanfaron, z fanfare, 'chełpić się' (od muzyki, tuszu czy wiwatu).

FANKIEL, z niem. Fenchel, a to z łac. foeniculum; nowsza pożyczka dla 'kopru włoskiego'.

FANT, fantować, "loteria fantowa", z niem. Pfand, pfänden, przeniesione i na 'sprzęty domowe', 'rzeczy', już w 17. w.; słowo niem. z starofranc. (łac. pannus).

FANTAZJA, fantazjować i fantazować, fantastyczny, fantazma, fantastyk, 'to, co urojone', 'przywidzenie', 'wyobraźnia', 'zmyślenie'; z polemiki religijnej 16. wieku ogólne; z grec. fantasia od fajnejn, 'zjawiać się'.

FARA, "chuda fara", farny, farski, z niem. Pfarre (przekształconego co do znaczenia wedle łaciń. parochia, p. parafja); fararz, 'pleban', niem. Pfarrer, w 16. w.

FARAMUSZKA, rodzaj 'polewki', faramuśny, 'grymaśny', w 16. wieku (1558 r.) frymuśny, więc a wstawione później i nie z niem. warmmus, co mamy w jarmużu, lecz z frühmuos; ale farmuszka r. 1532 świadczy przeciwnie, chociaż i w farmark, z 16. w., farmarcznik (p. frymark), podobna przestawka.

FARBA, farbować, "lisy farbowane", farbierz, farbiarski (zam. poprawnego farbierski), farbka, 'sinka dla bielizny', farbiczka ('róż do twarzy'), farbisty i farbowny, młodsza pożyczka (od 15. w.) zamiast dawniejszej barwy (p.).

FARFURA, 'fajans (to od miasta włoskiego Faenzy), glina, porcelana', rus. farfor; farfurka, 'miseczka'; przez Ruś z tur. farfur, fagfur, nazwy Chin i porcelany chińskiej.

FARMAZON, z drugiej połowy 18. wieku, przekręcone z franc. franc maçon, 'wolny mularz'; od nas na Ruś przeszło; frank- zachowaliśmy w innych pożyczkach, np. tabula franka, Potocki; z niem., skąd nazwa Franków, Francuzów, frankoński.

FARSA, 'krotochwila', i farsz, 'nadzianka', z tego samego franc. farce, z łac. farcire, 'nadziewać'; farsz naturalnie starszy, może z włos. farsa; z farszowania przerobiono u nas faszerowanie, "kapusta faszerowana", 'nadziana'.

FARTUCH, fartuszek, z niem. Vortuch; niem. Tuch ('sukno') zachowane, jak w rańtuch, wantuch, gdy w łoktuszy ch przez sz zastąpiono.

FARTYCZNY, fertyczny, od fertać, fyrtać, rus. fiert, o'zwinnym, zręcznym'; "fartować konie," ale "fartyczne zamki", 'zapory', r. 1698, ?

FARYNA, 'mączka'; "tejże faryny", jak franc. de même farine, 'tegoż gatunku'; w 17.w. faryniarz urządzał loterię (farynę) przez wyjmowanie karteczek z szuflady, stąd farynarz i "stół farynny"; włos. farina z łac., od far, 'boroczno'; częste u Potockiego i i., "grą na farynie", " w niepewnej fortuny farynie", farynnik.

FARYZEUSZ, w brzmieniu łacińsko-greckiem; dawniej zachowywano nieraz i pierwotne hebrajskie farusz, 'oddzielony', 'sekciarz', "zbór farużów", faruzajski.

FASA, faska, faseczka,'beczka', z niem. Fass; fasować, 'ładować' (nafasować), 'brać porcje wojskowe', z fassen; stąd fasunek i fasulec (Fassholz).

FASOLA, fasolka, z niem. fasol, a to z łac. phaseolus, z grec. faselos.

FASOŁ, częściej w liczbie mnogiej, dziś przestarzałe,'kłopot', 'kłótnia', od fasola (w skali muzycznej, doremifasolasi, skąd i solmizować dawne wzięto, czem trudzono żaków).

FASON, fasonowy, z franc. façon z łac. factio, 'czyn', skąd i nasze fakcje.

FASTRYGA, fastrzyga (w 17.w.), fastrygować, 'szyć wielkiemi ściegami', 'obrębiać', już w 16. wieku ogólne, z czes. fastrka, fastrkowati.

FASZYNA, 'wiązka (chróstu)', z niem. Faschine, z włos. fascina od fascis, 'wiązka' (łac.fas-

ces; stąd faszyści włoscy).

FATAŁACHY, fa(j)tałaszki, nowe (pożyczka ?, przypomina włos. fetta, fettuccia, fettuzza, 'kawałeczki wstążki', cośmy jako fetocje przejęli); ale może to i wymysł, jak dyrdymałki i podobne słówka.

FATUM, z łaciny; stąd i nazwa fei, franc. fée, z łac. fata (por. Fata Morgana; tak jednę przezywano, a od niej 'złudne widziadło'); dalej, wedle łac. fatalis, fatalny, fatalność i fatalizm, fatalista; fatum dosłownie 'wyrok losu','los sam, szczególniej przeciwny'.

FATYGA, pofatygować się, z włos. fatica, albo raczej, bo niedawne to słowo, z franc. fatigue, jeżeli nie wprost z łac. fatigare, złożonego z +fatim agere ('do znużenia prowadzić').

Fauna i FLORA ziemi Prasłowian-Polan, lesistej (acz nie brakło pasów bezleśnych, najrychlej osiedlonych) i moczarowatej; wyliczamy tu zwierzęta i rośliny, wszystkim Słowianom znane, jednolicie nazwane, wszelkie obce przymieszki (buk, ilm, limbę, cer - . na Południu dla 'dębu') wykluczając. Co do zwierząt, odsyłamy do artykułu Bydło; dalej tur i ząbr (fałszywie żubrem nazywany); ryś i zdeb ('żbik'); lis i wilk; zając; (s)krzeczek ('chomik'); mysz i szczur; kuna, tchórz, łaska (łasica), gronostaj, wiewiórka, sobol; jeż; jaźwiec ('borsuk'); wydra, bóbr; nietoperz. Ptactwo licznie zastąpione: orzeł, sęp, krogulec, krzeczot, raróg, kobiec (kobuz, kopczyk), kania, jastrząb; sowa, puhacz, pustołka; kruk, wrona, gawron, kawka, sroka, kras(k)a; lelek; skworzec i szpak, kos, drozd, słowik, wilga, wróbl, skowronek, czyż, szczygieł, zięba, dzięcioł, czeczotka, kwiczoł, trznadl, remiz, żołna, soj(k)a, bargiel, gil, dudek; chróściel; kukułka (o dwu na-

zwach różnych); jaskółka (tak samo jak i szpak); słąka, czajka, kulik, bąk; jarząb(ek); kuropatwa; przepiórka; drop (?); gołąb; łabędź (dwie nazwy, kiełp); cietrzew, żóraw, czapla; kur, gęś, ątka ('kaczka'). Ryby najubożej się przedstawiają: szczuka, lin, śliż, pstrąg, kiełb, jesiotr, piskorz, lipień, jelec, płocica, jażdż (węgorz nie uchodził za rybę). - Z owadów: pczoła, trąd, osa, bąk, sierszeń, mucha, śwircz, pająk, kleszcz, chrząszcz, płoszczyca ('pluskwa'), wesz, pchła, gnida, czerw. Wreszcie ślimak i małż, jaszczurka, żaba, zmija i wąż, rak, żółw.

Co do flory, z drzew rozróżniano: dąb, lipa, grab (obejmywał i 'buka'), brzoza i brzost, jawor i klon, jasion, cis, wierzba, rokita, olcha, osika, sosna, jodła, modrzew, smrek, jałowiec, iwa, laska (leszczyna); jabłoń, grusza, drzon, tarn, trzemcha, świdwa; zbiorowe: las, bór, gwozd, dąbrowa, łęg, gaj; choina i szysze.

O ziemi samej: kamień, piasek, glina, nie wyłączając terminów dla skał - opok (gór) ani mo- czarów (bagien, błot). Z roślin wszystkie uprawne wyliczamy pod zbożem; dalej: mech i liszaj, rogozie, treść (trzcina), chebd i bez, ślaz, bluszcz, dzięgiel, bielon, lebioda, szypszyna, jemioła, kąkol i kostrzewa, paproć, szczaw, bdły i grzyby, piołun, omieg, rdest, głóg, chrzan, poraj. Nazwy czeskie przechodziły do nas, a nierównie więcej, niemal wszystkie, od nas na Ruś, tak, że powtarzanie się tej samej nazwy u Czechów, u nas i na Rusi bynajmniej nie dowodzi pierwobytności czy tylko dawności nazwy, co mogła dopiero w 15.w. do nas z Czech przybyć, a w 16. i 17.w. od nas na Ruś się dostać. Nazwy roślin, rodzime napozór, bywają już w 15. wieku tłumaczeniem z łaciny, a czasem i z niemczyzny, są więc tak samo sztuczne, jak nazwy utworzone przez ks. Kluka i.i. w 18. i 19. w.; dlatego je

pomijałem.

FAWOR, 'łaska', wprost z łac., skąd i dawny czasownik fawować, 'dobrze życzyć', łac. favere; faworyt i faworyta wprost z włosk., a fawory, 'wstążki', i faworyty, 'bakenbardy', z franc. faveurs i favori.

FAZA, 'stan, stopień rozwoju'; europejskie; z grec. fasis (bez końcówki grec., jak się należy; nie jak kryzys, zam. kryza), od fajno, 'zjawiam się'.

FEBRA, narzeczowe frybra (w słowach obcych "podwaja się" spółgłoski nieraz), z łac. febris (bez końcówki).

FECHTOWAĆ, fechtmistrz, z niem. fechten, prasłowa wątpliwego początku.

FELD- w rozmaitych złożeniach, feldwebel, feldmarszałek, z niem. Feld, słowo to samo co nasze pole ("marszałek polny"); webel (w feldwebel), 'woźny'; felczer, 'cyrulik', Feldscher (scheren, 'strzyc'), od nas na Ruś przeszedł, gdzie nazwę, jak i u nas po narzeczach, stale przekręcają, najczęściej w ferszał.

FELPA, przestarzałe 'plusz', z włos. felpa.

FENIK, p. pieniądz.

FERENC lub ferens, 'hołysz' (z węg. Ferenc, 'Franciszek'), jak (chudy) derbisz, Matyas.

FERET, feretek, w 16. wieku częste (u Reja i i.), 'sprzążka', z włos. ferretto (od ferro, 'żelazo').

FEREZJA, 'suknia wierzchnia' o szerokich rękawach, nie przepasywana, często czerwona, a podszywana futrem, w 16. i 17. w. noszona przez zamożnych; z turec. feredże, a to z grec. feresia, 'płaszcz z rękawami', 'zarzutka dla kobiet'; "dębowa ferezja", częsty żart w 17. w., o poceniu się w wannie

drewnianej dla pozbycia przymiotu. Z ferezji szyto kontusz, z kontusza żupan, a z żupana szarawary.

FERJE, 'wakacje'; oboje łac., dla dni wolnych od pracy; od ferjalny, 'świąteczny', odróżniaj feralny, 'nieszczęśliwy, fatalny': łac. ferialis i feralis (od feralia, Dziadów lutowych rzymskich, gdy ustawały ofiary) są zupełnie różne; pierwsze do festum (r z s), 'czasu boskiego, czy ustanowionego'; drugie do 'dusz zmarłych przodków' (fer- z dhves-, p. duch, dusza).

FEST, z niem. Fest z łac. festum, (franc. festin, stąd festyn, i fête, stąd feta, fetować, 'częstować'); "fest sprawił", Rej, "na jakiś fest" itp.; od pierwiastka, jaki i w nazwie feriae i fanum (fanatyk). Inne fest, 'mocno', z niem. fest.

FETEĆ, fetoć, 'wstążka', przestarzałe, narzeczowe (fetecie, 'strzępki'), z włos. fettuccia, 'wstążka', od fetta, 'kawałek', 'pasek'.

FETOR, z mylnem ó, jak w doktór, odór itp. fetore z łaciń. foetor, 'smród'.

FIAKIER, europejskie, z franc. fiacre: w domu z wizerunkiem św. Fiakra najmywano w Paryżu pierwsze dorożki; fiakierski.

FIASKO, z włos. fiasco, 'flaszka', co z niem. pożyczone; europejskie w tem znaczeniu osobliwszem.

FICAĆ, 'wierzgać', i fikać, fic i fik, dźwiękonaśladowcze, fiknąć, fikmik.

FICYGIERNA, w 18.w., frycgierna w 17. wieku (u Piekarskiego), 'kochanka', sztuczne, jak fidryganc(j)e, 'figle', 'zaloty', u tegoż.

FIGA, dawniej fig i fik: to z łac. ficus prost, tamto z

niem. vige, Feige; w psałterzach i biblji wahają się i postaci z g lub k, i rodzaj, męski lub żeński ("z swego figu" itp.); słowo łac. p. pigwa. Figowy, figownica. "Pokazał figę", "dostał figę", z włos. far le fiche a... 'szydzić z kogo, znanem wystawianiem palców'.

FIGATELE, 'drobnostki' (od potraw przeniesione, włos. fegatello od fegato, 'wątroba').

FIGIEL, figlować, figlarny od figlarza, i figlarski, zdrobniałe figlik i figielek; do rymu dorobiono figiel-migiel, wedle fig-mig; figlasy 'ozdóbki', wedle wykrętasy; z figury (p.), przez narzeczowe figuły, por. zwrot: "nakreślił na czole jakiś figiel". Z polskiego czeskie i ruskie słowa tej samej postaci (czes. figl, rus. figlar) i znaczenia.

FIGURA, figurować, figurant, figurka, figuralny, z włos. (figuryna, figurynka, z figurina) i łac. figura (od fingo, 'kształtować', skąd i fikcja, fiktywny i fikcyjny, o 'wymyśle', a fiks, fiksat, fiksować, fiksacja, o 'manji, czepieniu się jednej myśli'); p. figiel.

FIK, fikać, fiknąć, Fikalski, fikmik albo fig-mig, dźwiękonaśladowcze; czes. fikati metlou, 'ćwiczyć miotłą', słowac. 'szlochać'.

FILAR, z niem. Pfeiler z łac. pilare od pila 'słup'; Czesi mają postać dawniejszą, pilerz, pilirz.

FILJA, dosłownie 'córka' (łac. filia), pierwotnie kościoła (klasztoru) macierzystego, dalej określenie wszelkiego zakładu "bocznego", zawisłego od głównego; filjacja, 'wywód rodowy'; filjalny; łac. od filius; p. doić, dziewa.

FILIP, nazwa 'zająca' (jak

maciuś, 'kocur'; p. kaczka); "wyrwał się jak filip z konopi" ('na swą biedę'). Od imienia własnego, grec. filippos, 'koniomił'; od tegoż imienia i nazwa Filiponów (starowierców ruskich, albo Filipowców, nazwanych od herszta swego) i Filipin (od króla hiszpańskiego; od niego i nazwa monety filipa).

FILISTYN, w 15. w. nazwa Kumanów; filister, pogardliwa nazwa 'mydlarzy, burżujów', z uniwersytetów niemieckich wyszła (dla nie-studentów), jak bursz, knajpa itp.

FILIŻANKA, fildżan u Bułgarów i Serbów, z tur. fildżan zam. findżan (a to przez arabskie z pers. pingán), może za pośrednictwem rumuńskiem, filigean, - wszystko nazwy dla 'kubka kawy'.

FILOZOF, u Rosjan lubomudrcem dobrze tłumaczony, filozofja, od greck. fileo, 'kocham'; filo- w licznych złożeniach, filantrop itp.

FILTROWAĆ, 'przepuszczać dla odczyszczenia', z niem. filtriren z łac. filtrare, od filtrum, 'cedzidło'.

FILUT, filutek, filuterny (wedle innych zdrobniałych, jak maciuperny), z franc. filou (-t dodano jak w kajet, tętent), 'oszust', od łac. filum, 'nić', 'przędza'.

FINANSE, europejskie, wkońcu z łac. financia, jak kwitancja, od finire, 'kończyć (regulować) rachunki', włos. finanza, 'koniec' i 'majątek', 'rachunek'.

FINFA, 'żakowski żart' i wyraz, może z fifa, p. fajfrowie.

FIOK, fioki, fiochy, o 'stroju głowy' przeważnie, z włos. fiocco, 'kutas', z niem. Flok-

ken.

FIOŁEK, fiołkowy; dawniej i fioły; rodzaju żeńskiego fiołka; obok tego i fiałek, fiałkowy, fijałka (już w 15.wieku); fiolet, fioletowy (o kolorze); z łac. (przez niem. wymowę łac. v jak f) viola (w niem. obu rodzajów); postać z a przyszła na Czechy, fialka; u ludu często z chw- zamiast f-, jak i w innych słowach z f; włos. violetto, o kolorze.

FIRACYNTEL, "na firacyntele srebra", Potocki, z niem. vier Achtzentel; achcentel w 15.w., achental (!) r. 1541.

FIRANKA, firaneczka, z niem. Fürhang, Vorhang (por. fartuch), 'zasłona', 'opona'.

FIRCYK, najpierw u Paska zapisane, ogólne w 18. w., o wszelkim 'strojnisiu' i 'wietrzniku', od firc- urobione, por. czes. frč, 'żart', frcati, 'fyrtać się'.

FIRKA i FIERKA, 'drobna moneta' (z niem. vier, 'cztery'), przeniesione na 'ludzi małej wartości'; por. włos. ferlino.

FIRLEJE, 'tańce', z niem. dawnego virlei (a to z starofranc. virelai, 'pieśń w kółku'), o 'tańcu z pieśniami', więc: "baba stroi firleje", 'puszcza się w tany'. Było, jak rej, i nazwą rodową, wygasłych w 17. wieku Firlejów.

FIRLETKA, r. 1472, roślina 'lychnis', z nazw łacińskich średniowiecznych: farlaria, fellaria, filorosa, żywcem przejęta, jak tyle innych, np. formuza, formuzka, z łacin. formosa, w r. 1472.

FIRMA, z włos., właściwie 'podpis, potwierdzenie', 'afirmacja'. Ale firman, ferman sułtański, z pers. ferman, 'rozkaz', z staropersk. wyrazu dla 'prawa'.

FISK, fiskus, fiskalny, z łac. fiscus, 'worek na pieniądze', 'skarb', 'kasa'; europejskie; fiskał już w 17. wieku.

FISTUŁA, 'piszczałka', 'rurka', z łac. fistula, niepewnego początku, zestawianego nawet z naszem gwizdać.

FISZBIN, z niem. Fischbein, 'pręt rogowy', właściwie 'rybia kość'.

FIU, wykrzyknik, dalej fiut! fiute, a z tego fiutyniec obok rzeczownika fiuta i przymiotnika fiuty, z mazowiecka fsiu bziu r. 1607, fiutebrde, czasownik fiukać i fiuknąć, 'gwizdnąć' - wszystko dźwiękonaśladowcze; ściąga się w urobieniach na 'wietrzników' i 'pustaków', fiutacz i na 'złodzieja', fiutka i na 'polewkę' (po narzeczach): "widziałem często fiutę między pany", 1697 roku, "do fiutego Myszkowskiego", r. 1620; "po fiutyńcach da Bóg dobrych panów", r. 1654, "masz li być fiutyńcem", Potocki.

FIZYS, (z zachowaną końcówką grecką, jak w kryzys), fizyka, fizyk, fizyczny; europejskie, z grec. fysis, 'postać' i 'przyroda', fysikos i fysikē, o 'nauce przyrodniczej'; "stanął hej fizyk", tak samo lekceważąco o mądrości książkowej, jak np. jurysta.

FLADER, 'słój w drzewie lub kamieniu', "fladrowa robota" (stołów i szaf), fladrowanie; z niem. Flader; "do sadzonego we flader dziardynu", Potocki.

FLAGA, 'słota', 'burza' (morska szczególniej), stąd rozflażyć (p.); z dolnoniem. Flage, 'burza'; słowo ciekawe jako jedno z niewielu, cośmy z dolnej niemczyzny przejęli, właśnie co morza, ryb itp. dotyczy. Flaga, dziś wyłącznie znana, z niem. nazwy 'bandery', 'chorągwi okrętowej', Flagge, słowa późnego, w 17. wieku z Skandynawji wziętego.

FLAK, flakowy, flaczki, flakowaty, 'wnętrzności bydlęce'

i 'potrawa z nich', już w 14. w. zapisane, z niem. Fleck (szczególniej słynne królewieckie); 'słabeusza' już w 17. wieku flakiem przezywano; było i nazwą innej potrawy(?), ze ślazem; "baranie flaki" i nalewajkami (od kozaka ćwiartowanego w Warszawie ?) nazywano. Wyjątkowo flak i 'plamę', oznaczał, niem. Fleck, z tegoż pnia co i Flicke, 'łata'.

FLANCA, flancować (w 16. wieku), z niem. Pflanze z łac. planta, 'roślina' (sadzonka; toż co planta, 'podeszwa', plantacje, planować).

FLANKA, z niem. Flanke z franc. flanc z niem.

FLASZA, flaszka, zdrobniałe podwójnie: flaszeczka; zgrubiałe: flacha, flaszysko; flaszkowy; - słowo europejskie, do nas wprost z niem. Flasche; dawna romańska postać: flascho i fiascho(ne). Słowo niemieckiego pochodzenia; należy do flechten, 'pleść', bo pierwotne flaszki były plecionki z łyka, wymazywane później dla szczelności gliną, zanim do wyrobów całych z gliny przystąpiono. Z flascone, franc. flacon, nasz flakonik (s wypada); z fiaschone, włos. fiascho (p. fiasko).

FLĄDRA, flondra, flonderka, nazwa ryby ('pleuronectes'), z dolnoniem. Flunder; jak dubiel (p.), przeniesiona dowolnie i na ludzi, przezwisko pogardliwe 'niechlujnej i nierządnej kobiety'; jeden z nielicznych okazów dolnej niemczyzny; p. flaga.

FLEJTUCH, flejtuszek, 'kłak' (na ranę, do strzelby), pogardliwie i o 'świntuchu'; z niem. złożenia z -tuch i flete, 'puszczadło'(?).

FLET, flecik, fletnia, fletniczek, z niem. Flöte, włos. flauto, franc. flûte, z łac. fla-

tus, 'dęcie'.

FLINK, 'raz, cięcie', wyjątkowy, u A. Kochanowskiego zapisany wyraz, z niem. flink, 'raźny'(?).

FLINTA, z niem. Flinte; częstsze fuzja, z franc. fusil (-l się nie wymawia), z włos. focile od łac. focus (fuoco, 'ogień'). Ale fizyler wprost od Niemców, Füsilier, 'strzelec'; flinta i fuzja, z wojny 30-letniej, różnią się krzosem, w flincie kamiennym (od ang. flint, 'kamień'), w fuzji stalowym.

FLIS, flisak, flisowy, fliśnik, flisowski, z niem. Floss; pierwotnie 'spuszczanie statków Wisłą', później i na 'ludzi-flisaków' przeniesione, a wobec nieznajomości morza i na 'żeglugę' wszelaką; inna nazwa p. oryl; "bawić się flisem", "dla flisa", mawiano w 16. i 17. wieku ogólnie. Niem. słowo do fliessen, p. fluks.

FLOREN, skrócone fl., 'dukat', łac. florenus, od miasta i herbu Florencji (lilji), zwanej od 'kwiatów', flores (nasze esy-floresy), co powtarza się w floryzowaniu, 'rysowaniu kwiatów dla ozdoby sprzętów', i w florecie (włosk. floretto w obu znaczeniach: 'szpady', i 'gatunku jedwabiu', franc. fleuret); floryzować używano i o 'upiększaniu albo i barwieniu rzeczy i mowy'. -
Nazwy monet od miasta czy kraju, gdzie je najpierw bito, najzwyklejsze, por. reński, ruskie jefimki (Joachimstaler) i i.

FLOTA, flotyla, europejskie, z niem., a to z włosk. flota, z łac. fluctus (od fluere, 'płynąć', p. fluks), powtarzającego się u nas dosłownie: "flukta rozbujałej wymowy."

FLUKS, fluksja, z łac. fluxus od fluere ('płynąć'), "płynienie wnętrzne po członkach", wedle dawnej nauki lekarskiej;

była jednak, w 16. wieku głównie, 'gra w karty' fluksem i flusem zwana (sekwensy jednego koloru), jak wszelkie inne dawnych kart nazwy z niem., Fluss, przez czes. (r.1512 mówią tam o flusie); niem. od fliessen, 'pływać' (to samo słowo), 'ciec'.

FLURA, 'nierządnica', flora, od nierządnicy rzymskiej, Flora; w 16. i 17. wieku: "jak flura chodzi", "włóczą się jak flory", r. 1637.

FOCH, dziś wyłącznie w liczbie mnogiej, fochy, 'dąsy', zdrobniałe foszki, ulubione u Reja; fochować, 'flirtować', r.1614; jest to zgrubiałe fortel (p.); por. czes. na foch, 'napozór', foch 'mamidło'. Co innego foch, 'fach', i fochr albo fofr, 'wachlarz do wdymania świeżego powietrza', niem. Fächer.

FOKSAL, 'miejsce zabaw'; z ruska i 'dworzec kolejowy'; z ang. nazwy wsi podlondyńskiej z ogródkiem dla zabaw; w 18. wieku, za Stanisława Augusta, podobny ogród warszawski (przy Nowym Swiecie, gdzie dziś ulica Foksal).

FOLGA, niem. Folie, z łac. folia od folium, 'list','podkładka wszelkiego rodzaju (pod kamienie drogie)'; łac. słowo, por. foljo, niewyjaśnione na pewne.

FOLGA, 'ulga', folgować, 'ustępować' (o mrozie:'łagodnieć'), z niem. Folge i folgen; u Czechów z k: folk, folkowati; słowo niem. ma być złożone z voll (?).

FOLJO (in f.), foljał i foljant, o 'książce wielkiego formatu', z łac. folium, 'list (nie składany) papieru', 'arkusz'.

FOLUSZ, 'młyn blecharski dla folowania tkanin'; w r. 1447: "pannum ('sukno') lanificabant (niby 'wełnili') alias folowali"; poruszany wodą dla bicia sukna w stępach, aby nadać mu

barwę (kutner, p.); "koło foluszowe", folusznik lub folarz; jest to włos. follare, łac. fullare z fullo, 'wałkarz', niem. Fuller, Füller, Walker; końcówka -usz, jak w ratusz(?).

FOLWARK, niegdyś forwark, z rozpodobnionem jak stale, podwójnem r, folwarkowy i folwarczny, folwareczek, folwarczyna; z niem. Vorwerk, 'dworek pod (przed) dworem czy miastem'; już w 14. wieku do nas przeniesione, a od nas do starej pruszczyzny: burwalkas.

FOŁDROWAĆ, fodrować, przestarzałe, o 'skardze sądowej'(fołdrunek, fołdrownik), z rozpodobnionem r podwójnem, bo z niem. fordern, 'oskarżać'. Niem. fördern, 'wspierać', znano w 16. wieku: "hultaje fołdrował (piciem i jedzeniem)", "fałsz jawnie fołdrujesz", 'popierasz'; oba słowa niem, spólnego początku, od vorder, 'naprzód', 'wpierw' (do vor).

FONTANA, włoskie, od fonte, 'studnia' (łac. fons), już u Reja.

FONTAŹ, 'kokarda', franc. fontange, od nazwy panny de Fontanges (na dworze Ludwika XIV, jego kochanki, zmarłej r. 1681).

FOR-, złożenia niemieckie, jak forszpan, forszus, forwachty, co pomijamy.

FORA, z włos. fora, fuora, fuori, 'zewnątrz', venir fuori, 'wystąpić' (więc tak wywoływano, bis!). Ale i fora z dwora, 'won!', 'wynoś się!', z łac. foris, foras.

FORBOT, 'frędzla', dawniej farbot, np. w 15. wieku: "(dziesięć łokci) franzy alias farbotki"; w 16. wieku ogólnie z o, częste u Reja: "Slęzak (t.j. kupiec Slązak) z forbotem", "pstrzyć cudzymi forboty"; z hiszp. farpado, 'z frędzlami'; wyraz, u nas zapomniany, żyje do dziś na Rusi i Litwie, dokąd od nas się dostał; "czep-

ców trojakimi forbotami bramowanych" (r.1558), "po głowie poprawując forbotków", "forboty na pochwach (u konia) się trzęsą"; robiono je z nitek złotych, więc u Reja: "z łyka forboty szlachcic bez cnoty"; jeszcze u Haura (1680) mowa o praniu koron i forbot.

Fordoń nad Wisłą u Bydgoszczy, gdzie cła wodne pobierano, stąd "rejestra fordańskie" albo "z forduna", 'podatki poborowe, czwarty grosz'; fordan dowodzi, że nazwa od fordonum, 'ćwierć grzywny', z niem. Vierdung; p. wiardunek.

FORDYMENT i furdyment, 'kaptur u szabli', z włos. guardamano ('ochrona ręki'); karabele go nie miały, bo służyły tylko do stroju, nie do boju.

FORGA, 'kita, pióropusz' (u konia, na hełmie), węg. forgó; "konie pod orlemi forgami", "po szyszaku się toczy forga piór", w 17. wieku.

FORGOCZ, 'uwięź konia', 'pobocz'; "stoi Turek na forgoczy", "stały na forgoczach konie", "wiąże kandybę na forgoczu" (rodz. męski, poprawny), z węg., jak i czes. farkasz, 'rzemień podogonny'.

FORMA, foremny, formować (dawno złożenia: formibzdy, formfeliczek), formalny, formalność, formuła, formułka, formularz, sformułować; formacja, nieforemny, format; z łac. forma, formare, formalis, formula; forma, 'stala w kościele i na chórze', "wyga się za formą zakradła", 'napijewa się w formie", u Reja 1560 r. Słowo łac. niewyjaśnione, mimo wszelakich pomysłów, nawet takiego, że to przestawka z grec. morfē, 'kształt' (skąd amorficzny, metamorfozy, itp.).

FORNAL, 'hak u dyszla', z niem. Vornagel, bo niem. Nagel stale w nal ściąga-

my: bretnal, ufnal; od 'haku' przeszło i na 'furmana' samego, jak ten hak i furmankiem ochrzczono; fornal, 'woźnica', fornalka, fornalski; odwrotnie 'hamulec' folajtrem, niem. Vorreiter (p. foryś), po narzeczach przezywają.

FORPOCZTA, zamiast forposzta, bo i posztę (Post) odmieniliśmy w pocztę, z niem. Vorposten; wojskowość polska od 17. wieku w niemieckie stroiła się terminy, np.: "na furwachcie stojąc", "furwachty zawodzić"; "fergadrony", 'alarm' (wer geht rum?); fajfry; panszrajter (Panzerreiter); obersztery, kapral, sirantowie, wachmistrz, kwatermagister, leitnantowie, fendryki - - wszystko z jednej satyry około r. 1662.

FORSA, dawniej forca i forc, forsować, forsowny, z włos. forza, forzare, franc. force, przez średniowieczne forcia z łac. fortis, 'dzielny, silny'; stąd i forteca (włos. fortezza, właściwie 'siła', por. naszą twierdzę, p.), i fortyfikować z fortyfikacjami, i forty (franc. fort).

FORSZT, pisane forst i forzt, od 15. - 17.w. powszechne (np. u Potockiego), 'tarcica, deska'; drugie wydanie Leopolity wymieniało forsty pierwszego na "deszczki"; "leżę jako tram przybity na traczu, póki śmierć tego forztu rzeką łez nie zerznie"; "tram świeży...woda w godzinę trzy forzty odstrzyże"; około r. 1500 i foszt, fosztowanie, o 'suficie'; forsztować, 'przepierzać'; z niem. Forst (w złożeniach: Forstholz, Forstwand), a to z franc. forêt, 'las', dawne forest, z łac. foresta od foris (p. fora).

FORSZTAT (furstat), 'tkanina jedwabna wschodnia', nazwana, jak inne, od miejsca wyrobu, Fostat (arabska dawna nazwa Kairu, z grec. forsaton, łac.

fossatum, 'obóz').

FORTA, fórtka, pisane mylnie przez u, furta, z niem. Pforte, a to z łac. porta. Podobnie piszemy furt w innej pożyczce: "on furt swoje", z niem. fort(während), 'ciągle, zawsze'. Od forty i furtjan, furtjanka, wedle zakrystjana; słowo łac. tegoż pnia co i portus, 'port', i niem. Fuhrt, 'bród' (do fahren, nasze por-, p. przeć).

FORTALĘ, w wydaniu pierwszem, fotarlę w drugiem i trzeciem Wizerunku Rejowego, o 'dziecięciu nieślubnem'; przeniesione od 'bałwanów solnych mniejszych'; łac. fortale, szczególniej i fortalia non valentia (nie trzymające miary ustanowionej) w języku górniczym; fortale nie dochodzi miary bancus salis, 'bałwana soli'. Łac. średniowieczne fortaria, 'gospodyni księża (konkubina)', może tylko błąd rękopisu zamiast focaria (od focus, 'ognisko', 'kuchnia').

FORTEL i FORTYL, fortelny i fortylny. zgrubiałe foch (p.); z niem. Vorteil, 'korzyść'; u nas 'sztukę', 'podstęp', 'sekret' oznacza, czego w dzisiejszem niem. niema, jest w czes. i w dawniejszej niemczyźnie; u Węgrów tak samo jak u nas.

FORTUNA, fortunka, fortunny, fortunić, Fortunat (bohater powieści ludowej), z łac. nazwy bogini szczęścia, losu (od fors, 'los'), przeniesiona i na 'majątek','kapitał'; na morzu jednak fortuna tylko zła, i po narzeczach, szczególniej ruskich, fortuna, chwartuna, 'burza', jak włos. fortuna; prasłowo fors należy do fero, 'niosę' (niem. Ge-burt itd.).

FORTYGAŁ, fortugał, 'kolista suknia, krynolina', w latach 1580 - 1620; Zbylitowski w Przyganie strojów r. 1600: "ten portugał jak się na niej koli, kiedy się nachyli, wszystkie nogi widać"; czes. kortykal; postaci odmienne, o co przy obcem słowie nietrudno; rychło tak zapomniane, że już Kocho-

wski mógł imię męskie z tego urobić: Fordygał; "panny w fortugały rosną, a kurczą się w posag", szydzi Zborowski w liście około r. 1620, "od fortygała bez bramów", r. 1603; w taksach miejskich z tych lat: fortygał i fortugał; nic nie wychodzi tak łatwo z postaci i pamięci jak nazwy strojów.

FORYTOWAĆ, forytarz, niem. Vorreiter, skrócone u nas w forysia, 'służącego, wysyłanego wprzód dla odszukania dogodnej gospody czy drogi', więc 'pomocnik', a dalej i 'protektor' ("forytować sprawę czyjąś"). Ale furysic, 'służący oficera' z niem. Fourierschütz, a to z włos. foriere, co to samo znaczy, co Vorreiter. Natomiast furgon z franc. fourgon z łac. furca, 'ożóg', a furaż, furażować, zamiast dawnego picować (p.), z franc. fourrage, od fourrer z niem. futtern, p. futro. Niem. Vorreiter powtarza się w narzeczowem folajter, folajtra (mają to i Węgrzy od 15. w., dziś fullajtár), 'hamulec'; por. fornal.

FOSA, od 15. w. ogólne, z włos. fossa z łacin. fossa, 'rów', od fodere, 'kopać'.

FOSFOR, z grec. fōsforos, 'światłonośny'; to samo fōs (w 2. przypadku fōtos) w przeliczonych złożeniach z foto-, fotografja, 'rysowanie światłem'.

FOZA, przestarzałe 'moda', w 16. i 17. wieku częste, z włos. foggia wedle wymowy narzeczowej, z łacin. fovea, 'dół', i do odlewania, formowania, służący.

FRACHT, dawniej i frocht, "wóz frachtowy", z niem. Fracht, właściwie 'opłata od przewozu'.

FRAJ-, we złożeniach, dawne frajbiter (i frejbiter), 'korsarz (i na lądzie)'; z niem. Freibeuter, p. bitunek; nowe ludowe frajkury, Freikorps, 'ochotnicy', itp.; niem. frei toż co nasze sprzyjać (p.).

FRAK, europejskie, z ang. frock, a to z franc. froc, 'habit mniszy', od końca 18.w. z niem. starego Rock.

FRAMUGA, dawn. frambuga i framboga , u Czechów prampouch i rampouch, złożone z niemiec. Bogen; pierwszy składnik niejasny.

Franciszek, Frącek u Kochanowskiego, Franek, Franio, Frania; z czes. skrócenia, Franta, wynikł frant, 'szalbierz' ("trafił frant na franta"), frantowski, frantówka, 'pieśń świecka, nieskromna'; niegdyś i 'wędrowny komedjant', 'komik', frantowski, 'komiczny', ("prawa frantowskie", satyryczne, z początku 17.w., naśladują oryginał czeski, drukowany w Norymbergu 1518 r.); zakon św. Franciszka, franciszkani; wszystko od francus.

Francja, Francuz, francuski, francuzka i francuzica, sfrancuziały, francuszczyzna; pierwsze słowo łacińskie: Francia, drugie niem. Franzose przez czeskie; od szczepu niemieckiego Franków, Franken (Frankonja, frankoński); nazwa przeszła na 'ludzi wolnych' (frank und frei) i na 'rzeczy wolne' (franko, 'opłata przesyłek', z włos.); nazwa monety od r. 1795. Od Francuzów, niby od rozsadników syfilisu, który majtkowie Kolumba z Haiti do Europy przywieźli, przezwano od końca 15. wieku i chorobę samą franca; francowy; francoza i francozy w słowniczkach około roku 1530 - 1540, wprost z niem.

FRASUNEK, frasunk w 16.w., frasować się, frasobliwy (dawniej i frasowliwy), frasowity i frasowny, wyjątkowo i fras, 'smutek'; w 16.w. nieraz z e: fresunk, fresować, co u Czechów jedynie popłaca (fresuňk, fresowati); z niem. fressen (por. nasze gryźć się, zgryzo-

ta), 'pożerać', z ver-essen.

FRASZKA, przez Kochanowskiego ogólne, tak samo i w czeskiem, chociaż tam raczej tylko o 'farsie', 'burleszce' używane, u nas dziś szczególniej o 'drobnostce'; fraszkopis i inne złożenia; z włos. frasca, 'gałązka', w liczbie mnog. frasche, 'bagatele'. Zgrubiałe fracha. Tak samo u Węgrów.

FRAUCYMER, przestarzałe, częste w 16.w., francymer, froncymer, o 'kobietach, szczególnie dworskich'; nazwa pomieszczenia, niem. Frauzimmer, 'pokój kobiecy', przeniesiona na ludzi (i w niemieckiem samem oddawna). Od tegoż Frau pochodzą zdrobniałe frejlina ('osoba dworska') i narzeczowe frelka z Fräulein, co do 19. wieku tylko szlachcie przysłużało, gdy Mamsell mieszczankom służyło.

FRAZA, mylnie frazes (z zachowaną obcą końcówką), z licznemi urobieniami, nawet frazesowicz; z franc. phrase z łacin. szkolnego phrases, z grec. frasis, 'wyrażenie', perifrasis, 'omówienie'.

FREZ, tak niemal stale za fryz w 16. i 17. wieku, 'koń ciężki', nazwany od miejsca chowu, Fryzji; por. sekiel, wałach, żmudzin; "insze frez, insze żmudzin", Potocki; przysłowie: "upominek jak żmudzinek, jak fryz oracyja".

FRĘDZLA, pierwotnie, jeszcze do końca 16. wieku, bez owego przyrostku: frandza, franza (zapisana już w r. 1394), framza r. 1600; z niem. Franse z włos. frangia, franc. frange; dz i z się mieszają, por. bardzo, dzwon, a ę, jak zawsze, z an; l dodane jak w śpichlerz; dziś frędzelka albo frężelka. Włos. i franc. słowo z łac. fimbria, 'otok', 'lamówka'.

FRUNĄĆ, 'ulecieć', dźwiękonaśladowcze; przed n wypadło może g, bo frugać istnieje po narze-

czach, ale jest i samo fru (fru--bru); częstotliwe fruwać, wyfrunąć.

FRYC, frycówka, frycować, 'niedoświadczony' i 'kpiny z niego'; termin flisowski, z niemiec. Fritz (zdrobniałe od Friedrich), dowolnie wybranego (por.niem. hänseln, 'wyśmiewać', od Hans; przemykicić od Mykity).

FRYGA, 'bąk (zabawka)', frygać, frygnąć, 'rzucać się', dźwiękonaśladowcze; Czesi zowią 'bąka' frczadlem; por. frunąć.

FRYJ i, częściej fryje; fryjerz, fryjerka; 'zaloty', 'gach', 'nierządnica'; fryjerstwo, fryjerski, czasem i przez e pisane, fryjować, fryjowny, od 15.w. ogólne; z niem. freien ('zalecać się'; Freier, dziś frajer, frajerka, gminne). U Czechów z e wyłącznie, frejowný; u nich (a za nimi u nas) nabrało słowo znaczenie występne, obce niemczyźnie, gdzie freien o rządnej miłości się używało.

FRYJOR, termin flisowski, z niem. Frühjahr, 'wiosna' i 'wiosenne spławianie', od früh, 'wczesny', grec. prói.

FRYKAS, frykasować, z kuchni francuskiej już w 17.w.; już Potocki wymienia jako potrawy wymyślne: "blomuz, potaź i frykacz" (t.j. blancmanger, potage, 'zupa', i fricassée); z łac. fricare, skąd i frykando poszło, frykcja ('wcieranie', skąd i żartobliwe fryka, 'baty'); z łac. frictare, 'nacierać', franc. frotter, u nas froterować(!), z zachowaną końcówką, zamiast frotować.

FRYMARK, frymarczyć (cnotą), 'wymienny handel', z niem. Freimarkt ('targ wolny'); u Czechów frejmarczití, frejmark, 'wymiana'; u nas bogaciej rozwinięte; por. jarmark.

FRYSZKI, 'rzeczy świeże', z niem. frisch, w 16. w.; niem. łączą z naszem przaśny (p.).

FRYSZT, fryst, 'odwłoka', 'wolny czas' (termin sądowy), z niem. Frist, prasłowa wątpliwego początku.

FRYWORT, rozpodobnione w frywołt, w 14. - 17. wieku, 'śniadanie', 'feta', z niem. Frühwurt (tak samo u Czechów), o 'rannej (Frühe) zabawie': frysztukować, z niem. frühstücken, 'śniadać', r. 1549.

FRYZJER, fryzjerski, fryzura, fryzować, z franc. friseur, frisure, friser, od frise (łac. frisium), 'fryz', 'pas ozdobny, borta', skąd i fryza, fryzka, 'kreza', 'szlaczek', dawne bryże.

FUGAS, żartobliwie (już w r. 1569 użyte), o 'ucieczce', "fugas chrustas" ('do chróstu') z żakowskiej łaciny, 'dać drapaka'; z łacin. fuga, 'ucieczka' (fugere, 'uciekać'). Co innego fuga, 'szpara', z niem. Fuge, i fuga muzyczna.

FUJA, fujać, o 'wichrze', fujawa, fujawica, słowac. fujak, o tem samem znaczeniu, niby od fu, dźwiękonaśladowcze; ale f i ch mieniają się: chaja, chajawica, to samo znaczą.

FUJARA, fujarka, 'dudka', przeniesione na ludzi, 'głupi', z dowolnym dodatkiem: z Mościsk; od pasterzy wołoskich (fluera po rumuńsku), po całym Beskidzie (słowac. fujara), aż i na równiny zeszło; co do przeniesienia znaczenia por. równie dowolne cymbał.

FUK, fuki, fukać, fuknąć, fukliwy, to samo co huk (zamiast chuk); dźwiękonaśladowcze, od fu-, z stałym dla podobnych tworów przyrostkiem -k (por. puk, stuk, jęk); od fuk i fuczeć, 'huczeć'; u Czechów foukati, 'dąć, dmuchać', 'fukać na kogo', fuczeti, 'świstać', fuczik, 'świstak'.

FUM, fuma, fumy, od 18. wieku powszechne, o 'nadęciu zarozumiałem', "fumy pańskie"; z łac.

fumus, 'dym'.

FUNDA, fundować, zafundować, fundament, fundamentalny, fundusz, funduszowy, fundacja, z łac. fundus; fundusz zatrzymał nawet -us łacińskie (a w fundusiku znowu z ś podrwił); "in fundo", 'na dnie' (wieży, turmy), odsiadywano ciężką karę; "brać na fundusz", 'kpić z kogo'; fundować się, 'opierać się', i 'zaopatrywać się', wybiegły za granice słowa łacińskiego, co może, jak nasz byt, od fu- (p. być) pochodzi.

FUNT, funcik, Rej, funtowy, we złożeniach funtcol, z niem. Pfund, a to z łac. pondus, od pendere, 'wisieć'; tak samo rusk wiesy, 'waga', od wiesit', 'wiesić'; tenże Pfund na Rusi w pud przeszedł, ale nierównie wcześniej; n wypada, por. rus. jakor z Anker, Igor z Ingvar, serb. sat z santo, Jakin z Ancona, itd.

FURA, furka, furlon, furman, furmański, furmanić, czasem przez o (niby ó) pisane, z niemiec. Fuhre, Fuhrmann (do fahren); "furmankowie przestrożni", nazwa ptaka u H. Morsztyna r. 1620; dziś 'pliszkę' lud tak zowie; furman i o gwiazdozbiorze, r. 1530 - 40; furlon od 15.w. o'opłacie cła i przewozu', z niemiec. Fuhrlohn; "jedną forą", 'razem'.

FURDA, 'fraszka', por. czes. hurdyburdy, churdalek, 'chrząstka'(?).

FURFANT, furfanterja, 'krętacz, filut', z włos. furfante, furfanteria.

FURJA, furjat i furjatka, furjować, z łacin. Furia, 'piekielnica'; furore z włos., ogólnie europejskie; łac. słowo por. burza.

FURKAĆ, furknąć, furczeć, furkotać, (a jest i furgać), por. frugać, frunąć; dźwiękonaśladowcze, jak i furnąć i

furtać.

FUSTA, 'bacik (statek)', z włos., jak gondułа, w 16. i 17. wieku.

FUSY, w 16. wieku (u Reja) jeszcze fuza, z niem. Fuss, 'co osiada na dole', 'grzęzy'; także fuz (np. "fuz oliwy"); "fuzą czas ucieka" ('mętem, nikczemnie').

FUSZER, fuszerka, fuszerować (dawniej i sturarz, stularz), nazwy 'pozacechowych rzemieślników-partaczów' i 'pozacechowej roboty'; z niem Pfuscher (i Störer) albo Fuscher (od Busch, bo pokryjomu, pokątnie, po krzakach, Busch, pracujo).

FUTOR, chutor, bo f i ch się mieniają, 'folwarczek, dworek'; pożyczka z Małej Rusi, ale tam skąd? U Serbów jest chatar i kotar, 'okolica', 'granica', ale i to niepewnego pochodzenia.

FUTRO, futer (podfutrować), futertuch i futrowizna w 16. wieku, łączy, jak niem. Futter, z którego wzięte, dwa odmienne słowa i znaczenia: 'korzuch' i 'jadło, paszę'. 'Korzuch' poszedł u nas z 'podszewki', bo niem. Futter, Unterfutter, Futtertuch (stąd nasze fodertuch w 16.w.) znaczy 'podszewka, podbicie'; jeszcze Mączyńskiemu (r.1564) jest "futrowane odzienie, sukno drugiem suknem podbite", niemiec. gefüttertes Tuch; stąd i futryna, futrzyna, 'rama u drzwi lub okien'(?). Urobienia: futerko, futrzany (futrzny, Mączyński). Niemiec. Futter, 'pasza' i 'futro', przeszło do języków romańskich, franc. fourrer, 'wpychać', fourrure, 'futra', fourrage, 'furaż', 'pica', furażować, 'picować', fourrier, 'furjer, co kwatery wojskowe naznacza', włos. fodero, fodera i fodro (franc. fourreau), foderare, 'futrować' (w obu znaczeniach), z łaciny średniowiecz-

nej, fodrarius; z jej fudrus i futrus poszły owe fourreau i fodro, 'obszewka', 'pochwa'; futerał, łac. futrale, do nas z niemczyzny, a od nas na Ruś, futlar.

FUZJA, fuzyjka, 'strzelba', i fizyler (z niem. Füsilier), franc. fusil, fusilier, łacin. fusillus, 'strzelba-krzemień', z włos. focile, 'krzemień' (od łac. focus, 'ognisko', albo, jak i fuoco włoskie, 'ogień'). Co innego fuzja, 'zespolenie, związek', z łac. fusio (franc. fusion), o 'topieniu rudy', od łac. fundere, franc. fondre, włos. fondere.

FYRKAĆ nosem, fyrtać nogami, dźwiękonaśladowcze; fyrtać przypomina chwierutać, bo f = chw.

G

GAGAĆ, gabnąć, niegdyś termin sądowy, gabanie, 'napastywanie', 'skarga', gabacz, 'oskarżyciel'; dziś w zagabnąć, 'zaczepić', obojętne, w nagabywać kogo, dotkliwsze; wyraz wyłącznie polski, od nas na Ruś, ma jednak znakomite pokrewieństwo: lit. gabenti, 'nosić', gabana, 'naręcze', gobēti, 'pożądać', łac. habere, 'mieć', niemiec. Gabel, 'widły', i geben, 'dawać'; w cerk. est jeszcze i gobino, 'obfitość', i gobĭdz, 'obfity' (staroczes. obih, z hobih, to samo?), lit. gabužas, 'garść'; ind. gabhasti, 'ręka'.

GABLOTKA, gabilotka, 'szafka i półeczka oszklona', z włos. gabbia, gabbiata, 'klatka'. Z włos. gabinetto, nie z franc. cabinet, nasz gabinet, 'pokoik', 'ministerium'.

GACH, gaszek, gachować, o 'nierządnych zalotnikach', zgrubiałe od gamrat, gamratka, gamratować, gamracja, 'popęd płciowy'; o 'nierządnikach' jeszcze w 16. wieku ogólnie; z łaciny średniowiecznej: gameratus (Antigamerata napisał około roku 1320 kanonik krakowski Frowin dla szkół, i Niemcy go w szkołach aż do 16. dochowali). Znana osobistość, ks. Gamrat, biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński z łaski królowej Bony. Z nazwą kamerada nie ma gam(e)rat nic wspólnego; słowo zjawia się najpierw w krajach alpejskich, w Styrji. Gach więc zgrubiałe, jak foch, łoch, Moch, zach.

GAĆ, 'faszyny i pomost z nich', 'grobla', gacić, 'wyścielać drogę'(i przez rzekę), 'okładać chatę mchem na zimę';

gacie, gatki, 'kalesony', "gaci się" niemi nogi, przykrywa, więc i 'kudły u nóg niedźwiedzich', a w ruskiem gaczi, 'opierzenie nóg ptaków drapieżnych', a więc i w botanice gatka, 'błona otulająca łodygę'; 'nietoperz', i gacoperz, bo włochaty (narzeczowe); por. czes. hace, 'pas (od przepuklin)'. Gacie wyraz prasłowiański, ale ć mylne; słowo brzmiało gacę (por. gacek), z pierwotnego +gatję (bułg. gaszti, rus. gaczi), i tak piszą je słowniki 1500 - 1564, np. "femoralia (stąd Rejowe femurały i famurały), gacze"; słownik z r. 1500 ma i "gacny pas": zarówno 'lumbale', jak i 'bursa testiculorum', i gacica dla lędźwi, a Mączyński 1564 r. pisze "famurały, gace", a dodaje, mylnie raczej, "fartuch i szorc", inni: gacki; u Tucholczyka r. 1533 gace. Były to niegdyś 'spodnie wierzchnie', węg. gatja. Spólny pień tych wszystkich słów p. pod gaj.

GAD, GADZINA, 'płazy' i 'drób domowy', gadzina nawet wszelki zwierz zastępuje; oba wyrazy i dla 'nieczystości', 'robactwa', 'wszy'. Pierwotne znaczenie właśnie to ostatnie; pień powtarza się w hydzić się (p.) i w żadzić się (p.). W cerk., jak i w serb., gadın, 'wstrętny, brzydki', tak samo rus. gadost', gadkij, gad, nagadit', 'napaskudzić', por. czes. had, hadice, 'gadzina', haditi, 'ganić'. Powtarza się dla 'ohydy', 'wstydu', w lit. gēda, prus. gidan, litew. gedingas, 'haniebny', prus. negidings, 'bezwstydny'; niem. dawne quāt, dziś Kot, 'błoto'.

GADAĆ, gadka (dawniej i 'dysputa'); gadany, gadanina; gadatliwy; gadacz; gaduła, gadulski; gadateusz (albo gadatywus, napoły łacińskie), gadaj, gadu-gadu; liczne złożenia: wygadywać, pogadanka, zagadnąć, zagadka, zagadkowy, dogadywać się, zgadnąć (zgadł), odgadnąć, odgadywać. Te ostatnie naprowadzają na pierwotne znaczenie, co by-

ło dzisiejszem 'gadaniem', 'mówieniem', lecz 'dumaniem','mniemaniem', 'zgadywaniem', i stąd u wszystkich Słowian nazwy dla 'zagadki' (u Czechów i hadanka); gadacze, 'wieszczkowie', może jednak czes. hadaczów naśladują. U Słowian południowych powtarza się ten sam pień i z bezdźwięczną, gatati, gatanije, gatka i gatanka, 'zagadka', a z wypadłą zębową (d czy t, to obojętne) przed n: cerk. gananije,'zgadywanie', słowień. ganati, ganalica, uganka, zaganka, 'zagadka'; z tem samem o, co u nas w godło (p.), serb.(dalej urobione) goneta, 'zagadka', gonetati, rus. ugonut', 'zgadnąć', łuż. godaś, 'zgadywać', czes. uhodnouti. Oboczność d i t utrudnia poniekąd dobór odpowiedników dalszych; zgadywano na staroniem. gedan (goc. githan), 'mówić' (ang. quoth he, 'mówił'), co odpowiada słow. gatati; z gadati por. nord. gāta, 'zagadka', niem. fir-gezzan (ver-gessen), pi-gezzan (goc. bigitan), 'dobywać'. - Pewniejsze niż to wszystko jest zgoda z litew. żodis,'słowo', be żado, 'bez mowy', żadēti, 'obiecać'; różnica co do gardłowych (tam welarna, tu podniebienna) powtarza się nieraz, p. gęś, gwiazda i i. Por. hasło.

GAGATEK, nazwa minerału, 'czarny bursztyn' (nazwany od miasta Gagas w dawnej Licji, grec. łac. gagates), mieszany z agatem już w 15. wieku, chociaż to różne minerały; u nas przeniesiono, dowolnie i przypadkowo, na ludzi, czy 'pieszczonych', czy 'zepsutych', w 18. wieku; sam minerał dziś dżetem (z ang. jet) nazywamy.

GAJ (nazwa i dla 'łowu ptaków', "ptacy ani na gaj ani na lep siędą"), gaik (nazwa i 'zabawy wiosennej, maika, nowego latka'); gaisty, gaić (domy gałązkami); prasłowiańskie od tegoż pnia co i gać i gacie, we wszystkich językach słowiańskich. Tłumaczyło niem. Hag ('zagrodę'), hegen, - a ponieważ Niemcy gaili miejsca sądowe (zieleniną) i otwarcie roków

sądowych od tego przezywali(Gericht hegen, Recht albo Ding hegen), więc u Czechów i u nas rodzime gaić przybrało to obce znaczenie, i za przykładem Niemców "gajono" u nas od 15. wieku sądy ("sąd zagajony"), a później i wszelkie zgromadzenia: "cech gajny", "kako mają sąd gaić, aby gajon był podług majdborskiego prawa", w 15.wieku. Dalsze urobienia: gajowy ('leśniczy'), gajowe ('opłata'), gajowi(z)na ('ziemia po gaju "wykopanym"') albo gajówka. We Lwowie znano niegdyś i ruskie hajiwki (=gaik, 'zabawa wiosenna').

GAJDA, gajdy, 'dudy', gajdarz i gajdak (16.w.), gajdos, 'dudziarz', przeniesione i na członki ('nogi ciężkie') i ubranie ('spodnie'; stąd hajdawery, napoły ruskie, z szarawarami zmieszane umyślnie); słowo przywędrowało z Południa (na Węgry?), z turec. gajda, 'dudy'; do Turcji od Arabów; ci wzięli je z Hiszpanji (iberyjskie, a więc pierwotne, przed-aryjskie),gaita.

GALA, galówka, galant i galantom, galanto i galancie (ludowe), od galanty., galantować się, o 'elegantach' i 'gachach', z języków romańskich (np. włos. galante, galantuomo, gala: essere in gala), a te wzięły gałę od Niemców; i u Włochów są galanterie nietylko 'komplimenta', ale i 'towary galanteryjne', jak i u Niemców, a za nimi i u nas (nie w Francji).

GALAR, 'statek', galera , galernik, z romań. galera (włos. francus.), z hiszp. galije, u nas w 16. wieku galioty, galiony, o wszelakich 'statkach', włos. galea, galeotta i galeone, z grec.

GALARDA, dawny taniec, jak padwany, z włos. przezwany, gagliarda (a to od gagliardo, 'dziarski', franc. gaillard, z celtyckiego?).

GALARETA, 'studzieniec', zgalareciały, galaretowy, z niem. Gallerte od łaciń. gelatus,

'zamrożony' (od gelu,'mróz'), od czego i franc. gélatine (nasze żelatyna i galatyna) i włos. galatina; galareta, galreta i garleta od 16.w.

GALAS, z łac. galla, gallas i gallacium, od 15. wieku, obok nazwy domowej: dębianka lub dębówka, dla 'narośli na liściach od owadów'.

GALBIN, nazwa monety (dukata niby) w 17. wieku, z rumuńskiego.

GALER, przestarzałe, 'kapelusz', z włos. galero; łac. galerus tłumaczą w 15. wieku przez kłobuk lub przełbicę.

GALERJA obrazów i w teatrze, galaria u nas roku 1607, 'przechodnik', z franc. i włos. galleria, 'ganek kryty', z grec.; różne zupełnie od wymienionej pod galarem galery (i galernika, 'skazanego na galery').

GALETA, gieleta, 'skopek', wraz z innem słownictwem pasterskiem z rumuń. galeata, galeta, z łacin. galleta, nieznanego pochodzenia, co i do niem. Gellete, Gelte przeszło; czy z niego gieleta?, co i Litwa i Prusy pożyczyły swe gelda (w zagadce u Łasickiego niby mitologicznej 1566 r.) i galdo, dla 'dzieży', 'koryta', z niem.

GALIĆ, przestarzałe, już w 16. w. najczęściej przy grze w piłkę stosowane, "jako galą ('służą'), tako biją"; pierwotnie ogółem: 'służyć komu' (nagalec, 'pomocnik', 'parobek', jeszcze w roku 1428), a więc i 'sprzyjać komu': "bratu galąc", "na stronę Polaków galisz", "na obie strony gali", aż wkońcu i "na zgubę gali". Prasłowiańskie to, już w psałterzu Cyrylowym tłumaczy 'skakać', a stąd na oznakę wesołości, okrzyku przechodzi, rus. nagalić, o 'przyśpiewie przy pracy', małorus. hałyty, 'na-

pędzać', zahałom, 'ogólnie', czes. haliti se, 'śmiać się głośno', u nas narzeczowo gałuch, 'hałas', gałować, 'krzyczeć'(kaszubskie), zagałuszyć, 'zakrzyczeć'. Jest i całkiem odmienne gał, 'czarny', nam zupełnie obce, alez Galicja przezwana od Halicza, a to nazwa zboru gałek ('kawek'), i trzy gałki ('kawki') zdobiły herb Galicji.

GALOTY, 'spodnie', czes. kalhoty; galiatów (2. przyp. l. mnog.) w Albertusie r. 1590; u Czechów dawniej i gali(h)oty i pod., z romańskiego, ale nie z franc. culotte, raczej z włos. calze, calzoni, 'spodnie'.

GAŁA, dziś wyłącznie gałka (gała uchodzi za zgrubiałość, por. "wytrzeszczył gały",'ślepie'), gałeczka, gałki przy głosowaniu (białe i czarne), gałuszka, a we Lwowie i z ruska hałuszki (potrawa); 'główka laski', 'narośl'; z niem. Galle, 'gałka; guz', a to z włos. i łac. galla, 'dębianka' (p.galas), 'orzech', 'narośl', 'pęcherz'.

GAŁĄŹ, gałązka; słowiańskie, ale niemal wyłącznie zachodnie (czes. haluz; obok niego tylko małorus. hałuź, czy nie odpolszczone?), z owem po g nieraz występującem a zamiast o, więc ga- zamiast go- (por. gaworzyć, gawiedź; rus. garazd), więc od goły (rus. golja,'pręt'); przyrostek -z po przymiotnikach nierzadki, np. †lubiez od luby (z inną samogłoską przed -z, co zwykłe). Jak gałąź zamiast gołąź, podobnie galiti zamiast goliti u innych Słowian, rus. progalit', o 'wyjaśnianiu się nieba', progalina, 'polana w lesie', serb. zagaliti i razgaliti, 'rozjaśniać się'; czes. zahaliti przybrało (nieporozumienie spowodował przyimek roz- w rozhaliti) znaczenie 'zakrywania', zahala, 'pokrywa'. Pierwotne znaczenie 'golizny' tkwi w nazwie Hal (Podhale,podhalski), co u nas jeszcze w 16. w. Gołami się zwały; z Gół

przylatuje Kmicie (r.1584)ptactwo. Tak przybrało czes. haliti, 'zakrywać', znaczenie wręcz przeciwne od holiti.

GAŁGAN, nazwa rośliny, z niem. Galgan(t), a to z łac. galanga; tylko u nas przeniesione dowolnie na 'szmaty, strzępki' i na 'ludzi obdartych, nicponiów': gałganki,*/ gałgaństwo, gałganiarz, por. podobne dowolne, przypadkowe przenośnie w gagatku. Nazwa rośliny (u nas w 15.w. i galgand) arabska, khulanjan, dla rośliny chińskiej (kau-liang khiang, t.j. 'imbier z Khauliang'). */gałgański

GAMOŃ, gamajda, wyrazy obelżywe dla 'gapiów, niedołęg, powolnych', od pnia gam-, oznaczającego to samo, gamać i gamgać się, 'chodzić ociężale'; czes. hamoń może z pols., ale hamoniti tož co nasze gamorzyć, 'paplać', a to przypomina lit. gomurys i gomerė, 'krtań', od wydawania głosu, a dalej niby 'gapa'(?).

GANDZIARA, 'pałka cygańska', późne (koniec 18. wieku) i obce, cygańskie(?).

GANEK, 'przechód', 'przedsionek', niem. Gang (do gehen); e wstawione; jest i gang, gank, u zegarka i jego "werku"; "gankowe drzwi".

GANIĆ, od gana (czes.hana), u nas we złożeniach tylko: przygana, nagana (naganny); dalej: gańba, gańbić, ganiebny, ganiebność, w 15. wieku jedyne; od 16. wieku h i tu wkra[illegible]: hańba, haniebny, zhańbić. Od nas na Ruś przeszło. Istnieje pierwotnie tylko u nas i u Czechów; nasze g usuwa podejrzenia o zapożyczenie tego słowa. Do porównania nastręcza się cerk. goněјet, 'wystarcza', lit. ganа, 'dosyć', gandžiaus, 'raczej'; ind. ghana- 'twardy, gęsty', grec. fonos, 'gąszcz', euthenės, 'silny, pełny', par-thenos, 'dziewa (okrągła)', a z słowiańskich słów słowień. gonoba, 'strata' (czes. hanobiti, 'lżyć', ?), rus. gonobit' 'skąpić', 'dbać'.

GAPA, 'wrona', gapić się (jak wrona czy gawron), obelżywe, stąd gap (gapia), gapiątko, gapiowaty; gapa o 'przypatrywaniu się bezpłatnem, bez biletu'; z wsuniętem l: glapa, glapić się, po narzeczach. Pień ten sam co w Gople (p.); tu o szeroko rozwartym dziobie ptaka, gębie u ludzi; glapa już w 17.w.

GARA, 'dziura od szpunta', rowek, żłobek w drzewie, desce', z niem. Gehre, co i 'fugę' oznacza; od tego Gehre garować (a stąd garuga, jak żegluga od żeglować), o płynięciu łodzi (okrętu), gdy wiatr bokiem w żagle dmie, a więc ukośnie (holandzkie geer, geeren, to samo); u nas i gary, o 'sznurach po obu końcach rei'; garować znaczy i 'żłobkować'.

GARB, garbaty, garbus, garbowaty (w bibljji), zgarbić się, a obok tego i gurbić, zgurbić się (por. kurcz, burczeć, z podobną nierzadką wokalizacją); garbacić ('wyrzucać garby', np. o kretach); złożone: garbonos. Używa się i o 'garbach gór czy pól', - więc por. prus. garbis (częste w imionach topograficznych, mylnie grabis, 'góra', zapisane). Porównywają lit. garbana, 'kędzior', a niemiec. nord. korpa, 'zmarsk'. U Słowian jest to prasłowo dla 'karku', 'garbu', 'zmarszczku' i 'wierzchu'; rus. gorb, czes. hrb, hrbol, hrbolina, i o 'pagórku', hrbatý, hrboun, 'garbus, garbaty', hrbacz, hrbous, hrbowatý; hrbonos, 'z orlim nosem'; jest nawet cerk. grba, o 'skurczeniu' (nord. korpna, 'skurczyć się'); serb. grbe, 'nierówności terenu'.

GARBOWAĆ (skórę), garbarz, garbarnia, wygarbować (i przenośnie, 'przetrzepać kogo'), garbuz (15.w.), z niem. gerben, Gärber, Gärbhaus.

GARDŁO, garło, zdrobniałe gardełko zamiast gardłko, gardłacz, gardłować (za kim); gardlić, garlić się, 'gniewać się'; "gardłowa sprawa", "gardlane suchoty". Od żarcia ('połykania');

pień ger- (żer-, p.żreć) z twardą półgłoską (gúr-) i przyrostkiem -dło, lit. gur-klys, to samo. Prasłowo; cerk. i połudn. grlo, rus. gorło, czes. hrdlo, łuż. hordło i gjardło. Powtarza się w gardlicy, p. synogarlica (od "gardła", 'zobu, wola', przezwana). Zupełnie co innego gardziel (p.).

GARDZIĆ, od gardy, zastąpionego od 16.w. przez hardy (p.), 'pyszny'(o 'bydle, co w paszy przebiera', do dziś po narzeczach), pogarda, pogardliwy, wzgarda, wzgardzić; dawne, w 15. wieku nieraz zapisane, gardzina, 'bohater', czes. hrdina; już w cerkiewnem zapowiada się ogólne w nowszych językach przejście od 'dumnego', do 'gardzącego, brzydzącego się' (u Serbów i Słowieńców grd wręcz 'brzydki'), ale nie odwrotnie, więc nie pierwotne 'brzydota', lecz przeciwnie: 'wyniosły, dumny', cerk. grd, rus. gordyj, gordit'sia, 'chełpić się'. W Ezopie 1510 roku: "kto gardy, jada chleb twardy", o 'wybrednym'. Pień może ten sam, co w garb o 'wyniosłości'; części ciała od przyrody nieraz nazywano, więc prusk. garbis, 'góra', pierwotne, i tu się nadaje; przyrostki byłyby -b i -d do gúr-; por. góra.

GARDZIEL, zdrobniałe gardziołek, pozornie od gardła urobione, tegoż znaczenia; dawne (15. w. i r. 1500) i narzeczowe garściel dowodzi, że gardziel nie pierwotne, lecz wedle gardła odmienione z pierwotnego +garciel; i gardlina, 'wiązka', równie nie pierwotne; należą obie do garści (p.); gardzil (!) i gardłowaty tłumaczą r. 1532 "wole, podgardle", okazując wpływ gardła. Dolnołuż. zachowało pierwotną gardzieli postać: gjarsieja, gjarś, zagjarsyć, 'zadusić'.

GARKUCHNIA, z niem. Garküche, 'traktjernia', rok 1500 gorbudy, a dawniej i same gary, o 'gotowcu', o 'tem, co uwrzało',

bo niem. gar to znaczy.

GARNĄĆ, z +gartnąć, stąd częstotliwe zgartywać, wygartywać, gdy nowsze: zagarniać, ogarniać, najmylniej urobiono; pierwotne zagartać; jeszcze w 15. wieku odgardnąć, z d zamiast t (udźwięcznionem między dwiema dźwięcznemi); jak garść i gardziel zamiast +garciel, od pnia ger-, 'zbierać', grec. agejrō, 'zgromadzam', agora, 'zgromadzenie' (panēgyris, 'ogólny, uroczysty, zbór', panēgirydzō, 'przemawiam nam nim', skąd nasze panegiryki), rozszerzonego o t: gŭrt-. Jak ogardnąć psałterza puławskiego z +ogartnąć, tak samo gardlina, 'wiązka słomy' ('faszyna', z włos. fascina), częste od 15. do 17. wieku, później zapomniane, z +gartlina powstało (od nieznanej już +gartli). Prasłowo; małorus. pryhortaty i pryhornuty, serb. grtati i grnuti, 'płynąć', czes. hrnouti, 'cisnąć się'.

GARNEK (2.przyp. garka, z garnka), garnuszek, garniec ('miara'); garncarz, garncarski, rozpodobniane w gancarz, gancarski; od +garna, 'pieca' (do pnia gor-, p. gorzeć) i wypalonego w nim garnka (zdrobniała zajęła u nas i u innych Słowian miejsce pierwotnej postaci); zestawiają je wprost z łac. fornus, furnus, 'piec', fornax, ind. ghrna- 'żar'. Małorus. honczar (z hornczar, jak nasz gancarz), w nazwie słynnej mogiły stepowej: Honczarychy (niby od żony garncarza); z czego u nas i Janczarychę zrobiono i na oznaczanie niebezpiecznych przejść i miejsc przeniesiono (jak harmider, p.): "będziesz mieszkał jak na jańczarysze" (nieraz u Potockiego); jeszcze w r. 1755: "bez pokuty w świata Anczarychę iść niebezpieczno". Prasłowo; cerk. grn, grnczar', rus. gorn(o), gorszok, 'garnek', serb. grnac, czes. hrnec.

GARŚĆ, garstka, garsteczka, przygarśń, od tegoż pnia co i garnąć (p.), urobione przyrostkiem -ti, łotew. gurste, 'pęk lnu', to samo co krtań (p.) i garściel, co więc od innego pnia niż gardło pochodzą, łużyc. gjérś, gjarsieja, 'gardło', zagjarsyć, 'zadusić'. Prasłowo; cerk. serb. grst, czes. hrst, rus. gorst', prigorszeń, łuż. gjarść, załab. garsle.

GARUS, 'sok owocowy', 'zupa owocowa', 'marmelada', z grec. garos przez rus. garus.

GAS, 'strach, trwoga'; przestarzałe, w 16. i 17. wieku częste, u Potockiego i i.: "gas na wszystkie piecuchy", "jużci to na mię gas uczyniono", woła Zamoyski r. 1583 przy napadzie; "jeźli lada kiedy gas na cię nie będzie". Istnieje tylko u nas; z węg. gaz, 'łotr'.

GASA, 'ulica', z niem. Gasse, w 15. wieku ogólne, osobliwie w Poznaniu, ale już w 16. wieku na wieś, między Mazurów, odeszło; niem. prasłowo, gock. gatwō, o 'otworze', 'przechodzie'(?).

GASIĆ, gasnąć, gasidło (biblja), gasiciel, lit. gesti, 'gasnąć', gesyti, 'gasić', grec. a-sbestos, 'niezgaszony' (stąd nazwa azbestu), sbennymi (ze sbesn-), 'gaszę' (z zges- obok ges-). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. gasiti, gaszą, ugasati.

GATUNEK, z niem. Gattung, 'złożenie', 'skupienie' (por. Gatte, dziś 'mąż', dawniej 'spólnik, towarzysz').

GAWIEDŹ, w 16. i 17. w. (Paprocki, Zimorowic) gawędź; gawędzić; gawęda, 'bajda', Potocki o głupim senatorze, co urząd kupił: "urągowisko obcych a gawęda w radzie"; przeniesione na 'poufałą pogadankę' i na podobny 'utwór literacki'; zadomowione przez Wójcickiego i Pola. Pozostałość po prasło-

wiańskiem gowędo, 'bydło', ocalałem po narzeczach jako gawędzina, 'wołowina', od aryjskiej nazwy 'krowy', łacin. bōs, bovis, grec. bus, boos, indyj. 1. przyp. gausz (3. przyp. gawē), niem. Kuh, łotew. guows, 'krowa'. Nazwa zbiorowa, jako z przyrostkiem -d(por. stado); u Czechów, wedle ich głosowni, howado (z ię), a to i u nas słyszy się jako wyzwisko. Nasze ga- zamiast go- bywa nieraz, p. gałąź, gaworzyć; cerk. gowężd', 'bydlęcy', rusk. gowiado, 'bydlę', gowiadina, 'wołowina'; na całem Południu gowedo, łuż. howjado. Mamy niejeden wykład pierwotnego gōw-, jeden wcale dowcipny u Rostafińskiego; usuwano im jednak podstawę, przypuszczając, że to słowo pożyczone, o czem wobec pastersko-zdobywczej natury pierwotnych Arjów bardzo wątpić wolno (pominąwszy inne trudności); narazie więc nie poruszam szczegółów dalszych i nie objaśniam słowa. Ale naszą gawiedź od gawiędziny odłączymy, bo powtarza się w ruskiem, a bardziej w czeskiem jako 'hawied', 'hołota', 'gad' (t.j. 'drób' i 'brud'), co pozostaje we związku z ohawný, 'szkaradny', ohawa, 'szkaradność', cerk. ogawije, 'nędza', ogawiti, 'nędzić', co do gowęda, 'bydła', wcale nie należy, tak, żeby tylko u nas gawiedź z gawiędziną, gaw- i gow-, razem spłynęły.

GAWORZYĆ, zamiast goworzyć (por. imię Goworek), jak gawiędź- zamiast gowiędź-; 'mówić, prawić'; w tem znaczeniu niemal u wszystkich Słowian, rus. gowořit', czes. howorziti; pierwotne znaczenie 'wrzawy, wrzasku', ocalało w cerk. U nas dziś arcyrzadkie; zamiast goworu mamy gwar (p.). Pień jest gow-, -or przyrostek; gow- dla 'wołania, wrzawy' i 'beku' (gowiędo ?); w grec. goaō albo boaō, 'wołam, biadam'; ind. (zdwojone) dżo-guwe, 'ogłaszam', 'sławię'.

GAWRON, prasłowo; przedrostek

ga- lub ka- oznacza umniejszenie, wzgardzenie, niby jak pa-, chociaż nie od przyimka wyszedł jak pa-; w indyjskiem podobne złożenia z ka-, kā-, ku-, wcale częste; i nazwa wrona, 'kruka'; ale postaci tego słowa są wcale chwiejne: bułg. garwan (z gawran), czes. harwan, serb. kawran i łużyc. karwona; rus. gajworon i grajworon, serb. grawran. Gawronić się, jak i gapić się, o 'bezmyślnem patrzeniu'; Mazurom i Litwinom ten ich specjał często wypominają, od 17. wieku.

GAZ, gazowy, gazownia, wyraz od 17. wieku europejski, sztucznie urobiony przez słynnego alchemistę van Helmonta. Inne gazowy od gazy, nazwy pewnej 'tkaniny', z franc. gaze (a to, jak przeważna ilość nazw podobnych, od miejsca wyrobu, syryjskiej Gaza). Jest wreszcie gazon, gazonik, 'trawnik', również z franc., gazon, z niem. Wasen, 'łąka'.

GAZDA, 'gospodarz zamożniejszy' na Podhalu, gazdostwo, gazdyni, gaździna; z węg. gazda, co skrócone z słowac. gospoda, jak ich wajda z naszego wojewoda, tarsz z towarisz, i t.p.

GAZETA, gazeciarz, gazeciarski, europejskie, szczególniej w 17. i 18. wieku, z włos. gazzetta, 'pieniążek' (opłata dzienniczka).

GĄBKA, hubka, zdrobniałe od gęba (p.); gąbkowy i gąbczasty.

GĄSIENICA i wąsienica, gąsionka i wąsionka, gąska, 'liszka'; chwiejność nagłosowa g- i w- ogólnosłowiańska: bułg. wŭsenica i gŭsenica (u Serbów i Czechów nawet g-, h- wyłączne, tak samo i łużyckie), rus. gusienica; p. wąs.

GĄSTAĆ, gąstolić, w 16. i 17. w., 'szemrać, skarżyć się', od gąst-, a to od gąd-, bo przed

przyrostkiem -t samogłoski pienne przeważnie o, ą; p. gąść.

GĄŚĆ, gędę, nieużywane dziś; o wszelkiej muzyczce, szczególnie cichej, pokojowej ("sam sobie gędę"), o gędźbie na harfie, dudach; powszechne w psałterzu ("śpiewajcie a gądźcie Panu"); gądek; gędźba; p. gęśl. Prasłowiańskie: rus. gudok, o 'skrzypcach ludowych', czes. hudba, 'muzyka', cerk. gądą, gąsti, od pnia gąd-; u Litwinów z u: gausti, gaudżiu, o tych samych dźwiękach, co rus. gudiet'. Gędziec, 'grający na gitarze', w 15. wieku, czes. hudec.

GĄŻEW, gążwa, gążewka, 'wić', 'kapturek u cepów', z podobnem g- jak w gąsienicy, t.j. nie pierwotnem; od tegoż pnia, od którego wiązać (p.) poszło; czes. houž, houžew, houžwa, 'wić' i 'powróz', houžewný, 'twardy'(o mięsie), 'skąpy'(o człowieku), houžniak, 'sknera', houžwiti koho, 'gnębić kogo'.

GBIT, z niem. Gebiet, ponieważ wszelkie niemieckie(dawne) złożenia z ge- przejęto jako g-, p. gbur, gmin, gwer z Gewehr; niejedno z nich po wiekach średnich znowu zapomniano, jak właśnie gbit, 'powiat' ('włość', od włodnąć; podobnie -biet od bieten, 'rozkazywać').

GBUR, dziś i już od 16.w. przezwiskiem powszechnie trąci, niby 'grubjan, prostak', przeniesione od 'zamożnych i dumnych gospodarzy'; niem. gebûr, gebauer, tyle co Bauer; gburka, 'gospodyni', gburski, 'gospodarski'; - natomiast gburowaty, gburowatość, gburować tylko w znaczeniu gminnem.

GDAKAĆ, o kurach przedewszystkiem, dźwiękonaśladowcze; por. rus. kudachtat', czes. kdakati.

Gdańsk, około r.999 Gidanisk wypisane, pierwotne (jeszcze w 16. wieku) Gdańsko (wszelkie

nijakie nazwy miejscowe przechodzą od 16. wieku na męskie); od tego samego pnia co i Gdynia (Gdowo, Giecz z Gdecz-Giedcza, wskazują, przeciwnie, imiona osobowe), może od słowa oznaczającego 'las', pruskie gude, co różnie tłumaczyć można. Gdańsk samo przyrostkiem swoim uniemożliwia wywód od imienia osobowego; nazwany on od miejscowości, jak wszystkie na -sk, -ck; przymiotnik gdański, ale Gdańszczanie zamiast pierwotnego +Gdanianie, wprost od +Gdani urabianego.

GDERAĆ, z gdyrać, gdera, gderalski, gderliwy, od gdyr, urobionego (jak bzdyr) od pnia gŭd- wielorakiego znaczenia.

GDULA, grdula,(u Kochowskiego i po narzeczach, nawet grzdula), a z odpadnięciem nagłosu: dula, nazwa słowiańska 'gruszek', ogólna; przeniesiona na pigwę (wyraz perski), zwaną w Europie od starożytności kitána (niem. Quitten), od kydonia mēla ('jabłka z Kydonu' na Krecie), co inni Słowianie przejęli jako gdunia, z czego dunja lub gunja na Rusi, u Bułgarów i Serbów; u Czechów gdoule do dziś 'pigwa', u nas tylko w 15. i 16. wieku; inna jej nazwa: koktan, pożyczka z łac. coctanum, franc. coing.

GDY i GDZIE, od zaimka pytajnego; dziś je ściśle rozróżniamy, gdy: o czasie, gdzie: o miejscu, ale w 14. - 17. wieku gdzie i o czasie stale używano (wydawcy np. Kochanowskiego tego nie zaznaczają!); w rotach r. 1386: "jakośm przy tem był, gdzie S. umówił się z J."; "iże miał upominać P. o ten dług, gdzie by go nie upominał, miał ..."; r.1388: "jako przy tem byli, gdzie W. umówił z S. rok". Gdzie, cerk. kŭde,* rus. hdie (gdie, małorus. de, bez h-; i u nas dzie już w 14. w. zapisane, narzeczowe do dziś), a z przeczeniem nigdzie; z przyrostkiem -de od kŭ-, por. lit. ku-r, 'gdzie', ind. ku-ha i

*/ czes. kde,

ku-tra, 'gdzie', awest. ku-dā. Mniej pewny natomiast wywód gdy, bo obok niego mamy i kiedy, a w 14. i 15. wieku kiegdy: cerk. kŭgda i kogda, rus. kogda, czes. kehdy, łuż. kegdy; obok tego, cerk. nikŭdaże, 'nigdy', serb. kada, 'kiedy', czes. kda, kdy, łuż. hdy, dy, litew. kada, 'kiedy?' prus. kaden, 'gdy', ind. awest. kadā, 'kiedy?'. Gdy już od psałterzy i biblji stałe, więc nie z kiegdy, kiedy, ani z +jegdy skrócone, lecz pierwotne; nigda w psałterzach (zresztą: nigdy, ale nigdzie i nigdziej w 14. i 15. wieku i zamiast nigdy, np.:"nigdziej się do domu nie wracając", "nigdziej nie będziecie nosić", biblja; r. 1406: "iże nigdzie B. nie biegał na dom"). P. kiedy.

GĘBA, gębka (dawniej drugi przypadek liczby mnogiej gąb; gąbka), gębusia, gębować, gębaty, gębacz, pogębek; to samo co gąbka co do pochodzenia; oboje oznaczają pierwotnie 'miękką narośl', później i 'wargi', 'usta', lit. gumbas, 'narośl' (z e, gembe, 'gwóźdź'); huby ('grzyby', "poszedł na huby") i hubka ('gąbka', przy krzesiwie) są rusyzmy, jeśli nie czechizmy ("houby dostanesz", 'nic nie dostaniesz'), z houba i hubka. Wszystko może tylko odmianą do gub- (p.). Gębuś ("mój gębusiu") w dawnym języku (16.wiek) i dla 'miłego' używano, niby 'kochanek', a gębiczka, 'całus' (jak łac. osculum, 'całus', od os, 'gęba').

GĘGAĆ, gęgnąć, i gągać, gągnąć; gęglić; gęga, gęgawa, gęgot; u nas przeważnie o 'głosie gęsi'; dźwiękonaśladowcze. Prasłowiańskie; ale cerk. gągniwyj, rus. huhniwyj (o papieżu pseudo-Piotrze, w dogmatycznych sporach z łacinnikami odstępcą od prawdziwego Piotra mianowanym od 11. wieku) nie od "gęgania" gęsiego, lecz od "bełkotu", więc niby 'jąkała', albo 'mówiący przez nos z trudem', nawet o 'niemym' używane. Podobne wyrazy są i po innych językach, lit. kagenti, grec. gongydzō, 'mruczę', pers. gung, 'niemy'(?). Bułg. gŭgnŭ, słoweń. gognjam, 'jąkam się', czes. huhniati i huhlati, 'mówić przez

nos'.

GĘSTY, gęstwa, gęstwina, gąszcz, gęstnąć i gęstwieć; liczne złożenia z gęsto - u poetów 17.wieku, nie ludowe; rus. husto, stąd u pisarzy 17.w. hustem i chustem ("krew lał chustem", "niewinna krew się hustem cedzi"), a także i huszcze (u Potockiego), zamiast gąszcze. Prasłowiańskie; bułg. gŭst, serb. gust, słoweń. gost, czes. hustý, 'gęsty', houszt', housztina 'gąszcz'; urobione albo od pnia gąz-,p. guz, lit. gužtis i gaužtis,'skłębić się', więc gęsty 'skłębiony, gruby'; albo od pnia gąt-, czesk. hutný, 'masywny'.

GĘŚ, gąska, gęsior (dawniej wsadzano do gąsiora, 'kłody', za karę); spólna nazwa aryjska; łac. anser z hanser, ind.hansa-, grec. chēn, niem. Gans, lit. žansis; wedle lit. należałaby się Słowianom +ząś, ale nieraz niema zgody co do k, g i s (sz), z (ž), por. lit. žwaigzdě 'a gwiazda i i. Czeskie hus, nazwa Jana Husi, nie Husa, jak Czesi i my oddawna odmieniamy. 'Kłodę' (dla kary) nazywali i Niemcy gąsiorem (Gante), chyba więc od nich to znaczenie przejęliśmy. Gąska jako nazwa pieczywa ('bułeczki') ogólna po Słowiańszczyźnie, bo wszędzie z ciasta niby ptaki lub bydło (p. korowaj, byczki) wyrabiano. Przymiotnik: gęsi ("iść gęsiego"); gęsiniec, gęsiarz i gęsiarka, ale gęsiopas (w 16. wieku) sztuczne, nie ludowe, chociaż poprawnie utworzone; gęsior z przyrostkiem -r, jak kaczor, kocur, małpierz.

GĘŚL, słowiański instrument muzyczny, 'cytra' (serb. gusle, 'skrzypce'; już w 9. w. tłumaczą gąsli grec. 'cytrę'); por. tytuł wierszów Rybińskiego: "Gęśli różnoryme"; urobione przyrostkiem, tworzącym nazwy narzędzi, -tlĭ lub -slĭ, od gąść, gędę (p.); częste w biblji: "umie w gęślki gąść", "i wziąw gęślki" ("harfę", Leopolita), gęśliczek ("fletów", Leo-

polita); por. "dzierżąc gędźbę" ("instrumenty", Leop.), "wszytki gędźby" ("instrumenty", Leop.), "w rozliczne gędźby spiewając" ("na instrumenciech rozmaitych grać", Leopolita), "z gędźcy" ("z cytarami", Leopol.), "gędziełnego zwięku" ('symfonji').

GIĄĆ, gnę, gięty, giętki, giętkość (w psałterzu flor. gięcy tyle co gięcy się, 'gięty', dawnym zwykłym trybem imiesłów -czynny w znaczeniu biernem); -powstało z +gnąć, a to z +gub-nąć, bo b, p, przed n wypadają; +gnąć przeszło w giąć wedle wzoru: pnę, piąć. Częstotliwe do niego dziś naginać, zaginać, wyginać, zginać (jak napinać), zamiast pierwotnego gibać (p. gibki), por. ogarniać zamiast ogartać wedle ogarnąć. Pień gŭb- powtarza się z samogłoską u w gub- (p. gubić), a z samogłoską y w gyb- (p. ginąć). Znaczenie pierwotne +zwijać', 'składać'; litew. guba, 'sterta zboża', dwi- i trigubas, 'dwu-, trzykrotny', prus. dwigubbu, 'wątpi'. Prasłowo; cerk. gŭną, gŭnąti, czes. hnu, hnouti, hbitý i hebký, 'giętki, gibki'.

GIBKI, gibkość; narzeczowe gibać, gibnąć, gibotać, 'chwiać się'; częstotliwe do gnąć (do pnia gŭb-); cerk. prěgybati, rusk. sgibat', 'zginać', gibkij, czes. hýbati, 'poruszać', pohybný, 'ruchliwy'.

GICHAĆ, gichnąć, dziś narzeczowe tylko, w 17. wieku u S. Twardowskiego i i. o 'nagłym zbiorze ludzi, tłuszczy'(dziś o deszczu mówią, że gicha,'leje').

GICZAŁY, 'nogi', 'goleń'; dziś tylko narzeczowe, giczel w słownikach 16. wieku, giczelnik, 'żywokost' ('consolida'), leczy złamanie nogi.

GID, 'plugastwo', p. hydzić; po narzeczach jest i gizd (o

ludziach i robactwie), gizdawy, gizdraga.

GIDLIĆ i (z przestawką) gildzić, 'łaskotać', bułg. gŭdel mi je, 'łaskoce mnie', gŭd(el)iczkam, 'łaskocę'.

GIDYJA, pogardliwa nazwa 'szkapy' (w 17.w.), 'drągala' (po narzeczach dziś); bułg. i i. gidya, o 'junaku', ale i o 'drągalu'; z tureckiego.

GIEŁDA, 'miejsce zgromadzenia (bankierów, kupców)'; przezwane od samego 'zgromadzenia (kupców, od ich cechu)', niem. Gilde (rus. gildja), niegdyś 'spólna uczta (ofiarna)', później 'cech'; giełdowy, giełdziarz. Ale gałda (narzeczowe; silniej rozwinięte u Litwinów, co to od Białej Rusi zapożyczyli bez g, ałda, ałdawoti, ałdrawoti, o 'rozpuście', 'hulance', rus. gałdiet' to samo), dla 'hulanki', 'opilstwa', gałdus, 'pijak', nic nie ma z giełdą wspólnego; od gał-(?).

GIEMZAĆ, giemzić, o 'rojeniu się (rybek)' o 'mrowiu, przechodzącem ciało', o 'łaskotaniu'; pień gŭm- z przyrostkami -yr (p. gmerać), -yz (gmyz) i -ŭz; prasłowiańskie; rus. gomozit' i gomzat' w podobnem znaczeniu, bułg. gŭmžŭ, 'roję się', czes. hmyz i hmez o 'owadach' i 'gadach', hemzati, 'łazić'. Giemza, 'koza', prasłowo alpejskie w niem. Gemse i franc. chamois.

GIERKA, raczej Gierka, skrócone z Gertruda, przeszło w nazwę 'dziewki' wogóle.

GIERMEK, 'noszący broń za panem', z węg. gyermek, 'dziecko'; przeszedł więc u nas dopiero na 'pachołka'; porówn. niem. Knappe i Knabe, i rus. dietskij, 'pachołek', z naszem dziecko; wymiana taka stała.

GIERZYNEK, 'rodzaj sukna'.

GIEZ, gzy, giezek (!), gzić się, gzik, "bący i gzicy gżą

bydło", o ludziach o 'wszelkiej swawoli' ("giez go napadł", "ma gzika", o 'manjakach': 'ma bzika'); pień gŭz- (litew. guža, 'rój owadów', gužėti, 'roić się'); słowo niemal wyłącznie polskie; załab. gaze, 'gzi' (o bydle), gazeiwe, 'ruchliwy'.

GIGLE, dawna nazwa gigi z niem. Geige, 'skrzypce', w 17. wieku nierzadka.

GIL, nazwa ptaszka, czes. hýl (ruskie nazwy odnośne może tylko pożyczka z naszych); pierwotne; nazw ptactwa nie pożyczaliśmy od nikogo.

GLNAĆ z $^+$gib-nąć, p. gubić i giąć; zginąć, i z innemi przyimkami: za-, wy-, po-; prasłowiańskie; rus. ginut', i z nowo wstawionem b: gibnut', już w cerk. gybnąti, 'ginąć', wedle gybati, gyblją, 'ginę', (po)-gyběl' (u nas z małorus. pohybel, na pohybel), 'zguba', 'zginienie', rus. gi(b)nut', pogibat', czes. hynouti, zhynouti.

GIŻA, 'nogi wołowe lub świnie', 'ćwiartka tylna cielęca', w słownikach 16. wieku, giżka, 'kiełbasa', giźnik, 'kiełbasiarz' (tamże), gizłaty, 'nogi' (narzeczowe, pogardliwie; przyrostek jak w szkudłaty); czes. hyže i hyždje, 'biodro', 'szynka'; może i giczel (p. giczały) tu należy, zamiast giżel(?), por. łużyckie hwiždžel, to samo; dalej litew. gūžys i gunžys, 'kość w kłębie' (ale i 'gardziel', 'grdyka'), 'głowa kapusty'; gužius, 'kurczę się', gužėti, 'zbiegać się do kupy' (w lit. wcale rozgałęziony pień); we związku z guzem (p.).

GLAN, glon (a i o przed n wymieniają się często), 'muł', 'gnój gęsi albo kurzy', 'fusy', "woda z glonem"; czes. hlen, cerk. glěn, 'flegma', od tegoż pnia co i glina.

GLANKI, 'ozdoby szmuklerskie' (?), w 17. wieku, Potocki, Kochowski, "każ spuścić glanki", "pętlica niżej glanku przyszy-

ta"; z niem. Gelenk(?).

GLĄDAĆ, glądnąć, przeważnie w złożeniach ze wszelakiemi przyimkami: zaglądać, doglądać, wyglądać; nieoględny; pogląd, wzgląd, względny, bezwzględność; w danym języku jest i ględzieć (ględzę, jak w rus. gladiet', glażu), 'patrzyć', a narzeczowe ględzić i o wszelakiem 'bzdurzeniu' i 'marudzeniu'. W danym języku glądać samo jeszcze nieraz, np. w psałterzu: "nie glądał jest na próżności", albo w biblji:"ani glądaj ich". Prasłowo; cerk. ględati, rus. gladiet; czes. hleděti. Pokrewne niem. Glanz, bo'patrzyć' i 'błyszczeć' niedaleko odbiegły; z tego Glanz nasze pożyczki: glancować, "na glanc", i glans, glansować, glansowny (już w 17. wieku).

GLEBA, z łac. gleba, równie niepotrzebna pożyczka jak np. stywa; ale rus. głyba, głyza, podobnego znaczenia, rodzime słowo.

GLEGOTAĆ, jak klekotać, dźwiękonaśladowcze, 'bulgotać'.

GLEJ, o 'ziemi gliniastej', glejowy i gleisty; mówią i glij, glijowaty, p. glina; dalej i glewieć, zgliwiały (o serze); p. oboczne klej, klij.

GLEJT, 'list żelazny', 'przymierze, rozejm', niem. Geleite; glejtować, glejtowny (list), glejtownik i glejtnik; niem. leiten, 'prowadzić'.

GLEŃ, 'kromka chleba', glanek i glonek, obok tego i gielnik w narzeczach (zapisane już w 16.w.). Pień gul-, dalej nieznany, może w lit. gulti, 'leżeć' (prasłowo, powtarza się w grec. itd.) istniejący, ale raczej niem. Knäuel z Kläuel, Kugel z Klugel, Klotz, grec. glytos, 'okrągłość'.

GLETA, glejta, gletować, o 'tlenku ołowiu', z niem. Glätte (Bleiglätte), i o 'emalji,

szkliwie', w 15. i 16.w. rodzaju męskiego: glet i glejt, 'lythargirus', 'piana srebra albo złota'.

GLEWJA, glawja, 'miecz', z łac. glavia, glaivus (od gladius), przez niem. dawne glavîe i glevîe (z tego lit. kalawijas, 'miecz').

GLIBIEL, 'trzęsawisko', z przyrostkiem -iel (por. kąpiel), od glib-, p. lgnąć; por. glibki (glipki pisane w 16. wieku), o 'rzeczy klejowatej'.

GLINA, glinka, gliniasty, glinny, gliniarz, gliniarski, złożone glinopac; w nazwach miejscowych nader częste. Prasłowo, ogólne wszędzie; w innych językach słowiańskich przedstawiają je i na gnila. Pochodzi, wraz z glanem, glejem, glewieniem, od pnia glei-, grec. glinē, glia, gloia, 'klej', ang. clay, 'glina', lit. glieti, 'mazać', głaistas, 'kit', gleiwus, 'ślina', glitus, gładki'. Glinka bywa nazwą i osób i koni (Kochanowskiego: "glinko mój białogrzywy"). Glinę dawnych psałterzy oddają r. 1532 "błotem". P. glista.

GLISTA, 'robak dżdżowy', 'robak we wnętrznościach'; prasłowiańskie; od tegoż pnia co i glina, rozszerzonego, jak lit. glitus, o t (grec. glitton, łac. glis, glitis, 'ił', gluten, 'klej'), z przyrostkiem -ta; po narzeczach bywają i postaci jak glizda; rośliny przeciw robakom używane nazywają się glistnikami, gliśnikami; por. lit. gleiwėtas, o 'grzybie', gleiwus, o 'ślinie'. Tu należy gliwy, o 'kolorze brudno-kasztanowatym', dalej glóm, 'szlam na kiszkach wieprzowych'; glomza, glomzda, z ł: głomza, 'twaróg', przeniesione na 'niedołęgów i ślamazarników', glamza (glamzać i glamać, 'jeść powoli', glamkać, 'ciamkać'), glemda, glemiędzić, glemięza.

Z tego pożyczyli i drugą swą nazwę 'twarogu' Niemcy: obok Quark i Gloms, Glems, w Prusiech Wschodnich. Lit. glema i glejma, 'śluz na mięsie i serze', glemesa, glemeti i glejmeti, 'śluzem się pokrywąć'; czes. hlemyżd', 'ślimak' (tak samo od slimu, t.j. 'śluzu', przezwany), łotew. glemesis, o tem samem znaczeniu; w czeskiem przyrostek -yzg obok -yz, jak np.w chmyz i podobn. W glom io zamiast ie, jak w ziomek; albo glom zamiast głom, istniejącego obok.

GLUT, glot, glotka (po odpadnięciu g-, lotka), 'śrut najgrubszy', 'siekaniec ołowiu'; przeniesione na wszelkie 'sople, smarkle, knoty (narastające na łojówce)'; z niem. Gelöthe, o 'siekanym ołowiu' (Loth,'ołów').

GLUZA, z łac. glossa (a to z grec.); 'objaśnienie (w dopisku albo między wierszami) czegoś mniej zrozumiałego'; rękopisy łacińskie średniowieczne bywają pokrywane glosami; glozować, 'objaśniać', ale i 'naciągać na swoją myśl', i gluzować, wygluzować, 'tępić', 'gładzić'; gluza, 'plama', 'utrata', 'uszczerbek', ulubiony Potockiego wyraz: "choć na gluzie gluza nic dobrze nie napisze"; "uczyniwszy w przystojności gluzę" ('plamę, defekt'); "stanie się winą, grzechem, gluzą"; "wielka gluza żydowskiej bożnice"; u z łac. o, jak stale; może małorus. hłuzuwaty, 'kpić', z tego wzięte?

GŁADKI, gładko, dawniej i gładce, nieraz w dawnych złożeniach (gładkomowny); gładzić, 'wyrównywać', 'poprawiać', 'zacierać', 'trzebić', 'znosić', 'niszczyć': "gładzić grzechy świata"; zagłada, wygładzić; gładzizna, gładziuchny i inne zdrobniałe; gładysz, o 'strojnisiu', gładyszka, 'piękność'; gładzik; gładzidło. Prasłowiańskie; lit. glodus, 'co gładko przylega' (Litwin ma pierwotne przymiotniki, my stale ich umniejszenia niegdyś, z -k);

niem. glatt (ang. glad, 'wesoły') i Glatze, 'łysina', od pnia na -dh (gladh-). Lit. glostyti, 'głaskać', prus. glosto, 'brus' (do ostrzenia noży), urobione przez -t; u nas urobienie przez -sk w głaskać, głasnąć, pogłaskać.

GŁAZ (w rus. 'oko', u nas tylko o 'kamieniu'; z 'kamyka - - kulki - gałki' przeniesione na 'oko', por. gały u nas, tak samo), pokrewne czy z niem. Glas (glaren, 'błyszczeć'), czy raczej z lit. gležnas, 'słaby, wątły'(?). Ale głaźny, 'raźny', niegłaźny, 'nieraźny', chyba nie od głazu, lecz od gładzenia.

GŁĄB, głębi; głębia, głębina, głębić w złożeniach: pogłębić; zagłębie; głęboki, głębokość, głębszy (u Reja i głębokszy); prasłowiańskie; na Bałkanie i u Słowaków pojawiają się odmiany z półgłoską, glŭb-; w rus. i indziej z y: głybokij; u Bułgarów i Serbów d zamiast g: dŭlbok, dubok. Od tegoż pnia pochodzą i nazwy: głąb, głąbia (kapusty), głąbiki i głębiki ('sałaty'), głąbiasty; przeniesione i na 'główę kapuścianą', t.j. 'niezdarę'; Ruś posiada i głybę ('grudę'), z tą samą samogłoską co w głybokij. Pień głu- z obocznem głą- dla oznaczania wszelkiej 'grudy'; obok niego, w tem samem znaczeniu, pień gru- i grą-, p. gruda.

GŁOBIĆ, 'uciskać', 'gnębić'; głobić się, 'troszczyć się'; głoba (na Bałkanie o 'karze pieniężnej'); ogłoble u wozu, uprzęży (por. głobić, 'spajać beczkę obręczami', a u Potockiego: "szkoda pługu głobić w twardej ziemi"); wygłobić, wygłabiać, 'wydrążać'; narzeczowe głabać, głabnąć, 'grabnąć'. Litwini zachowali pierwotne znaczenie wokalizację całkowitą, więc glēbti, 'obejmywać, ściskać', glēbys, 'naręcze', głobti, głobstyti, 'ukrywać', głoba, 'piecza, opieka', prus. poglabu, 'objął'; grec. glafō, 'wydrążam', glafy,

'jaskinia'; z niem. Klafter.

GŁÓD, głodny, głodowy, zgłodniały, głodzić (kogo), głodować, we złożeniach głodomór ('mrący z głodu') i mrzygłód; głodek (oba ostatnie i nazwa roślin: głodek r.1472, 'aridella', bo w przednówek kwitnie, golaszem wedle łac. herba rasa przezwany). Przestawka z prasłow. gold- (rus. gołod, czes. hlad), a to do pnia geld- (żĭld- z półgłoską), w cerkiewnem žlĭděti, 'pragnąć', žlĭdĭ, 'upragnione', serb. żudan, 'spragniony', żudnja, 'żądza', żuditi, 'żądać, pragnąć', a z e i z większą odmianą znaczeniową: žlěsti, žlědą, obok žladą, 'płacić karę', 'pokutować', žlěbda i žladba, 'kara', wyłącznie w cerkiewnym języku; odmiana ě-i a z e i o stała w podobnem otoczeniu (żeld-, żołd-); o zapożyczeniu cerkiewnego, zupełnie zresztą odosobnionego słowa z niem. Geld (goc. fragildan, 'vergelten') niema mowy, już dla ż, którego, jak i cz, pożyczki nie znają, jak i dla owej wymiany žlědą i žladą, również obcej pożyczkom. Dalsze odpowiedniki niepewne; przytaczają ind. gardha-, 'pożądanie', grdhjati, 'pożąda', z pierwotnem r(?); e byłoby wyłącznie słowiańskiem (wymiana l i r nic nadzwyczajnego; p. krzyk i klik, 'głos', i i.).

GŁODAĆ, 'ogryzać' (kości), głodze, częste jeszcze u Potockiego, potem zapomniane; lit. głoda, 'zagłada'; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, rus. głodat', głożu. Por. głóg.

GŁÓG, nazwa kilku roślin, prasłowiańska, 'cornus sanguinea' ('dereń') i 'crataegus'; lud i 'owoc dzikiej róży' głogiem nazywa; u Stanka (1472 r.) "wieliki i miękki głóg" i męczygłóg i głogobicz(?) dla 'rubus', t.j. 'jeżyn, ostrożyn'; biblja i 'ciernie' głogiem tłumaczy. Łączą z grec. glōches, glōchis,

'ostry koniec' (i kłosa), glōssa, 'język'; por. głodać, 'gryźć'(?).

GŁOGOŁ, zdwojone goł-,'mowa' (p. głos), u nas już tylko w nazwach miejscowych: Głogoły, Głogolice, ale w prasłow. gołgoł, 'słowo', +gołgołati, 'mówić', cerk. głagoł,'słowo'(stąd nazwa pierwotnego alfabetu cerkiewnego głagolica, śś. Cyryla i Metodjusza, zastąpionego od 10. wieku przez nowszą, mylnie t.zw. cyrylicę), głagołati (stąd w rus. i na Bałkanie zachowały się oba słowa); u Czechów (niemal jedynych) oba w żywem używaniu pozostały (hlahol, hlaholiti). Zdwojenie częste u Słowian, p. proporzec, krokorzyć; u Czechów i Rusi przykłady takiego zdwojenia nierównie liczniejsze, plapolati, chłacholiti, i i.

GŁOS, głośny, głosek i głosik, głosić, szczególniej w złożeniach z wy-, o- i i., rzeczowniki: odgłos, rozgłos, pogłoska (w gramatyce nagłos i wygłos, o 'początku i końcu słowa'); częstotliwe dawne głasać (w 16. i 17. wieku głasaj, 'wołaj'), późniejsze głaszać w złożeniach: wygłaszać, rozgłaszać; głosować, przegłosować,i przegłosowywać (częstotliwe); głosiciel; głośno i głośnie, dawniej w złożeniach, np. głośnobrzmiący; głoska (dawniej i głośnik, np. u Seklucjana 1547 r.), wedle łac. vocalis (od vox) urobiona: samo-, spół-, z- i dwugłoska. Przestawka z prasłowiańskiego +gołs, lit. garsas (to samo), od pnia goł-, i gor-, dla 'mówienia' (załabskie gornit', 'mówić', tak samo w dolnołuż.: groniś, w górnołuż.: hrono, 'mowa', z +gorno); goł i gor stale się mieniają, por. głogoł i gorazd; lit. ma stałe r, gerdas, 'słych', prus. pogerdaut, 'mówić' (por. imiona jak Olgierd, niby nasze -sław), lit. girdeti, 'słyszeć'. Prastare złożenie, cerk. wie-

głas, o 'rozumnym', i przeciwne niewieglas, 'głupi', czes. przestarzałe wiehlas, 'rozum', wiehlasny, 'roztropny', istnieje u nas tylko w imieniu Wigłos. Cerk. głas, rus. gołos, czes. hlas.

GŁOWA, główka i inne zdrobniałe; główny ('od głowy', więc pogłówne 'podatek od głowy', później "kapitalny", wedle łac.); główszczyzna (w rozmaitych odmianach), 'opłata za mężobójstwo, "za głowę"'; głowaty, głowatka ('konopie, roślina żeńska'); głowacz; główki (ptasze i i.) w nazwach roślinnych; głowica (rękojeść miecza'); głowizna, 'łeb wieprzowy', ale głowina o 'główce'; głównik, 'mężobójca'; głowowy; złożenia rzadkie: głowołomny; z przyimkami: ogłów (w psałterzach, rodzaju żeńskiego, ogłowi), 'uzda'; zagłówek, 'poduszka', ale i 'stykanie się niw'; wezgłowie, i z wtórną nosówką: węzgłowie. - Przestawka z prasłow. +gołwa, litew. gałwa, 'głowa', gałwotas, 'głowaty'; od goły ('goła czaszka', por. łacin. calva, 'czaszka', od calvus, 'łysy'). Zagadkowe nasze gałwak, gałwacki, narzeczowe, 'gruczoły' (u dzieci i koni zołzujących), starorus. gołważe i gołważnie, 'topki soli', ale bułg. glŭwoczka chyba z glaw- (por. glawaczka) się odmieniło. P. głownia. U wszystkich Słowian; cerk. gława, rus. gołowa, czes. hlawa (u nich i 'rozdział w książce', wedle łac.).

GŁOWNIA, głowienka; prasłowiańskie; cerk. gławnia, rus. gołownia, 'szczapa niedopalona', od głowy przezwana, niegdyś za broń służąca; 'klinga'.

GŁOZN, 'kostka(u nogi)', prasłowiańskie (w innych językach z e, glezn: taka odmienność nierzadka; rodzaj bywa różny, męski, żeński, nijaki); ginie w 16. wieku; litew. slesna(s) to samo, zamiast žlesnas: ž obok naszego g.

GŁUCHY, głuch, głuchota i głuchość, głuchnąć, głuszeć, głuszyć, głusza, głuszec; złożenie: głuchoniemy; o- i za-głuszyć; głuchowaty; prasłowiańskie (lit. kłusas, 'głuchawy', łotew. kluss, 'cichy',?); od tego pnia, od którego i głu-pi, głu-m, głu-da (ruskie, 'bryła'), serb. glu-ta, 'narośl', małorus. hłuzd,'mózg, rozum'. Oznacza pierwotnie 'piąw'; głuchy (głuchman) i głupi, niezważający na głos ludzki, sobie niemal równi; inne lepiej uchowały pierwotne znaczenie. Lit. głausti, 'przytulać się', głaudus, 'potulny, cichy', nakties głudas, 'głusz północy', głudumas, to samo (?). W dawnym języku z prasłowiańskiego ogłuhnąti (półgłoska w pniu) nasze ogłchnąć, a z tego okłchnąć, okchnąć, okchły, okchnęły, albo, z przestawką płynnej: ołknąć, w 16.w. jeszcze stałe, później przez nowe ogłuchnąć, jako wyraźniejsze, zastąpione. Głumu nie znamy, chyba po narzeczach, bliskich i Białej Rusi; uderza jednak, że nie z h- białoruskiem, lecz z polskiem g- się pojawia: głumić, 'marnować', w głum, 'w niwecz', właściwie: 'w żarty', bo to główne po innych językach słowiańskich znaczenie (por. białorus. hłum, 'odurzenie'); więc już w 10. wieku w cerkiewnem bez głuma, 'bez żartu', serb. glumac, 'kuglarz','aktor', staroczes. gluma, o tem samem znaczeniu, rus. głumit' sia, 'dworować sobie z kogo; kpić'; - wobec tych przykładów, jak często bywa, narzecza jedyne ocaliły prapolskie słowo (?).

GŁUPI, głupiutki i inne zdrobniałe, głuptas, głupstwo, zgłupieć i ogłupieć, głupiec, głupek i głupkowaty; prasłowiańskie, od tegoż pnia, co i głuchy (p.); (słowień. glup znaczy istotnie i 'głuchy' i 'głupi', załabskie glaupy, 'młody'; w słowieńskiem i z m przed p, co bez znaczenia). Do przytoczonych tamże wyrazów: głużyć J. Rybińskiego (r.1588), głużą, 'przymilają się'; tu i rus. gliuz-

dat' (gliozdat'), o 'ślizganiu się'; bez j: głuzdit', głu(z)dkij, 'śliski', głyzat', 'ślizgać'.

GMACH, gmaszek, inder(g)mach, tylko 'pokój', nie 'spokój', gdy niem. Gemach (Hintergemach) pierwotnie 'spokój', a dopiero później i 'pokój (izbę)' oznacza (średniowieczne gimah, 'wygoda', od machen, czynić'), por. jeszcze dzisiejsze gemächlich, 'wygodnie'. Słowo niem. ważne dlatego, że pod jego wpływem i nasz pokój ('spokój)', znaczenie 'izby' przybrał. Od nas na Ruś.

GMATWAĆ, gmatwanina, od matać, z przysunięt em g-.

GMERAĆ, z dawnego gmyrać, gmeracz, gmeranina; od gmyr, 'robactwo', 'co giemzi' (gmyz i gmyr tak samo od pnia gŭm-, o 'rojeniu się', urobione); jest już w psałterzu puławskim: "gmyrząca w nich" = 'reptilia'; prapolskie, przeszło od nas na Ruś.

GMERK, merk, 'godło' (mieszczan, rybaków, niby ich herb), z niem. Gemerke; g- może dopiero u nas odpadło (?); ale por. niem. Merk(zeichen).

GMIN, gmina, gminny, 'ordynarny', i 'co do gminy, włości, należy', "pisarz gminny", gminowy, bez tej dwuznaczności; w nowych złożeniach: gminowładztwo, 'demokracja', itp.; z niem. gemein i Gemein(d)e, co już w średniowieczu z ei, zastąpionem u nas przez i; niem. gamains to samo co łac. communis, tak, że gminy a komuna od tego samego pnia (u nas w mieniać, p.) pochodzą.

GNAĆ, gnam (dawna odmiana: żonę, żeniesz, żoną, bo gnać odmieniało się jak brać, biorę, bierzesz, biorą); między g-n półgłoska zaniemiała, więc ode-gnać, rozegnać; inne złożenia: wygnać, wygnanie, wygnaniec, wygnaństwo. Pień gŭn-, gen-(żen-) i gon-, p. gonić. Aryj-

ski to temat: ghen; lit. ginti, 'pędzić', gink, gywolus ganyti, 'pędź bydło na paszę' (p. gonić), gynēti, 'napędzać'; ginti znaczy i 'bronić', gin-kłas, 'broń', gincza, 'upór'. U nas odmiana nieraz mylna, np. wyżeną zamiast wyżoną, żenąc zamiast żonąc. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. guňati, żeną, czes. hnáti, ženu; i u nich gonię nieraz pierwotne żeną zastępywa. Ind. hanti, 'bije', 'zabija', grec. theinó i fonos, 'zabójstwo'. Por. gon, żąć.

GNAROWAĆ SIĘ, 'żywić się', przestarzałe, z niem., dziś Nahrung, nähren, ale w średnich wiekach generen (to samo), od genesen, 'wyzdrowieć'.

GNAT, 'kość', gnatek; prasłowiańskie: cerkiewne gŭnaty; serbskie wtrąca j, gnjat; znaczenie pierwotne (por. czes. hnat) 'członek', 'udo'; więc gnat o 'długiej kości, goleni', nawet o 'klocu drzewnym'. Mimowoli przypomina się łac. genu, grec. gony, niem. Knie, ind. dżanu-; różnica co do gardłowej, która w ind. podniebienna, u nas welarna, ale taka różnica nierzadka. Cerk. gonaty znaczy 'członki', ale serb. gonotar, 'nakolennik', tu może wcale nie należy.

GNĘBIĆ, gnębiciel; powtarza się w innych językach słowiańskich, ale z dziwną odmiennością: małorus. honobyty, hnobyty, 'gnębić', rus. gonobit', 'zbierać', 'troszczyć się', słowień. gonoba, 'zniszczenie', staroczes. hanobiti i hanubiti, 'dręczyć'; dalej gnjabiti, narzeczowe (morawskie), serb. i słoweń. gniawiti. Przytoczyliśmy te słowa już wyżej, pod ganić.

GNIADY, o maści końskiej; prasłowiańskie; brak go tylko na Bałkanie; rus. gniedoj, czes. hnědý; słoweń. gnět, o 'winogronach osobnej barwy.'

GNIAZDO, gniazdko, gniazdowy; gniazdosz i gniazdowiec, o 'sokole, zostającym na gnieździe (po zwiedzeniu innych)', "domatora" tak tłumaczono; przymiotnik: gniezdny, stąd nazwa Gniezna (od niego przymiotnik, jeszcze i w 16. wieku, gnieździeński, zastąpiony przez mylne gnieźnieński lub pod.); czasownik gnieździć się, zagnieżdżony. Słowo nietylko prasłowiańskie, ale indoeuropejskie: łac. nidus (z +nizdus), niem. Nest, ind. nīda-, 'miejsce spoczynku', 'gniazdo' (od przyimka ni- i pnia sd z sed, 'siąść', więc 'siadło'); Słowianin dodał g- w nagłosie (por. wyżej gmatwać, niecić, i i.), a Litwin odmienił n w l, lizdas, 'gniazdo'. Gnieznik i gniazdosz, o roślinie - pasorzycie z gniazdowemi skupieniami, w 15. i 16. wieku. Cerk. gnězdo, czes. hnizdo, hnizditi.

GNIĆ, gnicie, gnilec, 'szkorbut', gniłki i o 'ruderach', zgniły, zgnilizna, nadgniłość, wygnić; zgniłki, rok 1472 gniłki; prasłowiańskie; p. gnój, gniew. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. gniti, gniją, gnił, 'leniwy', u Serbów z wtórnem j, co nic nie znaczy, gnjiti, gniiliti; czes. hniti.

GNIDA, 'wesz', prasłowo (u Serbów i gnjida, z stałem u nich niepierwotnem j), niem. Nisse, dawne hnitu, grec. konis (2. przyp. konidos), łac. lens, lendis, lit. glinda (łotew. gnida, pożyczka słow.?). Wywodzą je dalej z grec. knidē, 'pokrzywa' (i u nas gnidą rodzaj pokrzywy, 'żagawkę', przezywano), knidzō, 'drapię', lit. knisti, 'ryć', ale to niepewne.

GNIEŚĆ, gniotę, częstotliwe gniatać z przyimkami, gniotek, 'wyskrobek ciasta', ale i, jak gnieciuch, 'zmora gniotący śpiącego; na- i odgniotek. Prasłowo; u Serbów i i. z j wstawnem, gnjesti, cerk. gnetą, gnesti, ugnětati; brak w litew.; niem. kneten.

GNIEW, gniewać się, rozgniewać, gniewny i gniewliwy, gniewnik (w 15. i 16. wieku), 'pobudzający mnie do gniewu', 'winowajca'. Prasłowo, w tem znaczeniu, przenośnem, od gni-ć; istotnie oznacza gniew (wyjątkowo) w cerkiewnem 'gnój', zgniliznę', a w załabskiem 'gruczoły w mięsie, sadle'; -ie z oj. Częste w imionach: Zbygniew, Jarogniew, Gniewomir, Gniewosz, o 'złości jadowitej dla pomsty wroga'.

GNÓJ, gnoić, gnoisty, gnojek (pogardliwie o 'chłopie'), gnojowisko, gnojownia, gnojnik; prasłowo, od gni-ć; w serb. znowu i z j, gnjoj; znaczenie pierwotne: 'ropa' ("rana się gnoi"), gniew to 'ropienie, jątrzenie umysłu'; i: oj stała wymiana pniowa, por. lić: łój.

GNUŚNY, gnuśnieć, zgnuśniały, gnus, gnuśnik, gnusstwo ("albo lenistwo" r. 1449); u pisarzy z stron wschodnich (Smotrycki) albo na Litwie z i: gnius, gniusny(r.1711 przestrzegał wyraźnie Wilnian przed takiem wymawianiem gramatyk-jezuita); i u Serbów i Czechów obie postaci (gnus- i gnjus-); ważniejsza oboczność w cerk. i bułg. postaci z ą: gnąs, gnąszati sę, 'brzydzić się', gnŭs; w rus. gnus oznacza i 'robactwo', 'gnidy'; jest zaś i cerk. gnŕs, gnes, o 'brudzie', albo o 'występku niecnym'; więc pierwotne gnęs-, gnąs-, przyrostkiem -s (z poprzedzającą nosówką) urobione do gni- w gnida(?).

GNYK, gnik (narzeczowe), gnykowy, 'kość gardłowa', z niem. Genick, 'kark', por. Nacken.

GOD, 'czas', 'pora'; podobne wyrazy przenoszą się na oznaczanie albo świąt, uroczystości, albo pory roku; gody, 'Boże Narodzenie i dnie od B.N. aż do Trzech Króli'; "od gód do gód" najmywano czeladź; "gody weselne" (w Kanie galilejskiej); godować i godowanie, stałe w biblji o 'ucztowaniu', godownik, 'biesiadnik', "dom

godowny" i "szata godowa", "godne święta" ('Boże Narodzenie'), godnik ('grudzień', dla tych świąt, u Kaszubów i Łużyczan). U innych Słowian (na Rusi) god 'rok', lub ogółem'czas' (cerkiewne, czeskie), i (jak nasze wczas) 'pora dogodna', czes. w hod, 'stosownie', 'właśnie', serb. u god, 'właśnie'; albo służy uogólnianiu (jak nasze -kolwiek), tak na całym Bałkanie: bułg. gdegode, 'gdziekolwiek', serb. sztogod(j), 'cokolwiek, cobądź'. My jedyni (oprócz Łużyczan) utraciliśmy 1. pojedynczą, god, ale pień sam i u nas bardzo rozgałęziony, p. godny, godzić, godzina. Jak czas od czakania, czekania, nazwany, możnaby i god od żdania, 'czekania', wywodzić, ale żdać (p.) włączają do pni z ei, co się tu nie godzi. Zestawiają god powszechnie z niem. gad- (gat-), gaden, 'godzić się', 'pasować', gada (fryzyj.), 'łączyć' (ang. together, 'razem'), gegada, 'towarzysz', Gatte, 'małżonek', Gattung (p. gatunek), a wkońcu i z gut, 'dobry' (gockie gōths); na Litwie brak odpowiedników pewniejszych. Zupełnie odróżniamy ten pień godod owego god-, gad-, cośmy wyżej pod gadać omówili, z obocznością gat-, got- (nieistniejącą dla godu, 'czasu'). Od "czasu" różni się god wyraźnym odcieniem stosowności, godności; w całej Słowiańszczyźnie nader ogólne, z mnóstwem urobień i znaczeń. Od niego godło (p.).

GODŁO, urobione jak czeskie hodlati, 'postanawiać', zamierzać', 'co nam odpowiada', 'na co się godzimy, umawiamy', 'zawołanie "stryjów" herbownych', a później i 'herb' sam, jego przedmiot', 'symbol' ("godło pokoju").

GODNY, godność, godno i godnie, wiarogodny, niewiarogodność; od god, właściwie 'co jest w czas, w porę', 'odpowiednie, stosowne' (niegodzien, 'niewart'), wkońcu i 'zacny', 'znaczny'

(godno, 'sporo'). Prasłowo; cerk. godin, rus. godnyj.

GODZIĆ, w kogo, lub na kogo, 'nacierać, brać na cel, czyhać'; godzić się do czegoś, 'być zdatnym'; godzić kogo, 'łączyć', 'najmywać'; godzi się, 'należy, trzeba'; nie godziło się; liczno złożenia z przyimkami, a do nich rzeczowniki na -a:przygodzić się, przygoda; zgodzić, zgoda, niezgoda ("zgodne małżeństwo"; zgodzić, 'nająć'); nagodzić, nagoda (nagodą, 'przypadkiem', biblja); dogodzić, dogoda, dogodnie, niedogodnie; wygoda, wygodny, wygodność, wygodnicki; pogoda i niepogoda, pogodny; ugodzić się z kim, "ugoda małżeńska", por. bułg. godeż i godjawka, 'zaręczyny', godenik, 'zaręczony'; godziwy, niegodziwy, niegodziwiec, niegodziwstwo; godziły przestarzało, jak i urobione od imiesłowu czasu teraźniejszego: godziętny i niegodziętny, 'ważny' (np. świadectwo, artykuł). Częste w imionach: Godzisław (Gocław i Gosław); Godzięba (nazwa herbu, nie obrazka na herbie, pniaka, sosny), Godzimir. Częstotliwe gadzać z przyimkami: dogadzać i wygadzać. Czes. hoditi i 'rzucać' znaczy. Prasłowo, ogólne.

GODZINA, od god, 'czas', pierwotnie też 'czas', 'chwila' ("już nam czas, godzina grzechów się kajaci", w 13.wieku), u Serbów 'rok'i 'rocznik', u Słowian zachodnich w naszem znaczeniu (a od nas i na Rusi i na Litwie adyna,ale gadynē, 'czas'), stąd godzinny, godzinnik, 'zegar', u Skargi i częściej w 16. wieku, godzinki, 'horae', 'pacierze kapłańskie', 'nabożeństwo' ("odprawiać, odmawiać godzinki N.P.Marji"). U innych Słowian godzinę i 'pogodę' dobrą lub złą, oznacza, jak fortunę; czes. hodiny, 'zegar', (jak rus. czasy), hodinarz, 'zegarmistrz'.

GOGODZE, 'borówki' (narzeczowe, obce?), por. u Mączyńskiego gogółki, o 'świeżo zawiązanym owocu'. Bez związku z nazwą "głośnej kaczki", gogoł (w 15. wieku i gogolicą, 'dzika kaczka'), u nas dziś zapomnianą, Cygańskiemu (r.1584) dobrze znaną; na Rusi gogol, hohol, słynny pisarz Hohol; urobione przyrostkiem -oł od gog-, dźwiękonaśladowczego, powtarzającego się w gog-otać, czes. hohtati, rus. gogotat' i gagat', rus. gaga, gagara, serb. gagalica, lit. gagėti, 'gęgać', gaigałas, 'kaczor', prus. gegals, 'nurek', niem. gackeln i gackern, itd. Na bruku lwowskim urosły gogo, goguś, gogątko, 'sztucer', naśladuje niem. Gigerl o tem samem znaczeniu.

GOIĆ, niezagojony, zgoić się, u nas tylko w tem znaczeniu, ale goj staroruś. tyle co 'żyw' lub 'zdrów' (przy witaniu: goj jesi!), serb. goj, 'pokój', czes. hoj, 'obfitość' (stąd hojny (p.); na Bałkanie powszechne i o hodowaniu, pielęgnowaniu'; częste w imionach: Gojmir (obie części znaczą to samo!), Gojko. Jak gnój do gnić, tak goj do żyć (p.). Lit. gyti (gyju), 'zdrowieć', i gyti, 'nażyć (pieniędzy)', atgajus, 'orzeźwiający'; awest. gaja-, 'życie', 'wiek', ind. gaja-, 'dom', 'żydło'. P. hojny; żyć.

GOLCZ, lub galcz, dawna (r. 1394) nazwa materji, czes. kolcz (!) z niem. Goltsch, węg. gyolcz, od Kolonji.

GOLEMY, 'wielki', już w r. 1570 uchodzi za "chłopskie" ("zgolemo ukroił", 'wielki kawał'; ostatni Zebrowski go używał 1637 r.). Prasłowo; dziś najbardziej u Bułgarów pospolite. Lit. galė-ti, 'móc', galingas i gałunas, 'mocarz', 'magnat', galia, 'siła'; u Słowian tylko w owem przymiotnikowem (jak rzekomy i i.) urobieniu na -m.

GOLEŃ, goleniowy, 'noga od

kolana do stopy', od goły; prasłowo (o 'kości gołej', w przeciwstawieniu do łydki); tak samo we wszystkich językach słow. ; por. rus. goleniszcze, o 'wierzchniej części buta'.

GOLTŚLAR, goltslarz, gultszlar, z niem. Goldschlaher, 'złotobijacz' (dosłownie w 16.w. tłumaczone); samo Gold powtarza sie w fajngult itp., a od tegoż pnia co nasze złoto (p.).

GOŁĄB, gołąbki (potrawa, ruskie hołubci), gołębi (i o kolorze; stąd pożyczone pruskie golimban, 'modry'; w 16. wieku: "gołębie morze"); gołębnik, gołębi(e)niec; gołębiarz. Prasłowo, ogólne; brak go zupełny w litewszczyźnie; łac. columba i palumbes podobnie utworzone; może gołąb i columba jedno słowo; jeśli columba od "czarności" przezwana, toć i gołąb od gał, 'ciemny'(?); przyrostek jak w jastrząb.

GOŁY, goła o 'śmierci' powszechne w 17. wieku; golić, ogolić, wygolić; golicz w 15. i 16.wieku, dziś tylko golarz, golarnia; częstotliwe ogalać; golizna o 'gołem miejscu', o 'próżni wszelakiej'; zgolić się, 'zblamować' ; golibroda; golec, gołek, gołysz, 'chudopachołek'; goleniec, o 'młodym'; goleć (goleje); goło- w licznych złożeniach: gołowąs, gołoledź, gołogumno, "przy gołojuchu" ('jucha bez ryb'), gołosłownie, gołoszyjca, 'chudeusz', gołobrody; ogołocić (od gołota, 'człowiek nieosiadły' albo 'odartus', zamiast czego mówimy z h: hołota; por. ganić i hańba); golaźń i gołaźń (gołoborze, gola, "na goli", 'otwarcie'), o 'niezarosłem oustkowiu'; golanka, o 'owocu nieźrzałym' i o'dziewczynie', por. czes. holec, hoch, hoszek, holka, hochna, 'chłopiec','dziewczyna'; golnąć, jeden z niezliczonych wyrazów na 'palnąć' ('uderzyć; wypić duszkiem'). Prasłowo; powtarza się w tych samych zwrotach, np. zgoła ('całkiem'), golen,'nieźrzały'; czes.

holota (i holomek, w naszych przekładach Wiślicji zatrzymane, i holomęka, z widocznem niepo-rozumieniem, pisane; z czes. ho-lomka ma pochodzić niem. Hallun-ke, 'łotr'). Zestawiają z niemiec. kahl, 'łysy', łotew. gāla, 'gołoledź'.

GOMOŁY, 'bezrogi' (ciołek, księżyc), 'tępy' (kij); gomółka, 'gałka twarogu'. Prasłowo; przy-rostek -oł (jak mozoł) do gom-: gem-, 'gnieść', grec. gemō, 'jestem pełny'; gomoła, prasłowo, dla 'gałki', 'kulki', stąd go-moły 'bezrogi', u nas i u Cze-chów.

GOMON, 'hałas', gomonić, 'ha-łasować', przestarzałe; słowo głównie ruskie, i twierdzą, ja-koby tam z nordyjskiego gaman ('wesołość przy uczcie') pożyczone, do nas przeszło; sprze-ciwia się temu poniekąd g- i dawność wyrazu: "żona rzadko bez gomona", przysłowie w Ezo-pie, tamże gomonić, 'hałasować'; przyrostek -on w podobnych słowach nierzadki: blazgonić i inne na -onić. Inni Słowia-nie nie znają tego.

GON, gonić, gonitwa, gonny ('którego na posyłki gonią', "gonna Masia" u Reja), często-tliwe ganiać. Nader liczne zło-żenia: ogon (czem się koń oga-nia); zagon, 'niwa'; wygon, 'droga, którą bydło gonią'; zgon, dozgonny (pierwotnie od połowu ryb, jakie do zgonnej, 'ostatniej' toni pędzą; miesza się u nas ze skonem poniekąd); czasowników: wygonić, wyganiać (wyganiacz, poganiacz, naga-niacz) itd. wyliczać nie trze-ba. Lit. ganyti, 'paść bydło', ale iszganyti nietylko 'wypaść', lecz i - wedle ruskiego 'spa-sat', spasitel, 'zbawiciel' - 'zbawić', iszganytojis, 'zba-wiciel'; grec. fonos, 'zabój-stwo', indyj. ghana-, 'pałka'. Goniec, gońca, gończy, goniwać, używa się o 'posłańcach', o 'psach', o 'turniejach' ("zbro-

ja gończa"); gon przeważnie o 'polowaniu' (myśliwe, psie, sokole gony), ale i "gon(o)roli"; dalej goniacz, gonicha, goniciel; goniony, nazwa tańca w 16. i 17. wieku; "gońba ostra", 'zapasy w szrankach'; złożenia: goniwiatr i i.

GONDOLA, gonduła w 16. i 17. w., 'łódka', z włoskiego gondola.

GONT, i gonta, 'dachówka', gonciarz, gontowy; gontal, 'gwóźdź gontowy'; od nas na Ruś, w rus. jest nawet gonot(!); czes. hont, 'deszczka'. Nieobjaśnione.

GONTYNA, niefortunnie zmyślony wyraz modernistów naszych dla 'świątyni pogańskiej', przeniesiony z Pomorza (w Stettin - Szczytnie było kilka kącin za misji Ottona z Bambergu 1125 r.) na nasze pogaństwo. Ależ zapiska o niej łacińska brzmi contina, więc nie od gontów, lecz od kący (kuczy) przezwana, najzwyklejszą dla domostwa wszelkiego (serb. kuća) nazwą; p. kąt i kucza. Poprawnie po polsku brzmiałoby kącina; należy więc gontyna do tej pseudosłowiańszczyzny, co i witeziowie i chramy (po polsku wiciędzy i chromy!).

Gopło, największe jezioro polskie, od gop-, gep- (rus. żopa); może i gapa (p.) tu należy; ale lit. žiopsoti, 'gapić się', ma inną gardłową. Nazwa od 'szerokiego rozlewu'.

GÓRA, górka; górny (o stylu); górzysty; górować; góral, góralski, góralszczyzna, góralka; górnik, górniczy, górnictwo; górka, górnica, o 'pieczeni' i o 'sukmanie'; górno- i góro- we złożeniach: górnolotny, górnomyślny; górowaty; górski; pagórek; wzgórze, Podgórze; w imiennictwie miejscowem niezliczone razy się powtarza. Prasłowo; znaczenia 'góry' i 'lasu' (góry bywają lesiste) spływają razem, np. bułgar. gora, 'las';

podobnie na Litwie. Ind. giri-, 'góra' (pers. gar, gir); lit. gire, 'las', a prus. garian nawet 'drzewo'. Pierwotne znaczenie 'wierzch'; "do góry", "na górę", "górne piętro".

Gorazd, imię osobowe; jest i Gorzędziej jako imię miejscowe; u innych wszelkich Słowian przymiotnik gorazd, gorązn, 'doświadczony, biegły', właściwie 'mówny', od gor-, 'mówić', p. głos; czes. narzeczowe horazditi, 'hałasować'; na Rusi harazd i goraz(d), 'bardzo', używa się i dla powitania: harazd doszli!

GORĄCY, p. gorzeć.

GORGI, 'głosy', "(słowik) niekontent z gorgów wrodzonych" u Zimorowica, u innych gorgi 'trele'; Potocki nawet o koniach używa; wyjątkowo w liczbie pojed.: "z gorgiem"; włos. gorga, 'gardło', lecz raczej gorgia, 'trele, rulady'; stąd u Reja: "teperele z gorgulikiem", 'naszyjnikiem', por. włos. gorgiera, 'kołnierz'; dalej gorgolić się (włos. gorgoglio, gorgogliare, 'mruczeć'), "gdzie się na możniejszego ubogi gorgoli", "na ich niewinność się gurguli", r. 1615, "gadania (ich) gorgoleniem zowię", r. 1650; dawno wszystko zapomniane.

GORLIĆ SIĘ, "gniewając się a gorląc się" ('oburzając się'), w biblji (i u Leopolity), w wielkopolskich narzeczach; zwykłe u Czechów (np. horlicz, 'zelota'); urobione jak gorliwy (gorliwość, gorliwiec), ogólnie słowiański przymiotnik, od gorzeć (jak cierpliwy od cierpieć); gorliwy u Serbów i i. znaczy 'to, co łatwo gore', u nas i u Czechów przeniesione na umysł, to samo co żarliwy (por. zagorzalec). Wobec rodzimości naszego gorliwy nie należy wątpić i o rodzimości biblijnego gorlić. I serb. gorljiw 'żarliwego' oznacza. P. gorzeć. Rodzimość gorlenia wspiera: "krówka się tym rozgorzliła ('rozgniewała')" w Ezopie.

GORS, gorset, gorseciarka, z franc. corset (od corps, łac. corpus, 'ciało'), o 'staniku', i corsage, o 'biuście' samym. Skąd g ? R. 1703 wymieniają "hazuczki ('kaftaniki') z korszetami", a więc z poprawnem k; może wpłynęła tu inna nazwa stroju (na głowę): "garsety z włosów" (od włos. garza?). Gors całkiem nasz dorobek.

GORZE, 'biada!', wykrzyknik ("gorze nam!", woła Henryk Brodaty pod Lignicą r. 1241); rzeczownik, 'bieda, nieszczęście', dochował się do 16. wieku: "wnet ją tam napadło gorze", Ezop; "kto zna morze, wie co gorze", "zbywszy swego gorza". P. gorzej.

GORZEC, gorzeję; 3. osoba: gore (krzyk od ognia), jak wre, a do tego i goresz, goreją, gorejący, pogorewają 1549 r.; pierwotna odmiana: gorzę, gorzysz, zapomniana; od niej imiesłów, dziś przymiotnik, gorący, gorętszy; gorącość, gorączka (z mylnem cz zamiast c), gorączkowy, gorączkować się; częstotliwe gorać i ugarać, dogarać, wygarać; zagar; ugor, ugorować, o 'ziemi wystawionej na słońce, bez uprawy'; ogorzały. Gorzałka (przeszła od nas do Czechów, korzalka, i na całą Ruś, horiwka, por. niem. Branntwein); zgrubiałe od gorzałka: gocha i gochna; dawny wywód tego słowa: "gorzał K" (alchemik); liczne urobienia: gorzalina, gorzałkoś, gorzałczany. Żółtogorący o kolorze; "na gorącym uczynku", 'na świeżym'; gorąco, gorącz, 'upał'; dogorywać (przeniesione na umierającego); 'rośliny kwitnące jaskrawo': gorzekwiat, gorzykwiat (od 15. w.). Przeniesione na umysłowość: zagorzały, zagorzalec, 'zapaleniec, zapalczywy'. Pień: gor- (gar-) i gur- (p. grzać i garnek) i żar- (z ger-; p. żar i zarzewie); pierwotne gher-, ind. hara-, 'żar', grec. theros, 'lato', niem. warm, prus. gorme, 'gorąco', garewingi, 'żarliwie'.

GORZEJ, przysłówek do stopnia wyższego gorszy (od zły), najgorszy (najgorzej); gorszyć, gorszyciel, zgorszenie. Gorszy zajęło więc miejsce jakiegoś źlejszy, jak i dobrzejszy ustąpiło lepszemu; gorzki zaś we wszystkich językach słowiańskich przenoszą od 'smaku' na 'gorzką dolę', 'niedolę' (gorkij, 'nieszczęsny'). Czasownik gorzyć przestarzały i wyjątkowy, ale jego częstotliwe przegarzać powszechne w dawnym języku, począwszy od psałterzów: "pokolenie złe i przegarzające" (w tłumaczeniu z r. 1532: "gniew pobudzający"), "świętego rozgorzyli" (r. 1532: "gniewali"); w psałt. florjańskim nawet raz: przegarających (!); rozgorzyć i rozgarżać, 'irritare' ('irytować'), w obu psałterzach częste. Prasłowo; cerk. gorij, rus. gorszij, czes. huorze, horszi.

GORZKI, drugi stopień (o 'smaku') gorzczejszy (w 16. i 17. wieku), gorzkość, gorycz (jak słodycz, Barycz; rzeczowniki na -y przybierają -nja: dobrynia, goryń, lub -cz), goryczka, o roślinach wszelakich (np. 'sporysz' nazywają r. 1472 gorycz, goryczel!, goryczka żytnia), tak i gorycznik; dalej gorczyca, 'sinapis', gorczyczka, 'musztarda', "gorczyczne ziarno". Gorzki wymawiają oddawna i piszą przez ż, górżki, odróżniają od niego gorkiego, t.j. 'gorącego' (ludowe: "modluł sie gorkó"), ależ to to samo, bo gorzki smak przezwano od pieczenia, palenia, gorzenia na języku, por. ślinogorz; pień gor- rozwinął się więc szerzej niż żar-, ale znaczenie to samo w istocie. 'Gentiana' przezywają źródła 15. i 16. wieku: gorczyca, gorczyczka, goryczka, goryczki i, z czeska, horzec. Z czasowników przytaczamy jeszcze gorzknieć, zgorzkniały, i rozgoryczyć, rozgoryczony; dalej: gorzkawy. Prasłowo; cerk. gorĭk, gorest', 'gorycz', rus. gorkij, gorczica (z pols.), ogorczit', serb.

gorcziti, czes. horzký, horczice, horzknouti.

GOSPODA, GOSPODZIN (dalsza odmiana: gospodzina lub skrócone gospodna; wołacz: gosponie!, z gospodnie!), przymiotnik: gospodnowy i "angioł gospodzinów"; gospodyni, gosposia, gospodza ('pani'; jeszcze w 17. w. u Morsztynów dla 'kochanki', wołacz dawny: gospodze!). Pierwotnego rzeczownika gospodź (ruski wołacz: hospodi!) już wcale nie znamy, tylko urobienia z -in, -ja (gospodza z +gospodja); gospodź był 'panem' (poć = lit. patis, 'małżonek', 'sam'; grec. posis, 'małżonek', potniā, 'władnąca', des-potēs; ind. pati-, 'pan', 'władca', 'małżonek') gości, więc to samo co łac. hospes z +hostipotis, 'ugoszczający' (stąd hospitium, hospitale, niem. Spittel, nasz szpital); gościpoć skrócono, jak w łac., na gospodź; od tego pochodzi zbiorowe gospoda ('miejsce ugaszczania', u bogatych Słowian osobne dla tego domostwo), a stąd gospodarz. U nas gospodzin (stały jeszcze w pierwszej części psałterza florjańskiego około r. 1380) zupełnie ginie, wobec pana, w ciągu 15. w., już w biblji rzadki.

GOSPODARZ, gospodarny, gospodarstwo, gospodarzyć i gospodarować, gospodarski, gospodarczyk; przybrał wyłączne znaczenie "ekonomiczne", co najwyżej 'pater familias' w 15. wieku, ale pierwotnie tylko 'pana' oznaczał, stąd tytuł panujących: ruskie gosudár (bezpośrednio z gospodar wyszłe) i osudar od 14. w. (jest i ospodar, por. wospodarz u Kaszubów), skrócone w sudar (sudarynja), ster (wedle pisarzy polskich 17. w., niemojewskiego i Paska, używane na Rusi jak nasze "waść"), może i sta (pożałujsta), a wkońcu samo su (da su, t. j. 'tak, panie') i das; Serb skraca to inaczej: gosa, gospar, gospa (dla 'panie'). Z ruska nazywa-

liśmy hospodarów mołdawskich i multańskich. Słowo już prasłowiańskie; wywód p. gospoda.

GOŚĆ, żeńskie: gościa (częste w Ezopie), nijakie: goście (Malczewski); gościowy; gościć, częstotliwe ugaszczać; gościna, gościnny, gościnność; gościnne, 'dawna opłata od gościa, t.j. chłopa wolnego, albo od gospody'; gościniec, albo 'gospoda', albo 'dar', albo 'bita droga gości-kupców' (na Rusi gostinnyj dwor, 'hala kupiecka'), już w dawnej cerkiewszczyźnie. Choroby przezywają eufemistycznie (aby nie "urzec") gośćmi, więc gościec nazwa dla 'reumatyzmu' i dla 'kołtuna', gośćcowy, i starano się trafić, co gościec polubił, aby mu dogodzić. Litwa zapomniała to słowo doszczętnie, jedyni Niemcy zachowali je i w naszem pierwotnem znaczeniu, Gast, bo łacina odmienia hostis w 'obcego', t.j. 'wroga', i tylko w hospes (por. gospoda) ocalało pierwotne znaczenie. Częste w imionnictwie miejscowem i osobowem: Gostyń, Goszcza, Gościejewo, Gostków, Gościrad albo Radgost (już w 7. wieku wymieniony Słowianin), Gośćmir; jeszcze częściej jako druga część złożenia: Miłogoszcz, Bydgoszcz. W 15. wieku gościństwo, gościnny, gościów, wręcz 'przychodnia' albo 'pielgrzyma' tłumaczy, np. w Biblji.

GOTÓW, gotowy; gotować, przygotować, z mylną odmianą gotuję i t.d. (wedle wzoru: kupować, kupuję, ależ powinno się odmieniać: gotowam, boć -ow nie przyrostek, lecz do pnia należy!); gotówka i gotowizna, o 'pieniądzach'; inne złożenia, z wy- itd., pomijamy, por. pogotowie; gotowiec, 'naprędce sporządzona potrawa, gotowa zawsze', już u Reja, w 17. wieku tylko u Mazurów używane. Gotować nie ma nic z kuchnią do czynienia, lecz jak u Bułgarów (gotwacz, 'kucharz'), przeniesiono je i u nas na 'przyrządzanie potraw', a nawet na 'zakipienie, wrzenie wody' (a przenośnie: "wszystko się we mnie gotuje", 'kipi', 'wre').

Gotowalnia, wedle umywalnia, skrócone z gotowadlni, 'gdzie się panie gotują', 'toaleta'; gotowalniany lub gotowalniowy. Prasłowo; Litwinom obce; od jakiegoś rzeczownika got-, coby z gat- (p.gadać) stał w związku. Cerk. gotow, gotowati, gotowaią, rus. gotowit'; czes. hotuju, jak u nas.

Gotowie, przymiotnik gocki (od Goci), mylnie gotycki, szczep niemiecki (wschodni, niegdyś panowie Słowian, Litwy i Finów; i znacznie drobniejszy, zachodni), co z Skandynawji (porów. Gotland) wsiąkł wkońcu w włoską, gallijską i hiszpańską ziemię. Ależ nazwy Goci, Gotowie, gocki, to nazwy książkowe (znaczą 'dzielnych'); pierwotną, ludową nazwę upatrywano w Gūd-, lit. Gudas (tak przezywa Litwa Białą Ruś i Moskwę, a pruscy Litwini Żmudzinów); to Gūd- ocalałoby w prastarych nazwach miejscowych, Gdów, Giecz (z Gdecz, Giedka), ponieważ niemożliwe, żeby te prastare nazwy, powtarzające się na najgłębszej Rusi (Gdow), pochodziły od biblijnego Gedeona, od którego możnaby istotnie późnych polskich Giedków wywodzić. Ale to mylne domysły, boć lit. Gudas może tyle co 'Lasowiak' (prus. gude, 'las'), a razi -d zamiast oczekiwanego -t nazwy Gotów. Słowianin zadowalał się widocznie nazwą śmieszną 'Niemca' i dla Gotów.

GÓWNO, gowoniec (r.1584), gówniak, gówniarz, przenoszone i na 'nic z tego'. Prasłowo; por. ind. gu-, 'cacare', gū-tha-, 'brud'. Stąd wywodzono i nazwę aryjską dla 'bydła', a napewne i gawiedź; na Litwie brak odpowiednika; u innych Słowian gawdla 'brudu', 'obrzydłości', częste, por. czes. ohawný, 'obrzydły', ohawiti, 'spaskudzić', hawez, roślina 'cacalia'.

GOWOR, imię Gowarek, 'rozmowa', 'mowa','słuch', zjawia się wyjątkowo, np. u Birkowskiego; częściej rozhowory, co całkiem ruskie, więc i gowory może, mi-

mo polskiego g, niepolskie; p. gaworzyć i gwar.

Goździwa, i inne słowa z go- zamiast gwo-, p. gwozd i gwóźdź.

GRA, grać, granie, w Ezopie i i. o 'popędzie płciowym u zwierząt', gierka, już w 15.w.,; zamiast pierwotnego igra, igrać, igraszka (dochowanych w znaczeniu szczególnem, o 'zabawie swawolnej'), igrzec (13.wiek,'śpiewak-kuglarz', 'ioculator'); jeden z liczniejszych przykładów odpadania nagłosowego i-, u nas jeszcze częstszego niż u Czechów, cechującego zachodnią Słowiańszczyznę (Bałkan i Ruś albo wcale tego nie znają, albo w bardzo ograniczonych rozmiarach). Prasłowiańskie więc tylko igra, obce Litwie (przyrostek -ra do pnia ig-, ind. idżati,*/'ruszać się'). Grać znaczy pierwotnie 'skakać, pląsać' ("pagórki igrają" w psałterzu bułg. 9. wieku). Dalsze urobienia: gracz, gracki ("gracko się spisał"), grajek; igrzysko, 'miejsce gier', jak widowisko, przeszło i na znaczenie 'igry samej', 'widowiska'; częstotliwe grawać (naigrawać się), grywać (wy-, przegrywać, wygrana); naigrawać się, 'szydzić'; w 15.w. jigrzec 'gracza' znaczy. Cerk. igr, igrati, rus. igrok, 'gracz', czes. hra, herec.

*/ i ingati

GRAB, prasłowo; Grabovius, 'bożek dębu u Umbrów', prus. wozigrabis (grabion, 'dębina', macedońskie), u Czechów hrabr i habr, podobnie u Serbów, u Bułgarów gabr (Gabrowo), ale z tego nie wynika, żeby grab z grabr powstał. Grabie nie od tego drzewa nazwano. Częste po nazwach miejscowych, Grabowiec i t.p.

GRABARZ, grabarka (i 'praca na polu'), z niem. Gräber (od Grab), ale jest i grubarz do gruby z niem. Grube w tem samem znaczeniu; oprócz tego gruba, toż co i niem. Grube, o 'dole', 'piwnicy', 'szybie', 'piecu'.

Inne dawne pożyczki (16.w.): grobsztyn, 'pomnik', Grabstein; grabsztykiel i grabsztych, 'rylec, dłóto', Grabstichel. Niemieckie słowa są z naszem grób pokrewne; p. grób.

GRABIĆ, grabież; grabie, grable (z przyrostkiem -le); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; p. grzebać; lit. grōblis, 'grabie', i czasowniki grēbti, 'robić grablami', grobti, 'grabić, łupić', Urobienia: grabać, grabnąć, grabolić i gramolić się (wygramolić); grabieć (od zimna, o palcach) i grabnieć; grabiciel; grabołusk (nazwa ptaszka); grabka, 'widelec'; zgrabny, niezgrabność; niezgrabiasz (wedle przymiotników węgierskich).

GRACA, gracować, z niem. Kratze, już około r. 1500 zapisane.

GRACJA, 'wdzięk' (Kochanowski boginie Gracje przez Łaski tłumaczy); gracjalista (sarka na nich już Potocki), 'rezydent'; gratka, 'obrywka', już w 17. wieku znana; gratyska, gratysowy, gratulacja, wszystko z łac. gratis, gratulatio, i t.d., od grates, co ma pochodzić od pnia dla 'dziękczynienia, chwały', lit. girtas, 'chwalony' (p. żerzec), ind. grnati, 'sławi'; gracja z włos. grazzia.

GRAD, gradowy; gradobić, Potocki; prasłowo; to samo u wszystkich Słowian; łaciń. grando, w tem samem znaczeniu, lit. grodas (i gruodas), 'błoto zamarzłe', 'krosta u koni od mrozu'. "Sól gradowa albo krupiasta", zwana i gradówką, chociaż ją akty łacińskie grandinosum (sal) zowią, nic nie ma z gradem do czynienia, poszła z niem. gradiren, Gradirwerk, o 'tężeniu solanki'.

GRAFKA, gryfel, 'wskazówka', z łac. graphium z grec. grafion od grafejn, 'pisać', u Czechów bez g(h), rafije; stąd, nie z

grec., w starej Rusi rafle, 'księgi do wróżenia'; grawkę biblji, 'stylum', tłumaczy Leopolita: prątek; już w słowniczkach pierwszej połowy 16. wieku przeważa gryfka i gryfla nad grafką.

GRAMATYKA, 'nauka o języku'; niegdyś nazwa 'klasy drugiej'; niegramatyczny; z łac. grammaticus, a to z grec. grammatikos, od gramma, 'pismo'; humorystycznie przezywano gramatką 'polewkę' w 16. i 17. wieku; umyślnie przekręcano to w gamratkę; dziś jeszcze gamrot(k)a 'tłucz z ziemniaków w barszczu lub żurze'; od grammata pochodzi i ramota (p.).

GRAN, grania, 'róg, krawędź, gdzie się stykają płaszczyzny', graniasty, czworograniasty i czworogranny, granowity (słynna granowitaja pałata w Kremlu moskiewskim); granica, graniczny, granicznik, graniczyć; to pożyczył Zakon pruski od Polaków, a Luter ostatecznie przyjął (Grenze, Grenzer, begrenzen).

I grań i granica prasłowa; oznaczają 'węgieł', 'stos usypany na węgłach dziedzin'; u nas a przed ń miesza się z o, ó, stąd narzeczowe, podhalskie, groń, gruń, dla 'góry', 'szczytu'; (wol.: grŭiŭ) 'polany'; pierwotne znaczenie wszelakiej 'spiczastości', niem. Granne o 'ości', 'szczecinie', 'kłosie', a Grat jest 'grzbietem górnym' (Rückgrat, 'grzbiet'). Tak samo u wszystkich Słowian; czes. hranice i 'stos', cerk. grań i 'rozdział', czes. hrana i hrano, 'róg'; granica wszędzie to samo, u Bułgarów i Serbów i 'rodzaj dębu'.

GRATY, grat, 'sprzęty', 'rupiecie', z prawa miejskiego, co wyprawę panny gieradą (z niem. Gerade) zwało; "po śmierci mieszczki wszystek grat i szczebrzuch do męża i dzieci przysłusza"; i w Niemczech Gerade na Geräth, 'narzędzie' i 'wyprawa', przeszło, bez kpiącego znaczenia; od Rath.

GRĄD (pisany: grond, grund i najmylniej z gruntem mieszany); prapolskie; oznacza 'wyniosłość na mokradlniach', od 16. wieku we wszelkich aktach granicznych co raz wymieniane; w literaturze u Krescentyna i innych; "siano grądowe" ('nie z mokradlni, lecz z suchego wzgórza'), grądowina; grądzik; tłumaczy i 'wyspę', np.: "na ostrowiech albo na grządziech(!) między wodami", u tegoż Krescentyna (1549 r.). Od 'wzniesienia' nazwano i 'piersi' grędziami (pospolite na Rusi i Bałkanie: grud', grudnoj), u nas zapomniane, ale biblja je zna dobrze, o grędzi, 'mostku cielęcym', nieraz prawi.

GRĄDZIEL, grządziel (pierwotna postać), 'dyszel u sochy (pługa) z dwiema odnogami'; prasłowo; rus. grjadil, czes. hrzidel, serb. grédelj; przypadek może zbliżył to słowo z niem. Grindel, 'rygiel', 'dyszel' (i u pługa, po narzeczach), bo i słowiański i niemiecki wyraz dadzą się łatwo wywieść z zasobów własnego języka; p. grzęda.

GRDYKA, 'jabłko Adama', 'krtań', z +krtyka, tak samo jak grdęczyć, 'męczyć, dusić', z dawnego (15. w.) krtęczyć; z mylnem z: grzdyka, grzdykać, 'łykać głośno', grzdęczyć; -yka przyrostek; p. krtań.

Grecja, Grek, grecki, greczyzna i greka, wedle łac. graecus. Czesi mają starszą postać, hrzecki (dziś rzecký); Ruś greckij od nas pożyczyła; na Bałkanie, jak nieraz bywa (por. np. serb. grmada, 'gromada', grk, 'gorzki'), powszechnie, od 9. wieku, Grk, grczki. Najszerzej rozeszło się u nas to słowo w nazwie hreczki (hreczkosiej nawet), hreczychy, z małorus. hreczka, hreczycha (a nasze reczuszki i raczuszki odrzuciły, jak ramota, ruby, nagłosowe h-; rus. hreczuchy), ponieważ to zboże od Południa późno się szerzyło i we wszystkich językach od tego bywa nazywane: u nas tatarka, poganka, u Niem-

ców Haidekorn, t.j. 'poganka', franc. blé sarrasin; druga nazwa, gryka ("gryczane pierożki"), z niem. (wschodnio-pruskiego) Gricken (z Griechen), tak i lit. grikaj; wreszcie po narzeczach i niem. Buchweizen jako bukwita przejęto. Sama nazwa łacińska, obca Grekom, co się Hellenami później zwali, od szczepu Graikoi, Graioi, albo Hellenes, co około Dodony mieszkał.

GREJCAR, grajcar, krejcar, dawna drobna moneta, z niem. Kreuzer (od krzyża na niej); po narzeczach i inne postaci. Ale grajcar, którym wykręcają kule z lufy (bywa i 'korkociągiem'), z niem. Kratzer, 'drapacz'; Potocki zna tylko krajcar:"gwinty jeśli krajcarem skrobią".

GRELE, 'kopje, w zabawie chłopskiej używane' ("trzy grele", "grele miasto kopjej, co się piwowary niemi zbijają", szydzi Księga Chamów z r.1620); czes. hrale, 'lanca', dawne niem. grelle, 'widełki'(?).

GRĘDA, o 'biegu koni', przeciw inochodzie, częste u Reja: "komu inochody nie zstawa, więc grędą","jeden (koń) grędą, drugi inochodą", "iż się nas mało inochodą puszcza, więcej grędą" (o rozmaitym 'kroku końskim'; p. jednochoda); w 17.w. ginie zupełnie. Gręda przedstawia wokalizację o do pnia grzęd-, nieistniejącego u nas, zachowanego w cerkiewnem gręsti, grędą, 'nadchodzę', rus. grjaduszczyj (z cerkiewnego), 'przyszły', na Bałkanie w ograniczonym użytku; por. rus. nagrjanut','napaść', 'uderzyć'. To samo słowo co łac. gradior, 'kroczę', do gradus, 'krok' (por. naszą grędę), goc. grid, 'krok','stopień'. Pożyczki z łac. gradus, 'stopień', pomijam; stąd i niem. gradiren, 'tężyć sól', z czego u nas "gradjerowanie soli" i "sól gradowa" w 16.w.(sal grandinosum), o której p.pod grad.

GRĘPA, w najrozmaitszych odmianach: grepa, grzępa, grępa, grapa, grzepa, grzypa; od 16. wieku, najczęściej topograficzna nazwa, t.j. związana z miejscowością, wyjątkowo używana ogólniej o wszelkiej 'wyniosłości', 'kupie', "spoiwszy ślepe w morzu grzępy", Miaskowski; jest wyraźną odmianą do grądu (p.); pień tenże co w grani, z przyrostkami -d, -b, -p; powtarza się może w grąbym, grubym (p.); lit. grumbu, grubti, o 'wybojach', grubłai i gruoblě, 'kupy', łotew. grumbuli (toż) i gramba, 'wyboje'.

GRÓB, grobowy, grobowiec, nadgrobek, p. grzebać; u Rusi grob, 'trumna'. Prasłowo. Równe niem. Grab, ale bynajmniej nie pożyczka.

GROBLA, dawniej (15.wiek) i grobia (por. kropla i kropia), i w rodzaju męskim grobel, również jak poprzednie od grzebania, nasypu, przezwane, lecz czy to już prasłowo. co do znaczenia i postaci?, brak jej bowiem w różnych językach, znaczy na Rusi i 'rów'; przymiotnik: grobelny (opłata).

GROCH, grochowy (wieniec), grochowiny, grochówka i grochowianka; wielogroch; prasłowo; przestawione (u nas) z +gorch; rus. goroch ("za króla Horocha", w bajce), czes. hrách. Groch był nieodłączny od obiadu szlacheckiego, więc "zaprosić na groch", tyle co 'na obiad'; przysłowiowo: "groch o ścianę", albo "groch od ściany" ('odpada bez śladu'). Brak pewnego odpowiednika poza Słowiańszczyzną. Zdrobniałe: groszek, groszkowy, groszkować; grochol (Grocholski); bułg. grachol, znaczy 'grad, krupy gradowe'. Jak ziarno (lit. žirnis, 'groch') od pnia žir-, 'trzeć', tak wywodzą i groch (z +gors) od ind. gharšati, 'rozciera', ghrsztas, 'roztarty'.

GRÓD, grodzić, gródź i grodza, ogrodzenie; ogród i ogrodziec, ogrodźca (z tego ogrojca, a do tego nowy mianownik ogrojec); zagroda; podgrodzie; gródek (częste w nazwach miejscowych); grodzisko ('gdzie gród stał'; w nazwach miejscowych nawet Grodzisk, zwykłym trybem wymiany rodzaju nijakiego na męski od 16. wieku począwszy, tu jednak bez sensu); grodziec, grodźca (z tego grójca i nowe Grójec); z ruska niepotrzebnie: horodyszcze. Ogradzać; przeniesione: "bez ogródek", 'wprost', 'bez omawiania'. Na(d)groda. Prąsłowo; przestawione u nas z gord; oboczne gard zachowały nazwy na Pomorzu (Stargard, 'starogród', Belgart, 'białogród'), załabskie gard i wogard ('ogród'; gard znaczy i 'stodołę', 'stajnię', por. kaszub. zagarda w stodole, 'sąsiek'). Przymiotniki: grodzki i grodowy. Od zagrody: zagrodnik; ogrodnik, ogrodnictwo, ogrodowy. Grody (rus. gorod, czes. hrad) stanowią wybitną cechę ustroju słowiańskiego; 'krajem grodów', Gardariki, zwali Skandynawowie całą Ruś; każde plemię, i najdrobniejsze, posiadało ich kilka, schroniska dla osiadłej ludności, otoczone rowem i wałem z żerdziami (p., od tegoż pnia co i gród sam), t.j. płotem, większe lub mniejsze, nad wodą lub na nasypie wśród bagien; Litwini zastąpili je swojemi pilis, pile, 'nasypami'. Najobficiej zastąpione to w niem., goc. garths, 'dom', garda, 'stajnia', niem. Garten i Gürtel; goc. weinagarths i aurtigarths przejęli (albo naśladowali) Słowianie, winograd i wertograd ('winnica', 'ogród zielny', niem. Wurt, Wurzel), ale grodu nie pożyczyli od Niemców (jest nawet w Małej Azji, u Frygów, Manegordum, 'gród Manesa'). Słowo pojawia się z gardłową dwojaką: z g i z (p. ozierod), na Litwie z g i ż, a więc gardas, 'ogrodzenie w chlewie', gardyti, 'grodzić', gardis, 'drabina od wozu', i żardis, 'grodza', prus. zardis, 'płot'. W nazwach miejscowych, Grodno (z

czego Litwini Gardinas upletli). U nas miasto zajęło wcześnie miejsce grodu, więc nie mamy ruskiego graždanina, 'obywatela'; Stryjkowski to za Rusią powtarzał. Złożone: grododzierżca, 'kasztelan', w 15. wieku. Ale Rozgard chełmiński jest niem. Rossgarten, 'pastwisko' (nietylko dla koni, przekręcane i w Rosengarten).

GRODETUR, grodenapl, i w odmiennych nieco postaciach, pożyczki z francuskiego gros de Tours, gros de Naples, 'grube (sukno) z Tours, z Neapolu'; grogren, 'z grubego ziarna' (grain).

GROM, gromowy, gromić, dawne częstotliwe gromiwać; zgromić; ogrom, ogromny, ogromność, tak samo w rus.; pogrom, jak w rus.; rozgromić; gromki, gromny (rzadkie); gromnica ('świeca od gromów zapalana, święcona 2. lutego, w dzień Oczyszczenia N.M.P.'), gromniczna (Matka Boska). Do grzmieć (p.). Prasłowo; zestawiają je bezpośrednio z grec. chromos, 'wrzawa', niem. Gram, 'złość', lit. gramēti, 'gruchnąć (o ziemię)'. Czy gromot Budnego (r.1570) polskie, wolno wątpić, mamy zresztą tylko grzmot. Złożenia, jak gromowładny, pomijamy.

GROMADA i grumada (w 15. i 16. wieku); grumadki, 'kupki chróstu, stosy (zapalane w Wielki Czwartek dla ogrzania dusz nieboszczyków)'; z 'kupy luźnej' na 'kupę zorganizowaną' u nas przeniesione: gromada, 'gmina', gromadzki; gromadzić; gromadnie. Postać słowa nieustalona, u innych Słowian gramada i grmada, a postaci z -zd pojawiają się w rus. (gromozd, 'rupiecie', gromozdit', 'nawalić') i czes. hromazditi. Przyrostek -d ma znaczenie zbiorowe, ale jakiż pień, czy od gromu (por. ogromny = gromadnyj rus.)? Raczej może ind. grāma-, 'kupa, gmina', łac. gremium, 'naręcze', 'łono' (pożyczka nasza: gremjalny), litew. gramatas, 'kupa',

gramantas i grumułas (por. grmada serb.), 'gruda ziemi'.

GRONO (winne; 'to, co się zrosło', 'kupa'; 'kółko'), gronowy, gronny w biblji, gronowaty; postać polska z grozna (dawnego, por. czes. hroz(e)n), u innych Słowian obok z jest i zd: cerk. grozd (a są i postaci z e, grezn, grezdno), na Bałkanie grozd, grożdije, grozdober, 'winobranie'. Może we związku z grań (p.); jest bowiem serb. grana, 'gałąź', granast, 'gałęzisty'; podobnie u Bułgarów i Słowieńców.

GRONOSTAJ, gronostajowy, 'hermelinowy'; słowo złożone; drugi człon od stać?, a pierwszy? Na całej Rusi hornostaj i hornostal, stąd i ród Hornostajów; czes. hranostaj wskazywałoby pierwotne gorno-, ocalałe w ruskiem(?), do gor-, 'żreć',? Lit. garnys, nazwa (żarłocznej) 'czapli'; bułg. graniŭ, 'jełczeję'(?), serb. gronica, 'angina'(?).

GROSZ, zdrobniałe (mylne) grosik, jak i grosiwo (poprawne: groszywo, groszysko), groszowy (w 15. wieku jeszcze i groszewy), groszówka, groszak; z czes. grosz, z łac. grossus ('gruby denar', w przeciwieństwie do dawnych cienkich blaszek, "brakteatów); z czes. (nie naodwrót) pożyczyli i Niemcy swój Grosch(en), którego sch byłoby inaczej niezrozumiałe, bo tę nową monetę najpierw w Pradze bito; stąd i nazwa czeski na 'grosz', np. na Śląsku. Od nas na całą Ruś; jest i na całym Bałkanie, 'piaster'.

GROT, 'ostrze', grocik, tak samo na Rusi i u Czechów, ale oni (i Serbowie) mają jeszcze hrot, grot, w znaczeniu 'kosza młynowego' (gdzie wsypują zboże), grotlo u Serbów i o 'wąwozie'; na Rusi grot, z 'żeleźca' na cały 'oszczep' przeszedł. Inni rozróżniają dwojaki grot ('ostrze' i 'kosz'),

i łączą pierwszy z niem. Grat, Gräte, 'ość'(rybia, u kłosów). Jest i rus. drot, 'oszczep'.

GROZA, groźny, grozić, groźba, pogróżka, zagrażać, ograżka,'febra', groźliwy, zgroza. Prasłowo; groźny przybiera znaczenie 'ogromny','okropny', a u Słowiań-ców 'piękny'. Na Rusi groza znaczy i 'burza', a z samogłoską e (io), grjoza, 'mara', grjezit', 'marzyć'. Jak słowiań. derz- (p. dziarski) odpowiada lit.drasus, 'odważny', tak samo odpowiadają sobie groza i lit. grasa, 'groźba', 'wstręt', grasus, 'groźny', 'wstrętny', grēsti, 'zbrzydzić', grastis, 'zakaz'. Jest jednak i w lit. ż (równe słow. z), w grażus, 'piękny' (stąd Grażyna Mickiewicza), łotew. grezus; co do znaczenia, p. pod hardy.

GRUBA, 'dół','szyb','skrzynia', z niem. Grube; grubarz, p. grabarz.

GRUBY, niegdyś i gręby (ocalało po nazwach, nasz Grębo-szów, a ruski Hrubieszów), w cerkiewnem (w 10. wieku) grąb, w słowieńskiem tylko tak, grob, u Bułgarów, jak u nas, grub, małorus. hrubyj (stąd u nas rubo, ruby, bez nagłosowego h-, w 17. wieku); grubość,grubieć, zgrubiały, grubowaty; przysłówek grubo, dawniej grubie; nierzadkie złożenia:gruboskórny i i.; ale grubjaństwo, grubjanin, grubjański, o 'gburze, chamie', od 16. wieku, wedle niem. Grobian, co od nas i na Ruś przeszło. Prasłowo; lit. o 'wszelkiej twardziźnie i grudzie': grubus, 'zdrętwiały' (grumbu, 'drętwieję'), grubłus, 'chropowaty'. Brak dalszych pewnych odpowiedników.

GRUCA, 'krupy, kasza', z niem. Grütze, od 15. wieku.

GRUCHOT, gruchotać, z przyimkami: po-, z-, roz-; gruchnąć; w innych językach sło-

wiańskich grochot, grochotati, w tem samem znaczeniu, gdy gruchati i o gołębiach (jak zresztą i u nas) się prawi; my groch- zapomnieli; jeżeli u pierwotne, to gruch- jest dalszem urobieniem od greu- w litew. griuti, 'gruchnąć', griauti, 'pogruchotać'; łac. congruo (kongruencja), 'spadam', ruo, 'padam', niem. grűs, 'żwir'; albo należy do gruda.

GRUCZOŁ, gruczołek, gruczołowy, 'guz', czes. hrcz i hrcze, 'guz', 'narośl', 'zołza', hrcz(ow)atý, 'z guzami, sękami'; hrczeti, o 'turkocie kołowrotka, ručzaju'; przyrostek u nas jak w mozoł.

GRUDA, grudka, grudzić, grudzień, grudzisty i grudowaty; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. grudije i gruzdije; nazwa grudnia dosyć ogólna, serb. nawet grumen z grudmen, gruda, czes. hrouda; lit. grudżu, grusti, 'rozbijać', grudus, 'ziarno', graudus, 'łupki', i 'wzruszający' (rusk. grust', grustit', 'smutek', u Serbów i Słowieńców 'wstręt', cerk. grąstok, 'wstrętny', z ą), graudulis, 'grzmot', niem. Grütze (p. gruca), nord. griôt, 'żwir', łac. rudus (nasze rudera, p.), 'gruz'.

GRUNT, gruntowny, zgruntować, "gruntowy podatek"; z niem. Grund, prasłowa o wątpliwym początku; złożenia: gruntwaga, pisane i przez d. Późne, ale już znowu przestarzałe grądal, grundal, grundychwał, 'prostak', poszło, jak inne podobne, z najniewinniejszej nazwy rybki, Gründling dziś, w 15. i 16. wieku Grundel, tak samo jak dubiel lub flądra (p.).

GRUSZA, gruszka, gruszkow(at)y, gruszecznik (jak jabłecznik), gruszczanka (jak jabłczanka, 'polewka'); prasłowo; bywa z g, lecz u nas na Północy i z k, krusza, Kruszwica (co do w, por. w biblji: "w wirzchu gruszewia", u Leopoli-

ty: gruszek; gruszewim, u Leopolity: gruszkom); to samo k powtarzają inni Słowianie (Bułgarzy i Serbowie, tudzież Łużyczanie) i Litwa cała: kriauszē, prus. krausi. Nazwa ma pochodzić ze Wschodu (kurdyjskie koreszi, kureszi,?), jak i nazwa wiszni.

GRUSZT, "na gruszt założyć"(u Reja), z turniejów, 'drzewo (kopję) na toku dla natarcia na przeciwnika założyć'; z niem. Gerüst, por. rusztowanie.

GRUZ, 'rudera', 'rum, mur potłuczony'; podobieństwo przypadkowe z dolnoniem. Grus, p. gruda; gruz jest gręzem, p. grążyć i grzęznąć; gruzła, gruzełka, i gruzeł, gruzoł (odmienny od gruczoła!), urobione jak węzeł, dla 'bryłki', 'kulki'; Oczki (1580 r.) gruwazłki, i grwaski (!!), rozszerzone gruzłki: wa, ow, we i podobne zgłoski służą temu nieraz; od gruzły i gruźlica. Gruzła powtarza się tylko u Łużyczan.

GRYF, 'rączka, chwyt', z niem. Griff, od greifen, 'chwytać'; gryfel z Griffel; gryfik, grefik, częste w 17. w. (do szczepienia latorośli), z franc. greffe; gryf, ptak bajeczny, niem. Greif z łac. gryphus.

GRYMAS, grymaśny, grymaśnik, z franc. grimace.

GRYNSZPAN, grynszpanowy, r. 1553 gryszpan, z niem. Grünspan, 'zieleń hiszpańska', 'viride Hispanum' średniowieczne.

GRYPSAĆ, grypsnąć, 'zarwać', "na honorze grypsa", Potocki, grapnąć, grapsnąć, dźwiękonaśladowcze raczej.

GRYS, z niem. Gries; słowo niem. w tem znaczeniu nowe, dawniej tylko dla 'żwiru', 'piasku', p. gruda.

GRYŹĆ, gryznąć; złożenia z u-, z-, roz-, nad-; częstotliwe: dogryzać; zgryźny; zgryźliwy; zgryzota; gryzipiórko; gryzoń;

gryzmoła, gryzmolić; gryża, choroba. Litew. graužti, grużineti, 'gryźć', grużas, 'kusy', grūžtis, 'ból'; grec. brychó, 'zgrzytam'. Prasłowo; cerk. grysti, gryzą i u wszystkich Słowian.

GRZAĆ, zagrzewać, z przyimkami: ode-, wy-; grzanka (i w znaczeniu: 'gratka'); ogrzewalnia. Pień grie- (grě), odmiana pnia gēr-: gor- w żar i gorzeć (p.). Prasłowo; cerk. grěją, grějati, sugrěwati, czes. hrzáti, rus. griet', griewat'.

GRZBIET, grzbietowy, grzbietowizna ('świnie mięso ze grzbietu'). Prasłowo, z pierwotnego skrībīt-, ma u nas trojaką postać: pierwotniejsza skrzépt (świni), z sk-, wyjątkowa całkiem (u Potockiego i i.); z sk- powstaje ch-, więc chrībīt-, z czego prawidłowa dawna odmiana: grzbiet, chrzebta (chrzepta); z chrzbiet powstało grzbiet, co wyrugowało sobą dawne chrzepta (grzepta) itd., tak, że dziś odmieniamy: grzbiet, grzbietu (jak sejm, sejmu, lub szewc, szewca, zamiast sjemu, szwiecа) obok chrze-, jak nieraz przy miękkiej półsamogłosce (por. cerkiew i cyrkiew, kryślić i i.), chrzy- w chrzybiet. Więc w psałterzu: "za chirzybet" (myłka! , zamiast chrzybiet, jak w tekście z r. 1532 chrzibiet, w puław. chrzbiet), "na chrzebcie", chrzepta; w biblji chrzbiet i chrzebiet (Leopolita: grzbiety); w słowniczku poznańskim około r. 1500: chrzybiet, na chrzypcie, w późniejszych grzybiet i chrzeptowe; grzbiet już od 16. wieku powszechnieje. Prasłowo; cer. chrˇbīt, rus. chriebiet, chriebta, serb. chrbat (i bez ch-), czes. chrzbet i hrzbet; pochodzi od chrib, 'pagórek', ocalałego u innych Słowian; u Serbów jest i chrid, 'skała'; przyrostek jak w łokieć.

GRZEBAĆ, grzebię, czem zastąpiliśmy pierwotną odmianę:

grześć lub grzeć, grzebę, co panuje wyłącznie w 14.-16. wieku ("grzebienie ciał", pogrzebę, pogrzebł); najczęściej złożone z po-: pogrzeb, pogrzebny, pogrzebować (oddawna tylko pogrzebywać), zresztą z za- i wy-; grzebak; grzebnąć; grzebiołucha i grzebołucha, 'rodzaj jaskółki' (jest i grzebułka); p. zgrzebło i grzebień; grób; grzonąć (1636 r., 'oddzielić'), odgrzonąć; żgrzebie; grobla; grabić. Rozróżniane dwojakiego, różnego grzeb- (jednego dla 'grzebania' i 'grobu', drugiego dla 'grabienia', 'wiosłowania', cerk. grebą, greti, rus. griesti, griebiec, 'wioślarz', griebło, 'wiosło') nieuprawnione (a już mowy być nie może o jakiemś trzeciem grzeb-, cerk. o(t)grenąti sę = nasze odgrzonąć się, 'wstrzymywać się'). Lit. grėbti, 'grabić', grabus, 'zgrabny', łotew. grebt, 'wydrążać', ind. agrabham, 'uchwyciłem', niem. graben, grub, grübeln; na Litwie szczególniej z o, grobti, 'chwytać', grobeklis, 'rzezimieszek', grobas, 'kiszka', obok e, grėblys, 'grabie'.

GRZEBIEŃ, prasłowo, z przyrostkiem -ień (jak w stopień albo w nazwach miesięcy); do słów na -ń bywają zdrobniałe na -yk, więc grzebyk, jak kamyk, promyk, co jednak niczego osobliwszego, jakiejś odmiany pierwotnej: +grzeby, nie dowodzi. Grzebiennik i grzebieniarz, grzebieniasty i grzebieniowy. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. bułg. serb. greben, czes. hrzeben, łuż. grjebjeń.

GRZECH, grzeszny, grzesznik, grzeszyć (rozgrzeszyć jednak, p., z grzechem w żadnym nie pozostaje związku). Prasłowo, ale dopiero z chrześcijaństwem nabrało specjalnego znaczenia, u nas jedynego, gdy u Rusi, Bułgarów, Słowieńców grzeszyć jeszcze i 'zmylić' znaczy, np. Bułg.: "ako ne grjaszŭ", 'jeśli się nie mylę', grjaszka sled

grjaszka, 'myłka na myłco', rus. broda grieszisza (stare), 'zmylili brodu'. Wywodzimy więc grzech od 'upadku', cerk. sŭgrěza, 'zmieszanie', wŭzgrěziti, 'zamieszać': oba pnie urobione przez s (ch) lub z od grie-, 'upadać': lit. grieti, 'zbierać (śmietanę, pianę)', grieżti (z tem samem z), 'obrzynać', griežinys, 'okrawek', gryżouti, 'dłubać', gryżtinas, 'akuratny'. "Pani grzesznica" (dziś "stara pani"), żartobliwie w 16. wieku.

GRZECHOT, grzechotać, grzechotki ('klekotki, od W. Czwartku do Wielkiej Nocy'), wąż grzechotnik; od pnia grzech-: groch-, chrochot, to samo; u nas gruchot zamiast niego, p.; u Czechów wcale rozrosłe: hroch dział, hrochati, i o świniach, hrochna i rochna, 'świnia'; hronouti se, 'rzucić się'; jeden to pień pierwotny, gre-: gro-, wszelakiemi brzmieniamy rozszerzony, a więc grem-, gresk- itd.; p. grzmieć.

GRZECZNY, grzeczność, grzecznie, urobione od zwrotu: grzeczy, krzeczy, "nic grzeczy nie czyni", "wszystko mu się nie grzeczy widzi", "jestli to słuszna i grzeczy", "grzeczy mówią"; p. rzecz.

Grzegorz, zdrobniałe: Grześ, Grzela; łacińską postać zachowała piosenka żaczat ("Gre Gre Gregory, pójdźcie dzieci do szkoły"), zwanych Gregorjankami; grześ nabrał w 16. i 17. wieku, dowolnie (jak np. u Czechów lub na Rusi manda), znaczenie 'kpa' ('cunnus'), a stąd zwroty: "zo grzesia robota", "ty dziadu grzesi" (niby 'kiepska', 'kpie').

GRZĘDA, grządka, od pnia gręd-, do którego grąd- w grądzie (p.). Znaczenie pierwotne 'belka, drąg do wieszania (i dla kur)', przeniesione na 'zagon' (ogrodowy i i.). Prasłowo; bułg. serb. słowień. gręda, czesk. hrzada, rus. grjada; litew. grindis, 'podłoga', grindżiu, 'moszczę',

grindinys, 'powała', grindas, 'strop z żerdzi w chlewie', grandis, 'ogniwo', prus. grandiko, 'belka', łac. grunda, niem. Grintil, 'belka'. Natomiast narzeczowe hrydnia, lit. grin(i)czia, 'izba czeladna', z rusko-skandynawskiej (od Warjagów) gridnja, t.j. 'izba gridi, straży przybocznej książęcej' (z nord. gridh, 'służba u kogoś', - dziwne, że nordyjskie podobnej nazwy dla 'straży' samo nigdy nie używa); z 'wielkiej izby stołowej książęcej' zeszła nazwa na 'czarną, kurną izbę', ale w pieśniach weselnych gra jeszcze rolę jako swietłaja grydnia kniazia ('narzeczonego'). P. grądziel.

GRZĘZNĄĆ, za- lub u-grzązł, grzązki i grzęzki, grzęzawisko, grząznąć, grzęzy ('ciężarki' i 'osad, fusy', zgręzy), grzęzidło i gręzidło albo grędzidło - już w tem słowie mieszają się obie postaci: grzęz-, i z wokalizacją o: grąz; czasownik grązić, częstotliwe grążać, pogrążać, którego ż zastąpiło pierwotne prawidłowe z w grążyć, pogrążyć, zagrążyć się; cerk., rus. i inne zatrzymały prawidłowe z: pograziti (pograżą, pograziszi), rus. gruz, 'balast', gruzit', 'ładować (okręt)'. W lit. liczne odpowiedniki obu postaci: grimsti, 'tonąć', gramzdyti, 'pogrążać'. Obok postaci z nosówką mamy postać z u: p. gruz, lit. graużas, i gryz; por. lit. grumsłas, 'bryła', grumsti, 'trzeć'.

GRZMIEĆ, narzeczowe, u Wujka 1586 r., u Kaszubów, grzemieć; grzmiący, zagrzmiało, grzmot, grzmocić, grzmotnąć, grzmotać; z wokalizacją o, p. grom; częstotliwe grzymać tylko w nazwach osobowych, Grzymała i i. Lit. grume(n)ti, 'grzmieć', prus. grumins, 'grzmot' (z "ciemną" wokalizacją, z "jasną" prus. grimikas, 'śpiewka'). Prasłowo; czes. hrzmi, rus. griemit (grjemiet'), cerk. wuzgrĭmĕti, grec. chremidzō, 'rżę', chremetaō, 'brzmię', niem. Grimm, grimmig.

GRZYB, grzybek, zgrzybiały, zgrzybiałość, w przeciwieństwie do marnych, chudych bodł; litew. griebti, greibinēti, 'podbierać (mleko)', łotew. gribet, 'chcieć'; grzybki porastają na knocie, bywają osadem, stąd grzybie, grzybiewie, grzybowie (por. gruszewie), grzybień, grzybienie i odmianki dla 'nymphea alba' czyli "wodna lélija" (1472 r.) albo 'wodny kosaciec'. U innych Słowian grib; z lit. griebti i grei-bti łączy się niem. greifen, Griff.

GRZYWA, grzywowie ('długowłosi'), grzywacz (rodzaj gołębi), grzywka; grzywna, pierwotnie 'ozdoba grzywy, szyi, naszyjnik'; później 'waga srebra', wkońcu 'moneta', przeważnie tylko liczalna, półgrzywnie, i 'kara pieniężna, liczona na grzywny'; "grzywna mincarska jest pół funta, 16 łotów"; "grzywna słowiańska" liczyła 48 groszy, 36 szelągów; tłumaczono nią i 'talent' w nowym testamencie. Znaczenie pierwotne 'kark, szyja' (ind. grīwā, grec. derē), od tegoż pierwiastka co i gardło (p. żreć); wedle pręgi u szyi, 'gołębia-grzywacza' powszechnie tak nazywają (hrziwnacz u Czechów). Na Rusi ocalała nazwa monety w griwienniku ('dziesięciu kopiejkach') do dziś. Ważono srebro na naszyjniki i naramienniki, griwny i bugi (p.), stąd same grzywny i bugi pieniądzmi bywały. Prasłowo; cerk. griwa, 'grzywa', griwna, 'naszyjnik', i tak samo u wszystkich Słowian; oznacza i 'grzbiet czy miedzę góry i lasu'; na Litwie tylko w tem znaczeniu "miejscowem", łotew. Griwa (Dünamünde pod Rygą), pers. garīwa, 'pagórek'; 'grzywa' i 'naszyjnik' zgadzają się tak samo w niem. Mähne, 'grzywa', i menni, 'naszyjnik'.

GUB, 'fałd' ("suknia z gubami"), przegub, drgubica ('sieć z trzema gubami'), gubać się, 'zwijać, stulać się' (u Reja i i.); od

'zwijania, stulania','zupełne znikanie' przedmiotu: więc gubić, zgubić i liczne inne złożenia (po-, za-, wy-), zguba, zgubny, zgubność; gubiciel. Prasłowo w obu znaczeniach (cerk. dwogub, 'podwójny', i gubitel albo paguba, 'zguba',p. giąć i ginąć); cerk. pogublją, pogubiti, i tyk u wszystkich Słowian, lit. gaubti, 'okrywać głowę', gaubtuwe, 'namitka', z inną samogłoską dwigubas i trigubas, o 'podwójnym' i 'trojakim'.

GUBERNATOR i guwerner, guwernerka, pożyczka z łaciny i z francuszczyzny, od tego samego gubernator, od gubernare, 'sterować', co od Greków (kybernaō) pożyczone.

GULA, p. kula; i w innych słowach miesza się gu- z ku-, np. gulasa zamiast kulasa, kulisz, 'zacierka'. Inne gula, z licznemi odmianami, nazwa ludowa 'indyka', dźwiękonaśladowcza, por. gulgotać (z najróżniejszemi odmianami), o 'bełkocie'.

GULDYNKA, nazwa 'rusznicy', jak cieszynka, w 17. wieku; "gwinty się w guldynce wyrobią", "z guldynki gwintownej", Potocki i i.

GUMA, ("na gumach"), gumelastyka, z łac. gummi; gumować, gumowy, i w innych złożeniach: gumigut, gutaperka.

GUMNO, gumnisko, gumienny, gumience (dla przynęty ptaków); prasłowo; obce lit.; tak samo u wszystkich Słowian, chociaż gumno się i w guwno, gubno, huno odmienia; niewyjaśnione.

GUNIA, guńka, 'koc (na konie)' i 'odzienie', z łac. gunna, 'kożuch', pochodzenia celtyckiego (por.ang. gown,'suknia'); we wszystkich językach słowiańskich; na Bałkan (i na Ruś) przeszła wprost z grec. guna, 'kożuch'(z łac.).

GUSŁA, guślić, guślarz (w znaczeniu 'wróżbiarza' głównie od Mickiewicza i jego Dziadów się rozeszło; dawniej raczej 'zabobonnik'); u Czechów brzmi niby odwrotnie: kouzlo, 'czary'; urobione, jak hasło, do gud- (p. gąść, gędę), w znaczeniu 'zamawiania, naszeptywania'; por. lit. gudu, 'żałuję'.

GUSMAN, guzman, 'kuglarz' (nie guślarz!), 'błazen', z nazwy osoby, por. Gąska, używane w 16. wieku (u Górnickiego, Klonowica i innych); niby hiszpańskie, ale np. i bandera ma wygląd zupełnie hiszpański (bandera, włos. bandiera, franc. bannière, z niem. band-, łac. z tego bandum).

GUST, guścik, gustować, gustowny, z łac. gustus, 'smak', co łączą z niem. kosten, 'smakować' i 'kosztować'.

Guz, guzik, guzikarz, guzikowy, guzeł, guzica, guzowaty, zaguzować (wymawiają z dz zamiast z: zagudzować). Jeden z licznych okazów oboczności ą i u; Bułgarzy (i nasz dawny język) mają niemal wyłącznie ą: gąz, 'zadek', trusiguzica, 'trzęsidupka' (rus. trjasoguzka), dla 'pliszki'; w słowień. goza i guza, 'zadek'. U nas w tem samem znaczeniu guguzica, guziczka ('lędźwica u kokoszki', Mączyński 1564 r.), na Rusi (a od niej u nas w 17. w. u Paska, Potockiego i i.) huzica, huzno, rus. guzno; małorus. huzyca, huzno, bojahuz, stąd nasze bojahus; rus. kurguzyj, 'z krótkim ogonem'. U nas dziś guz o 'narośli', ("guz na czole", "oberwał guza", "szukać guza"), a guzik wyłącznie o 'zapinaniu' (dawny knaflik). Ale guz nietylko z gązem (dawne gęzica, gąz), lecz i z kusym, kęsym, oboczny, a więc guzy tyle co kusy (kęsy): "daleko guzy ('kusy', pies) od zająca", a guzdrać sie, guzdrała, "pani guzdralska", o 'powolnych ludziach' (por. rus. guzat', serb. ogužati, 'marudzić') zajęło miejsce dawnego kustrać się (jak kustrzyca to samo co guzi-

ca). W lit. gu(n)żys, 'kość w kłębie', 'głowa kapusty', 'grdyka', 'gardziołek', stąd nazwa 'bociana', gużas; gużoti, 'skurczyć się', gu(n)żeti, 'siedzieć skurczywszy się' (w gnieździe, pod skrzydłami), gużyne, 'zbiór młodzieży', guszta, 'gniazdo'; u bywa krótkie i długie. Guz u nas od 1500 r. niemal wyłączne; tak samo u wszystkich Słowian, guz, guzo, guzno (obok śladów gąz).

GWAŁT, gwałcić, zgwałcić, gwałtować, gwałtowny, gwałciciel, gwałtu! na gwałt, z niem. Gewalt; od 14. wieku powszechne; niem. od walten, 'władać'.

GWAR słowiańskie, gwarzyć, gwarny i gwarliwy (gwara w znaczeniu 'narzecza', gwarowy, np. słownik, nowsze; dawniej: 'wymowa'); z a wyłącznie polskie; z o w cerkiew. gwor, o 'bełkocie wody', łuż. howrić (z hworić?), o 'szumie' wszelakim; ten sam pień z odmienną samogłoską w gaworzyć, zamiast goworzyć, por. Goworek; z gwar i gwor por. kwas; jest to pień gu-, o 'ryku', rozszerzony przez -r; rus. gurba, 'tłum'.

GWAR niemieckie, dziś nieznane, z przewodu sądowego miejskiego, 'poręka skargi', w 15. i 16. wieku ("gwar się stał, t.j. aby wyżej nie żałował", prawią ortyle 15. w., "podnieść lub uczynić gwar", u Groickiego 1560 r.); z niem. Gewähr, od którego poszły i wszelkie romańskie słowa: gwarancja, gwarantować (guarantia w łacinie średniowiecznej, ang. warrant). Ten sam pień niemiecki istnieje w Warte, 'gwardja', gwardjan (klasztorny), co napowrót wróciło do Niemców jako Garde, bo w franc. bez w: garde, z niem. Warte; stąd i garderobe (nasze garderoba), garantir (i u nas mówią wedle tego garantować, jak i Niemcy, ale włos. guardia, guardaroba i t.d.; we Lwowie garde-de-corps wkońcu na furdygę zeszło).

GWAREK, gwarectwo, u nas wyłącznie o 'górnikach' i 'górnictwie', szczególniej w 17. wieku; z niem. Gewerke, niby 'cech'.

GWAZDAĆ, gwazdacz, gwazdała, 'gryzmolić', 'bazgrać', do gyzd- (jak kwas do kys-), p. ohydny. W 17. wieku tylko narzeczowe; kpią z Mazura, co "nagwazdał skargę (sądową)".

GWEŚNY, gwieśny, gwisny, dziś narzeczowe, w 16. wieku jeszcze powszechno, np. u Leopolity (1561 r., ale już nie w drugiem wydaniu!): "gweśne a pewne jest królestwo Twoje", "gweśne a doskonałe"; w rotach sądowych 15. w. ugwesić, 'upewnić'; z niem. gewiss od wissen.

GWIAZDA, "na gwiazdkę", gwiazdeczka, gwiazdarz, gwiazdowy i gwiezdny, "niebo ugwieżdżone"; gwiazdo- w złożeniach (gwiazdozbiór); gwiaździsty, zamiast dawnego gwieździsty; jedno z charakterystycznych słów litewsko-słowiańskich (t. zn. pojawiających się wyłącznie u Litwinów i Słowian, nie powtarzających się poza nimi); lit. żwai(g)zdě (g później się wsunęło); różnica co do gardłowej, jak w żansis: gęś, t. j. u Słowian welarna, na Litwie palatalna, co niczego nie dowodzi, zwykła to rzecz. Ale g ocalało tylko na Zachodzie słowiańskim, czeskie hwiezda; u Rusi i na Bałkanie zwiezda, z niepierwotnem z- (dlatego i dzwiezda w cerkiew.), t. j. nie odpowiadającem lit. ż, lecz dopiero później z g powstałem; prus swaigstan, 'światło', erswaistiuns, 'oświecając', tu właściwie nie należy (do świt-!), chociaż to całe gwaid-, zwaid-, jest tylko litew.-słowiańską odmianką dźwięczną bezdźwięcznego pierwotnego kwait-, swait-, p. kwiat i świat; więc gwiazda i świeca istotnie jedno i to samo słowo (przyrostek odmienny!).

GWICHT, przestarzałe; "miej-

cie szale i gwichty sprawiedliwe", po stylu Dambrowskiego (1620 r.), częste u Naruszewicza i i.; z niem. Gewicht od wägen, 'ważyć' (por. Tracht od tragen, itp.).

GWINT, gwintowy i gwintowny, gwintówka, o 'strzelbie z lufą gwintowaną, t.j. z gwintami, linjami wężykowatemi'; z niem. Gewinde od winden, 'pleść'; ogólne od 16. w.

GWIZD. Jak gwiazda jest dubletem do (bezdźwięcznego) świat, tak samo jest gwizd dubletem do świst i chwist i to znaczy to samo, więc nietylko gwizdanie toż co świstanie (gwizdać, gwizdawka, gwizdun, gwiz(d)nać, gwiżdżeć), lecz i gwizd toż co chwist (o 'przebranych' i 'przebieraniu się', bo maska jest pusta, wiatr w niej świszcze-gwizda), a gwiżdż o 'orzechu próżnym, bo robaczliwym', przezywanym również świszczem, świstunem; gwizd oznacza i 'szczerbę' (między zębami, między palcami u nogi). Lit. żwigti i żwiegti, 'kwiczeć', z tą samą odmianą gardłowej jak przy gwiaździe; i jak przy gwiaździe, ta sama różnica między Zachodem słowiańskim a Rusią i Bałkanem: czeskie hwizdati, jak u nas, ale cerk, rus. serb. zwizdati (u Słowieńców i zwizgati, zg i zd mieniają się).

GWOLI, przestarzałe poniekąd, urosło z k woli; "aby mu była gwoli", "niewiem gwoli czemu" ('dlaczego'), "gwoli większej uczciwości", u pisarzy 16. i 17. wieku przeważnie, w pieśni ludowej do dziś.

GWOZD, gozd, 'las', w 15. wieku jeszcze znane i używane, dziś całkiem zapomniane, ocalało w nazwie herbowej Gozdawa (niby 'Leśna') i w licznych nazwach miejscowych (zagojski, 'zaleski', z zagoździski; por. w akcie łac. z r. 1415: "cum opacis silvis vulgariter gozdy

-dictis", 'z cienistemi lasami, zwanemi po polsku gozdy'). U innych Słowian przestarzałe; w obu postaciach, gwozd i gozd, ocalało do dziś u Słowieńców i Łużyczan. Pierwotne znaczenie, jak każdej nazwy lasu, było 'drzewo', a dowodzi tego gwóźdź (p.).

GWÓŹDŹ, w dawnym języku i narzeczowo góźdź; dziś żelazny, gwóźdź (u Serbów gwoždje 'żelazo', gwozden 'żelazny') był niegdyś 'drewnianą zatyczką'; gwoździć, zagoździć r. 1500, zagważdżać; przygwoździć; gwoździarz, gwoździarnia. Zestawiają z łac. hasta, 'włócznia','pręt', niem. Gerte (goc. gazds, 'oścień').

GWOZDZIK, nazwa rośliny 'dianthus', dosłowne tłumaczenie niem. Nägelein (od Nagel,'gwóźdź'), bo ususzony kwiat ćwioczek przypominał; zwykłe Nelke jest właśnie Nägelche; od nas przejęła Ruś, jak wiele nazw roślinnych, tak i tę, gwozdika, z -ika, cechującem nazwy roślin.

GZELCE, zapomniana dziś nazwa kuchenna, w 16. i 17. wieku; "fleki, gzelce na rynku sprzedają"; niem. Gesälze, niby 'salcesony'.

GZŁO, w 14. wieku jeszcze kzło (kazania gnieźnieńskie), giezłko, giezłeczko, po narzeczach odmiennie: zgło (w 16. wieku) i inaczej, 'koszula'(i śmiertna); może to samo słowo co i czecheł (p.): pierwotne +kŭs-lo i +kĭs-ŭlo; różnica ta sama co i między siodło,'wieś', a siodło, t.j. sedlo i sedĭlo.

GZY, gzić, p. giez.

GZYMS, z niem. Gesims.

GŻEGŻÓŁKA (w.15. - 17.), gżegułka r. 1540, druga nazwa 'kukułki' (p.); g- przydano, czes. bez niego: žežhule, žežhulka; winno się pisać przez u, jak kukułka dowodzi; pruskie to i litewskie geguże (-uże przyrostek zdrobniałości, od gega); po narzeczach i zazula (p.);

"gżegżołka grzegoce" Morsztynowi, ale ją przez mylne rz pisze:

"zaz-ula a gżegżułka to samo słowo z gardłową dwojaką/

ZESZYT Nr IV

H-CH-I - J

A l. B r ü c k n e r

S Ł O W N I K
W Y R A Z Ó W E T Y M O L O G I C Z N Y C H
J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

P r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej A.P.W.
Drużyna Nr 1. - L.dz. 1012/44.
Jerozolima, marzec 1944.

D r u g i p r z e d r u k
staraniem Sekcji Wydawniczej J.W.S.W.
L.dz. 2918/45.

Jerozolima, marzec 1946.

H.

Brzmienie obce; Słowianie zastępywali h niemieckie przez ch w pożyczkach gockich, p. chleb. U nas z czasem pierwotne ch nabrało dźwięczności, i dziś na największym obszarze nie odróżnia się w wymowie h i ch; już podgórzanin W. Potocki nie wiedział, kiedy pisać h, a kiedy ch (w obcych słowach); niejedno dzisiejsze h zastąpiło też dawne ch, a z niem miesza się i f; słów, co pod h nie znajdziesz, patrz zatem niżej pod ch-. U Czechów i na Rusi (Małej i Białej) zajęło od 12.-13. wieku h miejsce g: głowa - hlawa, hołowa; to samo, ale w drobnych rozmiarach, objęło i nasz język, szczególniej w 16. w., gdzie bohaty, jeho i t.p. do wyjątków nie należą; lecz ustaliło się takie h tylko w nielicznych słowach; h- występuje i jako przydech, mianowicie przed - a, po narzeczach: hałun, hanyż, hułan; tego h tu nie uwzględniam, jako bez znaczenia dla etymologji. Jest więc trojakie h: obce, zachowane w pożyczkach, głównie niemieckich od 10. wieku; rodzime, zamiast ch lub g; ludowe : przydech.

HADRUNK (wiek 16.), 'swar', hadrować się, 'swarzyć', handrykować się, zamiast hadrunkować, r. 1584, stąd narzeczowe handryczyć i handręczyć, czes. handrkowati; z niem. hadern, Hader, 'swar', co pokrewne z słow. dawnem kotora, 'walka', u nas nieznanem; niem. od staroniem. hadu-, celt. catu-, 'walka'.

HADRY, 'gałgany, szmaty', z niem. Hadern, Hudern, co od Hader oddzielają.

HAFT, haftować, hafciarka obok haftarza, hafta, dawniej i bez h-; z niem. Heft, heften, Hefter, od Haft do heben - haben, łac. capio, 'chwytam'; e jeszcze w heftlik, 16. w.; u Niemców tylko o 'spinaniu', 'zszywaniu grubemi ściegami', u nas i o 'wyszywaniu wzorów'.

HAJ, haino, hajw(o), haw, 'tu!'; dawne i narzeczowe wykrzykniki miejscowe.

HAJDAMAK(a), haidamacki, z tur. haidamak, 'zbój'; od 18. wieku.

HAJDUK, 'piechota węgierska i podobnie ubrana służba u panów'; z węg. haiduk (liczba mnoga od hajdu), tegoż znaczenia; u Niemców również z k.

HAJTOWAĆ, 'mitrężyć' (czas i robotę; już w 15. w., o 'czeladniku leniwym'), hajtuś, 'spacer' (u Reja idzie mamka z dzieckiem hajtuś, jak i dziś po narzeczach); z węg. hajt.

HAK, haczek, haczyk, haczykowy, haczkować, haczyć, zahaczyć; hakownica, 'rusznica na hakach stawiana', nazwa 'działa mniejszego' w 16. w.; z niem. prasłowa Haken.

HALA, 'pastwisko w górach', 'góry', Podhale, Podhalanie, halny (wiatr), czes., zamiast pols. gola, z dziwnem a; jeszcze u Kmity (1584) "z goł", 'z hal'; p. galić.

HALA, wykrzyknik, hola, halala i hulala (u myśliwych). Jest i trzecie, nowe, hala, z niem. prasłowa Halle, od 'ukrywać', hal-: hel-, jak łac. cella, 'cela', od celare, 'ukrywać', więc 'kryjówka'.

HALABARDA (o odmianki postaci mniejsza), z niem. Hellebarte, t. j. 'barta, siekiera, do rozcinania hełmów', helmbarte pierwotnie (?).

HALASPAS, 'krotochwila', w 17. w.; zawiera w drugiej części włos. spasso, 'zabawa', co i Niemcy spółcześnie przyjęli (Spass), w pierwszej (h)ala-, jak w złożeniu alamoda; złożenie to nasze własne.

HALERZ, z niem. Heller od miasta (Schwäbisch) Hall, gdzie te 'groszyki' bito; węg. filer, co z jakiegoś niem. vierer ('czwartak') wywodzą.

HALKA, 'spodnica', wyraz niedawny dla 'dessous', z polskiem h- zamiast ch-, serb. chalja, chalna, 'spodnica', chalica, 'spodniczka'; bułg. chalija, 'dywan', chalina, 'suknia wierzchnia', słowień. chalja; u Czechów halena i halina, 'spódniczka'; wszystko wywodzą z tur. chali, 'dywan'. Słownik Warszawski podaje, widocznie na podstawie tradycji miejscowej, że nazwa poszła od Halki, bohaterki opery Moniuszkowej; Karłowicz, co to mógł dobrze

wiedzieć, milczy; wywodzi słowo, jako narzeczowe, od hał, chał, 'łachmanów'; dalsze wywody, z rumuń. chajna, 'suknia', czy z dawnego niem. haljan, 'okrywać' (p. hala), mylne.

HALSZTUK i inne złożenia z niem. prasłowa Hals, jak halsbant, pisane i bez h (p. alzbant): Halstuch, 'chustką na szyję'; Halsband, 'naszyjnik'; dziś zupełnie przestarzałe, znane 16. wiekowi dobrze; niem. Hals toż co łac. collum.

HAŁABURDA, dawniej i haraburda (imię rodowe), 'zawadjaka'; z hała- lub hara-, okrzyk lekceważenia (jak hała-drała, na hałaj-bałaj), i burda, 'walka' (p.).

HAŁAS, hałasować, hałasić, hałaśliwy, dawniej nieznane, może do hała dorobione (?).

HAMAŁ, 'tragarz', w 16. i 17. w.; z tur. hammal, o tem samem znaczeniu.

HAMAN, 'wielki, ciężki', 'niedołęga' (i o koniach); z biblijnego Hamana.

HAMER, 'kuźnica', amry w 17. w., hamernia, hamernik, z niem. Hammer, niegdyś 'broń kamienna', bo słowo z naszym kamieniem jednego pochodzenia.

HAMOWAĆ, zahamować, hamownik, hamulec, z niem. prasłowa hemmen, Hemmholz, pokrewnego z naszem chomątem.

HANDEL, handlować, handlarz, handlarski, handlarstwo; handlowy, handlowny; z niem. Handel, handeln, od Hand, 'ręka', prasłowa niem., obcego innym językom, nazwanego od 'chwytania' (ang. hunt, 'polować'); Handel więc dosłownie 'rękodzieło', 'czynność' (angiel. handle), przeniesione dopiero w 15. i 16. wieku na 'wymianę (towarów)'.

HAŃBA, hańbić, haniebny, haniebność, od ganić; jeszcze w 15. w. stale gańba (p.), więc nie z czes. hanba przejęliśmy h, bo kiedy czeskie wpływy były najsilniejsze, w 15. wieku, hańby jeszcze wcale nie znano.

HARACZ, 'danina', z tur. (arab.) charadż, 'pogłówne'.

HARAMZA, 'tłuszcza', 'czerń', częste w 17. wieku, od tur. harami, 'zbój';

jest i charamza, charandzia, "Bohun ze swoją charandzią", może i hamza r. 1610.

HARAP, harapnik, dziś 'bicz z długim sznurem'; od okrzyku niem. herab!, jakim myśliwy psów przy zdobyczy poskramiał: dawniej herap: "już po herapie", 'spóźniłeś się'; "lepszy harap niż hulala" (tym okrzykiem zachęcano psów); "ubiec kogo do harapu", 'zdobyczy'; przejście znaczenia podobne jak przy bizunie (p.). Od nas i na Ruś, ale bez h-, którego tam nie znają, arapnik; toż i u Czechów.

HARAŚNY, 'ładny', 'godny', z małorus. harazd, 'dobrze', w 17.w. (od gorazd, 'wymowny'; prasłowiańskie).

HARATAĆ, wyharatać, 'wygrzmocić'; z rus. haratаty, nieznane szerzej.

HARBUZ, 'dynia'; "dostać harbuza" ('odkosza'; z małorus. harbuz (rus. arbuz), a to z tur. karpuz (karbuza u Serbów).

HARC, harcować, harcownik, harcerz r. 1500, "wyzywać na harc"; tak samo w czes.; od nas na Ruś, garcowat', 'dokazywać'; u Serbów i Słowieńców haro, harcowati, o 'waleczeniu'. Od niem. Hatz, Hetze, 'burda' (z czego nasze heca, hecować poszło), przez węg. harc, 'walka'. Węgrzy wstawili r, jak np. w farsang z Fasching, albo w sarc z Schatz, a my to od nich wzięli; jest i herc.

HARDY, hardość, hardzić i hardzieć, hardzina , z h zamiast g, p. gardzić.

HARKOT, harkotać, od hark- i chark-, o 'hałaśliwej a niewyraźnej mowie'; por. hurkot.

HARMIDER, w 17. wieku i armider, poprawniej (jeszcze r. 1605) charmider, 'hałas'; rozeszło się w końcu 16. wieku na Ruś i Litwę, tam do dziś w różnych brzmieniach: armideris, armidelis, ermideris. Skrócone z nazwy "dołu rozbójniczego", charami - deresz, gdzie podróżnych, kupców, posłów, na głównym trakcie do Carogrodu przez cały wiek 16. rozbijano; od poselstw polskich po tej drodze przeniesione na 'zgiełk', 'napaść', 'bitkę, krwią opływającą'; zeszło wkońcu na 'hałas'.

HARMONJA, harmonika, nazwa narzędzi

muzycznych, niem. Zieh-harmonika (rozciągana), i "szklana harmonika"; od harmonji, 'zgodności dźwięków' (stąd harmonijny, dysharmonja): grec. harmonia, od pnia ar- (ararisko, 'zgadzam', 'spajam, łączę'), co i w naszem jarzmo (p.).

HARNASZ, harnaszowy, przestarzałe, w 15. wieku (biblja) i w 16. ogólne, z niem. Harnasch i Harnisch; "pójdzie w harnaszu" ("zbrojno", Leopolita), "harnaszowani szli" ("zbrojno", Leopolita); może stąd i narzeczowe harnasić i harnasać, 'tłuc się, hałasować', harnaś, 'herszt, zbój'(?). Słowo niem. z celt. o 'zbroi żelaznej', ograniczonej wkońcu do 'pancerza', franc. harnais, o 'zbroi końskiej'.

HAROWAĆ, od haru! haru! , okrzyku masztalerzy na konie, bo od koni to wyszło i w 16. wieku niemal wyłącznie do nich się odnosi: "szkapy harują", "konia k zawodu ('gonitwan') harować", "ku harowaniu konia, który na zawód biegać", "abowiem (koń) się tym haruje", Sprawa z r. 1532; ale już w 17. wieku, u Petrycego i in., "sługa żeby we dnie i nocy nie harował", "ustawicznie haru haru" ('sługa nie ma odpoczynku'); przysłowie: "haru haru, a psy w kaszę". Od wykrzykniku niemieckiego herum! Z harowania, 'nędzenia', urobił Towiański swoją horę (niby odbiałoruszczył ją).

HART, hartować, hartowny, o stali, grocie, przenoszone i na umysł; z niem. hart, härten, 'twardy', prasłowa.

HARUMPALCAT, 'trzy kije', u Orzechowskiego 1561 r., z węg. harom i pałca, 'trzy', 'kije' (por. harom bizon w wierszu ulicznym), p. palcat; od służby węgierskiej naszych panów, jak bizuny.

HASAĆ, 'skakać', od 17. wieku; "koń hasze", 'pląsze', "hasze po karczmach"; od nas na Ruś przeszło; od wykrzyku hasa !, czes. hejsa !, hejsati.

HASŁO, 'godło' (ale mowne, nie malowane), od tegoż pnia co godło, z innym przyrostkiem (-sło lub -tło); "mień hasło" ('lozunk'), wymagano w obozie; przechodzi w 19. wieku i na 'symbol'; czes. heslo, 'dewiza, znak', narzeczowo 'okrzyk'; od nas na całą

Ruś. Nasze słowo, dla stałego a, nie pożyczka z czeskiego.

HAWERZ, dawne (16. i 17. wiek), "kopacze albo hawerze", o 'górnikach', z niem. Hauer od hauen, 'kopać'; narzeczowo i hawiarz; dziś jeszcze czes. hawirz, i od niego może nasze, nie wprost z niem.

HAZUKA, hazuczka, 'szata', powszechne w 16. wieku, dalej zapomniane; z czes. (albo i niem.) hazuka (Hasucken), a to z łac. casaca, 'ubranie domowe', od casa, 'dom', skąd skąd i casula, p. koszula; roman. casacca, niem. Kasacke, powszechne; w odpisach Janczara kasaka stale zamiast hazuka.

HEBAN, o 'drzewie hebanowem', o 'czarnym kolorze', z niem. Ebenholz, a to z łacin. ebenus, grec. ebenos, a to pożyczka z egipskiego.

HEBEL, hybel, heblować już w 16. wieku, nieheblowany, o 'nieokrzesanym'; z niem. Hobel, hobeln (ungehobelt), narzecz. Höbel; u Czechów hoblik, hoblowati.

HECA, por. harc; heco, okrzyk myśliwych na zająca: "choć mu (zającowi) trąbią heco", także tytuł znanej pieśni z r. 1648; niem. Hatz właśnie o 'polowaniu' się używa(ło): wykrzyknik hess! hess!, prasłowo, pokrewne z Hass, 'nienawiść'.

HECOWAĆ, dziś tylko od hecy (p.), w 16. i 17. wieku z niem. ätzen, o 'robocie na kruszcu' i ogółem o 'polerowaniu': "hecuje zbroje", u Petrycego o ludziach i języku: "grubej mowy hecowanie"; niem. ätzen, atzen, 'karmić', 'żreć (wyżerać miedź)', od essen, atjan.

HEJ, hejże, hejda (hajda), hejdać ('wołać hejda'), okrzykniki, jak i helaż! halaz!, powszechne; o okrzyku pastuszków, helekać, i w najrozmaitszych odmianach: helikać, olekać, od 16. wieku; hejta, wista, wio, na konie, niem. hott, woste.

HEJNAŁ, 'jutrzenka'; z węg. hajnal, a stąd - ale tylko w Krakowie, jako głównym węgierszczyzny rozsadniku - 'modlitwa (śpiewka) poranna, wytrąbio-

na z wieży marjackiej'; "hejnał świta", u Reja (hajnał, ejnał, rzadsze).

HEKTO-, jak i heljo-, w najrozmaitszych złożeniach: hektolitr ('sto litrów'), hektar ('sto arów', od łac. area, 'powierzchnia'), hektografować, heksametr ('sześć miar wierszowych'), heljotrop (o roślinach – słonecznikach), heljograwiura ('światłodruk'), pomijam, jako europejskie nowe słowa, od grec. hekaton, 'sto', heks, 'sześć', hēlios, 'słońce'. Odróżniaj hektyka, hektyczny, o 'gorączce', z grec. hektikos.

HEŁM, przejęte z niem. Helm w ciągu 14. wieku; "pod hełmem", podhełmowy, w 16. i 17. wieku, 'podchmielony, podochocony'. Z +helms (goc. hilms) przejęli Słowianie w 2. wieku chełm, t.j. szełm, bo che odmienia się u nich w sze; z tego szełm poszło albo szlem, albo (z przejściem eł w oł) nasze szłom (znane jeszcze około r. 1400), rus. szołom (szełom); stąd oszełomić', 'odurzyć', 'pozbawić zmysłów', a to, ruskie przejęliśmy jako oszołomić. Hełmem nazywano i 'alembik kotła gorzałczanego', więc i stąd mogłyby pójść owe "wymowy podchełmowe" u S. Twardowskiego, "sprawa pod hełmem u wielu była" (t.j. 'pijana') w Pamiętniku Poczobuta, a w Tryplice Gołubskiego z r. 1615: "wierzę, że na ten czas (luter, szkalujący katolików) pod hełmem będąc pisał"; Opaleński w satyrze na pijaków: "drudzy pod hełmem... figlują"; Korczyński w noweli z r. 1698 o podpitym Włochu: "wtedy jako ma być pod hełmem był odprowadzony".

HEN, wykrzyknik, czeskie hyn, o 'dalekości' (nie z niem. hin!).

HENGOWAĆ, rok 1532, 'naginać', z niem. (?).

HERB, herbowny, herbarz (niegdyś łac. herbarium, 'zbiór i książka herbów, t.j. roślin'; dziś tylko o 'herbarzu' Niesieckiego i innych heraldyków), czes. erb, z niem. Erbe, 'dziedzictwo' (herb był znakiem dziedzicznym, nie osobniczym); Erbe, p. robić.

HERBATA, herbatniczka, herbaciany, jedynie u nas używane złożenie łac. herba thea, t.j. 'zioło the' (the chińska herbaty nazwa, niem. Thee); łac. herba nie wyjaśnione.

HERETYK, ludowe (już w 16. wieku) jaratyk, herezja (od 'schizmy' przeniesione na 'wymysły' i 'burdy'), heretykować (jak kacerzować w 15. wieku), 'wymyślać komu', z łac. od grec. hairesis, hairetikos, 'wybierający'; europejskie.

HERGIEWET, hergwet i odmiennie, o 'zbroi', w 16. wieku, z niem. Heergeräthe, od Heer, 'wojsko', i Geräth; p. gierada.

HEROLD, 'poseł', "laska heroldowa"; heraldja, heraldyczny, o 'szlachectwie'; oba od tego samego słowa wyszły, dawne niem. heriwald ('nad wojskiem władnący'), franc. héraldique, héraut (z héralt), o 'wywołującym (blazonującym) na turniejach herby rycerskie'.

HERSZT, hersztować, z przydechem (jak herb) od niem. erster, 'pierwszy', co jest stopniowaniem od ēr-, 'wczesny', grec. ēri; " herszt apostołów", o św. Piotrze, u Opeca (1510 r.); hersztować, 'harcować', w r. 1532.

HET, jak hen, okrzyknik, o 'odległości'.

HETKA, 'szkapa': "wlecze się parą hetek po drwa", "na jednej się dziś włóczysz hetce środopośnej", w 17. wieku; hetka-pętelka, o 'drobiazgu', "mieć kogo za hetkę pętelkę"; z łacin. hetta, 'drobiazg', 'byle co', ..

HETMAN, już w r. 1410 tak wymieniony, r. 1450 etman, bez nagłosowego h-, jak to często w pożyczkach polskich z niemiec. bywa: z dolnoniem. hovetman, hövtman, 'naczelnik' (haupt, łac. caput, 'głowa'); Czesi haupman, hautman, hajtman, nakoniec hejtman, wprost z górnoniem. hauptman przejęli, więc tylko polskie hejtman, w roku 1475 i w 16. w., z czes. poszło; hetman zaś jest niemiecki przybysz 14. wieku i z ruskim (kozackim) atamanem, watamanem, nie ma wcale związku; czytamy np. u Paprockiego o "watamanie, co na czółnie hetmańskim słabo sterował... i począł hetman watamana gromić".

HEWDZIEC, w pieśni z 1. połowy 16. wieku, 'dywanik' (?), por. chebd (tym napchany); czy nie do niem. heften?

HEWER, ' lewar do podnoszenia', z niem. Heber od heben, 'podnosić' (toż co haben, łac. capio, nie habeo, co z

niem. haben przypadkowo brzmi równo).

HI-, złożenia i słowa od hi-, łacińsko-greckie, pomijam: hipokras, 'małmazja', w 16. wieku, z grec. hypokrasis, 'mieszanina miodu wina'; histerja, 'choroba kobieca' pierwotnie, bo 'maciczna', od nazwy greckiej hystera, 'macica'; historja, a bywała i istorja niegdyś, z grec. łac. historia (od histor: polihistor, 'wiedzący', 'badacz').

HIACYNT, jako imię osobowe Jacęty i Jacek, nazwa rośliny i kamienia (jacynkt, jachant), z grec. hyakinthos przez łacinę; słowo greckie przedgreckiego początku.

Hiszpania (hiszpanka, i o 'influencji', nietylko o 'bródce', hiszpański) zachowała postać łacińską, gdy u innych Romanów i Niemców nagłosowe hi- odpadło (Spanien, Espagne; por. grynszpan); od plemienia iberyjskiego tej nazwy.

HLAK, hlaczyk, 'dzban(ek)', 'bańka', z białorus. (u Mickiewicza!) hlak; ruskie to prasłowo (od 11. wieku), odmieniało się glek, golka (gŭlĭk), od gŭl-, p. gleń.

HLEDZIĆ, u Petrycego w r. 1609: "krzywym okiem hledził", może ruskie naśladuje; narzeczowe hledać wprost z czes. hledieti i hledati, p. glądać.

HŁADON, hładysz, pierwsze o koniu, u Potockiego, z rus. o 'gładkim, gładyszu'; drugie o człowieku i o garnku.

HOC, HOPS, wykrzykniki; powszechne, jak i hoj, hojda, hu.

HODOWAĆ, hodowla, hodowca, 'godować', 'fetować', i w ten znaczeniu z czes. hodowati; ale w znaczeniu 'pielęgnować', 'chować', najpierw u Stryjkowskiego, z rus. hoduwaty, tegoż znaczenia; hodowla całkiem ruskie.

HOJNY, hojność; czes. hojný (od dawnego hoj, 'obfitość'), p. goić i żyć, ależ to jeszcze nie dowód, że to pożyczka, bo hojny obok goić, jak hańba, hardy obok ganić, gardzić.

Holandja; zamiast holandzki już od 17. w. holenderski od Holendrów, Olendrów, z niem. Holländer, gdy u Niemców samych holländisch obok Holländer-;

nazwa kroju od holować (p).

HOLOWAĆ statki, 'ciągnąć je liną', z niem. holen (od 'wołania', łac. calare, 'przyzywać').

HOŁD, hołdować, hołdowniczy, jak i w czeskim, niem. dziś Huld, huldigen, dawniej hold, znaczyło i 'wierny' i 'łaskawy' (sługa i pan); u nas i bez h: ołdować.

HOŁOBIE, o 'dyszlach', ruskie, p. głobić. Podobnie hołubce, "ja na lutni hołubce przebieram powoli", Zimorowic 1660 r., o 'śpiewie, arji', ale i o potrawie (gołąbkach), i o 'wywijaniu w tańcu'; przyhołubić kogo, albo hołubić, 'tulić, pieścić: wszystko z małoruskiego (niby nasze gołębić); późne to pożyczki naszych "wschodnich" pisarzy.

HOŁOTA, zamiast dawnego gołota, ocalałego w ogołocić, por. ten sam stosunek w hardy i gardzić, hańba i ganić; nie pożyczki to czeskie z powodu h; od goły (p.); dawniej: "z nagiego hołoty" (dziś już "nieosobowe"); tak samo hołysz, urobione jak rus. nagisz od nagi; wszystko odpowiada golcowi; u Czechów jest i holomek, z czego Niemcy swoje Hallunke przejęli; u nas w tłumaczeniach Wiślicji 15. wieku; z holomek zrobiono tam i hołomanka albo gołomanka.

HONOR, honorowy, honorarjum ('czesne'), honorować, zupełnie nam dawniejszą cześć zastąpiło; z łac., jak i honoracjory; słowo łac. nieobjaśnione.

HOP, hops, hopnąć, dźwiękonaśladowcze, nie bez wzoru niem.; dawniej hup, hub, " nie mów hup, aż przeskoczysz".

HORDA, p. orda.

HORODNICZY, p. gród; horodiszcze u Stryjkowskiego, dziś horodyszcze, z małorus. horod; jest i hord, nazwa roślin ('viburnum'), 'malva crispa' nazywa się już u Stanka 1472 r. hordowitem, co później wyraźnie "ruskiem" (rutenice) nazywają; u Stanka obok tego i kręciwój i kędzierzawiec, od zwojów liściowych.

HOSPODAR i hosudar, ruskie, pierwsze o 'wołoskich hospodarach', drugie o 'ruskich' (i zamiast 'Moskale': "hosu-

darowie w nogi, a my za nimi", w 17.w.); p. gospoda; hospodyn, fałszywie, zamiast gospodin (p.).

HOŻY, 'zwinny', 'ładny', z małorus. hożyj (por. rus. prigożij), od god-, godny (p.).

HRABIA, z niem. Graf przez czes. hrabie, tak samo hrabina, hrabiowski; jest i grabia, a grof wprost z węgierskiego grof; graf z niem. i rus. dopiero w 19. w.; niem. słowo ma/być grec. grafeus, 'pisarz', lub raczej 'sędzia, dozorca'.

HRECZKA, hreczkosiej, z małorus., zamiast gryka, 'greckie ziarno'. Podobnie ruskie dla h jest Hryć (u Potockiego) z Grzegorz (Grigorij); "miejsca hruzkie (t. j. 'grązkie') abo lgniące", u Paprockiego; hrydnia z starorus. gridnia, 'izba czarna, kurna'; pierwotnie 'służąca książęcej gridzi, drużynie', z nord. gridh, 'spokój', gridhmadhr, 'służący', gridnia i gridnica u Nestora.

HUBA, hubka, czeskie (niby gębka), o 'żagwi', "rusznice hubcząste"; huby, 'grzyby' ("na huby iść), małoruskie. Co innego huba, 'łan', 'mansus', z niem. hufe, 'ślad'.

HUF, hufiec, i bez h: uf(iec), z niem. Haufe, 'kupa' (to samo słowo); stąd hufnica, z czes. houfnice, o 'procy', 'dziale', w 15. i 16. w. ogólne; z husyckiej nazwy poszło niem. Haubitze, dawne houfenitze.

HUFNAL, ufnal, z niem. Hufnagel (-nal zawsze z Nagel); Huf, 'kopyto', prasłowo.

HUJ, okrzyk, w 16. w., z niem. Hui; "hujami i wykrzykami", Glicner; jest i w niem. rzeczownikiem, 'moment'.

HUK, hukać, huknąć, huczeć, hukliwy, huczny, huczek, "większy huk niż puk", przeważnie nowsze, od 17. w. dopiero; małorus. huk, rus. guk, u Bułgarów i Serbów o 'gruchaniu' głównie używane, jak u nas hukać o świni; więc może od tego dźwiękonaśladowczego należy odróżnić huczeć, t. j. chuczeć lub fuczeć, bo ch i f się mieniają, a więc słowień. chuczati, serb. chuk, o 'silnym wietrze', czes. chuk, 'wrzawa'; hukać i huczeć miałyby dwa zupełnie różne h-, serb. gukati i chukati.

HULAĆ, hulaka, hultaj, hultaić się, hulanka (Pohulanka we Lwowie), hulaszczy, hulatyka (z przyrostkiem łaciń), hulajgrody ('ruchome, na saniach wielkich wożone wieżyczki'), wszystko z rus., od 17. wieku począwszy, szczególniej u pisarzy "wschodnich"; z małorus., jak h- dowodzi (rus. gulat', 'spacerować', ale guł, małorus. huł, o 'huku głuchym'; czy oba w bezpośrednim związku?); hultaj, hulaszczy samą postacią o ruskiem pochodzeniu świadczą; rus. gulat', o 'życiu próżniaczem i łajdackiem'.

HUMOR, z łac. humor, 'wilgoć', wedle dawnych lekarskich przesądów o składnikach ciała.

HUNCFOT, nowa pożyczka z równie nowego niem. Hundsfott, 'psi kiep'; hunckop, huckop, unskop, średniowieczna 'hełmu' nazwa, z niem. Hundskappe, 'psia czapa'; niem. Hund prasłowo aryjskie, u nas zapomniane; p. suka.

HURKOT, por. harkot, o 'stuku'; jest i hurgot, ze zwykłym przyrostkiem -ot, od hurku i hurgu, 'stuku', dźwiękonaśladowczego o 'turkocie, tarkocie wszelakim'; por. hurm.

HURM, dziś hurma; hurmem, dziś hurmą; 'trzask', 'ścisk', 'kupa'; "będzie taki hurm od nich trąc się między sobą", Janczar (w czeskim tekście: hrznot), "z trzaskiem a hurmem wielkim", "wielkim krzykiem hurmem"; ale także: "zebrawszy się hurmem szli", Janczar, "hurmą wyciągnęli", Leopolita; oba znaczenia w 17. w.: "okrzykiem albo hurmem wojują kozacy, 1649 r., "w takim hurmie ludzi", "prowadzą hurmem do pokoju"; dziś tylko o 'natłoku'; od nas (?) na Ruś (hurba, toż co i hurma, używa się, jak hurman, i o 'bryle').

HURT, dziś głównie hurtem, hurtownik, o 'kupczącym en gros', pierwotnie o 'stadzie owiec, a raczej o jego przenośnej oborze'; "hurtować pole", 'gnoić trzodami, bydłem'; od nas na całą Ruś, a do nas z niem. Hürde, Schafhürde, dawne hurt, o 'oborze nocnej dla owiec'.

HUSARZ, husarski; dziś huzar, huzarski, wedle europejskiej postaci słowa; u nas dawniej i usarz, usarski; z węg. nazwy 'konnicy', co od słowiań. chąsa (p.; Węgrzy nie znają ch, zastępują je zawsze przez h), 'rozbój', poszła, w 16. wieku przejęte.

HUSPENINA, uspanina, u Reja i i. w 16. wieku, 'zulo , galareta', z czes. huspenina.

HUSTEM, 'gęsto', 'obficie', jest i chustem; "krew się hustem cedzi", "hustem leje po ziemi", "krew lał chustem", w 17.wieku; czechizm,hustem; tak samo: "gaje huszcze" ('gęszcze')z czes. housztie; są i inne pożyczki w 16.w.: "dochody huste", "dają chleba husto,kiedy zębów pusto".

HUŚTAĆ, huśtąwka (odmienne postaci: hujdać i hojdać,hujdawka),od wykrzyku hus, hoj, mieniającego się i z ch-, chojdać, chojda, o sokole,Potocki.

HUTA, hutnik, jak i w czeskiem od nas na Ruś; z niem. Hütte,hutte,Glashütte, 'huta szklana'; niem. prasłowo od pnia,od którego może i nazwa 'domu', Haus, p. chyż; niby 'okrycie', 'schowek'.

HUZNO, huzica, 'kuper', w 17.w., ruskie, p.guz.

HYCEL, 'oprawca', z niem.narzeczowego (śląskiego) Hitzel; toż i u Czechów; jest i hecel, w 16.w.

HYCNĄĆ, hycać, 'skoczyć', od okrzyku hyc, jak hoc.

HYDZIĆ, 'brzydzić': "żaden się nim nie hydził", "do ludzi (go) hydzą"; hyd, hydki,hydny tylko w złożeniu z o-: ohyda,ohydny; polska to postać oboczna do pierwotnego gyd-, czes.(zd zamiast d, jak nieraz)hyzd,ohyzda,'ohyda', hyzditi,'łajać' (u nas narzeczowe gizd, gizdawy, o 'brudzie' i 'brudnym'),małorus. hyd.hydkij,hydnyj,hydyty sia,brzydzić się'; na Bałkanie gizd odwrotnie 'piękność' oznacza, "gizdawa diewojka", 'ładna', gizdati (serb.słowień.bułg.), 'ozdabiać', słowień. gizdaw, 'pyszny'; rozwój znaczeń w odwrotnym kierunku,jak np.przy gardzić (p.).

HYL, 'miejsce odkryte', hel,Hela.

HYMN, dawniej i hymna, 'pieśń kościelna', z łac.grec. hymnos nieznanego początku (wraz z okrzykiem godów weselnych: hymen hymenaje!).

HYNSZT, hinszt, 'ogier' i 'wałach' (nieraz wymieniają się podobne nazwy!), czes.hynszt z niem. Hengst; jest i inszta, 'kobyła',r.1500; ogólne w 15.w. (w obu znaczeniach),później ginie;

hynszt i horz (albo orz,h-przydech) z niem.ors, ang.horse,niem.nowe Ross, są w 15. wieku równoznaczne, a tłumaczą i 'camelus'lub 'dromedarius' po glosach i słowniczkach; niem. Hengst, dziś 'ogier',pierwotnie 'wałach', nieznanego pochodzenia.

HYR, podhalskie, 'sława',rozgłos', z węg.hir, słowac. chyr; jest i hyrny, herny.

HYRA, 'czupryna', małoruskie.

HYS, hyz, chyz, chyż, "płynąć hyzem", 'pod dobrym wiatrem', "na hys, gdy wiatr dobry,zagle wyciągać", "fortuna sprzyja hysem", hysować, 'żagle podnosić'; niem. hissen (die Segel), w tem samem znaczeniu; późna pożyczka.

CH

CHABA, haba, 'grube sukno'; "nic przed czarną do wojny biała nie ma chaba", Potocki; na całym Bałkanie tylko aba, z tur. nazwy takiego sukna, aba, a to z arabskiego .

CHABER, haber, habry, r. 1472 obok "bławatu" i "modraku"; czy przedstawione z charba, charpa (czeska 'bławatu' nazwa), co wszelkie 'zielska i chwasty' oznaczało?, p. charpęć; u Czechów i chrpa, w Tkadleczku: blankytni ('błękitny') charpeni.

CHABETA, 'szkapa'; wywodzą od chaby, raczej schaby, 'kości'(?).

CHABINA, 'pręt'; "musi róść chabina, gdzie się ją nagina", "strugane habinki", Potocki; ochabić, 'uchwycić': "drobiaszczek ('szlachtę małą') serce a cnota ochabi", Potocki; por. rus. chabit; 'ująć', 'chopić', ochabień, 'ochopień', o 'sukni zwierzchniej'; postać oboczna obok skob-, skab-, p. skobel, ponieważ ch- i sk- (albo samo k-) stale się wymieniają.

CHACHLA i chochla, 'żerdź', por. kochla (?).

CHACHMĘĆ, chachmęcić, 'gąszcz', 'wertep', w 17. w.; p. chęchy.

CHAJA, haja, 'zawierucha'; " pierwsza z ordą chaja", "zawartka i marcowa haja", "zimna, haje dmą w okna", w 17. w.; narzeczowe chaja, chajawica i chujawica, chujawa, o 'niepogodzie'; jest i fujaw(ic)a, to samo.

CHAŁAGOWIE, u Krzyszt. Opaleńskiego, z fałagi; f i ch wymieniają się stale; tureckie, 'baty'.

CHAŁASTRA, hałastra, hałajstra, 'gawiedź', od 17. w., powtarza się narzeczowo u Czechów i na Małej Rusi.

CHAŁAT, 'kapota żydowska', chałaciarz; z nazwy arabskiej 'sukni honorowej', chilat, przez tur. chalat, 'kaftan'.

CHAŁTURY, chautury, ruskie, 'pominki', i 'żebrzące dziady'; grec. chartularion z łac. cartularium ('spis zmarłych odczytywany przez popa w pominki, i dary za to').

CHAŁUPA; chałupować w 16. w., jak w czeskim, 'rozbijać', 'drapieżyć'(o woj-

sku i ciurach); tylko u Słowian zachodnich; narzeczowo i chałpa; 'plecionka' z chałagi, cerkiewnej nazwy 'płotu'; serb. chaluga, 'zarośle, las', 'debra', słowień. chaloga, 'co woda nanosi', czes. dawne chaluźnik, 'co dybie z za krzaka', u nas charłęznik (z mylnie wstawionem r), w tem samem znaczeniu, w 16. w., do dziś u Kaszubów charłężić, charłęznik, o 'kradnącym po ogrodach, polach, lasach'. Chałupa (albo piekuta r. 1500), pierwotnie 'ogrodzenie z plecionego zielska, sitowia, pręcia', różni się od cerk. chałągi (białorus. chałuha, 'chałupa') tylko przyrostkiem -p zamiast -g.

CHAM, chamski, 'z innej rasy', bo od Chama (syna Noego, wyklętego za sprośność), nie od Jafeta. W 17. w. stale i chana tatarskiego chamem przezywano (umyślnie?); n tu pierwotne, chan i chagan, 'wódz'.

CHAMUŁA, famuła, 'gęsta zupa (tarte owoce, ziemniaki)', może łac. famulus; por. gramatka.

CHANAJA, 'gawiedź'.

CHAPAĆ, chapanka (gra w karty); chapnąć, chaps (żartobliwe chapcydens, zamiast akcydens, 'wziątku'); częstotliwe do chopić (p.).

CHARAKTER, z grec., 'to, co wydrążaniu (charasso) służy', przeniesione na 'rysy, kształty', podobnie jak styl (p.).

CHARCHAĆ, charkać, odcharknąć, charkot, charkotać, charczeć, chargotać, hargotać, dźwiękonaśladowcze, u wszystkich Słowian; na Bałkanie chrkati, o 'pluciu' i 'chrapaniu' (a nawet o 'kłótni'), czes. chrkati, o 'pluciu (np. i krwią)', i o 'chrząkaniu', chrkel, 'plwocina', rus. charkat'; tu i nazwa skrzeczka-chomika, słowack. chrczek, serb. chrozak; pień pierwotny skŭrk-, p. skrzek.

CHARLEĆ, cherlać, chyrlak, charłak, charlęga, a spotyka się także i narzeczowe chyr, o 'słabowitym'; p. chory.

CHARPY, charpęci, 'werteby' w 15. wieku, giną po 17. w.; p. skarpy i chropawy; serb. chrpa, 'kupa'.

CHART, prasłowo; u wszystkich Słowian nazwa 'psa gończego', chrt na Bałkanie i u Czechów, rus. chort; char-

cica; przyrostkiem -t od tego pnia, co i w skory (p.).

CHARWAŃC, charwatynia, Charwaci i Chrwaci, Krwaci, Klwaci, powtarza się w nazwie szczepu, wedle postaci łacińskiej Chroacja, Kroacja, a wedle ruskiej Chorwacja (najmylniej w fantastycznej Białochrobacji); Kroaci i Chorwaci; od nich w 16.w. karwatka, 'krótka kurtka jezdecka', i europejskie krawat, krawatka (późniejsze nieco). Charwat znaczy 'zbrojny', od nieistniejącego więcej u Słowian + charwu; lit. (z inną wokalizacją) szarwas, 'zbroja'; por. jedyne, jeszcze słowackie charwati se, 'bronić się' (od tego charwańc kaszubski, o 'snopie zbożowym lichym, pełnym zielska', ?, charwatynia, 'opuszczona budowla', ?). W 14. wieku Chrwaci, nie Charwaci, bo następstwo płynniej mieni się nieraz (chůrw-i chrůw-); Krwaci, od 18. w. Klwaci.

CHASA, 'zgraja, motłoch', (w 16. wieku), narzeczowe: 'moc', 'wielość'; chaśnik, 'chłopiec, czeladnik'; z czes. chasa, chaśnik, o 'czeladzi', 'młodzieży', co z niem. hansa (p, chąsa) wywodzą (?); n może wypadać w pożyczkach, ale ta wcale tu nie pewna.

CHASZCZE, może zamiast chwaszcze, 'gęstwina, zarośle', u Zimorowica i i.; są jednak i małorus. chaszczi, w tem samem znaczeniu.

CHATA, chatka, słowo głównie u Rusi zakorzenione, szczególnie u Małej i Białej, u Czechów narzeczowe (ale jest chatrcz, stąd węg. katercze, 'stajenka, chata', co jednak bardzo na chatrny, 'ubożuchny, nędzny', chatra, 'gawiedź', zakrawa?). Jest to pożyczka ze Wschodu irańskiego (awest. kata, 'kleć', 'spiżarnia', nowopers. kad, 'dom', od słów dla 'chowania'), za pośrednictwem fińskiem (fińskie kota, węg.ház, 'dom', ostjackie chot i chat); tak tłumaczy się słowiańskie (ruskie) ch-. U nas słowo to nowe, głównie u pisarzy "wschodnich".

CHĄSA, 'rozbój, kradzież gwałtowna', chążba, chąziebny, chuziebny, chudziebny, przestarzały termin sądowy, już w 16. wieku tylko w dawnem prawie bartniczem przechowany; w pierwszej połowie 15.w. jeszcze po rotach sądowych częsty, w tłumaczeniu Wiślicji u Świętosława: "chążbą winowat", 'za złodzieja osądzony'; "chąziebną rzeczą", 'po złodziejsku'; pierwotne chąsa ledwie parę razy

ocalało, r. 1388: "jako Trzebiesławów lud odbił chąsie... konie"; chonsa jako termin starobułgarski zapisał słownik grecki Suidasa w temże znaczeniu; w serbskiej formie, chusa, słowo to często, o 'napadach i zasadzkach', ale i jako 'oddział wojska nieprzyjacielski', np.: " Rus posłali chusy (w ziemię)" "wydarzyło się tej chusie", stąd chusar, 'rozbójnik', chusiti i chusowati, 'rozbijać', chusnik = polskie chęsnik, 'zbój'. Od tych chusarów, 'zbójów', przezwali Węgrzy chusarami, huzarami, swoją 'konnicę', a nazwę tę przyjęły wszystkie wojska europejskie; u nas ona podwójna: husarzy ('ciężka jazda pancerna') i huzarzy; jest to więc słowo pochodzenia słowiańskiego i nie należy go od węg. huz, 'dwadzieścia', wywodzić. Sama chąsa zaś jest gockie hansa, 'drużyna', jaką się Goci w 2. i 3. wieku Słowianom w znaki dawali; niemieckie hansa (tyle co są-siad?) powtarza się w słynnej drużynie kupieckiej i zbrojnej, Hansa, Hanse, co w średnich wiekach morzem Północnem i Bałtyckiem zawładła; Hanse i Husar pochodzą więc od tego samego słowa.

CHCIEĆ, chcę, chciał, chcenie, zachcianka, chciwy, odechcieć się, zachciało mu się. Języki zachodnie (czeski, łużycki, załabski: cę, 'chcę', tiech = chciech, 'chciałem') używają tego czasownika wyłącznie z półgłoską między ch a t; tak i na Bałkanie, szczególniej w urabianiu czasu przyszłego: bułg. szte ostana, 'zostanę', serbskie će; jest i w cerkiewnem: chúsztą, wyjątkowo w ruskiem po narzeczach (małoruskie chtity). Ten sam pień w formie z o, rus. chotiet', choczu, cerk. chotěti, choszczą, serb. choću, słowień. choczem. Ślady tego o i u nas istnieją aż do 16. w.: chociał, w kazaniach świętokrzyskich, "chocesz li mą łaskę mieć", w najdawniejszem Dziesięciorgu rymowanem (z 14. wieku); do dziś ocalało w przysłówku choć, chociaż (dawniej chociai; tak samo rus. Chotia, chot', gdy małoruskiem chocz, chocz ne chocz, 'czy chcesz, czy nie chcesz', narzeczowe nasze choc odpowiada), por. czeskie chotie, 'chcący'; prasłowiańskie chot', 'kochanek', ocalało u Czechów jako nazwa 'oblubieńców' i 'małżonków'. Jest to litew. ketēti, 'zamierzać', 'chcieć', z pierwotnego sket-. P. chęć i chuć.

CHEBD, chebda, chebdzie, cheb (d)zina, chebziwie, pisane i przez h: hebd, i bzikiem (od bzu) r. 1472 nazwane, 'sambucus ebulus'; prasłowiań-

skie; serb. chabat (2.przyp.chapta), (ch)apta, słowień. chebet i chebed, u Czechów (jak i u nas) tylko z -d, chebd(i) i chbedie, jest i chewdie, chwedie; oznacza pirwotnie 'chwast' wógóle; u nas chebdzie o 'zaroślach'(?).

CHECHŁAĆ, 'rznąć tępym nożem', chechłakiem; od + chechł do + chech, 'chichot', dźwiękonaśladowcze.

CHEŁBAĆ i chlupać (wodą); chełbać i chełpać, chełbotać, 'zakołysać'(na wodzie, czółnem, falą); chełpa, chełpić się, chełpliwy, i chluba, chlubić się, chlubny, obok chłuba i chlupa; jeden i ten sam pień, chełpić i chlubić się, jak chełbać i chlupać; rzadsze u innych Słowian, u Czechów tylko chlouba, chlubiti se, 'chełpić się', słowień. Cholb(ot)ati, 'wygłodać'; pień pierwotny skelb-, skalbti, 'prać(bieliznę)', skelbti, 'głosić', paskalba, 'rozgłos'; bez s-: kałba, 'mowa', kalbēti, 'mówić'.

CHEŁM, 'pagórek', dziś tylko w nazwach miejscowych, Chełm, Chełmno, gdy u innych Słowian ocalało: czes. chlum, rus. chołm, serb. chum, dla wszelkiej 'góry', - w nazwach miejscowych słowiańskich w ustach niemieckich Kulm, Golm. Słowo prasłowiańskie, Litwie obce, nie pożyczka z niem. holm, 'wzgórze', lecz z niem spokrewnione (forma pierwotna skŭlm-). Chełmża pruska z niem. Kulmsee poszła.

CHEŁST. 'szum fali morskiej', chełstać, 'szumieć', chełścić, rus. chołst, o 'chrzęszczącem, prostem płótnie'; urobienia od chełt, chełtać, "ochełtały boki" (o spracowanem zwierzęciu); chełznąć, chełstać, ochełstać i ochełzdać (np. u Petrycego 1609 r.) o 'wędzidle', chełznie (co konia "chełsta"); ograniczone do naszego języka, dziś jednak pierwotne che- (tylko to znano w 15. i 16. wieku) zastąpiliśmy przez kie-, całkiem innego czasownika (p. kiełzać) i mówimy o okiełznaniu, nieokiełznanym, zamiast nieochełznanym.

CHERCHEL, chyrchel, 'podstęp', w 16. i 17. wieku, od chürch-, p. charkać.

CHĘCHY, 'zarośla', od szelestu, por. chachmęci; więc pień chach-, chęch-; ale cerk. chuchnati (z g), słowień. chochnjati, używa się tylko o 'głosie, mruczeniu przez nos'.

CHĘĆ, CHUĆ(ę i u są równoznaczne), rozbiegły się w znaczeniu, gdyż chuć ograniczono do 'złej chęci', alеż to późna i dowolna różnica; chętny, chętka, zachęcić, chętnie; chutki, chutnie, 'prędki', dziś narzeczowe, było w 15. i 16. wieku ogólne, w Ezopie Biernatowym: "zając chutnie skakał", "małpa jesteś chutna"; chuć jeszcze u Reja tylko 'chęć' znaczy: "z chucią znosić" ('chętnie'), "z chuci", 'chętnie', chutliwa chuć, 'chęć uporczywa'; chutki, dawny przysłówek, 'chętnie'; chutnie, 'prędko', W dawnym języku było i pochutnywać sobie, czes. pochutnati si na czem, 'lubować się czem', czes. chutnati, 'smakować', dobré chutnani, 'dobrego apetytu'. Chęć, chuć, poszło z pnia skent-, skont-, lit. bez s-, kentēti, 'cierpieć', kantrus, 'cierpliwy'(nasze kętrzyć); bez nosówki ten sam pień w chcieć, chociaż (p.), jak i lit. ketēti obok kentēti.

CHĘDOGI, 'czysty', chędożyć, 'czyścić'. Prasłowo; cerk. chądog, 'mądry', chądożstwo (rus. chudożestwo), 'sztuka', właściwie, jak chąsa, tylko u nas i u Bułgarów; przyrostek -og do chąd-, z skond-, por. lit. (bez -d) skanus, 'smaczny', skonēti, 'smakować'(?).

CHICHY, chych, chichotać, chechotać, rus. chochotat', czes. chochtati, słowień. chochotati (i o wrzącej wodzie), chechetati se, 'chichotać', czes. chech, chechtati, rus. chichikat', łuż. chachas, 'śmiać się'; dźwiękonaśladowcze prasłowa; ind. kakhati, 'śmieje się', grec. ka(n)chadzō, łac. cachinnare, staroniem. kichazzen, kachazzen, kachzen, dziś kichzen, lit. kiknoti, - wszystko o 'śmiechu' lub 'chichocie'; piszą poprawnie "to nie chychy", r. 1553.

CHIMERA, "urojenie', od nazwy potworu greckiego (Chimaira, właściwie 'kózka tej zimy, jednozimka'); podobnie żena, żenować się, żenada od franc. gêne z nazwy hebrajskiej 'piekła', Gehenna, gdy grymas, równie francuskie, od grimer, 'twarz malować, wykrzywiać', z niem.

CHINA, chinina, od peruwiańskiej nazwy 'kory drzewnej'(franc. quinquine), europejskie. Ale Chiny, chiński, chińszczyzna, wedle niemieckiego China, u Czechów Czin; u innych Słowian Kitaj; p. kitajka.

CHLAĆ, 'pić', p. chlapać.

CHLAPAĆ, chlapanina, chlaptać, chłeptać, chlipać; chlapnąć kogo, 'uderzyć czemś mokrem'; o 'bluzganiu, pryskaniu, szlapaniu się'; postaci nader chwiejne u wszystkich Słowian, dźwiękonaśladowcze poczęści; serb. (ch)lapawica, 'deszcz z śniegiem', chlapiti, chlapnuti, 'chlapnąć (zębami)', czesk. chlapati, chleptati, chlemtati, 'żreć' i 'chlać', chlipati, 'łykać', chlipnouti, 'chlapnąć (wpaść)'; chleptati i w cerk.

CHLASNAĆ, chlastać, chlaskać, chlastnąć, chlustać, z równą jak poprzednie odmiennością postaci głosowej: rus. chlestat', chlesnut', 'chlasnąć batem', słowień. chlestati i chlistati, chliszcz, 'nawalnica', czes. chlost, 'uderzenie', chlostati, 'chłostać', chlustati, chlast, chlastati, o 'żłopaniu, piciu'.

CHLEB, chlebowy; chlebny; chlebojedźca, chlebojejca, 'najemnik' (mój, chlebodawcy); chlebić, ocalało w przenośnem znaczeniu w schlebiać, pochlebiać, pochlebca (i podchlebiać, podchlebny); Ezop żadnej innej formy nie zna: "drudzy chocia pochlebiali..." "jako pochlebniki", "liszka mu pochlebowała", "kur w pochlebstwie", "gdy pochlebców słuchać będziesz"; tak samo u Reja i i., "bo czyj chleb jem, tego piosnkę śpiewam", co już w 16 i 17. wieku wiedziano. Lit. klepas pożyczka (duona rodzime); Słowianie z niem, dziś Laib, goc. hlaifs, przejęli; dzisiejsze Brot zastąpiło dopiero później Niemcom ich pierwotne, ogólne Laib, co i w nazwie lordów, tj. 'chlebodawców', się powtarza.

CHLEW, 'stajnia', więc w 15. wieku stale wołowy, gęsi, kaczy chlew obok świniego, aż zupełnie na 'karmnik świni zeszedł; w cerkiewnem chlewina jeszcze i 'przybytek, mieszkanie, gospoda', u innych Słowian 'stajnia' i 'chlew'. Prasłowo; od tegoż pnia co i kleć, klatka (p.); pień sklei-służy wszystkim Arjom do oznaczania 'płotu, ogrodzenia', 'drabiny', 'spadku (góry)', ze wszelakiemi przyrostkami; -n(łac. clino), -t(grec. klitys), -s(grec. klisia, 'namiot') itd.

CHLEBAĆ, 'chwiać się', o chodzie gęsi, w 17. wieku; cerk. chlęb', o 'powodzi', rus. chlab, 'bezdeń'.

CHŁAD, chłędu (Chłędowski), w dalszem urobieniu chlust (z ju obok ą, co nie razi wobec stałej oboczności u i ą), 'łodygi, badyle' (por. rus. chłyst, 'pręt', a nasze chłystek, pogardliwe, o 'hołyszu'), chlust osobliwie 'wiecha (brzózka do wycierania komina)', 'badyl, drążek', 'nać'; cerk. chłud, 'pręt', rus. chłud, 'drąg', 'pawąz', chłudjo, 'krzak', 'chróst', serb. chlud, 'pawąz', czes. chloud, 'laska, kij', chloudi, 'chróst', chloudek, 'wynędzniały'. Pień skland-, o 'chwianiu się', lit. sklandyti, sklendżu, 'chwiać'.

CHŁÓD, chłodny, chłodnica i chłódnik (zarówno 'letnia altana', jak 'lodownia, piwnica'); chłodzić, ochłonąć i ochłódnąć (późniejsze); przestawka z + chołd-, ruski pełnogłos chołod, czes. i bałkańskie chlad; lit. szaltas, 'zimny', ale są i formy z d; pień skol-, 'zimno' (por. nord. hēla, 'szron', lit. szalti, 'marznąć'), rozszerzony o -d.

CHŁONĄĆ, pochłonąć, jest i chłanąć w 16. wieku, por. otchłań, zachłanny; wchłonąć; przed n wypadła jakaś spółgłoska, p (?), ~~bo chłapać znaczy i~~ 'być ~~łakomym~~', 'chłeptać coś'; pień o postaci nader zmiennej, por. wyżej chlapać.

CHŁOP, zdrobniałe chłoś, chłopię, chłopiec; chłopka; nazwa pierwotna 'niewolnika, zakupionego albo jeńca' (chłopiec i chłopię, jak zawsze, i o 'maleństwie', bo dla 'dziatwy' i 'sług' są nazwy spólne). Przestawka z + chołp- (p. pachoł), rus. chołop, czes. chlap - 'najniższy stopień społeczny'. To samo co niem. skalks (dziś Schalk, 'wiła', z pierwotnego 'sługa', por. Marschall, 'koniuch'), tylko przyrostek odmienny: u nas -p, u Niemców -k; pień skel- o 'opłacie' (?), prus. skelants, 'winny', lit. skoła, 'wina', 'dług', skelēti, 'być dłużnym', goc. skulan, w tem samem znaczeniu, skula, 'dłużnik', bo za dług stawał się wolny chłopem, chłopiał; niem. Schuld.

CHŁOSTA, "aczkolwiek to małe chłosty" (drobiazgi'), r. 1549, chłostki, 'bagatele', r. 1533, chłostać, chłosnąć; chłościć w 14. - 16. wieku było najogólniejszym czasownikiem 'ruchu': "chłości się stąd!", 'wynoś się!', "język bez

kości,co chce to chłości","ptastwo jastrząb chłości"; schodziło do gminnych przezwisk: chłość macierz w 15.wieku;cerk.chlastati i chlastiti,'chełzać', łuż.chłoszci,'łasy': więc pień może cholst- z chołt-, por. chełst.

CHMIEL,chmielny,chmielnik,podchmielić sobie.Starożytnym zupełnie nieznany;nazwa jego łacińska,humulus,od Słowian przyszła;od nich chyba po Europie rozszedł się zwyczaj chmielenia piwa i miodu;sami nauczyli się tego od sąsiednich Finów(wschodnich,i od Tatarów),skoro u Czuwaszów chumla,wogulskie qumlich, tatar.chomlak,madjar. komlo, 'chmiel'. Ogólnosłowiańska pożyczka,jedna z bardzo niewielu, co ze Wschodu pochodzą (p.kłobuk;konopie;reż;topór).W obrzędach weselnych nabrał chmiel znaczenia; nowożeńców obsypują chmielem na wróżbę płodności; pieśń o chmielu przy oczepinach.

CHMURA,chmurny,chmurzyć się, chmara,u Rusi smura,posmurno, u Czechów,jak zawsze, szm- obok chm-,chmourziti i szmourziti se, u Serbów nachumoriti i nasumoriti se, 'zachmurzyć się';chmara i na Rusi i u Słowaków;z l:chmouliti, narzeczowo u Czechów.

CHOBOT, o'szerokim ubiorze (spodniach buchatych)',i o'obuwiu';pierwotnie 'ogon', tak jeszcze w pieśni Gałki z r.1440; u Knapiusza: "latawcowe obuwie"('z skrzydłami'); na Rusi 'ogon'(i 'trąba słoniowa'), serb.chobotnica,'polip', słowień. chobotati,'rość bujnie', staroczes. chobot 'ogon', dziś 'odnoga morska'; przyrostek -ot do chob- (p. chabina),o 'ruchu','giętkości', albo i 'zwisaniu';pień serb-, por. lit. bez s-, kabēti,'wisieć',kabinti,'wieszać', kibti,'wisieć', kibiras,'wiadro'(p.ceber i dzban).

CHOCHOŁ, 'czub (najwyższy snop w mendlu, służący daszkiem)', chochołaty, 'czubáty', u nas, na Rusi (chochłami, zamiast chochołami, wyszydza "kacap" moskiewski Ukraińców z powodu ich chochołu 'czupryny', 'czubu'), i u Czechów;przyrostek -oł jak w wierzch-oł; tu i nazwa chochlika, ruskiego ducha choroby.

CHOĆ, chociaż, p. chcieć.

CHÓD,chodaki (rodzaj obuwia),cho-

dziddła ('nogi', śmieszne), chodzić, z najliczniejszemi złożeniami: dochód (dochodowy); wychód (wychodki, ale w biblji zachody); zachód (tylko u nas dla 'strony świata', zapadem u innych Słowian zwanej) i zachody, 'starania'; przychód; wschód (o 'słońcu i o 'stopniach, po których się wschodzi', skrócone schodki, zam. wschodki); przechód; pochód i i. z odnośnemi czasownikami, śród których nachodzić (znachodzić) w podwójnem znaczeniu (bo i 'znaleźć', a wytworzone z niego: 'bywać'; niem. finden i sich befinden) na wyróżnienie zasługiwa; dalej obchód, obchodzić (święta i świat), dla starej w 16.w. używanej formy obychód (u Reja i i.), obchodzić się z kim, również osobliwszego znaczenia nabrało; nakoniec: schodzić (schodki) i uchodzić. Częstotliwe: chadzać, coraz mniej używane, skoro chodzić samo podobnie występywa. Z rzeczowników warto jeszcze wymienić chodnik, dla 'drogi', i pochodnię, należącą do pochodu, odbywającego się i nocną porą. Chód, por. szedł; pień jest sked- : skod-, grec. skedannymi, rozpędzam', nasze szczodry (p.); w innych językach z nosówką: łac. scando, descendo, 'schodzę', lit. skendēti, 'tonąć' (t.j. 'schodzić'). Chodem i grędą, zastąpili Słowianie pierwotne gā- tegoż znaczenia (lit. goti, grec. ebē, 'szedł', ind. agāt); chód znaczył i 'chodzenie' i 'chodzącego' (czescy chodowie straży pogranicznej). Z grec. hodos, 'droga' (skąd metoda, katoda, perjod), chód nie ma nic spólnego.

+ CHODAĆ, częstotliwe, do chód (p., chodzić), cerk. choda-taj, 'co zabiega, chodzi'; chodaki, "szlachta chodaczkowa", "daleka znuży kogo chodza", "chodziwy koń", przeciw rączemu, r.1607, pochodzą nie od tego, lecz wprost od chodzić, jak chciwy od chcieć (chodziwy, 'wytrwały'), grodza od grodzić, itd.

CHOJA, choin(k)a, chojar, w nazwach miejscowych Chojnice; 'drzewo iglaste, młode', 'igliwie jego, gałęzi'; prasłowo; u nas zwykłym trybem (por. chory, ochota) z pierwotnego chwoja, por. chojka i chwojka r. 1472 dla 'szawiny'; rus. chwoja i chwoj ('gałęzi', 'igliwie', 'chróst'), bułg. chwojna, 'jałowiec', czes. chvuoje, lit. skuja, 'szyszka' (łotew. o 'chróście sosnowym'); od tegoż pnia, co i chwiać (p.). Zwyczaj choinki na Boże Narodzenie przybył do nas od Niemców, u których

dopiero od 18.wieku spowszechniał.

CHOLEBĄĆ, cholebka r.1500,'kołyska', p.kolebać.

CHOLERA, choleryk, od grec.nazwy 'żółci', cholē.

CHOLEWA, cholewką,"palić lub smalić cholewki", 'umizgać się'; tylko u nas, Łużyczan i na Rusi; od pnia chol-, 'wdziewać',od którego rus. chołosznie, 'spodnie' (z czego węg. harisnya,'pończocha', u Seklerów 'spodnie wełniane'), na Bałkanie chlacza (serb., 'pończocha',chlacze, 'spodnie',z pierwotnego + chol-kja, przenigdy z łac.calcia, 'obuwie', franc.chausse); rus.chołosznie i u nas w 17.wieku, z rus.-oło-, jak w chołodziec litewski Pana Tadeusza; z tem choł- we związku może rus. cholit', 'pieścić',wycholit', 'wypiastować' (z czem mylnie łączą naszego pachołka,p.), niby 'otulać opieką','ogarniać'.

CHOMĄTO, u wszystkich Słowian tak samo i w tem samem znaczeniu, stąd niem. Kummet, dawniej Komat. od 12. wieku; zamiast -ąto zjawia się po narzeczach i -oto. Urobione przyrostkiem -ąto (tyle co -uto,jak w peruto), od + chom,'gniot','przycisk'; od tego + chom pochodzi i chomla, chomełka,'obrączka na głowie', na której kobiety ciężary nosiły,co również Niemcy przejęli jako Kommelt, Kummelt; u M.Bielskiego "chomlę na czoło" kładą już jako ozdobę.Pień chom-, z skom-; u Litwy bez s-,kamanos,'uzda'; ale ich kamantai pożyczka z polskiego.

CHOMIK, od głosu,pisku przezwany na Rusi,p. skomleć; niem. Hamster ma być pożyczką z cerk. chomestor,co widocznie złożenie z niezrozumiałą drugą częścią.To samo zwierzątko nazywało się u nas,od skrzeczenia, skrzeczkiem,albo bez s-: krzeczkiem (15.wiek),skrzeczec; "(s)krzeczka zalać,lub podlać",mawiano żartobliwie, 'napić się dobrze'; krzeczka zresztą "podkopywano w jamie". Chomik do Ukrainy należy.

CHOPIĆ SIĘ, 'chwycić się', stąd pochop,pochopny do czego,wychopić, 'wyrwać',częstotliwe chapać;chapnąć, chapanka. Prasłowiańskie,chociaż brak go dziś na Południu; jest u nas,na całym Zachodzie i na Rusi, w znaczeniu

umysłowem i u Czechów, szczególniej w złożeniu z po-, pochopiti, 'pojąć', jak niem. begreifen do greifen, Griff; pochop i nazwa 'ptaków drapieżnych' i 'katów'. W cerkiew. tylko z nosówką, ochąpiti, 'ująć', chąpati, 'chwytać' (niby stąp - i stopa), a z wokalizacją na e: szępa, 'chwyt', ale to wcale inny pień (p. skąpy). W dawnym języku nierównie częściej używane, szczególnie w biblji: "chopili się bogów" ("jęli się", Leopolita), "chopiwszy się dziewki" ("wziąwszy", Leopolita), "mirzwa wiatrem wzchopiona", "pochopić koncerz" ("pochwycić", Leopolita).

CHÓR, chórzystka, chórem (śpiewać, 'jednogłośnie'), chorał, chórowy, z grec. łac. choros, chorus, o 'tańcu i śpiewie', co rozmaicie wykładają, o 'zebraniu się' (stąd i grecka nazwa 'ręki', cheir, łac. hir, 'dłoń').

CHORĄGIEW, chorąży, podchorąży (dawniej w rodzaju nijakim, chorąże, jak wszelkie inne nazwy podobne, podstole i t.); zastąpiła prasłowiańską stanicę, pod którą do boju ruszano; nie od Niemców to pożyczka (hrunga, Rynge, 'kół'), lecz od Mongołów (orongo, horongo). Słowo pouczające dla pstrocizny swych form, np. bułg. i rugl i fruglica, łuż. khorhoj, czes. narzeczowe koruba. "Chorągiewni panowie", dla 'dostojników ziemskich', jest czeskiem tłumaczeniem niem. Bannerherrn. Chorągwi klasyczna starożytność nie znała, natomiast Wschód.

CHORY, chorować i złożenia (roz-, za-, od-), chorowity, choroba (chorość), chorobliwy, chorzeć; prasłowo, z pierwotnego chwory, zachowanego na Rusi (chworyj, chworat') i w dawnej czeszczyźnie, chwory, dziś u Czechów i Łużyczan również bez w, chory, khory, u Załabian chory 'brzydki', a chorac 'djabeł'; z inną wokalizacją: czeskie churawý, 'chorowity', chur(aw)ost, 'chudość'; z y: cherlawy, cherlak z chyrlawy, chyrlak; chyra i chera, chyrak, narzeczowe; rus. chyryj (chiriet', 'chorować'), bułg. chirěju, 'choruję'; słowień. chir, 'suchoty', chirati i chirěti, 'nędznieć', cerk. prochyrěł, podły' (por. chworowati, 'wydawać'); ch- z sk-, więc porównywam skwarnę (p.); wedle tych, co chw- z sw- wywodzą, awest. hwara-, 'rana', niem. swer, 'ból i bolączka', dzisiejsze schwären,

'jątrzyć się', i Geschwür, 'bolączka'. W nazwach miejscowych: Chorzelów i i.

CHOWAĆ, wychowywać, wychowanka, schowek, pochować, 'pogrzebać', chować i uchować się czego, "uchowaj Boże"; złożenia z prze-, z-, za-; już w psałt. i biblji we wszystkich dzisiejszych znaczeniach: "czystą chowała duszę", "chowaj ('strzeż') się tego", "chowajcie ji chlebem" ('karmijcie'), "chowatedlnica odzienia" (całkiem czeskie; "zbrojownia", Leopolita), "chowatedlnicę pieniężną" ("skarbnicę", Leopolita), zachowawać; chów, chowu. Słowo wyłącznie zachodnie, czeskie, łużyckie (na Rusi wyjątkowe, od nas), o tych samych znaczeniach, czes. chucowa, 'piastunka', chowati, łuż. chowaś. Prasłowo; ch- z sk-, łotew. skaut, skāwēt, 'obejmywać', goc. us-skaws, 'uważny', niem. schauen, grec. thyoskoos, 'dozierający ofiary'; p. czuć.

CHOWIERAĆ, chowierzyć, 'kołysać', 'chwiać', chowior, chowiorek, 'pusty snop na poszycie chałupy'; p. chwiać.

CHRABĄSZCZ, wedle chrząszcz, od chrabania, chrabotania, chrobotu nazwany; p. skrabać i skrob(ot)ać.

CHRACHAĆ, chrachel, r. 1500, 'spluwać'; odmiana do charchać, charkać, por. kaszub. chrochać i wielkopolskie chorchel, chorchlać.

CHRAM, wymysł naszych modernistów; nie polskie to, lecz cerk. chram, chramina, 'dom', na całem Południu 'dom' i 'świątynia', 'klęć', 'piwnica', czes. chrám, chrámina, 'świątynią', rus. choromy, choromina (chram, 'świątynia', z cerk.), 'dom'. Prasłowo; pierwotne +chorm, ch- z sk-, więc niem. Schirm (z + skerm), 'ochrona', bez s- w cerk. czrěm z +(s)kerm, 'namiot'. Brzmiałoby u nas + chrom, przenigdy chram, ale chromina Stryjkowskiego przejęte chyba z ruskiego, jak tyle innych słów u niego. Z południowego i czeskiego chram, 'buda', pożyczyli Niemcy swój Kram, Krambude, stąd nasz kram (p.). Karam starożytnych, o 'namiocie', przypomina poniekąd słow. + chorm.

CHRAP, chrapać, chrapnąć, chrapka ("mieć chrap na co"), chrapota r. 1500 o 'ochrzypieniu': "mówię chrapowato bom chrapki wielkiej dostał"; chrapliwy; "uciąć Chrap(ow)ickiego, jak i w rus., żartobliwie o 'spaniu'; chrapy, o

'nozdrzach końskich'. Prasłowo; tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; cerk. chrapają i chraplą, o 'chrapaniu' i o 'rżeniu koni'; w staroczes. jest i chronúti, u +chropnūti, obok chropieti, chroptati, rzężeć', co mogłoby uchodzić za pierwotny czasownik do (częstotliwego niby) chrapać, ale samogłoska tu nadto chwiejna, bo jest i e: ruskie chriepat', 'kaszlać', słowień. chrepati, 'dyszeć', chrepenēti, 'pragnąć', a nawet i ę: czes. chrzapati, chrziepie', 'nozdrzy', łuż. khrjapa; wreszcie chrzypieć. Pierwotne z sk-.

CHROBAK, p. robak, od tego chrobco i w chrobotać, o 'chrzęście, szmarze'; to samo co skrobać, skrobotać (p.).

CHROBRY, 'waleczny', dziś wyszło z używania, ocalało głównie w przydomku Bolesława Wielkiego, ale tegoż postaci: chrabry, i fałszywe (?) chabry, czeszczyzną zatrącają; prasłowiańskie; z +chorb-ry, cerk. chrabr (i przezwisko osobowe w 10. wieku), 'dzielny', na całem Południu (serb. chrabar, dziś: 'narzeczony'), czes. chrabrý (i chabrý przez rozpodobnienie?), łuż. khrobły (rozpodobnione), 'zuchwały', rus. chorobrit'sia, 'udawać śmiałka'. Obok polsk. chrobry było charbry (jak obok Wrocisław, Warcisław; obok krowa, karwa), w nazwach miejscowych Charbrowo, a z tego Chabrowo (czy i chabry na płycie Bolesławowej tak, z charbry, tłumaczyć?, alež rzeźbiarz mógł znak r nad a niewyraźnie oddać). Niem. scharf (z skarb-), 'ostry', lit. i łotew. tylko o 'smaku', skarbs. 'ostry, cierpki', szkerbs, lit. apskirbes pienas, 'mleko skisiałe'.

CHROMY, chromać, chromam, w 16. wieku stale chramać, chramię; chromota; u nas o 'nodze kulawej', pierwotnie i o '"suchem" ramieniu'; prasłowo; tak i w temże znaczeniu u wszystkich Słowian; cerk. chrom, chramati, więc nasze chromać nie pierwotne? Od pnia skrem-, co w krzemień, od 'poranienia ostrością', niem. Schramme, 'blizna', więc chromy pierwotnie 'ranny, zraniony (cięciem)'. Pień skrem- i w naszem poskromić, skromny (p.), i w chrupaniu, i w (c)krzm. W biblji: "chramał jest aż do śmierci" ("żyła zmartwiała", Leopolita), chromota ("ułomność", Leopolita).

CHRONA, biblja:"chrony dosyć"('miejsce przestrone'); chronić, ochronka, ochraniać; biblja:" do tej schrony ("skarbnicy","pokładnicy",Leopolita), uchronny. Prasłowo; cerk. chrana, 'pokarm' (do dziś na całem Południu, nazwy stąd dla 'chleba', 'spiżarni'), chraniti, 'chować', 'strzec'; rus. pochorony, 'pogrzeb'(od stypy?), choronit', 'chować', a do tego zgrubiały przymiotnik chorosz, 'ładny'; czes. chrána, chraniti, toż co u nas. Pierwotne + chorna, więc kaszub. charna, 'pokarm'. Pień sker-, skor-, 'żywić', 'karmić', lit. szerti, 'karmić', pašaras, 'karm koński' (nasze narzeczowe paszory stąd), szermens, 'stypa (pochorony?)'; ten sam pień, bez s-, w karm (z przyrostkiem -m), p. pień skerp-, skorp-, lit. karpa, 'brodawka' (bez s-), kirpti, 'strzyc'.

CHROPAWY, chropowaty, o skórze i korze, w 15. i 16. wieku skropawy (jeszcze u Mączyńskiego), Chropy (kasztelanja), o 'nierównym terenie'(serb. chrape, w tem samem znaczeniu), rus. koropawyj, 'chropawy'(stąd nazwy 'ropuchy', małorus. korop(aw)ka, rus. z inną wokalizacją czerepacha, słowień. krapawica), bułg. chrapa, 'wyboje', czes. chrapawý, 'chropawy'. Prasłowo;

CHRÓST, i o 'pieczywie chrószczącem', chróstowy; chróściel, ptak (pisane i przez k-); chróstnik i chróstniak, chróściany. Prasłowo; z +chworst, cerk. chwrastije, 'chróst', rus. chworost', chworostina, 'badyl', bułg. chrast, 'krzak', ale u Serbów i Słowieńców 'dąb'; w staroczes. Koźma (przed r. 1125) nazwę miejscową Chwrasten od 'krzaków' wyłożył, później tylko chrast. Z chworst- por. nasze chwarstać, chwarszczeć, o 'szeleście' wszelakim, kaszub. charzt (z +chwarzt) i karzt, o 'owsie na wybrzeżu (dla wzmocnienia tegoż wysiewanym)'.

CHRUPAĆ, o wszelakim 'szeleście' ("śnieg chrupie pod nogami"), schrupać, 'zgryźć', 'zjeść'; podobnie rus. chrupkij, 'łomliwy', czes. chrup, 'chrząstka'; urobione przez -p od chrem= skrem, 'ciąć' (p. chromy), bo obok chrup- jest i chręp- ("o mój miły pępie, któż cię dziś ochrępie", 'utnie', w pieśni dożynkowej), prus. sen-skremp-usnan, 'zmarszczka', nasze chrząpiel, 'guzica'; chrupać jest

obocznem z u, obok nosówek. Prasłowo i w postaci z u: rus. chrupat' sia, 'pękać', bułg. chrupam, 'gryzę', serb. chrupiti, chrupjeti, o 'trzasku', chrupati, o 'chrząkaniu świni', słowień. chrupa, 'zawierucha, trząskawica', czes. chrupati, 'chrupać'.

CHRYJA, wyraz szkolny dla 'rozprawy', 'wykładu', z grec. chreja, 'sentencja', przenoszony na wszelką "historję".

CHRZAN, prasłowiańskie, rus. chrjen; wymawiają i krzan, jak i Czesi krzen zamiast chrzien dawnego; Niemcy wschodni pożyczyli go jako Kren. Pochodzenie nieznane; lekarz grecki zapisał kerain dla tej rośliny, widocznie toż słowo ze wstawionem e.

CHRZEST, chrztu (zamiast chrzstu), chrzcić, chrzciciel, chrzciny, nowochrzczeniec, chrzes(t)ny, chrześcijanin, chrześcijaństwo; wszystko wymawiane i przez k-, a tak i pisane pierwotnie: krzciny, krześcijaństwo, nowokrzczeniec; już w psałterzu: "wiara krześciańska" (w puław. "pospolna" i "pospolita"); w Bogurodzicy czytam, dla miary wierszowej, chrześciciela, powołując się na chrześcianina. Pisownię z ch- zamiast k- wywołało ch- Chrystusa i christianus, zatrzymujące obce ch- z grec. christos, 'pomazaniec'. Nazwę Chrystusa Chrĭst (z niem., z krótkiem ĭ, Christ) przeniósł jedyny Słowianin na 'krzyż' sam; dla chrztu, chrzcin, miał przykład i u Niemców, kristenen, 'czynić chrześcijaninem'. Cerk. krĭst (w wymowie ruskiej kriest) 'krzyż', krĭstiti 'chrzcić' (ale jeszcze prĕkrĭstiti sę 'przeżegnać się', raskrĭstiti 'ukrzyżować'), u Serbów krst (krsta, 'krzyże') znaczy 'krzyż' i 'chrzest' (krsno ime, uroczystość plemienna); na Zachodzie jednak (Czesi, my, Łużyczanie) i u Słowieńców krst, krzest itd. już tylko 'chrzest'. Przechód nazwy Christa na 'krzyż' umożliwiło, że był u Słowian rodzimy rzeczownik krĭst, ocalały w złożeniu okrĭst, 'naokoło', rus. okriestnost', 'okolica', załab. wokarst (toż), od pnia kri-, kroj-, 'ciąć' (okrĭst znaczy właściwie 'okrążając', bo krąg od tego samego pnia poszedł); to krĭst pierwotne ustąpiło zupełnie (z tym jedynym wyjątkiem) nazwie Chrysta (i 'krzyża jego'); gdy schyzmatycka Słowiańszczy-

zna przy krist = 'krzyż' została, katolicka krzyż dla drzewa przejęła, a krzest do 'chrzcin' ograniczyła. Nazwa chrześcijan, cerk. kristjan(in), rus. kriestjanin, 'chłop', kriestjanka, 'chłopka' (por. franc. crétin, 'kretyn', od christianus), serb. krszcianin, czes. krzestian, z niem. dawnego christiāni i christjāni z łac.; u nas nowochrzceńcy umyślnie nazwę Krystyjan lub Chrystyjan przybierali.

CHRZĘST, chrząstka, dawniej chrząsłka (wiek 15. i 16.), chrzęściec; z wokalizacją o: chrąst (oboczne chrust,), chrząszcz (w psałterzu flor.; w puław. chrząszcz zamiast chrąst); tu i inne dźwiękonaśladowcze: chrząkać, chrzęchy i chrąchy, odchrząknąć; urobienie przez -t od pnia chrem-, skrem-, 'krajać'. Prasłowo; cerk chrust i chruszt, o 'szarańczy' i o 'chrząszczu', rus. chrustiet', chrusnut', 'pękać', chrustkij, 'łomliwy', chrust, 'co pod zębami skrzypi' (np. mąka), serb. chrusta, 'skórka (chleba, pięczeni)', chrustati i chruskati, 'gryźć', czes. chroust 'chrząszcz', a chrust 'chrząstka'. Dziś u Słowian chrząstka, chrząst, z -t, ale nasze chrząsłka dawne zgadza się całkowicie z lit. kramslē i kremslē; łotew. skrumslis, lit. krumslys, 'kostka u nogi, głozn', prus. krumslus, 'knebel', od czasownika lit. kremsti, kremtu, 'ogryzam'.

CHRZYŻMO, chryźmo, kryżmo, 'św. olej do bierzmowania', "chrzyżmować abo bierzmować"; cerk. chrizma z grec. chrisma, czes. krzizmo, z niem. chrismo; ch- wedle łac. chrisma (grec. chriō, 'mażę', christos, 'pomazaniec').

CHUCH, chuchać, chuchnąć, dźwiękonaśladowcze, i czeskie; rus. chukat'; niem. hauchen (dawne hūchen), Hauch.

CHUĆ, chutki, chutliwy, p. chcieć i chęć.

CHUDY, chuderlawy (por. suchorlawy), chudzina, chudoba ('ubóstwo', 'biedactwo'; dalej, niby dla skromności, by nie urzekli: 'dobytek', 'bydło'); wychudły i schudły, chudnąć; chudziec, z chudźca: chujca, i do tego nowe chujec, o 'chudym wieprzu'. Prasłowo; u innych Słowian: 'mały, drobny', 'zły' (serb. chudoba, słowień. chudicz, u Załabian chaudac albo szaudac, 'djabeł'). Ch- z sk-, lit. skaudus, 'bolesny',

skundžu, 'skarżę', skudrua, 'ostry'; sk- w naszem paskuda (p.); bez s- w cerk. kuditi, 'psować', prokuditi, 'zniszczyć'. U nas najbardziej ograniczone znaczenie, por. chudopachołek i niby łac. chudeusz.

CHUSTA, chustka, chusteczka, nasze wyłącznie słowo, niema go i w czeskiem nawet; oboczne do prasłow. skut, 'szata', 'kraj szaty', co nie pożyczka z goc. skauts; toż samo co lit. skiautas (z wtórnem i), od skutu, 'strzygę'; nasze słowo dalej urobione z przyrostkiem -t.

CHWAŁA, chwałka, chwalić i liczne złożenia, po- itd.; chwalba, chwalebny, chwalny; bałwochwalca; naschwał, 'na umysł, umyślnie', dziś nieznane, w 16. i 17. wieku; zamiast chw- przez cały 15. wiek (ale już od 14. w.) fała, falić, falebny, niektóre zabytki postaci z chw- wcale nie znają; dziś zapomnieliśmy o f, utrzymało się tylko w nazwach, Falęcice, Falkowski; ufała w 15. wieku zamiast uchwała, ufalić. Jak w chory, z + chwory, może chw- i w ch- się uprościć, przynajmniej powtarza się chała, chalić, tak często w psałterzu i bibliji, że trudno tu o samym błędzie pisarskim prawić. Prasłowo, takie samo u wszystkich Słowian, nabiera powszechnie i znaczenia 'dziękowania'; serb. na(ch)walice, nawo (z nachwao, nasze naschwał), 'umyślnie', ufal', 'nieumyślnie', słowień. na chwal priti, 'nadarzać się'; u Serb. i Bułg. narzeczowo toż f, co u nas. Pień z sk-, nord. skvala, 'wzbierać' (o wodzie i mowie), niem. Schwall, schwellen. Samochwał = Chwałko, Chwałecki, u Potockiego i i.

CHWARSTAĆ, 'chrzęszczeć', p. chróst.

CHWAST, od chwatania przezwany, bo zielska chwatają ziemię dla siebie, zachwaszczając ją; u innych Słowian chwastati, chwastun, chwasta, znaczy 'pyszałka, co się chełpi, chlubi', jak i w dawnej polszczyźnie: "lekarz fasci" (f, jak zawsze w 15. wieku, zamiast chw), t. j. 'chełpi się' (środkami swemi) w mazowieckim Polikarpie około r 1450. Czy może w dalszym związku z chwost, 'ogon' (?), przynajmniej chwoszcz, foszcz, nazwy uprzykrzonego chwastu rolnego, 'equisetum', r 1472 chwoszczki i choszczki.

CHWATAĆ, chwat, p. chwytać.

CHWIAĆ, rozchwiewać się, chwiejny; w psałterzu: "chwiejali głową" ("chwiali głowę", puław.), nieściągnięte, ale chwieli (puław. znowu chwiali); dalsze urobienia: chwierutać, 'poruszać', 'kołysać', od chwierut, a to od chwier; pień w chwoja, chinka, p. choja; sk- w skwierut (?).

CHWIĄDAĆ SIĘ, 'drapać się, gdy swędzi', z +świądać, p. więdnąć, jak staroczes. chwadnouti z swad-, o 'więdnieniu'.

CHWILA, chwilowy (w 15. wieku i fila), 'czas'; "bo była zima chwila" (w kolędzie z 16. wieku; stąd chwila po narzeczach biało- i małoruskich o 'niepogodzie', 'burzy'), "już tu chcę cirzpieć mękę i wszytki złe file imieć", w legendzie o św. Aleksym ok. r. 1450, "ciężka moja chwila", w pieśni z 15. w. Zachodni Słowianie jedyni pożyczyli to słowo od Niemców, dziś Weile, niegdyś hwîl, hwîla, 'czas', 'godzina'. Wedle niem. złożenia Kurzweil urobili Czesi kratochwile, a my za nimi krotochwila i krotofila, krotofilny; częste u Reja: "krotofile stroić", "za krotofilę", 'dla uciechy'.

CHWINIĆ, tylko u Wielkopolaka H. Powodowskiego, 'mruczeć', chwiniąc, 'mrucząc'; porównałbym z serb. chiniti, 'udawać', 'oszukiwać', chimba, 'oszustwo', słowień. chiniti se, 'udawać', rus. chinit', 'łajać'; chw- zamiast ch-, a i naturalnie z y, więc chwinić z chinić, a to z chynić.

CHWIST, chwistać, chwis(t)nąć, toż co świst, świstać, świsnąć; chwiszcz, 'orzech próżny', toż co świszcz; chwist w 15. i 16. wieku, jeszcze u Reja, 'błazen', właściwie 'aktor, komedjant', 'mimus'; jak świstek (papieru), tak i chwistek, chwisty w Józefie Rejowym (o 'szmatach, łachach'); pochwist i pochwiściel wreszcie, o 'zawierusze', dostali się i do mitologji, jak i Pozwizd. 'Orzech próżny' nazywa się r. 1472 gwiżdżem i malikiem (p.); u Czechów chwiszt, 'świstak'; tylko u nas i u Czechów istnieje to chwist, chwistati, por. gwizdać i świstać u innych Słowian.

CHWOST, 'ogon'; w nazwach: Zawichost (zam. Zawichwost); Chwościsko, ojciec Piastów; chwoszcz, 'skrzyp', w 15. wieku choszczki i chwoszczki u Stanka (1472 r.), choscik; z średniowiecznej łaciny wzięto dla 'equisetum' koński ogon, z 'cauda equina'; roślina sama podobna do "chwostu", stąd więc, nie z łaciny, jej nazwa. Jeszcze Biernat w Ezopie używa tego słowa: "chwost mu (wężowi) uciął (chłop)", ale już w 17. wieku rusyzmem się staje; chwostać, 'bić się (miotełką w łaźni)', Stryjkowskiego, ruskie lub czeskie(?), ale i u innych obok chłostać (ł wymawiane jak w?); Chwościsko tyle co 'mietlisko', dla rzadkich włosów, por. czeskie chwostiszcze, dziś kosztie, 'miotła'; postać bez w powszechna; mylnie przeniesiono nazwę ojca Piastowego na Popiela i zmyślono mu rozpustę.

CHWYTAĆ, niegdyś tylko chycić, a obok tego, z inną wokalizacją, chwatać, chwacić (jak kisnąć i kwasić, gizd i gwazdać); do chwatać: chwat, chwacki; od chwatać dostało się w i do chytać, chycić: uchwycić zamiast dawnego uchycić. Prasłowo; cerk. chwatiti, chwatati, i chytati, chytiti, rus. chwatat' i pochitit', 'porwać', chiszcznyj, 'drapieżny'; u Serbów i Słowieńców używa się i o 'pośpiechu', podczas gdy u Czechów i Łużyczan łączy się to znaczenie z postacią chwat, porównaj i naszego chwata; u Bułgarów i Serbów służy chwat i za 'miarę' (od piędzi do sążnia). P. chytry. Pień jest skut-, lit. bez s-, kutrus, 'zwinny', kutu, 'rozruszam'; w słow. z sk- w czes. poskysti, skysti, 'wystąwiać' (cerk. pod-sky-titi, 'nachylić głowę'), z ch- w czes. chystati, 'sprawiać'.

CHYBA, 'brak', 'wada', "bez chyby", lub bezpochybnie, 'niezawodnie', chybić. Rzeczownik chyba zszedł od 16. wieku na przyimek-przysłówek, 'wyjąwszy', łączony pierwotnie z 2. przypadkiem, np.: "wszelkie zwierzę chyba człowieka uszami rusza", Glaber r. 1535, "nie może i jednej godziny trwać chyba choroby takiej", "więcej ku dobremu niż ku złemu chyba swej rzeczy", "chyba mnie niemaz innego boga", Leopolita, "schną chyba tego izby były pokrapiane"; ale już u Sekłucjana i z 1. przypadkiem: "chyba liście same (nalazł na figze)". Uchybiać; chybki, szybki, jedno i to samo słowo, jak i chynąć = szynąć; w chybo-

tać, chybać (chybaj,hybaj,'ruszaj!') ocalało pierwotne znaczenie.Pień z sk-, lit. skubus,'szybki',.Słowo przeważnie na Zachodzie znane,czeskie chyba,'wątpienie',chybati,'wątpić', 'wahać się',chybiti, 'chybić',chybawý, 'wątpliwy', chyba używało się również przysłówkowo;słowień. chiba, 'brak','błąd', chibati,'ganić',serb. podahiban,'chytry'; biało- i małorus. chyba może z polskiego,. Od pierwotnego znaczenia 'ruchu', przez 'kołysanie', 'wahanie', do 'pomylenia'; albo od 'ruchu' do 'minięcia',pominięcia'(?). U innych Słowian to samo z sz-, rus. oszibka,'błąd', oszibit' sia; p. szybki,szubienica.

CHYŁY, chylić się,pochyły,schylić się,schylać się,nachylać itd., wychylić; chyłem,chyłkiem (chylcem,chylądzią), 'tajnie'. Prasłowo; cerk. pochył,'skrzywiony',rus.to samo, a chiłyj 'słaby'; podobnie na Południu, serb.chila, 'krzywda', chiliati,'patrzyć zyzem', chiliak,'zyz';czeskie jak nasze,den se chyli k weczeru. Por.chyży.Nie zgadza się z następnem, chynąć, bo w chynąć wypadło b przed n, gdy w chył tego nie było.

CHYNĄĆ (SIĘ), 'rzucić się', to samo co szynąć (p.), z chyb-nąć; "ledwie dzień głowę chynie","i już się był dzień z południa chynął","wiatr chynie"(łódkę itp.),"chynął ognia"('zachwycił'),"konie w bok się chyną" (w podobnych przykładach nasuwa się chynąć jako +chytnąć,?); por.rus. chinut' sia,'chylić się'.

CHYTRY, chytrze,chytrość,chytrek i chytrzec,chytrzyć, częstym u przymiotników przyrostkiem -r od chytania ('chwycenia') urobione; prasłowiańskie to, o 'zręcznym,przebiegłym' i 'prędkim'; por. wymienione pod chwytać lit. kutrus, 'zwinny'.

CHYZ, 'dom',chyża,chyż, pisane i przez i; prasłowiańska pożyczka z niem. hūs, Haus, jako pożyczka ze wcale ruchomą postacią;cerk. chyz, chyzina i chyżina, rus. chiża, bułg. i serb. chiża, chiżica,ale i chisza, chiszica, czes. dawniej chysze,chyszka, dziś chyże, chyzina.To słowień. chyż pożyczyli Niemcy dwojako: Kietz, o 'chałupach rybackich' w Marchji (pod Berlinem, Poczdamem), i w Alpach jako Keische, Keusche, 'chałupa'(z tego znowu słowień. kaiża).

Uderza odmienność rodzaju i końcówki, ależ to pożyczka.

CHYŻY, 'chybki', 'szybki', słowo późniejsze, od końca 16. wieku; od +chyg- do chy-, p. chyły.

I
===

I, spójka łącząca, 'a'; samoistna, i w skupieniach (iza, izali), dawniej stale przed pytajniki kładziona (i kto, i co, zamiast kto?, co?); poszła z przypadku któregoś zaimka wskazującego; może to grec. ej, 'jeśli', albo lit. jei, 'jeśli' (od zaimka 3. osoby). Połączona z że: iże (skrócone: iż albo że), wyraża, jak aże, zawisłość: "on rzekł, iże przyjdzie", tyle co: 'on rzekł i on przyjdzie': tak samo np. niem. und ('i') jeszcze na początku 16. wieku używano i w znaczeniu dass ('że').

ICH, IM, p. jego.

IDEA, ideał, idealny, idealista, idyla, należą do greckiego pnia, co 'widzieć' (i 'wiedzieć') oznacza, od którego i historja (w idyli i wymawiane zamiast dawnego ei, bo eidōlon, eidyllion, 'obraz', - idołopokłonnik ruski znaczy 'bałwochwalca', i 'obrazek'). Od tego id- (wid-), zupełnie odmienne id- w idiota, idiotyczny, co 'prywatynę' i 'nieuka' znaczy (idiōtēs, 'prywatny', idios, 'własny', od zaimka względnego).

IDZI św., Egidjusz, u Czechów Ilji.

IGŁA, igiełka, igielnik, iglica albo glica (Mączyński 1564, i dziś narzeczowe), iglasty, igliwie (ależ jeglija, 'jodła', tu nie należy!); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; i u Łużyczan i- odpada, gła; j- w nagłosie było i u nas, u Czechów jehla z jihla (jest i ihla u nich); rus. bułg. serb. igła, iglica; u nas w nazwie 'berberysu', glika (zwanego i dracz, drzon, dereń, od 'darcia'), ocalało pierwotne -ika, jak w osika. Z pewnością da się tylko prus. aikulo, 'igła', porównać, chociaż nie zgadza się w spółgłosce; pień pierwotny ten co i w jędza (p.), od 'kłócia'.

IGO, w nazwach miejscowych, Igołomia, 'gdzie się igo (=jarzmo) łamie'; narzeczowe jugo (ju- z ji-, jak nieraz), 'jarzmo' (i w nazwie lekarza Jugo, co nie franc. Hugo, bo znany w przysłowiu od 17. wieku). U wszystkich Słowian tak samo; cerk. igo (obok odmiany iga jest i izesa, jak przy odmianie nieba, słowa).

Prasłowo; lit. jungas, ind. jugam, grec. dzygon, łac. iugum, iungere (stąd konjunkcja, 'złączenie', adjunkt, franc. adjoint, dysjunkcja, konjugować itd.), goc. jukuzi, niem. Joch, wszędzie to samo: 'jarzmo'; z izesa można grec. dzeugos, 'zaprząg', łac. iugera, 'morg', porównać. Nie mamy czasownika, ocalałego w lit. jungti, łac. iungo, 'łączyć', 'wprzęgać'. Nadmieniam zgodę łac. con - iux, 'małżeństwo' (z-jarzmieni), z cerk. sąprąg (rus. suprug) w tem samem znaczeniu.

IGRA, igierny, igrać, jigrzec, 2. przyp. jigrca, 'komedjant' ('ioculator', 'kuglarz, śpiewak wędrowny'), igrzysko, igraszka (ten sam przyrostek - sz co w rus. igruszka, 'zabawka', wyigrysz, 'wygrana'), p. gra.

IHUMEN, 'opat', ihumenia, 'opacicha', z cerk. rus., a to z grec. hēgumenos, 'przeor'; tak samo ikon(a), 'obraz świętego', z grec. eikōn (ikonostas, 'ściana z obrazami w cerkwi').

IKRA i ikro (r. 1500), 'jajka ryb', ikrzak (i "mleczak"), ikrowy, ikrzysty; ikra, 'łydka'; kra lodowa (bez nagłosowego i-, jak stale u nas). Wszystko troje jedno słowo, o 'nabrzmiałości' wszelkiej (jajeczek, mięsa, lodu); s- nagłosowe odpadło, ocalało tylko w cerk. skra; rus. ikra, 'kawior'; dalej urobione kriga, małorus. kryha, o krze lodowej'. Lit. ikrai, 'ikra', prus. ikroj, 'ikra (łydka)', pożyczki, od Rusi i od nas.

IM - TYM, p. jego; dziś nim zastąpiło dawne im: zanim.

IM-, liczne słowa, z łaciny przejęte: imponować; imainacja (imaginacja, niby 'obrazowanie', od imago, franc. image, 'obraz'); impet i impetyczny ('naskok' niby); imperator z imperjałami; imitacja; import, 'wwóz'; impertynent (z franc.); impreza, w 17. wieku ogólne, dziś nieznane niemal, z włos. impresa (por. impresario), 'przedsięwzięcie'; pomylone u Klonowica imbrjaki, 'opilce', z włos. ebbriaco; w 16. wieku był i impresor, imprymować, o 'tłoczeniu, druku', 'drukarzu'. Pomijam wyłuszczanie podobnych złożeń z in-: inamorat (' zakochany', w roman-

sach 17. i 18. wieku), inicjał, inspekcja, instytut; albo z il- (od inl-): iluminować, ilustracja itd.

IMAĆ, imacz, imaniec ('jeniec'), p. jąć.

IMBIER, imbir, dawniej (1472) ingbier, ingbir (albo, wedle łaciny średniowiecznej, zynzybar i cyngbier), z niem. Ingwer z łac. zingiber, od wschodnich nazw (arab. zandzabil, pers. shangabir z ind. srngawera).

IMBRYK, imbryczek, od 18. wieku, 'naczynie do kawy', z węg. ibrik, a to z tur. ebrek (m wstawiliśmy sami); i inni Słowianie od Węgrów to wzięli.

IMENT, tylko w ludowem: "do imentu", 'do cna'; z węg. imént.

IMIEĆ, imienie, p. mieć, mienie.

IMIENNICTWO OSOBOWE. Pomijając nazwy, co dopiero z chrześcijaństwem przybyły i pod wielu względami podobnym, co dawne pogańskie, podlegały odmianom, tylko o tych prawimy, chociaż one właśnie u nas najsilniejszego doznały uszczerbku; z wyjątkiem Stanisława, Wojciecha, Kazimierza, Władysława, Wacława, Włodzimierza, prawie zupełnie zaginęły; przechowały je dawne dzieje, a nierównie liczniej urabiane od nich nazwy miejscowe. Przytoczone właśnie imiona cechują imiennictwo słowiańskie: nazwy są dwupienne, a wyrażają życzenie, aby osobistości, której imię jest częścią integralną, wiodło się wedle imienia-wróżby. Nie wiemy, kiedy ostatecznie imiona nadawano, czy nie odmieniano ich albo uświęcano ostatecznie np. przy postrzyżynach? To wiemy, że imiennictwo słowiańskie zachowało normy przedsłowiańskie; że już Arjowie w podobny sposób życzyli potomstwu pomyślności. Wróżbę musiano jednak rozumieć, więc nazwy odmieniały się wraz z językiem samym i niema w nich jakichś pni odwiecznych; nazwy np. słowiańskie i litewskie są zupełnie od siebie odmienne, chociaż "system" ten sam, bo winien je był każdy rozumieć, więc się coraz odnawiały. Wiele imion jest wojowniczych, odpowiednio do czasów, więc wszystkie z woj-, bor-, stan-, stoj-; inne wedle gościnności słowiańskiej się stosują; inne życzą władzy, dostatków, czci i sławy; najliczniejsze właśnie na -sław lub -mir i -mier się kończą, co z mirem,

'pokojem' utożsamiano, chociaż początek jego jest inny; i -mił do częstych należy. Złożenia były dzierżawcze: Świętosław znaczy 'silną (wielką) sławę mający' (Jarosław to samo), Miłogost lub Radgost właściwie 'miłych (radych) gości mający', co się odmieniło zczasem na 'miłujący gości' i 'gościom rad'. Z niektórych nazw można i dramaty rodzinne wyczytywać, np. Niemój, Nielub, Ledarg ('ledwie drogi'). Ponieważ imię należy do osobistości, więc je dziedziczono, polecając przez to samo nowego członka rodu dziadom-duchom opiekuńczym. Wystarczy przypomnieć, jak się u Piastów albo Przemysłów te same imiona, Bolesławów, Kazimierów, co raz powtarzają; dziś heraldyk z nazw domyśla się przynależności rodowej. Dwupienne nazwy ulegały skrótom i spieszczaniom. Bolko z Bolesława; Stach, Staś, Stan, Stanko, Stachnik z Stanisława. Na nazwy kobiece mniej się wysilano; dodawano do ojcowskiej -a, więc Stanisława; córka Dobromira Dobrochną się nazywała lub Dobrawą (pierwsza żona Chrobrego ; druga, matka jego, z której jakąś niebywałą w świecie Dąbrówkę ukleconoǃ). Do imion domowych, pogańskich, przybierano (np. przy bierzmowaniu) chrześcijańskie, stąd Wojciech-Adalbert; nieraz zaczynają się tą samą głoską, np. Kazimir-Karol (Odnowiciel), ale u nas mniej o to dbano (Władzisław-Herman), więcej na Wschodzie, u Rusi. Pnie i odwracano: Wojbor i Borzywój; Sławomir i Mirosław; oba pnie znaczą nieraz to samo, tak się rozpowszechniły; znaczenie niejednego później i zapomniano, np. Spycimir (Spytek, niby 'Darmek'). Nierównie rzadsze są jednopienne, np. Wilk (aby go wilki nie zjadły; imię ma odwracać grozę) i inne nazwy od zwierząt, roślin (szczególniej częste u chłopów), rzek; od przymiotników: Czarny, Biały; od wszelakich innych rzeczowników. Nazwy chrześcijańskie wyjątkowo tłumaczą, częściej upodobniają je własnym, np. Hieronyma Jarosławowi (Jaroszowi), Florjana Tworzyjanowi; zresztą skracają je tak samo, Bień z Benedykta, Grzymek z Pielgrzyma. U nas w złożeniach nieraz 3. przypadek zamiast pnia: Bogumił, Piotrumiła.

IMIĘ; imienny, imiennik (dawniej drużba, na Litwie ciożka, z rus; tiezoimiennyj skrócone), imieniny, imiono, imionnik. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. imę (imene),

rus. imia, czes. dziś jmeno, dawniej jmě, jmenowati, 'nazywać'. Imię utworzone przyrostkiem - men (jak brzemię) od pnia no- i n-: słow. imę, z + n-men, łac. no-men (nominować, nominacja, nominat), grec. onoma (nasze anonim, 'bezimienny', z grec. anōnymos), ind. nāma, awest. nama, goc. namō (niem. Namen, be-nennen); brak w lit., jest tylko prus. emens, 2. przypadek emnes, 'imię'.

IMO, imojazdą, imopławem, p. mimo.

INDERAK, w 16. wieku, z niem. Unterrock, spodnica' (unten-, 'spód').

INDERMACH, w 16. wieku, z niem. Hintergemach, 'zatyłek', "mieszka na tyle, w indermaszku", tak u Cieklińskiego, Klonowica i i. (indermaszne), ale jeszcze 1568 r. indergmaszek. P. gmach.

INDYK, indyczka, narzeczowe jendor, jędor, z łac. gallus indicus, niem. dawniejsze indisches Huhn (dziś Truthan, Indianer), franc. poule d'Inde (z tego dinde, dindon), czes. indiánka (wedle niem.), rus. indiejka obok nazw naszych. W 16. wieku do Europy z Indyj Zachodnich przewieziony i rychło udomowiony.

INDZINGER, indzienigierka, indzienigerowie, w 17. wieku, dziś inżynier, z włos. ingegnere od ingegno, łac. ingenium, 'duch'.

INKAUST, dawniejsza nazwa 'atramentu', czes. inkoust i ingoust, z grec. łac. encaustum, 'wypalone' (o czerwonym atramencie cesarzy rzymskich używane), stąd i franc. encre, włos. inchiostro.

INNY lub inszy (jak pierwszy), jeszcze w 15. w. z jednem n: "jinych jimienie k jinym pójdzie", biblja; inaki ("słowa taka, a drugi jinaka"), inaczej, inakszy; gdzieindziej, skądinąd; dawniej samoistne: indzie, ingi, z inąd, inędy, inegdy ('kiedy indziej'); cerk. inde, inogda, inądu. Zdwoiliśmy n, jak w płonny, męczennik. Słowo iny znaczyło: 'jeden' (p.); przybrało znaczenie: 'drugi', 'odmienny' (jeden, 'ktoś inny'); ino, 'tylko', zachowało pierwotne znaczenie (=jedno, jeno). Prasłowo;

łac. unus z oinos, grec. oinos, 'jedynka', goc. ains (eins), prus. ains, lit. z przydechem wienas, w ind. i awest. z innemi przyrostkami: eka-, 'jeden', aewa-, 'jeden'; z inaki (inaczej) por. lit. wienokas, łac. unicus, niem. ainaha (gockie).

INOCHÓD, jednochód; inochoda, jednochoda; inochodnik, o 'koniu posuwającym naprzód obie nogi jednej strony, a potem obie drugiej, nie przebierającym nogami'; i tu ocalało ino- w pierwotnem znaczeniu: 'jedno'; "zbił go z inochody" ('z fantazji') r. 1500 i 1530 "junochodnik albo hinszt", z mylnem ju- zamiast ji-, jak nieraz.

INTERES, jeszcze przy końcu 16. i na początku 17. wieku w łac. pełnej formie interesse używane: "wszyscy swego interesse szukają", Wujek, "interese brać", Knapiusz; dziś ludowe jenteres, jęteres. Europejską pożyczka z łac. interesse, 'zależeć'. Inne liczne złożenia z inter- pomijamy (interpelacja); wymieniamy tylko naszego wyłącznego introligatora, 'co książki oprawia, wiąże', wiązacz w 16. wieku.

IPS, ipsym, ipsymować, od 'fałszowania wina ipsem, t. j. 'gipsem', przeniesioną na wszelki 'fałsz' w 17. wieku, szczególniej u Potockiego: "mieszając swych prywatnych konceptów ipsymy", 'fałszu i ipsymu kto nie miesza w złoto"; "od wina ipsymowanego wybaw nas Panie", Modlitwa około r. 1750, "wodę ipsymują winem, wino ipsymują wodą". Ips zanotował r. 1472 Stanko.

IRCHA, jercha, irzcha, 'rodzaj skóry wyprawnej, zamszu', irszany, irchowy, irchownik, na Zachodzie słowiańskim, czes. jircha, łuż. jercha, słowień. ircha i jercha (jest i u Serbów; na Rusi od nas); z niem. dawnego irch, erch, erich, ircher, 'białoskórnik', a to z łac. (h)ircus, 'cap'.

IRZY, Jerzy, jest i postać Jur, Juricus r. 1235, Jurek, Jurkowo; dalej irz, irze, irzyk, jirzykowie, wszystko w r. 1472 dla ptaszka 'cypselus' (por. Potockiego: "jaskółczy rodzaj w Polszcze zową irzykami"); "jerzyki po-

wietrzne", obok "jadowitych irów", i "jerowie skrzypiotały"; r.1500 "ir albo lelek" tłumaczy 'larus', 'mewę'; u Czechów jiřice, 'pieńka', jiřiczek, 'jaskółka'; jest to imię własne Irzy; podobne przenośnie nie rzadkie, p. kaczka i inne. U Serbów i Słowieńców nazywają się te same ptaszki juriczica, jurka, jurica, jurszczica (i o 'czyżach'). U nas Jura w 14. w., jak na Rusi (św. Jur. Lwowski!).

ISKAĆ, 'szukać', pierwotne słowo, nim go Niemcem szukać (p.) zastąpiliśmy, ale jeszcze u Reja i i. odiskać = 'odszukać'; dziś, jak i u Czechów, głównie o 'szukaniu "gadu" w głowie'; lit. jeszkoti, 'szukać'. niem. heischen, 'żądać', ind. (z odmienną samogłoską) iczchati, 'szuka', 'życzy' (od pnia ais; ind. eszati, 'szuka', iszmas, bożek miłości). Inni Słowianie ocalili słowo: cerk. iskati, iską i isztą, rus. iskat', isk, 'dochodzenie sądowe', priisk, 'kopalnia', serb. iskati, isztem, i biskati (od złożenia obiskati, mylnie rozłożonego); moraw. wiskati, i u nas wiskać, wiszczeć, z mylnem w-. W złożeniach z końcową półgłoską, jak zŭ-, ta zlewa się z i- pnia w y: stąd nasz zysk, zyskać, zyskowny, w cerk. sŭniskati, ale na Rusi, jak u nas, syszczik, 'szpicel', wzyskat', 'wymagać', nic wzyszczitie, 'nie bierz pan za złe'.

ISKRA, iskierka, skra, skierka, iskrzyć i skrzyć się, iskrzysty, złożenia z za- itd.; prasłowo; tak i w tem znaczeniu u wszystkich Słowian, z przydechem j-; Czesi pisali Giskra (znany kondotjer z 15. w., a minister wiedeński z 19. w.). Jest to odmiana wokalizacji z jaskier, jaskrawy, jas(k)ny (p.).

ISPINA, u Haura: "upusty stawowe chróstem, ispiną albo dębiną młodocianą oplecć"; 'to, co na ispach, namułach, rośnie'(?); od isep, ispu, u nas tylko w nazwach miejscowych, Isep, u Czechów jesep, 'szutrowisko', cerk. isŭpŭ (z iz-sep, 'nasyp'). Jest to Isep jedynym niemal przykładem zachowanego nagłosowego i przyimka iz, co jeszcze jest w nazwie Izgórsk 1104 r. (w 13. wieku już Zgórsk), a może i w istyk, toż co 'styk u pługa', "wykalać istykiem", Potocki (iztykać); iz zresztą na całym Zachodzie tylko z dało.

ISTY, istny, istota, istność, iście,

"iścić się w słowie", ziścić, uiszczać się, "jist bądź", 'bądź pewien', jisciec, jistca, 'właściciel', 'wierzyciel' i 'powód', isci(z)na, 'kapitał, własność'; dawniej szczególniej często: ten isty, 'ten sam', ci isci, 'ci sami' (w biblji, psałterzu); samoistny. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak i w temże znaczeniu: cerk. istina, 'prawda', rus. istinnyj, 'prawdziwy', nieistowyj, 'wsciekły'. Zamiast +jesty, +jestota, por. czes. dawne jestojski, 'prawdziwy', jestwo, 'istota'; je- i ji-, i-, w nagłosie wymieniają się nieraz. Lit. iszczias, łotew. īsts, īstens, pożyczka chyba z ruskiego.

IŚĆ, dawniej ić, idę (pień i-, por. lit. ei-ti, łac. i-re, grec. i-enai; czas teraźniejszy urobiony przez -d, jak w ja-dę, bę-dę), z licznemi złożeniami, gdzie również w bezokoliczniku mylne -ść od 16.w. panuje: przyjść, pójść, zajść, znajść, wyjść; d czasu teraźniejszego wkradło się w obiegające już od 16.w. częstotliwe (z)najdować, (z)najdywać (obok poprawnego (z)nachodzić), jedyne tego rodzaju (wynajdować, to samo z wy-), urobione najniepoprawniej wedle najmować (najmywać): najmę tak samo najdować: najdę). Postaci pierwotne wnić, znić, pójć, dójć ustąpiły wcześnie nowym wejść, zejść, pójść, dójść. U wszystkich Słowian tak samo; i Litwin urabia po narzeczach nowe einu albo eitu, 'idę', zamiast pierwotnego eimi, prus. eisei, 'idziesz', eit, 'idzie', z tą samą samogłoską stale, gdy w ind. jeszcze w liczbie pojed.: emi, eti, ale w mnogiej: imas, 'idziemy', janti, 'idą'; awest. aeiti, jeinti; grec. ejmi, 'idę', imen, 'idziemy'; łac. eo, 'idę', is, itio, 'chód'.

IWA, z przydechem jiwa, liwa (stąd nazwa miejscowa Liw i herbowa Doliwa?), iwina, iwowy, liwina, 'rodzaj wierzby', i tak u wszystkich Słowian bez wyjątku (chyba zdrobniałe iwka, iwica, służą i innym roślinom). Prasłowo, chociaż drzewa same różne bywają; lit. jewa, 'czerencha', grec. ojē, niem. iwa, dziś Eibe, 'cis' (rdzeń iwy-wierzby i cisu czerwonawy); ale prus. iwis(?), łotew. īwe, dla 'cisu', są pożyczki z dawnego niem. īwe.

IZBA z izdba, więc izdebka, Izdebno w nazwach miejscowych, izdbica (u mos-

tu); narzeczowo ginie nagłosowe i-: zdba, zdebka, zdbica; izbica, 'skrzynia u mostu', 'zrąb drzewa ziemią "nafasowany" (w twierdzy)'; przyzba; pierwotne istba (nazwy miejscowe, Istebno), cerk. istŭba, 'namiot', rus. istobka, 'łazienka', izba, izbuszka, prizba, bułg. i serb. izba (ale znaczenie bywa wszelakie, i 'piwnica'), słowień. j(i)spa, jspica i izba, jespa, czes. dawne jistba, dziś jizba, jizdebná, 'pokojówka', łuż. stwa i spa, itd. Prasłowiańską pożyczką z niem. Stuba, 'łaźnia' (dziś Stube, i w szkole, stąd sztuba, sztubak, sztubacki), z przydanem nagłosowem i-; niem. Stube, franc. étuve, 'łaźnia', włos. stufa, mają być dwa odmienne słowa: niem. od stiuban, stieben (o 'rozpryskującej wodzie', Staub), romańskie od łac. domniemanego extufare, extufa, 'łaźnia'. Od Słowian rozeszła się ta niemczyzna daleko.

IŻ, iże, p. i, spójka.

-----ooooOOOoooo-----

J

J- Przy ą, i e zwróciliśmy uwagę na kapryśność języków słowiańskich co do nagłosów samogłoskowych; przybierają one j- lub w- zbędne, a odrzucają pierwotne (np. ruskie ucha, uzo, zamiast jucha, juzo), albo mieniają je- i o- (szczególniej Ruś). Przy i, j, taż sama kapryśność. Gdy inni Słowianie i- w nagłosie, nietylko przed zbitką spółgłoskową (p. izba), wstawiają (por. ruskie iwier, nasz wiór; rus. irej, nasz raj; rus. iwołga, nasza wilga), my pierwotne i nagłosowe odrzucamy częściej niż wszyscy inni, por. mieć, miono, glica (glika), skra, gra, zdebka, zamiast imieć, imiono, iglica (iglika), iskra, igra, izdebka. Pierwotne ji- trzymało się długo, jeszcze w 19. wieku pisali, nieliczni coprawda, jim, jich, ji, jinny (jinszy, por. ludowe jenszy, jak jenteres), jistota; nie uwzględniałem tu wcale tej wymowy i pisowni, pisałem wyłącznie i, chociaż j do pnia należy. Najdziwaczniej obchodzi się język, nietylko na Mazowszu, chociaż tam najszerzej i najdłużej, ze zbitkami nagłosowemi ja-, je-, przestawiając je jakby z umysłu. Więc w 15. wieku jeko, jebłko, zamiast jako, jabłko, i odwrotnie: jano, jadnacz, zamiast jeno, jednacz; Jawa, jaratyk, zamiast Jewa, jeretyk; ogólnopolskie Jadwiga nie z pierwotnego Haduwig-, lecz z Hedwig-; Jełowicki z dawniejszego Jałowicki; por. rus. Jawdochę z Eudoksji; dalej przechodzi ja- przez je- w (j)i-: irzmo, irząbek, zamiast jarzmo, jarząbek, a jemioła (p.) najrozmaitsze przybiera postaci. Mieniają się jąsiotr i jesiotr i i., i należy sięgać do innych języków słowiańskich dla ustalenia właściwej postaci. Że i polszczyzna przedsuwała i-, tego dowodzą ilnik r. 1472 (od lnu), Iłza z dawnego Isłza, a to od słzy, 'łzy'.

-J przystępuje do przysłówków, dziś: dziaj, wczoraj, tutaj, częste szczególniej u Reja, nikogoj (całkiem jak -że); onegdaj, może i w naj- trzeciego stopnia u przymiotników zamiast dawnego na-. Powtarza się w innych ję-

zykach jako -ī, służąc naciskowi, grec. nyn-i, hutos-i.

JA, zaimek pierwszej osoby, pozbył się, dla krótkości i wedle wzoru ty, spółgłoski końcowej; dawniejsze jaz ocalało w psałterzu; częściej i dłużej u Czechów się powtarza. Forma prasłowiańska była dwuzgłoskowa: jazŭ. Prasłowo; grec. egō, łac. ego, ind. aham, awest. azem, niem. ich, gockie ik, lit. asz, esz,. Słowiańska postać wyróżnia się od innych wydłużeniem nagłosu: + ēzŭ, z czego wedle stałego trybu + jēzŭ, a z tego jazŭ, jak zawsze; słow. z, lit. ż, pisane przez sz, odpowiada pierwotnej gardłowej podniebiennej. Dziś tylko Bułgarzy zatrzymali z, odrzucili j: az. Przyczyna wydłużenia, ēz- zamiast ez-, nieznana. Dalsze przypadki urabiają się od innego pnia: drugi, trzeci i siódmy mnie, szósty mną, czwarty mię lub mnie; w trzecim obok mnie, beznaciskowe mi. W psałterzu dawna postać drugiego przypadku: mienie, co się wedle dalszych przypadków pierwszego ie pozbyła. Z przyimkami stale: we mnie, ze mną, nade mną, ponieważ między m a n zagłuchła półgłoska pierwotna. Ta sama różnica pni obu w jednej odmianie w lit. manes, mani, niem. mir, mich, łac. mei, mihi, jako pierwotna.

JABŁKO, jabłeczny, jabłecznik r. 1500, jabłkowy, jabłkowity (o maści końskiej), jabłoń; miejscowe: Jabłowo i i. Nazwa spólna wszystkim północnym językom aryjskim: celt. abhall, niem. Apfel, lit. obuołas, 'jabłko', abelis, 'jabłoń', prus. woble i wobalne; ocalała i w nazwie "jabłkorodnej" Abella w Kampanji rzymskiej; por. łac. abies, 'jodła', prasłowo. Za jabłoń pojawia się na Południu jablań; u dawnych Czechów są obie postaci; wymiana to przyrostka -ań i -oń; na Południu jablka, jabuka, żeńskie, zamiast nijakiego jabłko. Urobione przyrostkiem zdrobniałości -ŭko od niezachowanego jabło (w staroczes. jest jednak); por. Jabłowo; jabłuszko, jak serduszko. Mazowieckie jebłko, jebłecznik, nieraz w 15. wieku.

JABRZĄD, jabrzędzie, 'topola', to samo co obrzad (p.); wymiana ja- i o- z pierwotnego a-, ja-.

JACY, 'tylko', przestarzałe, ludowe, w 15. i 16. wieku ogólne; jacy kto, 'kto tylko', 'byle kto', "niesłuszno jest, aby ot jacy kogo niesiona była skrzynia" (" aby leda kto nosił", Leopolita); jarcy komu, zamiast jacy komu, jarcy czyją; zamiast jacy czyją (jacakami dziś zowią, co jacy, zamiast "tylko", mówią); cerkiewne jaszti i jaszte, najczęściej bez j- pisane, aszti i aszte, 'jeśli', kto aszte, 'jacy kto'; urobione od zaimka 3. osoby przyrostkiem -tje lub -tji; jeszcze jest to samo słowo z przyrostkiem -stje, co na jedno wychodzi. Tylko jacy, r. 1549.

JAD, jadowity, jadowić się, 'gniewać się' (ludowe mylne jadłobić się, jadłoba), jadzić się, zajadły, rozjadły; prasłowo; tak i w temże znaczeniu u wszystkich Słowian; u Serbów obok jed, 'jad', 'złość', jest jad, 'żal', jadan, 'nieszczęsny', jadati, 'biadać'; u Czechów tylko jed (jest i w staroruskl.), z nowem je-. Jad zadawano w jadle, por. franc. poisson, 'trucizna', t. j. 'napój', łac. potio; niem. Gift od geben; więc p. jeść; i truci(z)na tylko od potrawy nazwana (p. truć). Jadówka, 'krosta'.

JADĘ, od 15. wieku jedziesz zamiast pierwotnego i ludowego jadziesz, jadzie, urobione (jak i-dę do i-ć) do ja-ć-, p. jechać; tak i to samo u wszystkich Słowian; cerk. jadą, ale rus. czes. jedu, małorus. jidu, z nowem je-, ji-.

JADŁO, dawniej i narzeczowe jedło; jadać, jadalny, jadalnia, jadłospis; p. jeść; urobione (jak siodło, 'wieś', od sed-) przyrostkiem -ło, od jad-, dlatego serb. jelo (l z dl, jak tam zawsze); jadać, częstotliwe, zwykłe.

JADRO, 'sieć, niewód', "sieć jadrzysta"; jadro właściwie 'wypukłość sieci na ryby i ptaki', więc Cygański r. 1584 co raz przestrzega: "uròb sieć, coby jadra nic nie było", "uczyń jadro średnie" "jeno jadra nie barzo wiele". U innych Słowian jadro 'żagiel' (cerk. jadro dla 'masztu' mylne chyba), jadriło, jadrina, serb. słowień. jadro, jedro, 'żagiel', jedriti i jadrati, 'żeglować'. W związku z tem i nadro, zanadrze? (p.). Jeśli znaczenie pierwotne 'żagiel', można ja-dro od ja-ć, 'jechać', wywodzić, jak łac. vēlum, żagiel', od veho, 'jadę'; inni

wychodzą od 'nabrzmienia' i łączą jadro z jadem, niby = niem. Eiter, więc jad-ro, co jeszcze mniej prawdopodobne.

JADWIGA, z niem. Hedwig (oba pnie: hadu- i wig-, znaczą 'wojnę'); jadwiżką przezywano i wszelakie 'sprzęty' i 'kaftaniki'; co do ja- p. j- nagłosowe.

JAGŁY, "kasza jaglana"; "proso otłuczone zowiemy jagłami lub pszonem"; jagły na podołku prażono jako czar miłosny; żartobliwe: "krupa jagłą być nie może", o Krupie i Jagielle. Tak i to samo u innych Słowian, oprócz Rusi (por. jednak rus. jagłyj, 'prędki', jaglit' sia, 'spieszyć', jagłaja ziemla, 'tłusta', ale to przypomina raczej lit. jēga, siła' jēgti, 'móc', grec. hēbē, 'siła młodzieńcza', z jēgā). Por. może igła, jeśli od 'ostroty' przezwana.

Jagnię, jagniątko; zdrobniałe, jak i cerk. (j)agniec, od agn, istniejącego jeszcze w czasowniku ob-agnić się, 'okocić się', co ludek mylnie rozłożył: o-bagnić się, i bagniędzią, bagniątkami obezwał "kotki topoli", czes. jehnied, 'kotki', jehnięda, 'topola' (przyrostek -d zbiorowy). Toż i tak samo u wszystkich Słowian; cerk. (j)agnę; i w bułg. bagni se, 'koci się', łuż. bahnić, 'kocić'. Prasłowo; brak w lit. łac. agnus (stąd nasz agnusek wielkonocny) grec. amnós, 'jagnię' (z +abnos). Na Rusi i ogniadije, zamiast ja-, je- innych Słowian, ze zwykłą zmiennością nagłosową.

JAGODA, zbiorowe (przyrostek -d zawsze taki!) od + jaga, lit. uoga, 'jagoda' (z pierwotnego +ōga); toż i tak samo u wszystkich Słowian; cerk. (j)agoda; Jagodne. U nas i u Czechów jagoda (od czerwieni) i o 'policzkach', r. 1500: "jagoda na licu" ('obliczu').

JAJE, jajo, jajko, jajca (od 15. wieku stałe, np. r. 1500: "w rozmaczki jajca", 'gotowane na miękko'), jajowy, jajeczny, jajecznica; jajecznik r. 1472 i 1500 tłumaczy nazwy ciast, 'artocopus', 'ovarium'. Toż i tak samo u wszystkich Słowian; cerk. (j)ajce, rus. jajco, czes. wejce (2. przyp. liczby mn.: wajec), łuż. jejo

i jajo. Prasłowo; łac. ōvum, grec. ōon z +ōion, niem. Ei; brak w lit. Przysłowia: "stoi za jaje" ('za nic'), "jaje bez soli" (podobnie, właściwie 'braku smaku'). Jeśli +aje z +awje poszło, wywodzą je od nazwy 'ptaka' pierwotnej, łac avis; por. lit. pautas, 'jaje', z naszą pt-aka nazwą. Jajnik 1472 r. 'żółcieniec', że na żółto krasi.

JAK, z jako skrócone; jaki, jakość, jakoż, jakoby; przestarzałe jakmierz i jakmiarz; 'w sam raz' (złożone jak opięć, oburącz): "obadwa jakmierz jednakiej mocy", "jakmiarz czterysta"; jakkolwiek, jakbądź, jakto. Prasłowo, lit. jõkias, od pnia zaimkowego, p. jego.

JAKA, jaczka, z niem. Jacke, od 14.w. przejęte; jak franc. jaquet (z czego zakiet), przez hiszp. z arab. szak, 'zbroja', co i w ang. jacket przebija.

JAKUB, dziś mylnie Jakóbem wedle obcego wzoru pisany, skrócone Jak, Jakusz, Kuba, Kusz, bo nagłos odrzucają (Grzymek z Pielgrzymek).

JAŁAT, 'błazeń, nicpoń', częste u Potockiego: "niechaj im dziecko rośnie jałatem"; "jałat to, a nie junak", r.1629, "poszło na jałata" ('durnia'), " w tym bławacie czasem znajdzie i jałata, nietylko szlachtę", r. 1618; wołacz jałacie! w 15.w. tyle co 'biada!', a jałacie 'proh dolor' r. 1430, jałacie jałacie, 'euge!'. Od rzeczownika serb. i słowień. (j)al, 'złość', 'zazdrość', jalan, jalen, 'zazdrosny'; por. jałowy (?).

JAŁMUŻNA, jałmużnik, z czes. almužna, a to z niem. Almosen (dawne almuosan) z łac. alimosina z grec. eleēmosynē (od eleein, 'litować': kyrie elejson, 'gospodnie pomiłuj!').

JAŁOWITY, o kontuszu 'barwy czerwonawej', w 17. wieku, z rus. ałyj, 'czerwonawy', bułg. serb. al, z tur. al, 'czerwony'.

JAŁOWY, jałowiec ("na jałowej ziemi"); jałówka i jałowica; też i tak samo u wszystkich Słowian (na Rusi i jałyj, obok jałowyj). Łotew. jēls, o 'surowym (niedowarzonym, nieźrzałym)'. Nazwę jałowca tłumaczą i

inaczej, od kwiatów męskich, więc jałowych. Jałochna, jałoszka, jałowiczy; jałowiec.

JAMA, jamka, jamnik; prasłowo; cerk. jama; łączą z grec. di-amān, eks-amān, 'wykopywać', amarā, 'rów', amē, 'łopata'.

JAMUŁKA, jarmułka, 'czapeczka', od 15. do 18. w.; "Jegomość się wczasuje w jamułce", "jamułki owe tureckie", r. 1617, "jamułki perłowe, złotogłowiowe", u Niemojewskiego r. 1608, jarmołki, Stryjkowski, jałmurki, 15. wiek (roty). Z rus. dawnego jemurlak, bułg. ja(g)murlak, z turec. ja(g)murluk, 'płaszcz na deszcz z kapuzą', później jermołka, 'kapuza', białorus. jarmołka, rus. jełomok, małorus. jomołka, 'czapka'.

JAN, jasiek (nazwa żartobliwa 'poduszeczki'), Jaś, Jaksa (jak Boksa); "grosz św. Jana", 'zadatek', powszechne w średniowieczu; Janowiny; czeskie ściągnięcie z łac. grec. Joan(nes), z hebraj. Jehochanan. Ruś obok Joana ma i Iwana, co u nas w 17. wieku częste o Rusinach; nazwy miejscowe, jak Iwanowice, pochodzą jednak od zachodniego Ivanus (12. i 13. w.), a w Iwończu i podobnych wpłynęło imię Iwo(n). Dalej Janusz i Hanusz, z czes. wedle niem. Hans z (Jo)hannes. Janowiec zowie się u ludu, i w 16. w., co Stanko 1472 r. janobyt, janosiet (!) nazywa, czes. janowec i janofit (że odkwita około św. Jana), ale już Stanko zowie to i sianowiec, sianożęć i znisiano (pora sianożęci, gdy odkwita), a jeszcze dalej odbiegają dawne postaci zanowiec i żarnowiec. Uważają je za odmianki ludowe łac. genest(r)a, genosta, niem. Ginster, a postaci z zan- powtarzają się i u innych Słowian dla 'cytisus', serb. zanowijet, łużyc. zanowież (i janowież) i zanowc. Inna postać Jana: Janczy, z węg.

JANCZAR, wojsko tureckie, utworzone r. 1329, rozbite 1829, z tur. jeni(jany)czeri, 'nowe wojsko'; europejskie; janczarka, 'rusznica'; ale Janczarycha, o 'życiu uciążliwem i niebezpiecznem', poszło od słynnego w 17. w. uroczyska Honczarycha (t. j. garncarzowa!): "hołysze konia w garści trzymając żyją na Janczarysze",

"będą orać Tatarom gdzie na Janczaryszę"; jeszcze r. 1755: "bez pokuty iść w świata anczarychę"; źródła dziejowe wspominają na mohiłu Honczarychu 1546 roku, na pole Honczarycha imenujemoje, 1660 r., itd., "aż do Hanczarychy" r. 1754.

JANDUŁA, "czara albo jandułа" w gdańskiej giełdzie r. 1670, rus. jandowa i jendowa, 'nalewka', nie z lit. indas, 'naczynie'.

JAPURT, deport, 'jabłko portowe', od Cystersów lubuskich z ich macierzystego klasztoru Pforte wprowadzone w 13. wieku; podobnie jabłko windlicz od Vindelicium (Augsburgu) przezwane (?).

JAR, jarek, jaruga, 'wąwóz', od 16. wieku, z rus. jar z turec. jar, 'strony brzeg', bułg. jar, w tem samem znaczeniu, serb. jarak, jaruga.

JAR, jarz, jaro, jary, jarzyna; jarosz, jarstwo, 'wegetarjaństwo'; jarny albo jarowy, o 'polu letniem'; wszystko w przeciwieństwie do ozimego i oziminy; jarka, 'zwierzę czy roślina tegoroczna, tej (lub poprzedniej) wiosny i lata', np. "jarka, marchew siana przed św. Janem"; "żyto i pszenica jara"; 'jałówka'; niema tylko jara czy jary w znaczeniu wprost 'wiosny', są przykłady w cerk. i czes., z jara, 'z wiosny', jest i w naszym Janczarze, alež on z Czech wyszedł. Toż i tak samo u wszystkich Słowian, jar, jarica, jarina, jarec, znaczy 'zboże jare'; tylko u nas jarzyna nabrało ogólniejszego znaczenia 'warzywa'; zato u innych Słowian częstsze od jar- nazwiska młodych kur, owiec, psów. Prasłowo; brak w lit.; niem. Jahr (goc. jēr), awest. jār-, 'rok', grec. hōrā, 'pora roku', 'rok', hōros, 'rok', łac. hornus, 'siegoroczny' (z *hōiorinos). Słowiańskie jar (nie mówimy o licznych pożyczkach, z nich tylko jedną wyżej przytoczyliśmy) jest czworakie, więc obok jar, 'wiosna', jest:

JARY, 'krzepki' ("stary, ale jary"), jarzyć się, 'żarzyć się', rozjarzać, "słońce jare" (ale wosk i miód jarzęcy od jarny, 'lipcowy'); u nas mniej używane, tem bardziej na Rusi, o 'wściekłej odwadze i złości', rozjarit'sia, jarost', 'wściekłość', cerk. jar, 'silny, ostry', jarost', 'gniew'. To jar- pojawia się w imionach, znacząc to samo co święty; jeden i ten sam bożek nazywa się

Swiętowit w Arkonie, a Jarowit w Hawelbergu; Jarosław, Jaropełk = Swiętosław, Swiętopełk. Znowu brak w lit.; łączą łac. ira, 'gniew', grec. dzōros, 'krzepki';

JAR, u nas nie zastąpione, o'wełnie owczej i koziej', cerk. rus. bułg. serb. jarina, 'wełna', lit. ēras, 'jagnię', prus. eristian (zdrobniałe, 'jagniątko'), łac. aries, 'baran', grec. erifos, 'cap', eiros, 'wełna';

JAR-, 'łączyć', ko-jarzyć (co Knapiuszowi jeszcze dziko brzmiało), i prasłowiańska nazwa 'jarzma', w cerk. i na Południu całem rodzaju męskiego, jarem, u nas i na Rusi nijakiego: jarzmo, jarmo; jirzmo, dziś ludowe, zapisane już w 15. wieku; ja-, ji-, je- wahają się stale; kojarzyć i jarzmo, por. igo i iungere, "kojarzą stadła" jak łac. coniux (p. igo). To jar- łączą z łac. arma, 'broń', grec. harma, 'wóz', harmos, 'spoidło', harmonia; nawet ramię i niem. arm, 'ubogi', tu należy.

JARCZAK, 'siodło tatarskie', z tatarskiego, w 16. wieku; "popręg jarczakowy", r. 1608.

JARGAĆ się, jargotać, jargolić, ludowe, o 'sprzeczce, grzechotaniu, hałasowaniu'; szkolne, od argumentów, arguere, albo od ergo, 'więc': "by się wszyscy doktorowie argowali", pieśń miłosna przed r. 1550.

JARŁYK, 'karteczka', 'przepustka', 'napis na flaszeczce', rus., z tatarskiej nazwy 'dyplomu', o który się wielcy kniaziowie w Złotej Ordzie ubiegali, tur. jarlek, 'rozkaz'.

JARMARK, jarmarek dziś, ludowe jarmak (już w 16. w.), jarmarczne, pożyczka z niem. Jahrmarkt ('targ roczny') z 14. w.; już r. 1408 jarmark ('gościniec') ojciec dzieciom przynosi.

JARMUŁKA, 'biret, czapeczka', p. jamułka.

JARMUŻ, 'ugotowana jarzyna', warzywo' (piszą i jarmusz), z niem. warmouz, od 16. w. stałe.

JARZĄBEK, u Stanka i i. jeszcze jarząb, irząb w imionach, nazwa ptaka, a jarzębina nazwa drzewa, którego jagodami się żywi; ja- (i-,

je-, o- w innych językach słowiańskich, naprzykład rus. orjabka, u Skoriny w biblji 1520 roku) jest przyswką; pień ręb- znaczy 'pstry', rus. rjabyj, białorus. rabyj, a stąd nasze dawne raby, np. u Cygańskiego w Myślistwie ptaszem z r. 1584 o ptakach upierzonych w niejednostajnej barwie; lit. z odmienną samogłoską raibas, to samo. Jarzębaty znaczy 'kropkowany' (i o niebie, o drobnych obłoczkach), czes. jerzabatý, 'pstry' (Czesi mieszają jerzab i rzerzab, 'żóraw'); u innych Słowian nazwa ta i dla 'kuropatwy'. Wedle Rostafińskiego (Myślistwo str. 444): "owoce jarzębiny są okrągławe, stąd z takiemi plamami jarząbek, i inne tak plamiste jarzębate"; przeciwnie w Symbola II, 194.

JASION, postać dawniej chwiejna: jesień 1472 r., jesion, jasień, rus. jasień, bułg. jasen i osen (wymiana ja-, je-, o-, por. jeszcze itp.); serb. jasen, słowień. i czes. jasen i jesen, łuż jasen. Prasłowo; lit. uosis, prus. woasis (z pierwotnego ōs-), łac. ornus z +ōsenos, niem. Esche (nord. askr), o tem samem drzewie.

JASKIER, 'ranunculus', i jaskrek, od 15.w.; nie nazwany od koloru niby jaskrawego kwiatów, jak botanik z początku 17. wieku twierdził, lecz ze "liście jaskrów przyłoż one na ciało wywołują zapalenie, ciało czerwienieje, iskrzy się", a więc to samo co iskra (p.); jaskrawy również od iskrzenia nazwany, bo ja-, je-, i- w nagłosie wymieniają się; r. 1500 jaskra, 'maik); "kowalskie jaskrzanie" ('iskry') roku 1549.

JASKINIA, jaskiniowy, czes. jeskynie (zamiast + jaskynie, co nic dalej nie dowodzi), urobione przyrostkiem -ynia (jak świątynia, beregyni) od jask (p. jaszczyk, jaszcz), 'skrytka, schowek'; brak dalszych odpowiedników, jeśli starorus. jask i ask, niem. Asch, 'naczynie' (dawne asc, 'misa'), nie są to samo co grec. askos, 'miech'; wory, miechy, były najdawniejszemi schowkami, misami.

JASKÓŁKA, dawniej (do 15.w.) jastkółka, "pisklę jastkołczyno" w psał-

terzach, "gnój jastkoliczy", biblja; powtarza się tylko w najbliższem niegdyś sąsiedztwie, u Łużyczan dolnych; pierwotnego jastkoła już nie znamy; złożenie, od kolenia za jastem ('żywność')?; dawniejsza i ogólniejsza nazwa, łastowica i (czes.) vlastovica, u wszystkich Słowian, od włą-(?).

JASŁA, jasełka (liczba mnoga, pojedyncza tylko w nazwach miejscowych, Jasło, ale Jasliska), rodzaju nijakiego; w dawnym języku, jak w cerkiewnym, ruskim lub czeskim, rodzaju żeńskiego (jasli); od jad-, 'jeść', urobione, jak gęśl lub myśl (od gędę lub mudzę), albo wiosło lub masło (od wiozę i mazać), od pierwiastku ēd- (słowiańskie jad-), p. jeść; por. lit. ēdžios, 'jasła' (ēdzia, 'pasożyt', w liczbie pojed.).

JASNY, "na jaśnią", jasność, jasnota, objaśnić, jaśnieć, od tegoż pnia co jaskrawy i iskra; jasny z + jaskny (jasen, tu i ówdzie w Słowiańszczyźnie, niczego nie dowodzi); tak samo u wszystkich Słowian: cerk. jasno, rus. objasnit', jaska, 'jasna gwiazda'. Może jednak pień jas- ten sam co w czes. jásati, jasovati, 'krzyczeć', jásot, 'okrzyk', jaskati, jaskotati; jasny byłoby pierwotnie o 'głosie jasnym' (a o głosie używa się jasny nieraz u Słowian), i przechód znaczenia byłby ten sam, co w łac. clarus, 'jasny', od 'głosu': cla- w clamor, classis ('zawołanie'), calare, 'wołać' (pień u Słowian nie częsty, zdwojony w + kołkoł, rus. kołokoł, 'dzwon', cerk. kłakoł, zaląb. klokolniki, 'dzwonki', lit. kalba, 'mowa'). Za tem drugiem przypuszczeniem przemawia, że niema śladu po pniu jask-, jest wyłącznie jas-. Jest zresztą i ind. jaśas, 'blask, zaszczyt', jaśas-, 'szczytny': trzecia możliwość?

JASTRZĄB (w najdawniejszych zabytkach pisany i jastrzam lub jastramp, co niczego nie dowodzi); tak u wszystkich Słowian, w staroruskiem i istrjab; urobione, podobnym przyrostkiem jak gołąb, od jastry ('bystry'), jastrzyć, 'patrzyć bystro'.

JASYR, 'niewola w ordzie tatarskiej', w 17.w. częste, wschodnie (ruskie) z tatarskiego; tureckie esir, o 'jeńcu wojennym', w innych językach słowiańskich, na Bałkanie.

JASZCZURKA, od 15.w. i jaszczorka, jeszczerzyca, wieszczerzyca (w 15. wieku, jak dziś u Kaszubów, załabskie wiestarica), u Stanka i jaszczor r. 1472; inni Słowianie mają przeważnie urobione na -er, nie na -ur, cerk. jaszter (tak samo u Serbów, Słowieńców, Czechów, Łużyczan); na Rusi jaszczerica 'jaszczurka', a jaszczur 'myszka', morawskie jaszczur 'salamandra'; zwierzątko nazwane od krycia się w jaskach (p. jaskinia); -er, -ur, są przyrostkami.

JASZCZYK, 'wóz z amunicją', dawniej wszelki 'drewniany schowek, skrzynka', np. u Potockiego: "jaszcze, miski, talerze i sprzęt z drewna iny"; naczyniowe jaszczysko, 'naczyńko u maślniczki'; wywodzą z rus. (jaszczyk, 'szuflada', dawniej samo jask, niby pożyczka z nordyjskiego askr, staroszwedzkie asker, wszelki 'mały statek', na wodzie i lądzie); p. jaskinia; jest i u Mazura Paska, nietylko na Podgórzu.

JAŚMIN, jaśminek, europejskie; nazwa wschodnia, jak i roślina: arab. persk. jāsemīn.

JATA, dziś jatka, a raczej jatki, jatkowy; pierwotnie 'namiot', dalej 'buda, kram'; "wydany na mięsne jatki", t.j. 'opuszczony'; jatnik; częste dawniej: " jata ptasznicza"; r.1500 "jata albo buda", "strzecha a jatka (rzeźnicza)", jaty, 'namioty'; jeszcze u Potockiego: " zdybawszy dziada przy drodze w jacie"; ogólne tylko na Zachodzie (u Łużyczan jeta, hieta, czes. jata, jatka), chyba w cerk. nazwie 'kuchni', jatchulnica? Jak jęto, 'stado', od pnia ja-, p. jechać, bo jaty i wieże (p.) wieziono, złożywszy je. Na Południu złożone po-jata, 'komórka, stajnia', 'dom' (bułg. serb.).

JAW, "na jawi", jawa, zjawa, jawić i złożenia; objawienie, jawny, jawnogrzesznica. Prasłowo; czes. dziś jevný, jeviti, cerk. i bez j-, awie, 'na jaw', awiti, obawiti, 'ukazać', zresztą zawsze i wszędzie z j-, rus. jawka; lit. owyje, 'na jawi', owytis,

'jawić się', pożyczki. Wychodząc od niby pierwotnego aw- (i łącząc je z u-m, p.), wtaczają łac. audio, 'słyszę' (stąd nasz audytor, audjencja, auskultant i askultant), grec. aiō, 'słyszę' (z +awisō), aisthanomai, 'uważam' (skąd wkońcu i estetyka), ind. āwisz, 'jawnie', przysłówek.

JAWOR, 'platan' 'klon'; prasłowo; cerk. aworow dąb, 'jawor'; 'platan' i 'klon' u wszystkich Słowian; częste w nazwach, Jaworów, Jaworski i i.; początek nieznany, nie pożyczka to z niem. Ahorn, chociaż niejedną nazwę drzew istotnie pożyczano, p. lerka, limba; cer.

JAZ, 'zastawa', 'grobla'; prasłowiańska nazwa dla 'odnogi', 'kanału' (u innych Słowian i jez, nietylko u Czechów), dla 'zastawy na ryby' (i 'sieci', w Statucie litewskim, jak i w ruskim); łączą z lit. ežē, prus. azi, 'miedza' (i 'płytkie miejsce u brzegu', w języku rybaków).

JAZDA, od ja- (p. jadę i jechać), urobione przyrostkiem zd = d (jak u-zda od uć); od tego: jeździć i jeźdźca zamiast jaździć (wedle wzoru biały: bielić, mylnie). Liczne złożenia: najazd, zajazd (i 'karczmę' oznacza), ujazd (termin prawny o 'sądowem objeżdżaniu granic dóbr', stąd nazwy miejscowe Ujazd na Śląsku, niem. Ujest, Ujazdów pod Warszawą, i t.d., a stąd znowu nazwa rodowa Ujejski z +ujeździski); odjazd, zjazd. Przez cały 16. wiek jezda, oczywiście wedle jeździć (częstotliwe przyjeżdżać). Obok jeździec i jezdny, ale jezdecki, o zbroi lub sukni, zatraca czeszczyznę. Jeżdżały jak bywały itp.; ujeżdżalnia.

JAŹWIEC, 'borsuk'; r. 1500: "caballus jaźwiec albo szkapa albo step" (p. żbik), pod 'cornipes' również: jaźwiec (nie wiedział glosator, co znaczy łacina); r. 1472 jeźwiec, z czeską wokalizacją. Prasłowo; nazwanie od jazwy, 'nory' (jest u innych Słowian, ale i w znaczeniu 'rany', prus. eizwa, 'rana', lit. aiža, 'szpara'); u nas miejscowe: Jaźwia Góra, Jaźwiny, od jazwy 'dziury'.

JAŹDŹ, jaszcz, jazgarz, 'acerina cernua', a jazic, jaziec, jaźwica, 'idus' (roku 1500 mylnie: "jesiotr albo jazic"; u Stanka 1472 roku obie ryby, jak tu, rozróżnione); powtarza

się u Czechów: jeż(d)ik, 'acerina', i w lit. ežgys, ežegys, egžlys, prus. azegis, - od 'ostrości' płetw, niby jeż(?).

JAĆ, dziś we złożeniach: odjąć; pojąć (za żonę; 'rozumieć', por. niem. begreifen); nająć; przejąć; przyjąć; podjąć się czego; zająć (termin prawny); p. zdjąć; objąć (objęcia); wyjąć (wyjątek); p. wziąć; ująć się lub ująć co. Jąć powstało z +jem-ti, lit. imti, łac. emo (w pierwotnem znaczeniu 'brania', por. adimo, 'biorę'; nie w późniejszem 'kupowania'), ind. jamati, 'dzierży', niem. nehmen. Częstotliwe: imać. P. mieć; sejm; rękojeść; obojętny; jeniec. Odmiana pierwotna była: jąć, imę ("czego się imie"), jął, jęty; więc pojąć, poimę, pojmę; tak samo: naimę, ujmę, zajmę, a wedle tego i odejmę zamiast otimę, podejmę zamiast podimę, nadejmę. Dalej najem, najemnik, najemnica (już cerkiewne); zajem, 'pożyczka', "dać w zajem", a z tego: nawzajem (dla 'oddawania'); ujma, ujemny; odjemny; pojemny; rozejm (od rozjąć; jest i rozjemca); objętość; pojętny; wzięty (np. na słowo, 'słynny'), wziętość; wzięcie się ('maniery'); zajęcie, "bez zajęcia". Częstotliwe niegdyś imać, imam ("tego się nie imam, nie imaj"); dziś tylko od złożonych, i to na -ywać: pojmywać, zajmywać, obejmywać, wyjmywać, dawniej na -ować: dojmować i t. d.; imać, imają, ocalało w rzeczowniku: " we snimaniu" (w psałterzu, 'w zgromadzeniu'), ale to mogłoby należeć i do trzeciego czasownika imać, jemię, por. dawne wnimać (p. mniemać); snimanie to samo co sejm (p.).

JĄDRO, jąderko, 'ziarno'; jądra, 'stroje'; jędrny (o zbożu, człowieku: 'krzepki'), jędr(z)nieć, jędrzyć; jądrowy. Prasłowo; rus. jadro, 'kula', czes. tak samo jak polskie; słowień. jedro, 'siła', jedrn, 'prędki' (z 'krzepki'), a w tem znaczeniu i w cerk. jędro, jędropisec, 'stenograf', jazdro, 'prędko' (u Serb. z g zamiast d, jezgra, 'siła', 'rdzeń'; stosunek między jędro a jezgra zupełnie ten sam, co między miązdra a miazga, p.). Grec. hadros, 'silny, gęsty', 'źrzały'.

JĄKAĆ SIĘ, zająkiwać się, jąkała,

i jękot, jęk, jęknąć, jękliwy; prasłowo w obu znaczeniach; cerk. jaczati, 'jękać', i jakliw, 'jąkalski', czes. jek, jekot, jektati, jeczeti, o'jęku', stęku', i zajikati se, 'zająkać się', serb. słowień. jeczim, jeczati, jecati, 'łkać'. Pień +enk-, z inną wokalizacją lit. ungti, łac. unco, grec. onkaomai, o głosach zwierzęcych, niem. dawne anken, 'jęczeć', duńskie ank, 'skarga', ynke, 'biadać'.

JĄTREW, dziś zapomniane, w 16. wieku ogólne jeszcze, r. 1500 tłumaczy i 'glos' ('żona brata') i 'nurus' 'snecha'); jątrewka, jeszcze u Szymonowica 1613 r. Prasłowo; w 15. wieku u nas jeszcze pierwotne jętry, cerk. jatry, serb. jetrwa, rus. jatrow, czes. jatrusze; lit. jentē, 2. przyp. jenters, grec. enatēr, łac. ianitrices, ind. jātā, 4. przyp. jātaram; jętry z -y wedle świekry i przypadków dalszych, zamiast +jętē albo +jęti, por. pierwsze przypadki mati, duszti (p. macierz, córa).

JĄTRZNICA, 'kiełbasa'; prasłowo, urobione od nieocalałego u nas: jątra, 'wątroba' 'to samo słowo z inną wokalizacją), czeskie jatra (l. mnoga, u Serbów jetra, żeńskie, l. pojedyn.), czes. i i. jitrnice, 'kiełbasa'; ind. antram, grec. entera, 'wnętrzności', niby interiora, od przyimka en, 'we', z przyrostkiem -ter, p. wnątrz.

JĄTRZYĆ, rozjątrzony, 'drażnić'; prasłowo; cerk. obętriti, 'rozpalić', obętriti sę, 'płonąć', czes. jitrziti se, 'jątrzyć się (o ranie)', jitrocel, 'plantago', najpospolitsze lekarstwo na gojenie ran (przejął Stanko r. 1472, obok babka, bo baby leczyły: skorożęć, skorocel); łuż. jetra, 'ospa'. Od poprzedniego: 'co na wnętrza działa'; por. łac. stomachari, 'gniewać się' = 'żołądkować się'.

JECHAĆ, dawniej jachać, urobione przyrostkiem - ch od pierwotnego ja-ć, 'jechać', ocalałego u nas i Czechów najdłużej między Słowianami, np. w 15. wieku po rotach sądowych i w biblji: "jał ku boju" ('jechał'), "jał Dawid za nimi", "przyjał do Tersa", wzjał i wzjaw, "wyjano z domu", "gdzieby jała (jechali', liczba podwójna) swymi końmi". Lit. jo-ti, jo-ju, 'jadę', indyj. jāti, 'jedzie',

awest. jāti, 'idzie'; dalsze urobienie od i-ti, 'iść' (p.) Czas teraźniejszy jad-ę (p.); jeli, przyjeli, 'jechali', 'przyjechali', zamiast jali. P. jazda, jata. Ruś i Czesi mają tylko jechati, cerk. bułg. serb. tylko jachati, my obie postaci; jachać wyszło z użycia niemal równocześnie z czekać. Jachati urobione z -ch jak śmiech, pospiech; w czes. jest nawet jęch, 'bieg'; e tu zupełnie mylne, przecież to pierwotne ā; do tej plątaniny przyczynił się mimowoli i czasownik jeść: jadł, z nagłosem istotnie całkiem odmiennym (od ēd).

JEDEN, jedno (z tego od 15.w. jeno, którego się niektórzy pisarze, np. Rej, wystrzegają, gdy inni do naszych czasów je powtarzają, np. Chmielowski); jedyny, jedynak, zamiast istniejących obok: jedziny, jedzinak. Postać jedzin, rus. odin, cerk. jedin, była pierwotna; w dalszej odmianie skracano od 11.w. czterozgłoskowe jedinogo i t.d. na trzyzgłoskowe jednogo, i dorobiono do tego nowy pierwszy przypadek, jeden (nieznany na Rusi, chociaż i ona odnoho odmienia); w tem pierwotnem jedin było -in liczebnikiem głównym (łac. unus z + ojnos, niem. ein, grec. ojnos, 'jedynka w kostkach', lit. wienas), jed- zaś przystawką: cerk. jede kyj, 'ktokolwiek', jede czto, 'cokolwiek', ponieważ pierwotne in, 'jeden', nabrało nowego znaczenia: inny (p.) Skąd jedyny, zamiast jedziny? może pod wpływem jednego? Dalej: jednaki (w zabytkach mazowieckich i jadnaki, janaki, jak i janostajnie), co w jednakże, 'przecież', w spójki przeszło; jedną i jedno, t.j. 'jednym razem', 'raz'; jednać, pojednać, jednacz (w mazowieckim 15.wieku jadnacz, janacz); złożenia: jednostajny, jednomyślny, jednogłośnie; rus. odyniec, 'dzik' (jak grec. monios od monos, 'jedyny'; dla odbijania się od stada), Odyniec. Jednokole ogólne w 15. wieku dla 'biedki', jenokole, "kara albo jednokole" r. 1500; jednoróg i jednorożec; jednowłajca. Jednota; od tego: jednocić, a "Stany Zjednoczone" mylne, zamiast zjednocone. Wypada d i u Łużyczan, jeno, jano, i u Czechów, jen, jenom, z tego jem i lem, 'tylko', a od tego nazwa Łemków ruskich, co łem zamiast "tylko" mówią za Słowakami. Początkowe ede-, jede-, wątpliwe, naturalnie coś zaimkowego, od pnia je-, p. jego, ind. jadā, 'kiedy', w cerk. (j)eda, 'czy nie', jeda

kako,'by', czes. jeda,'gdy';że w cerk. j- najczęściej brakuje,nie dowodzi niczego,por.cerk.aky,aszte,z jaky,jaszte. W 15. i 16. wieku jedurny,jedorny, jednylki,nawet u Leopolity, jak każdziórny; jeden każdy,zamiast każdy, jak w czeskiem. P.ledwo,co z jedwo, jedwa, w 16.w. urosło,od owego jed-. W biblji jeną ("raz", Leopolita), "po jeną" ("jednym razem", Leopolita).

JEDWAB, jedwabny,jedwabnik,jedwabnica; niby że jad wabi ('wyciąga'), w istocie pożyczka z czes. hedwabi, hedbawi,hedbaw (i u nas dawniej jedwab,narzeczowo rozmaicie); cerk. godowabl,z niem. Gotawebbi,gotowebbi, godowebbi,goduwebbi (starosaskie), t.j. 'przędza (webe) boża (droga,Gott)' dla ornatów; tłumaczy 'purpurę','bisior'.

JEGO, jemu,jej,ją, je; w liczbie mnogiej ich,im, zamiast: jich,jim; zaimek trzeciej osoby; pierwsze przypadki: on,ona,ono,oni,one. Dawny język miał (jeszcze przez cały 16.wiek) ozwarty przypadek ji (drukowany z czeska przez gi: "on ji widział"); jimi w 6. przypadku liczby mnogiej, dziś już tylko nimi (nim,nią),którego n poszło od przyimka sn (p. z); podobnie w 4. i 7.przypadku: weń,wnim (n od przyimka wn, p. w); w weń, nadeń, zeń,nań, poń (a wedle nich nawet: dlań i doń,zamiast jedynie poprawnego dla niego,do niego)ocalała pierwotna postać tego zaimka: weń z pierwotnego + wŭn-ji. Dalej: im ("im więcej,tym lepiej"), a od 17. wieku i nim,zanim ("nim ty przyjdziesz", lub: zanim); p. ile, jaki; w dawnym języku jegdy,odjąd,dojąd. W słowiańskim i litewskim zawładnął ten zaimek odmianą przymiotnikową,gdyż dodawany do jej form rzeczownikowych wyrażał to samo,co grecki lub niemiecki rodzajnik: dobro-je dziecko = das gute Kind,to agathon teknon; dobroje ściągnęliśmy w dobre (pierwotnie długie ē, jako ze ściągnięcia powstałe,później pochylone,wkońcu otwarte); dobra-ja matka,tak samo: pochylone do dziś po narzeczach,otwarte w języku kulturalnym,co pochylonego a już nie zna; dobrŭ-j(i),z tego u nas i u Czechów dobry, rus. dobryj. I tak samo przez całą odmianę dalszą:dobrego (w 16.wieku jeszcze dobrégo),ściągnięte z dobrajego,dobremu z dobrujemu (cerkiewne ma jeszcze formy owe otwarte). Ta nowa odmiana zastąpiła wkońcu w językach słowiańskich daw-

niejszą rzeczownikową odmianę przymiotników zupełnie; juz nie odmieniamy: dobra męza, dobry zony, lecz tylko: dobrego męza, dobrej zony, ale jeszcze: " zą biała dnia", r. 1535, "na biele dni", dzis ludowe.- Obok jego, jemu, skórcone go, mu, juz od w. 14. w ogólnem uzywaniu; go popłacało niegdys (jak dzis w ruskiem) dla rodzaju nijakiego: "uczynił świadectwo i on go ('je') przyjął" (jeszcze u Reja i Potockiego tak stale). Formy bez n: "przeciw jemu", "między jimi", "na je", "za jąz". Nowy zaimek względny (który, co) zastąpił dawny ize: "przysięgę, jąz my uczynili", "jezekoli się mu stało, to się stało" ('cokoli'). Narzeczowe dawne, juz w 14. wieku, jejej, jeich, jeim ("jeje ludziem", rota poznańska z r. 1393). W słow. i lit. spadły się dwa rózne pnie zaimkowe: pień trzeciej osoby, łac. is, ea, id, goc. is, ita (niem. er z dawnego ir, es), ind. ajam, 'on', imam, 'jego', awest. ī, 'ona'; i pień zaimka względnego: ind. jas, jā, jad, awest. jō, jā, jat, grec. hos, hē, 'który', - a więc pnie i- i jo- (lit. jis, ji, 'on', 'ona', 2 przyp. jō, jōs, 4. przyp. ji, ja). - Z dawnych form, obok ji = 'jego', 1. przyp. względny: jen (jak ten, on), jeszcze częściej jenze, w biblji i psałterzu (uzywane i jako 4. przyp.: "pręt jen w ręce dzirzał"; "kamień jenze był włozył pod głowę"); jen dla wszystkich rodzajów i liczb r. 1553: "światłość jen świeciła", "cnoty jen zalecają". W psałterzu jej = 'jego' (puławski ma zamiast tego gy). W 15. wieku jegojski, wedle naski.

JELCA i (mylne) jedlca, 'rękojeść', r. 1500: "głowica mieczewa albo jedlca"; "utopił sztylet po jelca"; z czes. jilce (jest i liczba pojedyncza jilec i jelec), słowień chelce; z niem. dawnego hilze, helze.

JELEC, ryba, r. 1472 tak, jedlec w 16. wieku z mylnym d jak jedlce lub polednia, u Czechów jelec, u Łuzyczan jalica, na Rusi jelec.

JELEŃ, leleń w 17. wieku w piśmiennictwie (np. u Jezuity Tylkowskiego, dzis tylko narzeczowe); niegdyś pień spółgłoskowy na -n, 2. przypadek cerk. jelen-e, u nas 2. przyp. l. mnogiej jelon; jelonek; jeleni. Prasłowo (i u Serbów leleń; rusk. oleń, z wymianą w nagłosie je-: o-), lit. elnis, grec. elafos (z + elnbhos) i ellos (z + elnos),

'jeleń';Niemcy pożyczyli nazwę dla 'łosia',Elend,Elentier (i u Łotwy alnis. 'łoś'),od Słowian.P. łani; por.łoś;zwierzę od 'rogu' nazwane,por.niem.ilo,'mozol,nagniot,narośl'.

JELITO, narzeczowe lelito (por. leleń obok jeleń), 'kiszka',w l. mn.'wnętrzności';tak i to samo u wszystkich Słowian; Serbowie i Słowieńcy mają olito,ze zwykłą wymianą; łuż.jelito,rus.bez je- w litonja, 'ksieniec u przeżuwaczy'. Prasłowo (prus.laitian, 'kiełbasa' pożyczka z polskiej postaci bez - je- ? p.jemioła); łac.ilia, 'wnętrzności'.

JEŁKI, jełczeć,zjełczały,o starem maśle i sadle z przykrym smakiem;tak samo na Rusi (czy stamtąd przybyło?) jołkij,jelczat'; u nas i iłki.Na Rusi wywodzą słowo od jeli 'jodły',niby od smaku jej smoły,ale to mylne.

JEMIOŁA, jemioło,jamioła,jemiało; bez je-: mielo (nazwy miejscowe,jezioro Mielno,Mölln w Holsztynie); ptak nią też żywiący jemielucha r.1472,zresztą jemiołucha (-ucha i w innych nazwach ptaszych,np.grzebołucha).Prasłowo,ale z odmiankami zwykłemi u nagłosu: cerk.imeła (imelnik, 'łowiący ptaki'),serb.imela,omela,mela,słowień.tak samo,rus. omjeła,czes.omeli,meli,jmeli, łuż.jemjelina.I jagody i kora służą od niepamiętnych czasów wyrabianiu lepu ptaszego (opis z r.1584),więc od pnia im-,jem-, 'chwytać',p.jąć; przyrostek -eła jak w pszczoła.

JENIEC, jeńca,z dawnego jęciec jęcca,jęctwo,od jęty do jąć albo od jęcie, 'niewola',por.objęcie, ujęcie,najęcie; "dałeś dziewki w jęcie",biblja; "jęccy swymi nie wzgardził",jęctwo (pisane i jętzstwo,tz=ć) w psałterzu,tak samo w biblji.W 16.wieku piszą już jeńctwo,jeńca,a do tego dorabiają pierwszy przypadek jeniec, a nawet nowy przymiotnik: jeński; jętka, 'bant'; jętka rus.jacica,

'jednodniówka (owad)'.

JESIEŃ, prasłowiańskie (Czesi je raczej podzimem zastąpili), rus. osień; prus. asanis (czy nie pożyczka z polskiego, jako obce Litwie i Łotwie?), goc. asans, 'czas żniwa', niem. dawne aran, arn, dziś Ernte, pora roku od pracy na polu nazwana.
O pożyczce niema i mowy, więc warto zaznaczyć, że nieraz słowiańskie styka się z niemieckiem, bez spółudziału Litwy.

JESIORA, 'ość rybia', dawne i narzeczowe; lit. aszaka (z innym przyrostkiem); od pnia es- (esz-), obok os-(osz), p. ostry, oś; z jeszcze innym przyrostkiem lit. aszatas, o 'włosieniu, sierści'; stąd nazwy jesiotra i aszerys, 'okunia'; wszystko od 'ostrości'.

JESIOTR (w r. 1419 jassothr), jesietrzyna; prasłowo; rus. osiotr, serb. jesetra; litew. erszketras (r w pierwszej zgłosce niepierwotne), prus. esketres (ta sama ryba i to samo słowo). Litwa 'okunia' eszerys lub aszerys przezywa; ma i bardzo podobną nazwę dla 'cierni', erszketis (zamiast eszketis?): obie ryby z ostrym grzbietem czy płetwami; przyrostek -tr (jak w wiatr, piętr), a pień jes-, p. jesiora; z niem. nazwa Stör (łac. sturio z niej) nic nie ma spólnego.

JESTEM, jest, jesteśmy, jesteście, odmienia się wedle byłem, był, byliśmy. Odmiana pierwotna, jeszcze w 14. wieku: jeśm, jeś; jest lub jeść lub je, skrócone, lub jesta; jeśmy, jeście; ocalała w odmianie czasu przeszłego, bo byłem i t.d. ściągnięto z był jeśm, byłeśm byłem, był jeś i t.d. (był, zamiast był jest, już w cerkiewnem) w ciągu 15. wieku. Pierwotne jeść obok jest, często jeszcze na początku 15. wieku, ocalało w nazwie roślin o sile czarodziejskiej (trujących i i.), tojeść (lub tojest), albo przeciwnie: nie-to-ta, co dla znachora starczyło; Stanko r. 1472 zapisał nazwy dla wszelakiego 'vincetoxicum' ('co jady zwyciężą'), albo 'fuga daemonum' ('co biesy wygania'): a to je, matki bożej to je(ść), to je i tojeść

(z czego myłką i kojeść powstało). Prasłowo, wszędzie tak odmieniane: lit. esmi, esti (est), prus. asmai, ast; ind. asmi, asti; grec. ejmi, esti; łac. est; niem. ist; wszędzie też to samo znaczy; pierwotne zmysłowe znaczenie było może: 'siedzę', 'bawię' - 'jestem'. Sztuczne urobienie: jestestwo, już cerk., dla 'przyrody', wedle łac. essentia (od esse) lub grec. usia (od ont-= 'sąc'). P. jeśli, isty, nie, sąc.

JESZCZE, przysłówek prasłosłowiański, u wszystkich Słowian bądź w tej formie, bądź w skróconej (małorus. szcze, inne: sze josz); pierwotne jakieś: +jes-tje (przyrostek jak w jacy, p.), lub +jeske, ind. aczcha (?). Por. jacy; jeszcze byłoby to samo od pnia względnego zaimka, z przyrostkiem -stje zamiast -tje; znaczyłoby 'jako'.

JEŚĆ, jem, jesz, je, jedzą, jadł, jedz, jadać (jad, p.); snieść (dziś zjeść), sniedz (zjedz), śniadać; liczne złożenia pomijamy: zajady, obiad (p.) itd. Odmianę pierwotną ma cerk., jam, jasi, jast, jadęt, jażd', jasti (ē - nagłosowe przybiera j-, a z jē- powstaje ja-; gdzie ē nie w nagłosie, pozostaje, więc snēsti, 'zjeść', snēžd', 'zjedz', obēd); rus. jeszcze najwierniej to oddaje, chociaż ja- zatraciło (jak my i wszyscy inni Słowianie): jem, jest, jediat. Prasłowo; lit. ēdu ēdu i ēmi, 'jem', ēst, 'je', ēsti, 'ēsti, 'jeść', prus. ist, edeite, 'jedzcie', ind. admi, 'jem', atti, 'je', grec. edō, edmenai, 'jeść', łac. edo, es, est, 'je', goc. itan, niem. essen (z przyimkiem fressen, z czego nasze frasować), awest. adāiti, i t.d. Urobienia: jadło; jedza (lit. edžios); jasła (p.); jęcy, mylnie jęcy, 'co się da jeść', obiecy, 'obżarty', czes. jicný, jicen, 'gardło', a jeszcze dziwniejsze w biblji: "dosyć ma k jeniu", jeśli to nie błąd za jedzeniu(?), i w czes. jeni, 'jedzenie', ?; jestojska, 'potrawa'; słowień. jeszcza, 'obżarty', obok jeszcza, 'potrawa', cerk. jasto (nasze jastkółka?), jastije, 'potrawa', serb. jestojska, jestje, jiszće, mogą poniekąd służyć ob-

jaśnieniu tego (ob) jecy i jenia, co zatraciły zupełnie związek z jad-. Wahanie między jam a sniem (zjem) tłumaczy zanik postaci +jam, +jaść; podobnie ma się rzecz z jadę i jechać, przyczem nie należy zapominać o wytknionej powyżej ogólnej chwiejności między ja-, je-.

JEŚLI z jest-li, lub jeżli z jeże-li, do dziś używanego; zdanie pytajne, co się we spójkę warunkową odmieniło; "jeśli przyjdzie" znaczyło: 'jest li (to, że) przyjdzie'.

JEZIORO, lit. eżeras, prus. azaran; prasłowiańskie; po narzeczach o formach odmiennych nieco: jęzioro, wiezioro; łączą z nazwą grecką Acher-ontu, rzeki podziemnej (?) Nazwy miejscowe: Jeziorna itp.

JEŻ, jeżyć się; jeżyna (narzeczowo i ożyna, użyna), dla kolców krzaka (inna jej nazwa ostrężyna); pranazwa; lit. eżys, 'jeż', grec. echinos, niem. Igel, od pierwiastka egh-, 'kłóć', por jędza; u wszystkich Słowian tak samo, na Rusi i oż, ze zwykłem o- miasto je-, i jož (z jež).

JĘCZMIEŃ, jęczmyk (z tym samym przyrostkiem co u innych na -mień: kamyk, płomyk); słowiańska, innym ludom obca nazwa najbardziej "ościstego" zboża; od jęcz- (cerk. jęczin i jęczneń 'jęczmienny', czes. jeczný), co coś 'ostrego' oznaczało; cerk. z inną wokalizacją: ąk- w ąkot' 'hak', niem. Angel, 'wędka' (dawne ango 'kolec').

JĘDZA, jędzona (ludowe), 'złośnica' i 'czarownica', z +jęg-ja, do lit. engti, 'uciskać', engti, 'ubożeć', ingsti, 'ubolewać'; z g ocalało w nazwie rus. baba-jaga (z +jęga), dla 'czarownicy'; cerk. jędza tłumaczy 'chorobę'. Byłby to więc pierwotnie 'demon (żeński) choroby, bolu'. Anglosas. inca, 'niechęć', nord. ekki, 'ból', łac. aeger, 'słaby'. (?).

JĘK, jęczeć, jąkać, zająkiwać się; prasłowo; rus. jaczat', zaikat'sia, serb. jeczati, jecati, jektati, o głosach i płaczu, czes. jek, jeczeti, jektati; niem. nordyj. ank, 'skarga', anken, 'stękać', łacin. uncare, 'ryczeć'.

+ JĘZYK, prasłowo; od pnia języ = staroprus. inzuwis (ale lit. leżuwis do 'lizania', jak łac. lingua, przypodobniono), w innych językach z d- (łac. dingua, ang. tong, niem. Zunge), ind. dżihwā i dżuhū, awest. hizwā-.

JODŁA, jedl, jedla, "jedlina albo swierczyna" r. 1500; prasłowiańskie; cerk. jeła, rus. jel, jołka ('drzewko Bożego Narodzenia'), w małorus. i z ja: jałka, jałyna; bułg. serb. jela, czes. jedle; prus. adle, lit. i łotew. egle, ale taż sama odmiana dl w gl i u nas po narzeczach: jegla, jeglija, a z błędu w błąd i glegla, gleglija (co z głogiem nic nie ma spólnego). Dalszych pewnych odpowiedników brak.

JÓZEF, Józek, Józia; od Józef obok 2. przyp. Józefa urabiał ludek (wedle: pozef, pozwa) i Józef, Józwa, a do tego nowy 1. przypadek Józwa, Józwy, już w 16. w.; w 17. wieku Józwa obiega już całe pisemnictwo.

JUCHA, juszyca, obok 'polewki' znaczy i 'krew bydlęcą', stąd " zajuszać psy gończe", dalej rozjuszony, 'wściekły'. Prasłowo; tak i to samo u wszystkich Słowian, tylko na Rusi, jej trybem, bez j-: ucha, 'zupa rybia'; prus. juse, 'rosół', lit. juszē, 'zupa rybia', łacin. jūs, 'polewka' (stąd żarty z ius, 'prawo'), grec. dzōmos (z +jusmos), też i dzymē, 'kwas' (azymita, 'niekwaszony'; w polemice wyznaniowej wybitna różnica co do chleba w sakramiencie ołtarza, między schyzmą a Rzymem), indyj. jūsz- i jūszan-, 'polewka'. Litwa zachowała pień sam: jau-ti, 'mieszać' (zamieszać dla świń)', jowałas, 'pomieszanie', ind. jauti, juwati, 'mieszać', ājawana-, 'kochla'. Z juchy pożyczyli Niem-

cy Jauche, 'gnojówka'.

JUDZIĆ, podjudzać, wyłącznie polskie; prasłowo jednak; lit. jauda, 'pokusa', judus, 'kłótliwy', judėti i justi, 'ruchać się', judra, 'wicher', ind. judh-, 'walka', awest. juidijenti, 'walczą', grec. hysminė, 'walka', łac. jubêre, 'rozkazywać', i jubar, 'blask'.

JUHAS, 'owczarek' na Podhalu, z węg. juhász.

JUKI, 'tłumoki', juczyć, ob- i najuczony; przez Ruś z tur. jük, 'bagaż, ciężar'.

JUNAK, junaczyć (się), junactwo, 'chwat, zuch'; urobione od juny, 'młody', jak modrak od modry, dziwak od dziwy. W dawnym języku jun częste, np. w nazwach miejscowych Junowłodz, a z tego Jinowłodz, Jinowrocław, tłumaczone Junior Vladislavia; urobienia: junoch i junosza (jak panosza), 'młodzieniec', częste w 15. w., junoszka, w psałterzu; juniec i junczyk, 'byczek': "średniego wołu, t.j. juńca", r.1449. Prasłowo; cerk. jun, 'młody', i owe urobienia; rus. junyj; lit. jaunas, 'młody' (książe Jawnuta), ind. juwan-, w drugim przypadku jūnas, tak samo awest; łac. juvenis, junior, niem. jung. Postać słowiańska i litewska nieco się wyróżnia swojem au = u; nasz juniec = lit. jaunikis, 'młode', i 'pan młody'.

JUPA, jupka i jubka (,), jak w rus. jubka, 'spodnica', na całym zresztą Zachodzie o 'kaftanie', choćby żydowskim (jupica), z niem. joppe, juppe, co z romańsk., a to ze Wschodu (arabs. al-dżubbah, pers. dżubba, romań. włosk. giubba, franc. jupe); bezpośrednie pożyczki z romańskich języków p. żupica i żupa

JUR, jurzyć się, 'zapalać się' ("bo się o to bardzo jurzył", 'gniewał', Szczodrkowic r.1549, " smok z tego rozjurzenia"), jurny, jurność, Mrowiński 1561 r., " czasu jurności" ('podczas rui') częste na Rusi: jurkij, 'zwinny', jur, 'wir', jurit', 'spieszyć się' serb. juriti 'gonić'; bułg. jurwam se, 'nacieram'. Łączą z łotew. auret, 'szczuć', aure, 'trąba', auribas, 'ruja wilków'. U Mączyń-

skiego 1564 roku jeszcze jurzny, jurznie, zamiast jurny; jurzyć się, 'srożyć się', Zabłocki.

JURGIELT, jurgieltnik, z niem. Jahrgeld; inaczej niż jarmark : oba z pierwotnego jor-, co w jurgielt " zgrubiało" w jur-.

JUTRO, właściwie 'rano', jutrzenka, jutrznia ('ranne nabożeństwo', 'matutina'), "gwiazda jutrzenna", "obiaty jutrznej", 'sacrificii matutini', biblja, gdzie stale jutro, z jutra (co u Leopolity już: "rano", "zaranie"), np. " wstaw z jutra", "był z jutra rano wstał" ('mature surrexit'), "było rano za jutra", "aż do zajutrka" ("aż do zarania", Leopolita), "od strzodze jutrznej aż do nocy", psałterz, "w skończaniu jutra i wieczoru", psałterz puławski. Ale jak niem. Morgen przybiera jutro już w prasłowiańskiem i znaczenie 'następnego dnia': nazajutrz, jutrzejszy, i już w biblji znaczy za jutra i z jutra 'jutro' ('cras'), "za jutra a pozajutrzu" ("jutro i pojutrze", Leopolita), "za jutrzejszego dnia" (jutro, Leopol.); w dawnej polszczyźnie, jak w cerk., w liczbie mnogiej: " dał rok na jutrza nowego lata", "dajał na jutrza kiedy mu woły pojął". Dojutrek, dojutrkować, jutrać, 'odkładać do jutra'. Przez cały 15. i 16. wiek przewijają się luźne postaci z s: "czasu justrzejszego", jutrzenka, jak i w cerk. za ustra, bułg. macedoń. zastra, 'jutro', -dowód, że prasłowiańska postać była +ustro, gdzie choć t trybem stałym słowiańskim dopiero wsunięte (z +us-ro), s mimo to wkońcu (ale już w dobie prasłowiańskiej) wytrącono. Prasłowo i w formie jutro; na Rusi zwykłym trybem utro (por. zawtrak, 'śniadanie'). Jutrzyna w znaczeniu 'morgu ziemi' tłumaczy dosłownie niem. Morgen, u Mączyńskiego 1564 i i. Słowiańskie utro z ustro jest lit. auszra, 'jutrzenka', auszti, 'dnieć' (t.j. stare uścić się p., 'błyszczeć'), łotew. austrums, 'wschód', ind. (z inną samogłoską) usra-, 'ranny', usrâ, 'poranek', uczczhati, awest. usaiti, 'zajaśni', grec. aurion, 'jutro', ēōs z +āusōs (ind. z in-

ną samogłoską uszās,awest.ūszā), łac.aurōra z +aurōsa, 'jutrzenka', niem.Ostern (z dawnego +austrōn), 'wielkanoc',nord austr,'wschód', niem.ōstar, 'na wschód' (łac.auster,o'wietrze południowym') ;por. i wiosna.Narzeczowe witro (jak np. wieszczerzyca, 'jaszczurka'), dziś tylko kaszubskie,niegdyś ogólne,por.nazwy miejscowe Witrogoszcz (obok Jutroszyn) w Poznańskiem,jeszcze w 15.wieku Jutrogoszczą zwane.

JUŻ, juże,jużci,prasłowiańskie (na Rusi i indziej i bez j-: użo); -że zwykły dodatek,u nas ludowe i bez niego,ju,jest i w cerk.(j) u.Prasłowo; lit.jau, 'już',niem. gockie ju, 'już'; dalsze wywody niepewne.

JUŻYNA, 'podwieczorek',w 16.i 17. wieku,jużynować; jedyny ślad prasłowiańskiej nazwy 'południa'; jużyna,niby 'południk',od jug, 'południe',u wszystkich Słowian nie o czasie,lecz o'stronie i wiatrach południowych'; cerk. jug,rus.jug i ug;na całem Południu jug,używa się jak i w czeskiem,i o 'odwilży',słowień. odjuga,jak czes.rozjiżeni;prasłowiańskiem również nasza jużina, rus.,jak zawsze,bez j-: użin, użinat', 'wieczerzać',tak samo bułg.i serb.użina,słowień.južina.Z tego pożyczyli Niemcy swoje Jause,Jausen, 'podwieczorek'. Dalsze wywody niepewne;łączono jug np.z łaciń.aug-ēre, 'rość' (o dniu),lit.augti, 'rość',aukasztas z auktas, 'wysoki'(prus. auktas).

---ooo000ooo---